

A sociális kérdés megoldása.

TÁRSADALMI BÉKE

A KÖZGAZDASÁGI

PATRIARCHALISMUS

ALAPJÁN

ÍRTA

DR GAAL JENŐ

BUDAPEST

PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1898

TARTALOM.

	Oldal
Bevezetés	V
<i>A.</i>	
A társadalmi béke.	
I. FEJEZET.	
A socialista állam eszméje természetellenes.....	3
II. FEJEZET.	
A társadalom egyensúlya érdekében annak othikai tartalma gyarapítandó	14
III. FEJEZET.	
A munkaadók viselkedése a munkásokkal szemben	37
<i>B.</i>	
A munkások érdekében teendő jótékonyági intézkedések.	
I. FEJEZET.	
A munkaadók teendői, a közgazdasági patriarchalizmus terén	52
1. §. A gyermekágyas munkásnők és a gyermekek ápolása.....	53
2. §. A fiatal munkásleányok gondozása.....	57
3. §. Az ifjú munkások nevelése	62
4. §. A munkás bizottságok és a munkarend.....	68
5. §. A munkás osztalék rendszere.....	74
6. §. A munka-helyiség és az egészségügy	80
7. §. A munkás-lakások	90
8. §. A táplálkozás	100
9. §. A takarékoság.....	105
10. §. A segélyezés	109
11. §. Az üdülés és szórakozás	114
12. §. Vegyes intézkedések.....	117

IV

II. FEJEZET.

Oldal

A társadalom feladatai a közgazdasági patriarchalizmus terén 129

C

Állapotaink és teendőink a közgazdasági patriarchalizmus terén.

I. FEJEZET.

Az ipari munkások helyzete és az érdekekben tett jóléti intézkedések 158

II. FEJEZET.

Folytatás, újabb adatok 177

III. FEJEZET.

A mezőgazdasági munkások helyzete 202

IV. FEJEZET.

Munkásmozgalmak 231-

V. FEJEZET.

Feladataink 264

BEVEZETÉS.

E munka czélja azon emberbaráti intézményeket, melyek az ipar és mezőgazdaság körében most már nálunk is létesítendőek, megismertetni. De mindenekelőtt kimutatni igyekszem abban, hogy a munkás és munkaadó közötti viszonynak miért kell a humanitás szelleme által múlhatlanul áthatva lenni és hogy az alsó és felső osztályok érintkezése által azok közeledése minden alkalmas módon előmozdítandó, különben maholnap a társadalom helyzete, mint általában világszerte, nálunk is tűrhetetlenné fog válni.

Azt a jóakaratot, melyet a munkaadók és a társadalom felső osztályai törvényes kötelességök mértékén túl is tanúsítanak a munkások és általában az alsó osztályok iránt valamint azon összes intézkedéseket, melyek révén ez történik, egy szóval *patriarclialismusnak* – atyáskodásnak – nevezik. Ennek kellő kidomboríthatása végett a jelen dolgozat három fő részre oszlik. Az elsőben bebizonyítani törekszem, hogy társadalmunk alapjait egyáltalán nem változtathatjuk meg, a jelentkező aggasztó tünetek azonban arra intenek, hogy az erkölcsi mozzanatokat abban lehetőleg gyarapítsuk és erősítsük. A társadalmat a munkásokkal szemben mindenek felett a munkaadók képviselvén, igen fontos, hogy ezek miként bánnak amazokkal.

A második részben tehát részletesen kifejtem, hogy a munkaadók patriarchalismusa miként nyilvánulhat helyesen.

Ennek a nyugaton már külön technikája fejlődött ki, melynek ismerete minden termelőre fontos, mert az sok szükségtelen, céltévesztett áldozattól és csalódástól kíméli meg a munkaadót. Azonban a társadalom a maga egészében is kénytelen a munkáskérdéssel szemben állást foglalni. A második részben ennél fogva az is kifejtendő volt, hogy a társadalom mily szempontok által vezettesse magát ebbeli kötelességének teljesítésénél.

Végül a harmadik részben munkás viszonyainkat, az általam egybegyűjthetett ide vágó összes adatokra támaszkodva, tüzetesen ismertetem. Az ipari és a mezei munkás, a gazdasági és a házi cselédek állapotát behatóbb tanulmány alapján mutatom be. Kiterjeszkedem a munkásmozgalmak történetére és mai alakulataira. Mindezekből azután levonom a következtetéseket, s megállapítani igyekszem mindazon teendőket, melyek részint a munkaadók különféle csoportjai, részint az egész magyar társadalom által végzendők. Természetes ennél fogva, hogy e munkálatban az állam feladataival tüzetesen nem foglalkozhattam, mert annak rendeltetése az, hogy a nálunk nem eléggé tevékeny és erélyes társadalom kötelességeit a socialis kérdéssel szemben lehetőleg kidomborítsa. E tekintetben fáradozásaim daczára épp oly kevésbé lehettem teljes, mint a helyzetünket feltűntető adatok felsorolásában, de azt hiszem ezekből mégis sikerült összegyűjtenem annyit, a mennyi biztos támpontot nyújthat a magyarországi munkásügy jelen állásának megítéléséhez.

Úgy tudom, e dolgozatom első irodalmunkban, mely a szóbanlevő egész kérdést felöleli. Kívánatos, hogy az a társadalom békéjének feltételeivel ezentúl minél gyakrabban és alaposabban foglalkozzék. Azért most csak ismételhetem, a mivel Berzeviczy Gergely éppen száz évvel ezelőtt Magyarország iparáról és kereskedelméről írott latin munkájának előszavát befejezte, hogy «ha e munkám másokat bővebb

kutatásra, esetleg állításaim mérséklésére, kijavítására és jobb belátás szerzésére buzdítana, ha továbbá azok, a kikre a közkormányzat szent gondja bízva van, a dolgok helyesebb megismerése és felfogása szempontjából annak valamely hasznát vehetnék, s ha az a közgyarapodás előmozdításához valamivel hozzá járulna, bármily tökéletlen volna is egyébként, rendeltetését, azon egyetlen czélomat. hogy vele hazámnak használjak, elfogta érni. Kérem, hogy becsületes törekvésem e gyarló bizonyítékát a közönség elnézéssel és jóakarattal fogadni méltóztassék».¹

¹ *Berzeviczy Gergely: De Commercio et indrustia Hungariae.* Lőcse 1797.

A társadalmi béke.

Korunk legélénkebben vitatott kérdései közé tartozik, hogy vajjon az alap, melyen újabkori művelődésünk kifejlődött és a melyen társadalmunk mai rendje felépült, igazságos-e és megfelel-e természetünknek. Mind szélesebb körökben merül föl a kétely, hogy vajjon ez a rend a vele szemben folyton erősödő áramlatnak képes lesz-e sikerrel ellentállani, és nem megyünk-e oly gyökeres átalakulás elé, mely a létező állapotokat teljesen felforgatván, olyas valamit fog azok helyébe állítani, a miről ma tiszta képet nem is alkothatunk magunknak. A társadalom alsó rétegeinek jelentősége egyre növekszik, önérzetük és igényük, mely ly el az élet irányában fellépnek, folyton emelkedik. Mindinkább kidomborodik a hatalom, melyet a társadalomban képviselnek, a minek mind jobban tudatára jutván, azzal élni is kivannak. És ez a hatalom nemzetközivé lón máris. Vele szemben az országok határai leomlanak, a nemzeti ellentétek kibékülnek, a nyelvi akadályok elhárulnak és a sértettnek vélt életérdek egy oly szövetséget teremtett, melynek súlyát félreismerni mindenütt nagyon nehéz.

Semmi sem oly természetes tehát, minthogy a jelzett kérdéssel a világ minden művelt nemzetének irodalma, és pedig a legellentétebb szempontokból, foglalkozik. Erősen támadják a mai állapotok jogosultságát, de nyomatékos érvekkel védelmezik is azt. A szemben álló érdekek részint mint pártiratok, részint mint tudományos művek szólalnak meg. Belejátszik e vitába igen gyakran az a túlbuzgóság

is, melytől az érdekek harcát teljesen mentesíteni alig lehet. Az érdekessé lett tárgy egész sorát vonta továbbá maga köré azoknak az íróknak, a kik főfeladata mindenek felett érdekesen írni. És ezek a képzelem szárnyain századokra beszáguldanak a jövőbe, melynek sűrű fátyolát avattnak látszó kezekkel biztosan lebbentik fel a kíváncsi olvasó közönség előtt.

Éppen a téma érdekessége képezi annak egyik legnagyobb nehézségét. Az általánosítást és a megoldások absolutismusát kedvelő tömege az ily tárgyról szívesen olvasó felvilágosultaknak az Írókat rendszerint törbe ejti, mert, mint a tapasztalás mutatja, azok közül, a kik a sociális kérdéstről írtak vagy nyilvánosan beszéltek, ha egyszerű ügyvédeké nem is szegődnek a fennálló vagy annak helyébe lépendő újabb rend anyagi vagy hatalmi érdekeinek, aránylag csak kevesen elégszenek meg annak oly megoldásával, mely a képzelemre nem hat, nem eléggé részarányos, kevésbé merész, de a maga egyszerűsége, igénytelensége és természetességében talán közelebb fekszik hozzánk és a tárgyi sikerhez, mint első pillanatra látszik. *

Ez értekezés céljául azt tűztem ki, hogy amennyire a jelen füzetes vállalat keretei azt megengedik, a tényleges viszonyokat, az adott tényezőket a maguk puszta valóságában lehetőleg szem előtt tartva, kissé behatóbban foglalkozzam azzal a kérdéssel, hogy vajjon az európai művelődés mai alapján felépült vagy pedig az a rend felel-e meg jobban emberi természetünknek, melylyel a socialisták kíván-

*) Érdekes az az Optimismus, melylyel még oly írók is tárgyalják a socialistikus államszervezet várható kedvező befolyását, a kik a termelés jelenleg uralkodó alaptörvényeit elismerni hajlandók. E tekintetben pl. lehet egy kiváló hazánkfiának *Hertzka* Tivadarnak: *Die Gesetze der socialen Entwickelung*, Lipse 1886. című munkáját felhozni, melynek több fejezete egészen figyelemreméltó reiormeszméket tartalmaz, de a következtetésekben még ott is, a hol a kiindulási pontokra nézve igaz előszeretettel csap át a sociális fejlődés jövőjének regényes tárgyalásába, melynek *Freiland* című művében képzelmenek azután szabad folyást engedett. Az ily elmefuttatások kétségkívül nagyon érdekesek, de azzal a veszélylyel járnak, hogy az író és olvasó oly régiókba tévedhet velők, melyek már nem ezen világból valók.

ják azt felváltani. Ha természetünknek a régi alap megfelel, akkor az lényegében nem lehet igazságtalan. Azonban bármily igazságos volna is lényegileg társadalmunk mai rendje, az kétségtelen, hogy sok sajnálatos jelenség annak mélyreható zavarairól tanúskodik, melyek semmi esetre sem lehetnek természetesek, mert különben nagyon különös színben tüntetnék fel az alap igazságos voltát, ha azt saját, tőle elválaszthatatlan, következményei idővel nem csak veszélyeztetnék, de mert el nem viselhetők, merőben lehetetlenné is tennék.

Beható vizsgálatot érdemel ennél fogva, hogy a társadalmunkban, s különösen a gazdasági életben az összhangnak mutatkozó és fokozódó hiánya minő természetű okoknak tulajdonítható. Mit lehet és mit kell ezen okok hatása ellen tenni különösen a társadalomnak és annak keretén belül főleg azoknak a tényezőknek, melyek a munkásosztályal állandóan érintkeznek. A következő három fejezetben szólni fogok tehát a socialista államnak az emberi természettel össze nem egyeztethető voltáról, az etnikai elemnek a társadalmi egyensúly érdekében leendő erősítéséről és a munkaadók viselkedésének kívánatos módjáról a munkásokkal szemben.

1. FEJEZET.

A socialista állam eszméje természetellenes.

A socialismus neve alatt annyi egymástól lényegesen különböző eszmekört értenek, hogy annak a szóban levő szempontból való méltathatása végett legalább azzal a válfajával kell tisztába jönni, melynek megvalósításáról egyáltalában beszélni lehet, vagy amelynek létesítését leginkább követelik. A socialismus szó szerint voltaképp csak az ember társas jellegéből folyó követelmények megvalósítását jelentené. Társadalmi és gazdasági élet ily értelemben a socialismus egy bizonyos foka nélkül nem is képzelhető. De

közönséges értelmében az a mai társadalmi és gazdasági rend ellentétét jelenti. Az európai műveltség kiindulási pontját az egyén és a család mindenek fölé helyezendő fontossága képezi, melynek érdekkörét valamennyi közös gazdasági intézmény megszorítja és ezek csak annyiban bírnak jogosultsággal, amennyiben utóvégre is az egyénnek javára válnak. A socialismus alapelve ellenben a közös gazdálkodás és az egyénnek alárendeltsége az egészszszel szemben, a mi azonban szintén csak eszköze annak a magasb célznak, hogy a társadalom lehetőleg minden tagjának boldog életet és biztosított életmódot szerezhessen. A kiindulási pontok ezen ellentétessége jellemző a két szemben álló felfogásra nézve, azért lehet mondani, hogy az, a ki a társadalmi renden bármily merész módon javítani kíván, de annak alapját, az egyéni tulajdonjogot és elhatározási szabadságot elismeri, socialistának helyesen alig nevezhető.

Az újabbkori socialismusnak az a formája a legnevezetesebb és az áll leginkább előtérben, mely a bérmunkásnak a tőkepénzes vállalkozó hatalma alól való felszabadítására törekszik. De e végből a javak előállításának a termelő szövetkezetek által leendő eszközlésével, melyek államilag szervezett kötelékben egyesítettének, az új rend sürgetői egyáltalán nem érik be, mert ezzel a mai osztálykülönbségek, ha megváltoznának is, de teljesen nem tűnének el. Pedig még így is rendkívüli, alig megoldható feladat hárulna az államra, ha azt más kapitalistikus alapon gazdálkodó országok vennék továbbra is körül. Mi lenne azonban sorsa az oly államnak, mely a socialisták kívánsága szerint az összes termelési tényezőket hatalmába kerítené, ha előleges megállapodás nem jönne létre a hasonló irányú szervezkedés céljából legalább annyi állam között, amennyi együtt a világkereskedelem felett uralkodnék. Hogy pedig a valószínűleg még nagyon sokáig fennmaradó nemzeti különbségek mellett nyilvánuló önállósági törekvések számtalanszor erősebbek lesznek a többi államokkal közös rendszer szerinti gazdálkodás vágyánál, annak bizonyítását még megkísérlem sem szükséges.

A socialisták erős oldala nem a pozitív reformjavaslatok tételében áll. hanem a létező állapotok bírálatában. Oly rendszert, melyet komolyan védeni lehetne, nem konstruáltak és inkább a kritika éles fegyvereivel küzdöttek a mai állapotok kinövéséi ellen, ezek tarthatatlanságából igyekezvén az egész rend igazságtalan voltára következtetni. Ebből világos, hogy a socialisták programja miért gyökeredzik legnagyobbbrészt voltaképen a negation és hogy a socialisták zöme által elfogadott eszményi államnak képe miért nem látható sehol sem. A szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavakat zászlójukra írják, csak hogy az ő rendszerük a formális egyenlőség mellett a szabadságot csirájában öli meg. A mi egyenlőséget pedig a kényszer teremthet, az a legnagyobb igazságtalanság lesz mindig, a meddig a testi, szellemi és erkölcsi képességek különféleképpen maradnak az emberek között.

Emberileg lehetséges egyenlőség, mely mellett emberi jogokat egyformán, polgári jogokat pedig súlya és érdeme szerint élvezhet mindenki, csak a szabadság mellett állhat fenn. Már pedig nincs socialista államszervezet, melynek alfája és ómegája nem a szabadságot kizáró és a képzelt közjó szempontjából mindent elrendező szabályozásban állana. Ezek a tervezetek annyira nem kielégítőek, hogy azokat a socialistáknál senki jobban nem csúfolta ki.

Az egyéni tulajdon, a család és a szabadság megtagadásával Plato államától az újabbkori közigazdasági regényekig nem volt egy alkotás sem, mely megvalósíthatónak bizonyult volna. Minden meghiúsult kísérlet után, a minő tudvalevőleg több történt, fokozott erélylyel tértek vissza a pozitíveknek csak látszó programmok révén a negatio terére. Ezen programúinak kimagasló és oly pontja, mely körül még legtöbb megegyezés mutatkozik, az, mely a bér munka megszüntetésére, a termelésnek, a javak elosztásának és fogyasztásának az állami hatalom kezében leendő központosítására vonatkozik. A magántulajdont, különösen a földét és a tőkéét, köztulajdonná akarják átalakítani, hogy a termelés tényezői egyesek kezei között ne halmozódjanak fel. Azt hiszik, hogy az állam által létesítendő termelő

szervezet a Marx-féle u. n. több értéket¹ előállító munkások érdekei szerint fog igazgattatni, és az nem engedi meg az osztályok, s a szegény és a gazdag közötti új keletkezését. A munkabér helyébe a termelés eredményében főalkatrészt képviselő munkajövedelem lép, melyből az, ami a munkások méltányosan megállapított szükségletének fedezése után fenmarad, a közérdeknek teljesen megfelelőleg és nem egyoldalú igazságtalansággal fog a socialista társadalom intézményeinek fejlesztése végett beruháztatni. Itt azonban mindenképp előtérbe kell hozni a kérdést, hogy miben fog hárítani a méltányosság. Abban-e, hogy a ki többet érdemel,

¹ A *többlet-érték* (Mehrwert) Marx Károly (Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. első kötet, negyedik kiadás, Hamburg 1890, 139. és 276. 1.) bőven fejtegeti és a munkának a segédeszközök által történt hatálosbítás útján előállított nagyobb termelési egész eredményt nevezi annak. Fejtegetései bámulatos bonczoló tehetségről tesznek tanúságot, de sem a híres socialista sokszor észficzamító okoskodásának, sem világosabban író magyarázóinak, mint a minő Engels és Katusky K. (Karl Marx, Oekonomische Lehren, Gemeinverständlich dargestellt und erläutert. Ötödik változatlan kiadás, Stuttgart 1894), iratai nem meggyőzők arra nézve, hogy az a többlet egészen a munkást illetné meg. Különben Marx művének Engels által nem rég bekövetkezett halála előtt kiadott harmadik kötete mindenki előtt világossá teszi, hogy kiindulási pontjai helytelenek voltak és még így sem tudott roppant apparátussal dolgozó tudományos socialismusával mást elérni, mint hogy a kényszerű logikai következtetéseken előre megállapított agitacionális céljaihoz képest sofistikus erőszakot volt kénytelen elkövetni. Lásd A. Loria értekezését: L'opera postuma di Carlo Marx, Róma 1895. (Külön lenyomat a Nuova Antologia 1895. évi folyamának február havi füzetéből.) Loria jobb véleménynyel van a socialisták tudományának nem annyira jelenéről, mint jövő fejlődéséről. Idézett értekezésének szerintem kissé optimisticus végszavai ezek: A maggior ragione puo presagirsi che il socialismo non tardera plu ad affrancarsi dalle teorie capriciose ereditate da una metafisica ornaï disusata, e procedera ornaï a riconsturo sopra più solido e moderno piedestalo la sua critica délia vecchia società. Per tal modo la pubblicazione délia grande opera che fu argomento di queste pagine, avrà giovato al progresso intellettuale non soltanto colle sue veri ta ma cogli stossi errori che racchiude; e mentre le prime saranno alla scienza serena fonte di vittorie ulteriori, i secondi varranno a strappare la scienza socialista alla immobilità superstizosa in cui giace, per sospingerla nell'indagine libera e positiva, che è sì possente fattore d'ogni progresso mentale ed umana.— E jó véleményért Engels neki kimondhatatlan piszokkal felelt Marx művének harmadik kötetéhez irt előszavában.

többet kap? De akkor mi lesz az egyenlőségből? Vagy abban-e, hogy minden észszerű emberi szükség az érdemre való tekintet nélkül kielégíttessék csak azért, mivel emberi? De vajjon ez esetben nem fog-e az ily eljárás komoly elégedetlenséget feltámasztani, melynek állandósága mellett az egész szervezet folyton veszélyben forogna?

Az önérdék és az igazságérzet egyaránt mélyen gyökeredzik bennünk. Már a gyermek is bírni kíván mindent, a mit lát. Az ifjú idealismusának korszakára az aggkorban ismét az önzés ideje következik be. Oly erős ösztön ez az emberben, hogy hiu képzelgés annak kiirtását remélni. A vallásos érzés is belénk van oltva, s daczára ennek, még a legnagyobb fanatizmus korában sem sikerült a vallásnak az anyagiakra irányuló önérdéket teljesen megfékezni. Ki nem tudja saját történetünkől, hogy a Magyarországon keresztül vonult kereszties hadak mily rablást és fosztogatást vittek végbe, midőn a hitetlenek ellen mentek hadakozni. Nem lehet azért helyesen csupán feltevésekre oly rendszert alapítani, mely az emberi természet legelemibb nyilvánulásaival kibékíthetlen ellentétben áll. És világos, hogy még az is, a mit a legmérsékeltőbb kinézésű és nagy tudományos apparátussal dolgozó socialisták kívánnak, logikai következetességgel mégis csak a javak közösségére vezetne.

Már pedig az egyéni fejlődési képességgel bíró embernek sem becsvágyával, sem természetes szabadságszeretetével a communismus nem egyeztethető össze. Az önbecsület annyira uralkodik rajtunk, hogy ha egyéni jélességünk van, annak alapján, ha nincs, a velünk azonos viszonyok közt levőkkel közösen, mint a rendnek vagy osztálynak tagjai, büszkélkedünk és ki akarunk tűnni mások felett. Az emberek nem tűrhetik azt, hogy csupán mint számok szerepeljenek, hanem egyénileg is ismertetni, figyelembe vétetni és méltányoltatni kívánnak, a mi pedig a socialista államban lehetetlen.

Ez az állam úgy van kigondolva, hogy abban mindennek előtt az ember elsőrendű szükségletei bőven és lehetőleg kevés erőfeszítéssel legyenek kielégíthetők. E czélból

az egyes erők nagyobb mérvű kiemelkedését meg kell akadályozni, mert különben az erősebb gazdaságilag is hatalomra jutván, a formaszerinti egyenlőségnek csakhamar vége szakadna. De ez a reá kényszerített külső egyenlőség a legtöbb erős szemében, a ki érzi, hogy bensőleg mennyivel különb másoknál, megaláztatásnak fog feltűnni, a mi diametralis ellentéte az emberrel született kitüntetési vágy teljesültének. A társadalomnak tett legnagyobb és legbecesebb szolgálatok fognak tehát elmaradni, a milyenekre csak a becsvágyó emberek határozzák el magukat, minek folytán az ilyen államban magasabb törekvés és lendületesebb haladás merőben lehetetlen, ennek folytán az a civilisationának okvetlenül igen alacsony fokára süllyedne alá.

A vagyonközösségre van elég példa a történetben, de az csupán a művelődés alsó fokozatain volt észlelhető mindig, mert a mint a társadalom egy kissé jobban haladt, községi és családi vagyonközösség fejlődött ki és a mint a művelődés tovább emelkedett, csakhamar az egyéni tulajdon bontakozott ki belőle.

E mellett a szabad mozgás szeretete is velünk született emberi érzés. Micsoda szabadság az, melynek uralma alatt az egyén ugyan szavazatával részt vehet az állam kormányzatában, de sem hivatását, sem a szükségleteinek kielégítésére vezető módot nem választhatja maga. Az ő foglalkozása és képzettségének mértéke az új rend szerint adva volna, minélfogva az ember saját környezetének rabja lenne. Minden lépése szabályoknak volna alávetve, s ha ezek nem hajtatnak végre, oly zűrzavar támadna, mely mellett az egész társadalomnak fel kellene bomlani. Miután az önérdek elnyomatik, az egynemű közös érdekek sem gyakorolnak kölcsönös vonzerőt az emberekre, s így a közszellemre fektetett államban az összetartozás érzete gyengébb lenne, mert az osztályok felbomlásával az egész társadalom atomizáltatnék, mint a legridegebb Individualismus alapjára fektetett társadalomban. Ebben, a mint mondják, az erős zsákmányolja ki a gyengét, de a socialista államban sem volna a kiaknázás elkerülhető, csak hogy itt a gyenge zsákmányolná ki az erőt.

És a szabadság utáni vágy oly mélyen van lelkületünkhöz növe, hogy még azok is, a kik az egyéni szabadság káros kinövései ellen a legjobban tüzelnek, szintén hatalma alatt állanak, s tetteikkel és gyenge pillanatokban kiejtett ellenőrizetlen szavaikkal azt minduntalan elárulják. Pedig a socialista államban a hivatások választásának szabadsága teljesen ki volna zárva. Minő visszasságok következnének ebből? Az erős könnyű munkát kapna, a gyengét pedig a vállaira súlyosodé feladat terhe agyonnyomná. Különösen a szellemi munka terén, mely a művelődés haladásával folyton szélesebb körű és fontosabb lesz, igen rövid időn képtelen állapotok következnének be. Nincs kellemetlenebb érzés, mintha nyakunkba szakadt és nem általunk választott munkát kell teljesítenünk. Fokozott mértékben áll ez mindazon munkákról, melyeket csak odaadás és lelkesedés mellett végezhetünk el sikeresen. Minél magasí) rendű valamely munka, annál több függ annak hasznos teljesítésénél a hangulattól. A hivatás szabad választása esetén a tehetség a hajlamban nyilatkozik valamely foglalkozás iránt. Igen sok tehetséget fejleszteni lehet, sőt kell. Ehhez azonban legelső sorban nagy kedv szükséges. A nagy alkotások létesítői mind benső szeretettel csüggték a feladaton, melyet maguk választottak vagy örömmel karróltak fel. Az ihlet vagy magától jön, vagy nem jön egyáltalán. A művész' és költő ismeretlen egyéniség, a tudomány csak tudákosság lenne a socialista államban, mert annak művelői pusztán parancsszóra teljesítenék kiszabott munkájokat. A teremtő erő közönséges alárendelt teendők végeztetése közben pazaroltatnék el, a tudomány és művészet pedig kirendelt napszamosok kezébe kerülne, a kik a legjobb esetben szolgailag utánzó műkedvelők maradnának folyton. A többi munkák kiosztásában sem lenne köszönet, mert hiszen az emberek túlnyomó többsége szívesebben végez nehéz munkát szabadon, mint könnyűt bezárva. Többet dolgozik, a ki kedvvel lát teendőjéhez, mint a kit arra kényszeríteni kell. És mi lenne az alsó rendű s az undort gerjesztő munkákkal? Ha egyenlő jutalomban részesülne minden munka, nem volna-e igazságtalanság egyese-

ket a piszkos, utálatos teendőkre szorítani? Ha pedig nem szoríttatnék senki sem azokra, vajjon a társadalomban mégis múlhatlanul szükséges ilyenmű dologra vállalkoznék-e valaki?

És ha nagyobb jutalmat kapna, a ki az ilyenekhez kész hozzá látni, akkor az egyenlőség, melyet a munkaeredmény szétoztásánál a társadalmi ellentétek keletkezésének megakadályozása végett fentartani kívannak: ugyan miként valósulna? Arról a nagy elégedetlenségről, mely minden kényszerű helyzetben keletkezik az embereknél és a mely ily általános szabályozás mellett folyton fokozódnék, nem is akarok beszélni, pedig hiszen az egész új rendszernek a célja az, hogy a társadalom megelégedését, békéjét és boldogságát biztosítsa.

Biztosra lehet venni, hogy a socialisták eszméi szerint szervezett társadalomban a forradalmak sokkal gyakoribbak és hevesebbek lennének, mint ma, midőn a társadalomnak egyik része, a mennyire az emberileg lehetséges, meg van elégedve sorsával, az elégtelenek nagy része pedig, ha csak egy kevéssé gondolkozik, mást balsorsáért nem okolhat, mivel szerencséjének nem az állam, hanem ő maga volt ügyetlen kovácsa. Minden nagy tett, melyről a történelem megemlékezik, az egyéni szabadság kifolyása volt, ellenben a kommunizmus egyetlen nagy tettet sem képes felmutatni.

A termelés szabadságának elvonásánál nem lenne kisebb tényező az elégedetlenség szítására a fogyasztás következetes rendszabályozása sem. Az a kényszer, mely azt állapítaná meg, hogy mit és hogyan kell fogyasztani, a fogyasztásban az élvezetet semmisítené meg. A képzelemnek nagy része van minden élvezetben és ha a kellemes csalódások tönkre mennek, vége van az élet zománczának. Szín és hangulat nélküli lét nehezőlné az emberiségre, melynek lelkületéből a lemondás, a takarékoság és jótékonyosság erényei kiesnének, mivel azokra semmi szükség sem volna.

A családi tűzhely melege kihűlné, és világa elsötétülne. Az önérdek kiküszöbölése végett alakult új társada-

lomban nem volna erény és érdem az önzetlenség, mert hiszen az nem járna semmi áldozattal. Azonban uem volna meg az öntudatban jelentkező magasabb erkölcsi jutalma sem. De vajjon ez az egyhangú, a változat varázsától, az áldozatkész szeretet és vonzalom bájaitól megfosztott élet kielégíténé-e az embereket? A közös háztartás sokkal jutányosabb és gazdaságosabb lehet, de nem tartanák-e azt ízetlennek azok, a kik csak kis és bizalmas körben érzik jól magokat. Az étvágnak fáradság a gerjesztője, az ételnek éhség a legjobb fűszere, a jólétnek nehézségei, az együttlétnek a kölcsönös hajlandóság adja meg becsét. Hány nagy vállalatnál tapasztalták azt, hogy a munkás az igen jó és nagyon olcsó ellátás előnyeiről aránytalanul csekély munkabér emelés fejében lemond, hogy övéi között költthesse el ebédjét, melyet a világ első szakácsa sem képes jobban elkészíteni – az ő feleségénél. Mint alább látni fogjuk, a munkások a részökre létesített jótékonyági intézmények közül éppen azokat karolták fel legkevésbé, melyek egyéni szabadságukat a legnagyobb mértékben korlátozták. Sikert pedig leginkább ott értek el a munkások javára kifejtett igyekezettel, ahol ez az ő egyéniségük függetlenítésére és önállósítására irányult. Ilyen a takarékkintézetek felállítása és a munkáslakásoknak törlesztés útján való eladása, Az otthon megszerezhetése jobban kecsegteti az embert mindennél, s ha egyszer megízlelte azt, a valamivel bírás élvezete, s ennek alapján a biztosság érzete boldogítóbb és vonzóbb minden kényszerű, különösen folytonos lakmározás gyönyöreinél.

Az ember *valaki* akar lenni, s ha szélesebb körben nem lehet az. a legkisebb körben kivan valamit jelenteni.

Önmagának a legtöbb ember első, azután azok következnek, a kiket a verség és állandó megszokás hozzátartozóinak jelölt ki. A távlat érzéke az embernél abban is nyilvánul, hogy a mi benne nem önzés. – a szeretet, a ragaszkodás, az önfeláldozás, – az is első sorban a közellevőkre hajlandó kiáradni. Ha erre nincs alkalma, talán bele fojtva marad és ki nem árad többé semmire soha. A szülő gyermekeiért oly áldozatokra kész, melyeket másokért semmi körülmények közt nem volna hajlandó meghozni.

De éppen ez oly tünemény, mely meggyőz bennünket arról, hogy az ember gazdasági önzésének is megvannak a maga természetes határai. Erkölcsileg a szeretetnek hozott áldozat is lehet önzés kifolyása, de gazdaságilag kétségkívül nem az. Az ember nagyon sok életkörülményei között kész bizonyos feltételek mellett eljárásának főindokául nem a gazdasági érdeket elfogadni. A gondviselés tehát e részben is gondoskodott arról, hogy a fák az égbe ne nőjjenek. és az emberi természet egyik oldala ne uralkodjék folyton és háborítlanul egész élete felett.

Ebben a természetben két egyenjogú alkatelem van. mely állandóan nincs ugyan egyensúlyban, de mindig egyensúlyra törekszik: az önzés és a társiaság. Az egyéni és a socialis mozzanat az átlagos emberekben úgy egészíti ki egymást, hogy az egyik a másik nélkül nem képzelhető, sőt az egyik túlsúlya a másik felett sem engedi boldoggá lenni őket. Az ember természetének ez a két oldala a családban is kifejezésre jut, mely éppen annyira bír egyéni, mint társas jelleggel. Volt tehát következetesség-Plató azon kívánságában, hogy a tulajdon mellőzésével alakítandó államból a családnak is hiányzani kell, mivel a családi érdek rövid idő alatt megteremtene újra az eltörölt tulajdont. Azt, hogy fajunkból testileg, szellemileg és erkölcsileg a család nélkül mi lenne és hogy a szabad szerelmi viszony és a gyermekek közös nevelése és oktatása mily eredményekre vezetne, nem akarom kiszínezni, csak jelezni. Oly állapot volna ez, melyre nézve a legnagyobb szerencse, hogy emberi természetünkkel ellenkezően, annak keletkezése is csaknem elképzelhetetlen.

A socialisták továbbá abból a képtelen feltevésből indulnak ki, hogy az emberek akkor is épp oly törekvést és gazdaságos igyekezetet mutatnának, ha az állam gondoskodnék ellátásukról, mint ma, midőn szorgalmuktól és fogyasztásuk észszerű berendezésétől függ megélhetésük, így is sok helytelenség és visszásság mutatkozik eljárásukban. Mi lenne azonban akkor, ha ellátásuk a leggazdaság-talanabb eljárás mellett szintén biztosítva volna. A javak megszerzésére és megtartására irányuló tevékenység csök-

kenését sokszor igazolja vagy legalább menti az, ha az emberek magasabb műveltséget akarnak szerezni, ha jótékonyak, ha nagylelkűek, szerények vagy társadalmi viszonyaikat, vagy rokonaikkal és barátaikkal fennálló jó viszonyokat ápolják, hogy azt tovább is fentartani képesek legyenek. Mindezt az egész társadalom kára nélkül tehetik, mert ebbeli eljárásuk anyagi következményeit maguk fogják első sorban viselni és a hozott áldozatot ők érzik meg. Inig a társadalom sokszor csak nyer vele. Igen gyakran a legjobb emberek teszik ezt, a kik eszményibb felfogásból kiindulva tudatosan önfeláldozók és a kiknek hatályosabb termelésre való szorítása sem igazságos, sem czélszerű dolog nem lenne.

De ki is volna képes meghatározni, hogy mely esetben ürügy a lustálkodásra a magasb czélok utáni törekvés, és mely esetben valóság az. Egyenlő jogokat nem lehet adni egy társadalomban sem, mert egyenlő kötelességeket képtelenség azokkal szemben teljesíteni. Ha a nemesb törekvésű embereket a socialista állam az anyagi termelés munkájára jobban szorítaná, mint a mennyire ők maguk vállalkoznak reá, tulajdonkép a maga fő elve. a másoknak való élés, ellen működnek és így ellentétbe jönne saját magával. Világos ebből, hogy csupán a gazdasági érdekekre állami szervezetet alapítani nem lehet és így a socialista állam is bensőleg voltakép lehetetlen gondolat. Az államban az emberek nem csak egyféle, hanem valamennyi természetű szükségét kell figyelembe venni, s annak czélszerű szervezésénél és fejlesztésénél, különösen a magasb rendű szellemi és erkölcsi követelményeket szem előtt téveszteni nem szabad.¹

¹ D. W. Schaefer: Die Unvereinbarkeit des socialistischen Zukunfts Staates mit der menschlichen Natur. Berlin 1891. Voltakép polemikus irat a német socialdemokratia ellen és a szerző maga is elmondatlan beszédnek jelzi művét, de a melyben 80 lapon keresztül nagyon világosán és áttekinthetőleg csoportosítja a socializmus ellen felhozható általán helyeseknek elismert tudományos érveket.

II. FEJEZET.

A társadalom egyensúlya érdekében annak ethikai tartalma gyarapítandó.

Hogy társadalmunk mai állapota nem kifogástalan és hogy annak rendjénél tökéletesbet lehet nemcsak képzelni, hanem az összes érdekelték valódi jóakarata mellett tényleg létesíteni is, azt a helyzet ismeretével bíró jobb módnak, a kik abban tűrhető vagy éppen kellemes életet folytatnak, ha nem elfogultak, kénytelenek szintén beismerni. És ha talán azon kifogások és vádak, melyek e rend ellen szóratnak, legnagyobb része túlzottaknak tűnik is fel, de hogy újabkori művelődésünkben sok hiány, körülötte sok hamis elem, intézményeiben sok rothadt mutatkozik, azt tagadni nagyon bajos dolog. Az ellentétek korunkban, az egyenlőség korszakában, a legtöbb művelt államban folyton nagyobbak, az úr. mely a társadalom egyes részeit elválasztja, mind szélesebb, a polgári szabadság terjedése mellett a gazdasági szabadság sok helyen tényleg mindig kisebb lesz, s egyfelől az osztálygóg, másfelől az osztálygyűlölség oly fokrahág, mely aggodalommal kell hogy eltöltsön minden gondolkozót. Mind e bajok nem folyhatnak a mai – mint láttuk – lényegében nem helytelen alapon nyugvó társadalom igazi természetéből, vagy azok legalább is nem oly mértékben folynak abból, hogy az emberiség legnagyobb része szükségkép nemcsak elégedetlen, de valóban szerencsétlen, is legyen mellette. A közgazdaság tudományának egyik legfőbb feladata: tisztába hozni azt, hogy mind e bajokból és hátrányokból mi és mennyi elválaszthatatlan mai civilizációnktól, továbbá hogy mennyi az, a mitől belőle helyes beosztás és berendezkedés mellett megszabadulhatunk.

Az emberiség nem született boldogtalanságra, de zavartalan boldogságra sem. Bizonyos mérvű szenvedés és annak nyomán kelő elégedetlenség, míg emberek fogják benépesíteni, mindig lesz a földtekén. A mai társadalmi

renddel egyes hátrányok kétségkívül elválaszthatlanul járnak. De nincs rendszer, a mely azok híjával volna. A kérdés csak az, hogy létesíthető-e oly alap, a melynek hátrányai egyáltalában, ha t. i. azon a leghelyesb, de természetünkkel még mindig megegyeztethető és nem csupán angyaloktól várható eljárást követünk, amazoknál lényegesen kisebbek lennének. A fennebb előadottakból az tűnik ki, hogy ilyen alapot teremteni, de még csak kigondolni is a történet által megvilágított évezredek alatt a múltban senkinek sem sikerült. Mindaz, a mi e részben mondatott, csupán agyrém, álmkép vagy ábránd, melyet alig lehet tüzetesen elemezni, mert annak képtelensége a bonczkést nem bírja meg.

A szegény és gazdag különbsége, az érdem és a jutalom igazságos változatainak felel meg. A foglalkozások hierarchikus, lépcsőzetes alakulása az erők és képességek fokozata szerint természetes. Az osztályok keletkezése az egynemű érdekekkel bíró emberek csoportosulása, a kik egymással szemben sokszor nagyobb harcot folytatnak a létért, mint az egyes osztályok egymás közt. A létért folytatott küzdelem nemcsak az embernek, hanem isten minden teremtményének osztályrésze. E sors miatt, melytől semmiféle emberi intézmény segítségével nem szabahalhatunk, nincs kivel szembe szállani. Teljes béke még az anorganikus világban sincs. Az képzelhetetlen dolog a szerves világban is.

Az osztályok különbsége a művelődésnek épp úgy előfeltétele, mint következménye. Ezek harca is oly tényező, mely csupán a munkamegosztás alapján már magasb fokra jutott népeknél fordul elő. E harcz kegyetlensége is csak egy bizonyos fokig enyhíthető és ez az enyhítés a civilizációnak éppen egyik feladatát képezi. De az életküzdelmet veszélytelenné, vagy kellemessé tenni, ez már magában véve ellentmondás.

A mai társadalmi rend alapjai tehát igazságosak, mert természetesek. Ebből azonban korántsem következik, hogy az azon felépült állami és gazdasági szervezet működése folytán keletkezett minden baj, szenvedés, nyomor és ellentét oly mérvű legyen, mint a minőnek tényleg jelentkezik. Nem következik különösen, hogy a zavarok, melyek abból elő-

állanak, egyre növekedjenek. A tudománynak arra kell törekedni, hogy kutassa és megállapítsa a javulás lehetőségét és annak módjait. A társadalmi és közgazdasági politika feladata pedig oda hatni, hogy a tudomány által kimutatott irányban a bajok lehető enyhítését, az osztályok közt támadt tir áthidalását, gyakorlatilag keresztül vigye. Az ember kettős természetének megfelelő individualisztikus és socialis követelmények kibékítendőek s az egyéniség szabadsága és a társadalom békéje összhangba hozassék.

Kiindulási pontul sem az egyiket, sem a másikat nem lehet a tudománynak elfogadni, mert az egyik álláspont optimizmusra, a másik pedig pesszimizmusra vezet és pedig mindegyik irány összes káros következményeivel. Nincs más megoldás, mint a jogosult egyéni érdeken nyugvó individualizmust telíteni etnikai elemekkel, melyek a socialisms egyetlen megvalósítható alkatrészeit képezik¹) Az egyén jogai megállapíthatók törvények által is, de azokkal szemben megfelelő köteleességeknek kell állani, különben benső consistentiával nem bírhatnak. De a jogilag formulázható köteleességek mellett mindazon zavarok, melyek már is aggasztó természetűek, terjedni és növekedni fognak. Az erkölcsi köteleességek szabatosan nem írhatok körül, de hogy azok léteznek és érvényesülésük a társadalom békéjére nézve fontos, azt, a ki a családi, társadalmi és állami élet folyását, ennek kedvező vagy kedvezőtlen alakulását figyelemmel kíséri, alig tagadhatja,

Ha a családtagok, ha egy társadalmi kör részesei, ha az egy nemzetbeliek és a polgártársak csak azt teljesítenék egymás iránt, a mi jogi sanctióval ellátható kötelesség és a mit a törvényekbe egyedül lehet foglalni, akkor az élet általában tűrhetetlenné válnék az emberekre nézve. Azonban a családi kötelékek, az osztályok és körök kapcsolatai, a faj- és hazaszeretet, a vallásos érzelmek, sok embernek vissza nem szorítható jótékonyasága, mely szívének okvetlenül kielégítendő benső szükségét képezi, annyi socialis

¹ Dr. Ziegler Theobald: Die sociale Frage eine sittliche Frage. Negyedik kiadás, Stuttgart 1891. A szóban levő kérdést tisztán bölcsélet szempontból tárgyalja.

elemmel gazdagítják még a legönzőbb társadalmat is, hogy a kíméletlen, főleg gazdasági önérdék tiszta érvényesülését igen megnehezítik ott is. A szeretet, a vonzódás, a lelkiismeret, a lelkesedés, a felmagasztaltság, az áhítat, az ihlet, az önérdet és a becsvágy – mind a bennünk lakó és kiirt-hatatlan közszellem nyilvánulásai. Miért ne lehetne ezeket ápolni, fokozni, hatályosítani és kiterjeszteni minden polgári, társadalmi, gazdasági és állami intézményre. Ennek követelményei jogi sankcióval aránylag kevésbé, de társadalmi sankcióval igen is elláthatók. A társadalomnak vannak már ma is ítéletei, melyek az egyént minden bírósági ítéletnél jobban sújtják. Miért ne lehetne ezt a hatalmat szervezni, helyesebb irányba terelni, a magasb társadalmi, gazdasági és emberi érdekek szolgálatába hajtani és a csupán jogi intézményekkel meg nem oldható problémák elintézésénél segédeszközül felhasználni. Hiszen annak alapjai és elemei épp úgy velünk születnek, mint az önzéséi. Hiszen annak nyilvánulásai határozottan inkább vannak rendeltetve boldogokká tenni bennünket, mint emezéi. Hiszen már évezredek óta tudják, hogy a méltányosság hozzájárulása nélkül a summum jus summa injuria. Miért ne lehetne az ethikai elemek gyarapításával erősült közszellemet az állami, társadalmi és gazdasági élet szervezésénél és folyásának intézésénél oly fontos tényezővé emelni, mint a minővé a jus mellett az aequites bizonyos határon belől az igazságszolgáltatás terén már lett. Mennyi jogot nem lehet ma sem érvényesíteni, mert azt a családi, társadalmi és nemzeti méltányosság tiltja,

Azt elismerem, hogy ehhez a lelki és szellemi műveltségnek már magas foka szükséges. De hiszen a socialisták által felpanaszolt bajok leginkább a haladott társadalmakban észlelhetők és azok eddig a civilizáció fejlődésével lépést tartottak mindenütt. A közművelődés belterjes munkásság által emelhető úgy is a legbiztosabban. Nincs tehát semmi természetellenes, mesterkéltséget vagy következetlen dolog abban, ha a magasb műveltség elismerésére igényt tartó társadalmakban a mai társadalmi rend szükségkép hiányos alapjai-

fiak szilárdítású és egyoldalú életműködésének ellensúlyozása végett az etnikai elemek erősítésében keressük a társadalmi béke emberileg lehető megvalósításának, a nagyban és egészben békés modus vivendinek. legfőbb biztosítékát.

Ezt a biztosítékot azonban az intézmények magukban szolgáltatni, sohasem fogják. Az intézmények csak üreskeretek és legfeljebb edények, melyek a tartalomnak határokat és alakot adnak. A szellem az, mely az intézményeket hatályosakká teszi és az összes állami, társadalmi és gazdasági intézményeknek is üdvös hatást csak a közszellem adhat.

Hogy természetünk oly hatalmas alkatelemével szemben, mint a minő az önzés, a közszellem érvényesülésének mindig erős tusája lesz. hogy az küzdelem nélkül jelentőségét nem fogja állandóan megtarthatni és hogy ennél fogva a kettő hatása közötti viszony folyton változni fog, az nagyon természetes. Ezen viszony változásának ingása kiderül magából a világtörténelemből is. Hiszen az ókor classicus culturával bíró államaiban sokáig az állami szempont uralkodott az egyén felett, a ki eleinte nagyon alárendelt szermerje volt az egésznek. A theokratikus és a hűbéri államszerkezetek kiindulási pontját szintén nem ez képezte. De éppen a történelem győz meg bennünket arról, hogy a socialisták mai követeléseikhez hasonlóak mindig jelentkeztek midőn a szegény és gazdag közötti ellentét igen nagy lett, s nem volt elég erős középosztály, mely azok irigysége és ezek gögje között az ütközőt képezhette volna, midőn a munka felosztás valahol jobban felkaroltatott, midőn a társadalom forrongása következtében a jogérzet megrendült és midőn az emelkedő politikai befolyás és gazdasági erőfejlődés között az alsó osztályokban aránytalanság mutatkozott.

A socialistikus törekvések tehát nem csupán a, mi korunk jelenségei. Azok Athene democraticus társadalmától és Róma panis és circenses után áhítózó proletariátustól kezdve a középkoron át napjainkig többször ismétlődve kerültek már a felszínre. Lehet, hogy azok oly hatalmas befolyást fognak gyakorolni korunk társadalmára, főleg, ha idejekorán alkalmazott reformokkal áramlatuk nem mérsé-

keltetik, hogy ez a szükséges határon túl is megy majd. És akkor ismétlődni fog a küzdelem az egyén jogaiért, melyek szabad érvényesülése túlságosan meg lesz nehezítve. Az inga lengéséhez hasonlít művelődésünk nagyon sok mozgalma közt az is, mely az egyéni és társadalmi követelmények egyensúlyára törekszik, de azt teljesen soha sem éri el.

Mint a sferák keringése, a légömlés és a tengeri áramlatok folyása örök és végtelen, s az átalakulás minden perczben mindenütt szakadatlan és egy pillanatra sem szünetel, úgy változik, sokszor ismétlődik az emberi társadalom szervezetének működése is és a család, a társadalom beleértve az egyházat is, s az állam egyfelől, továbbá az egyén másfelől a kölcsönhatás oly viszonyában vannak, mely egyre módosul, de úgy, hogy koronként régi alakja ismét fel-fel merül. Ez alakok minden öntudatos közreműködésünk nélkül is jelentkeznének. A szükség teremtí és tünteti el azokat, de mindenesetre sok szenvedést, sok visszaesést kerülhet el az emberiség, ha társadalmi öntudatra jut és a felesleges convulsiok fájdalmait kész nagy elhatározás mellett nagy munkával megváltani.

Ez uralmi váltakozása a természetünket képező két fő alkat-elemnek, az önzés és a közszellemnek, haladásunk egyik fontos lépcsőzetét képezi. Az individualisticus irányzatnak rendkívül sokat köszönünk. A nélkül újabbkori műveltségünk legtöbb vívmányával, a munka nagy termékenységgel, nem dicsekedhetnénk. Azonban túlsúlyának az ideje úgy látszik egyelőre lejárt. A nyomában keletkezett visszahatás oly nagy, hogy a társas követelményeknek magán- és közéletünkben akarva nem akarva nagyobb tért kell engedni. Ha a helyzetet nem akarjuk vagy tudjuk veszélyesnek felismerni, oly eruptiók állhatnak be, melyek pusztításainak mérvét előre kiszámítani nem lehet. Ha pedig a forradalmi kitöréseket nem akarjuk bevárni, akkor az egész vonalon hozzá kell látni azon munkához, mely által társadalmi életünket az eddiginél sokkal őszintébb és nagyobb etnikai tartalommal tölthetjük meg. A társias szellemnek kell áthatni egész felfogásunkat és azt közölni kell a társadalom minden rétegével.

A mai társadalmi rend alapjait nem forgathatjuk fel józanul, mert azok helyébe nem tudunk semmi hozzájuk csak foghatót is tenni. A tulajdon és örök jog, az egyén szabad elhatározása élethivatásának választásánál; a családi élet önállósága, a gazdasági tevékenység lehető szabadsága, mind csak a társias nagyobb érdekek szempontjából korlátozható a szükséges mértékig. De az altruizmus iránti érzék az egoizmussal, a szociális érzés az individuális iránynyal szemben a jelzett intézmények lényegének feláldozása nélkül fejleszteni és terjeszteni.

Az erkölcsi kötelességtudásra és az általa elfoglalt állás követelményeinek tisztelésére kell nevelni az embert. Hogy ez nem lehetetlen és hogy a társadalom önmagát mennyire fegyelmezheti, arra legjobb példa, melynek szemlélete biztató hatással lehet reánk nézve, az angol társas élet. Ennek szokásai és felfogása csaknem kötelezőbbek, mint maga a törvény. És hogy az önfegyelmezés Angliában észlelhető mértéke nem az angolok faji jellegének vagy vérmérsékletének kifolyása, hanem főleg az erkölcsi nevelésnek következménye, arról az angol történet minden figyelmes olvasót meggyőzhet. Az éghajlat és a temperamentum ez eredmény előidézésében bizonyos szerepet játszhatott, de hogy az 1685. év Angolországa a legtöbb tekintetben ellentéte volt a mainak, azt Macaulay classicus történeti munkájából mindenki láthatja.¹

Hogy a mi társadalmunk alapnézeteinek megváltoztatása nem lesz könnyű feladat, az kétségtelen, mivel nemcsak egyes osztályok, hanem valamennyinek a felfogása mélyreható reformra szorul. Mert ha ez irányban figyelemre méltó eredményt akarunk elérni, a nézeteknek fenn és alatt egyformán át kell alakulniuk. Lehetetlen a kellő reformokat keresztül vinni, ha a társadalom felső osztályai nem ismerik fel a veszélyt, mely abban a megrögzött hitben van, hogy az alsóbb osztályokkal szemben aránytalanul több és általánosabb kötelességeik nincsenek, mint a mennyit ma teljesíteni hajlandók és ha be nem ismerik, hogy az erkölcsi érzés

¹ Th. B. Macaulay: The History of England. I. kötet. 275-420 Tauchnitz-féle kiadás.

sugallata mellett saját jól felfogott érdekük is ezen fokozott erkölcsi kötelességek hű teljesítésére utalja őket. Az alsóbb osztályok erejének, önrzetének, ellenszenvének és érvényesülési vágyának magára hagyott és hatványozva történő erősbödése oly áramlatot képez, mely nagy hullámokat vetve, gyors ütemben közeledik felénk. A földbirtokos, a nagyiparos, a kereskedő, a magasb műveltségű szellemi munkás oly támadásnak lehet kitéve, melytől az államnak esetleg-elméletivé párologó hatalma sem védheti meg őket mai birtokukban. A tömegeket minden nap jobban hatja át az elégedetlenség szelleme. Németországban, Franciaországban, Belgiumban ez már oly mértékben történik, hogy hatása a kormányzatra, sőt a hadseregre is érezhetővé kezd válni. A felsőbb osztályok nagy tévedésben lennének, ha elhinnék, hogy a harmadik rend érvényesülésével a népélet ellenállhatlan erejű hullámszásának vége szakadt. Az összes hatalomban volt osztályok az utánnok következőkkel szembe kerültek s vagy kénytelenek voltak megosztozni velők a politikai és gazdasági hatalomban, vagy elsepertettek általuk. Válgjon csak a harmadik rend van-e arra a szerencsére teremtve, hogy az egyszer megszerzett előnyöket nagyobb küzdelem, munka és válságok nélkül osztatlanul megtarthatja örökre?

E végzetes tévedésből a mai felsőbb osztályoknak ki kell gyógyulni és be kell látniok azt, hogy nemcsak a moralisták, de az ő anyagi javukat megóvni hivatott közigazdák is feladatuk az erkölcsi kötelességek fokozódó fontosságára utalni. És ebbeli teendőik annál sürgősebbek, mert azok odaadó működése nélkül az áramlat esetleg oly hatalommá nőheti ki magát, hogy midőn a felsőbb osztályok belátnák tévedésöket, az már nem lesz hajlandó többé szóba állani velők. Különösen oly országban, a minő hazánk melynek ideje van nevelni alsó osztályait, miután azok egészben még mindig nagy mértékben a felsők befolyása alatt állanak, kell idejekorán e kötelességek tudatára jutnia, hogy a feladat második, nem kevésbbé fontos és nehéz részét, az alsóbb rétegek felfogásának átalakítását, is kezökbe vehessék.

A míg a munkás-osztály fejlődése, önrzetének dagadása, követeléseinek fokozódásán, mint valamely romlásnak

tünetei felett csodálkozunk, s míg azokat természetellenes és erőszakkal visszafojtható jelenségekként elítéljük és azt hisszük, hogy azok jogosulatlan feltámadásnál a mai rend ellen nem képeznek egyebet és nincs bennök sok abból az elemből, mely hajdan bennünket is felemelt, addig nincs kilátás arra, hogy a felsőbb és különösen az irányt adni hivatott középosztály a reformok útjára tudja terelni azt a mozgalmat, mely, ha oda nem jut, okvetlen ül a társadalmi forradalom útjára kerül.

A művelt középosztálynak, a maga szabadelvű felfogásával és az ő hagyományainak megszívvelésével kell annyi elfogulatlanságot tanúsítani, a mennyi a tények felismeréséhez okvetlenül szükséges. Neki kell belátni, hogy a dolgok természetes fejlődése az ő kedvéért nála nem állhatott meg, hanem hogy az vele, ha akarja, de ellene is, ha ez kell, tovább fog folyni. Az ő kötelessége saját maga és a társadalom iránt azt a nagy munkát első sorban megkezdeni, mely a felső és alsó osztások társadalmi és gazdasági nevelése útján azok felfogását megváltoztatja és egymással kibékíthetővé, összeegyeztethetővé teszi. Az ő kezében van a tudomány, melynek fáklyájával a társadalom egész terét megvilágíthatja és feltüntetheti azokat a convulsiókat, melyek rajta végig vonulnak; a szemben álló táborok számarányainak reá nézve kedvezőtlen voltát, a hangulatot, mely a tömegeket hatalmába keríti, s ennek folytán az összetűzés elmaradhatlan voltát: ennek a társadalom kincsei között a legnagyobbat, a műveltséget, birtokló osztályokra nézve növekvő és szembeötlő veszedelmét. Szóval a középosztály hivatása, a társadalom mai rendjének alapján álló osztályokat meggyőzni arról, hogy ha előnyeik legalább jó részét meg akarják tartani, önként meg kell azokban osztozniuk a társadalom azon osztályaival, melyek az előnyökből eddig talán kevesebbet kaptak, mint a mai rend felforgatása nélkül kaphattak volna.

Már magában ez sem lenne könnyű feladat, és a munka, melyet végezni kellene, hogy ez eredményt elérje, óriási. De akkor még csak a feladat kisebb részét oldotta volna meg. A második, nehezebb és fáradtságosabb, mert állandó része

a feladatnak az, hogy a mai társadalmi rend alapjának egyedül lehetséges voltáról, s az azon folytatandó békés munkálkodás előnyeiről az alsóbb osztályokat is meggyőzze. Annak a kétségbeeső tudatnak, hogy a munkásosztály örökös nyomóira van kárhóztatva, hogy emelkedésének kilátásai a gazdasági és társadalmi műveltség bármily fokú haladása mellett sem javulhatnak, nem szabad a munkásosztályt martalékul hagyni. És ez a felfogás nem is felel meg az eddigi, de a jelenségek nagy zűrzavarában a többség előtt rejtve maradt, tapasztalatoknak. A munkabér folytonos emelkedése és a tőkekamat következetes csökkenése, a földjáradék megbízhatatlan volta, a munka tisztületének szakadatlan térhódítása általában véve is jövőt ígér a munkának és a tőle el nem választható munkásnak. A lét küzdelmei alól nem lesz ugyan soha sem felmentve, de sorsa nagy mértékben javulhat, haladására nyitva áll a tér és a társadalom kormányzatában része lesz, s csak önmérsékletétől, erkölcsi és szellemi súlyától fog függni, hogy abban döntő része legyen. Hiszen a felső osztályok közül a vagyonosabbakat az élvezet, a kevésbé vagyonosakat a társadalmi állásuk megtarthatásáért folytatott küzdelem legnagyobbbrészt meg fogja emészteni, a mint a korábbiakat tényleg megemészttette, és a hogy a mai középosztály zöme az alsóbb osztályokból legfeljebb két-három nemzedék időtartama alatt keletkezett, úgy fognak az alsó osztályokból helyébe jönni mások.

Nem ezek talán azon szavak, melyek a legalkalmasabbak a munkásosztályt jövője iránt megnyugtatni, de azok bennünket nyugtathatnak meg, hogy midőn békére intjük őket és reményeket keltünk bennük, nem járunk el lelkiismeretlenül, és midőn a kellőleg reformálandó mai társadalmi rend békés fennmaradására törekszünk, akkor nem igazságtalan ügynek teszünk szolgálatot, Sőt ha a középosztály engedné, hogy a bekövetkező robbanások civilizáciánk fejlődésében visszaesést idézzenek elő, nem teljesítené kötelességét s ha a. a romok azt is maguk alá temetnék az általános romlásban, sorsát alig lehetne igazságtalannak nevezni.

Hogy e részben mit lehet tenni, azt bebizonyította néhány évtized alatt az angol társadalom, mely a munkaadók és

munkások közötti viszony javítása tekintetében igen figyelemre méltó eredményt képes felmutatni. A társadalmi béke kérdése Angliában sincs még megoldva, de a helyzet e tekintetben sokkal tűrhetőbb, mint másutt, a hol pedig a társadalmi osztályok ellentéte korántsem oly merev és az osztálygyűlölködés nem oly elmérgesedett, mint volt Angolországban e század elején.¹

A nagyipar keletkezésével a munkásosztály helyzete ezen országban is lényegesen megváltozott. A gyári munkások a gépek használatának terjedésével gyorsan szaporodtak, mert a gyárak a korábban nagyon elterjedt háziiparágakban foglalkozókat, ezek családtagjait, a mezőgazdasági munkásokat és az elbocsátott katonákat rohamosan vonták magukhoz. A nagyipar első vállalkozói ugyan nagyobb részben tönkre mentek, és helyükbe munkában meg-edzett selfmade man-ek léptek, a kik az új termelési módok által követelt gyors számításra és cselekvésre alkalmasak voltak. A régi eljárás emberei ugyanis nem tudtak versenyezni a gépek szolgálatában megfegyvelmezett, ügyesebb és kitartóbb munkásokkal, a mint ezek állottak a vállalatok élére. A nagyipar terén sikerrel vállalkozók első nemzedéke tehát a munkásosztályból került ki. Azonban a megszokott és gyermekség óta élvezett jóléttel együtt járó mérsékeltebb és nemesebb felfogás ezen új embereket nem jellemezte. Ezek a felkapottak göggyével, s merész eljárásuk és szerencsájük sikerei által elvakítva kímélet nélkül törekedtek a korábban létezett munkásvédő törvényeket hatályon kívül helyezni. Az önkormányzati hatóságok működésére is csakhamar befolyást szerezvén magának, a munkaadók ez új osztálya korántsem tanúsított a munkások iránt oly emberbaráti érzületet mint a minőben őket a nemesebb lelkű régi vállalkozók részesítették. Sőt lassanként a békebíráskodás is kezökbe kerülvén, a még Erzsébet

¹ D. Gerhardt v. *tirlndze-Gaevi'ntitz*. Zum socialen Frieden. Eine Darstellung der social-politischen Erziehung des englischen Volkes im neunzehnten Jahrhundert. Lipcse. Duncker és Humhlot 1890. Részben a helyszínen folytatott tanulmányok alapján irt és sok első kézből gyűjtött adatot tartalmazó becses munka.

királyné korából származott tanoncztörvényeket sem hajtották végre. A munkásosztály helyzete így folyton kellemetlenebbé, végre csaknem tűrhetetlenné vált. az elégedetlenség aggasztó mérvben növekedett, s az mind fenyegetőbbé lön. Ez az elégedetlenség legmagasb fokát a chartismusban érte el, melyben a continentalis socialisták forradalmi mozgalmainak képét szemlélhetjük. A Chartismus ennek a századnak elején keletkezett, midőn a már megszaporodott gyári munkásosztályt a szűkkeblű törvényhozás nemcsak elhanyagolta, hanem súlyos fogyasztási adókkal is nagyon sanyargatta. Ezen helyzetből a munkások csak a népuralom létesítése által vélték menekülhetni. Már 1817-ben 1.700.000 munkásnál több kérelmezte az alsó háztól, hogy az általános szavazati jog hozassék be. Két évvel később Manchester mellett a gyári munkások óriási gyülekezete követelte az élelmet megdrágító gabonatörvények eltörlését. Ezt a népgyűlést azonban fegyverhatalommal verték szét és a Castle-reagh-miniszterium hat törvényt szavaztatott meg, melyekkel az egész mozgalmat egyelőre elnyomta. A politikai agitációból Owen befolyása alatt socialistikus lön. A mindenféle képződött munkás-egyletekben a gyárosok önkénye és a munkabér leszállítása ellen fejtettek ki közös ellentállást. Néhány év múlva, 1834-ben. a munkások általában beszüntették a munkát. Ez a lépésök azonban nem hozott nekik előnyöket, sőt függésük azután még nagyobb lön. E felett elkeseredve a munkások a «Working men's association» neve alatt politikai ligát teremtettek, mely 1838-ban a nép chartáját, (the people's charter) hat pontban megállapította. E hat pont a következő: általános szavazati jog. a képviselőválasztásoknál titkos szavazás, évenkénti parlament, megszüntetése az activ és a passiv választási censusnak. az az országnak a választók száma szerint történő beosztása kerületekre és a képviselők díjazása.

A chartista mozgalom azután heves támadásokat intézett egyes helyeken a hatóságok ellen, sőt nyílt és fegyveres harcz is keletkezett, A támadást újból visszaverték. 1841-ben megint 1.300,000 ember kérvényezett a nép chartájának érvényre juttatása érdekében, de ismét hasztalanul.

A gabona-törvények eltörlése és az angol alkotmány demokratisálása kissé háttérbe szorította ugyan e mozgalmat, de az 1848. évi francia forradalom ismét életre keltette s az hevesebben hullámozott, mint valaha. London, Manchester, Edinburg és Glasgowban a kenyér nélkül maradt munkások ezrei raboltak, a különféle üzleteket kifosztották és a köztársaságot éltették. Londonban egy monstre-gyűlést tartottak, melyből megint kérvényt adtak be az alsó házhoz, állítólag 5.760.000 aláírással.

Ennek a kérvénynek sem volt nagyobb eredménye, mint a megelőzőknek. Egy ideig még tartott a chartisták mozgalma, de a gazdasági helyzet javulása, a gabona-törvények eltörlése után észlelhető felvirágzása az angol nagyiparnak, a választási jog folytonos kiterjesztése és az angol társadalom, különösen a munkaadók felfogásának átalakulása annak hullámozását eleinte enyhítette, majd pedig megszüntette, úgy hogy óriási munkás-osztálya és szerencsétlen birtokviszonyai mellett Anglia napjainkban a socialis mozgalmak tekintetében aránylag a legbékésebb országnak nevezhető.

Ezt a békét nem úgy keli érteni, hogy ott nagy strike-ok, melyek a hatóság fegyveres közbeléptét is szükségessé teszik néha, vagy egyes alkalmi munkás-kitörések, mint újabban a londoni dock-munkásoké, nem fordulnának elő, vagy a munkásosztály kebelében mozgalmak nem mutatkoznának, hanem úgy, hogy az általános elégtelenség sokkal kevésbé érezteti hatását, mint másutt és oly modus vivendi találtatott, mely mellett az angol óriási munkásvilág az ottani magas színvonalon működő közgazdasági életnek nem képezi minduntalan eruptióval fenyegető állandó veszedelmét.

Minek köszönhető voltaképp e kedvező fordulat? Nem csupán a törvényhozás működésének, nem egyedül annak, hogy angol alkotmány lépésről-lépésre demokratikusabb lön. hogy a gabonatorvények eltöröltettek és a megélhetés olcsóbbá lett, hanem igen nagy részben az angol társadalom viselkedésében a munkás-osztály iránt végbement nagy mélyre ható átalakulásnak.

És ebben senkinek sincs oly nagy érdeme, mint a nagy bölcsésznek és történetírónak, Carlyle Tamásnak.¹ Sokáig kellett az elismertetésért küzdenie. Művei terjedésének fő akadályát nézeteinek szokatlansága és írmodorának sajátos nehézkessége képezte. Valódi tekintélyre és népszerűsége voltaképp csak életének alkonyán (meghalt 1881-ben) tett szert. Befolyása azon időponttól kezdődött, midőn 1866 április 12-én, mint az edinburgi egyetem lord-rectora – az egyetlen nyilvános kitüntetés, melyben hosszú élete alatt részesült – székfoglaló beszédét tartotta, mely kinyomatván, azonnal 20,000 példányban kelt el. De ha elismertetésére sokáig kellett várnia, nagy elégtételt láthatott abban, hogy nincs író, ki az újabb angol nemzedékre nagyobb befolyást gyakorolt volna, mint ő.

Pedig nézetei nagy ellentétben voltak kora felfogásával, melyet merészen támadott meg. A társadalmat óva

¹ Th. Carlyle: Past and present: továbbá Sartor Resartus, London 1831. Új változatlan kiadás Chapman and Halinál. Nézeteit inkább első műveiben fejtette ki. Ez utóbbi képlegesen van írva és 1833–34-ben jelent meg először a Fraser's (London) Magazinban. Irálya tele van német szólásokkal, de 1836-ben és 1837-ben összegyűjtve is kiadtván, különösége daczára lassankint közfigyelem tárgya lett. Ezt korábbi kiadói mintegy előre látták, miről, valamint arról is, hogy e mű becsét már ekkor felfogták, tanúságot tesz az említett kiadásokhoz a bostoni kiadók előszavának a következő megjegyzése: The author makes ample amends for the occasional eccentricity of his genius, not only by frequent burst of pure splendour, but by the wit and sens which never fail him. But what will chiefly commend the work to the discerning reader is the manifest design of the work, *which in a criticism upon the spirit of the age*— Ave had almost said, of the hour – in which we live; exhibiting the most just, and novel light the pi'esent aspects of religion, politics, literature, arts and social life. – Carlyle voltaképp nem akart újat, csak a tiszta keresztény szellemet akarta helyreállítani és uralkodóvá tenni, de minden felekezetség nélkül. Egész társadalmi bölcselete benne foglaltatik a két mondatban: If thou ask to what height man has carried it in his manner, look on our divinest symbol: On Jesus of Nazareth, and his life and his biography and what followd therefrom. *Higher ha.: the human thought not yet reached: this is christian ity and Christendom: a symbol of quite perennial, infinite character; whose significance will ever demand to be anew inquired into, and anew made manifest.* Sartor Resartus III. Book. III. Chapter. Chapman and Hali-féle kiadás 217. lap.

intette és erős. kíméletlen hangon figyelmeztette arra a veszélyre, melylyel a készülő socialista forradalom fenyegeti. Azonban nem a socialis forradalmi pártot, hanem az angol társadalmat ítélte el. mennek szemébe vágta, hogy e párt erősbödésében csak saját bűneinek méltó ostorát láthatja,

Az egyéni önzést a megengedett határokon túl terjedtetnek jelentette ki, és azzal, mint megvalósítandó követelményt, szembeállította az altruismust. melynek a társadalom szervezetében és az emberek gondolkozásában az individualismuséval egyenlő nagy részt követelt. És miután az egyéni érdek mellett a közérdek megóvását létkérdésnek ismeri, elítéli Bentham utilitarismusát. melyben a romboló társadalmi tényezők legfőbbikét látja, Azzal szembe helyezi a keresztény szellemet, mely ugyan vallásos és nem társadalom-politikai elem. de a mely megmutatja a társadalom fejlődésének is legtermészetesebb irányát és a melynek terjesztése nélkül a társadalomra mélyebb erkölcsi benyomást tenni nem lehet. Az utilitarismus nem hat a lelkültre és az ember magasb erkölcsi képességeire is legfelebb csak nagyon közvetve, mert kizárólag az értelmet veszi igénybe és mivel a világrendet materialistieus értelemben magyarázza, fő tényezője az egyén egyoldalú, esetleg féktelen önzésének. Innen van, hogy míg a keresztény szellem felépítette a társadalmat, az utalitarismus szétrombolja azt.¹

A társadalmi fő kérdéssel foglalkozván, ámbár a legújabb kor vívmányainak nagy horderejét elismeri, az azok nyomán felmerült jelenségeket nagyon aggasztóknak találja. E tüneteknek eleinte semmi fontosságot sem tulajdonítottak, mivel azt hitték, hogy csupán a régi rend még meglevő maradványainak káros és összhangot zavaró hatásának kifolyásai, melyek azonban ezek gyökeres eltakarítása után maguktól fognak megszűnni. De az idő és a fejlődés haladásával a bajok is szaporodtak és fokozódtak, úgy hogy lehetetlen volt a kettő közötti okozati összefüggés eszméjének fel nem merülnie.

¹ Th. *Carlyle*: Hero and Heroworship. II. Lecture: The Hero as prophet, tizen előadását 1840-ben május 8-án tartotta. Itt is előbb jelzett fölfogásának ad kifejezést.

A nemzetek mindinkább két táborra oszlanak, a nagyobbat a szegények, a kisebbet pedig, mely aránylag folyton öszszébb zsugorodik, a gazdagok képezik. A kettő között van egy híd, de ez mindennap szűkebb és gyengébb lesz. Ez a középosztály. Abból csak kevesen emelkednek fel és sokan süllyednek az alsó osztályba, melynek versenyviszonyait ezáltal még kedvezőtlenebbé teszik. És a tömegnyomor éppen a leghaladottabb nemzeteknél a legnagyobb. A nagy vagyon és az ínség ellentétei mindjobban kifejlődvén, azok mind erősebb hajlandóságot mutatnak a romboló összecsapásra.

Ez állapotokat mások is észlelték és fejtegették Carlyle előtt, de veszélyes voltuk tudata által senki sem volt korábban úgy áthatva, mint ő. Ezek változatlan megmaradása, vagy javítása szerinte Angliának létkérdése volt. Carlyle komolyan figyelmeztette az angol művelt közönséget, hogy a nép túlnyomó többségének jólétével és hangulatával mennyire szükséges törődnie. Fáradhatatlanul igyekezett azt meggyőzni arról, hogy a munkásosztály helyzete oly rossz, mint aminőnek akkor mutatkozott, nem volt még soha. Tekintse meg bárki az angol munkásosztály helyzetét. s e végből akár a városokban, akár a vidéken néz körül, továbbá akár saját szemével kivan meggyőződést szerezni magának, akár a hivatalos jelentéseket tanulmányozza, mindig ugyanazt a szomorú eredményt fogja találni. Lehetetlen nem látnia a figyelmes szemlélőnek, hogy a gazdag angol nemzet munkálkodó része abban az országban példátlan nyomorba süllyedt. Felhozott eseteket, melyek ennek az állításnak classicus bizonyítékai voltak. Hivatkozott oly példákra is, melyekben a szülők egyik gyermeküket a másik után emésztették el, csakhogy a biztosított temetési költség maradványaiból nyomorult életüket tovább tengethessék.

A hatóságok ezen és a hozzá hasonló esetekről kellő tudomással bírtak, de nem engedték azokat nyilvánosan tárgyalatni. Carlyle ellenben minden félelmet és fészélyt félretéve, kérlelhetetlen következetességgel napvilágra hozta azokat. Minden szépítgetés nélkül feltárta különösen a skót nagy városok munkás-osztályának szomorú helyzetét és

folyton nagyobb sikerrel figyelmeztette honfitársait a veszélyre, mely az országot abból fenyegette. Szerinte a növekvő pauperismus a fennálló társadalmi rend uralkodó szellemének a büntetése. Minden palliatív szer csupán a tünet elnyomására lehet alkalmas, anélkül, hogy a betegséget magát meggyógyítani képes lenne. A baj eredete abban keresendő, hogy a társas munkásság helyét az önző egyéni tevékenység foglalja el. Azelőtt az egyesek egy nagy szerves egész részei voltak, most ellenben folyton jobban elszigetelvék. Amit ma társadalomnak nevezünk, az nem egyéb harcztérmél, melyen az emberek egymás ellen folyton élesebb küzdelmet kénytelenek folytatni a létért. Ebben a küzdelemben az erős egyre jobban emelkedik, a gyenge pedig mindig alább süllyed. Védelmébe veszi a munkások akkortájt megindult szervezkedését, mely az egyének szétszórtságának véget vetve, arra látszott hivatottnak, hogy a létküzdelmet ismét társiassá alakítsa át,

Carlyle általában a szerve» működés iránti érzéket igyekezett erősíteni és azt a meggyőződést terjeszteni, hogy a felbomlás kétségtelenül jelentkező folyamatával szemben csak egy hatályos ellenszer létezik és ez a szervezkedés. A társias mozzanatokat akarta az egyének ellensúlyozása végett öregbíteni, midőn honfitársainak lelkére beszélve, felvilágosította őket, hogy a munkaszerződés tartalma nem meríti ki a munkaadónál a munkáshoz való viszonynak egészét. Kezdeményezője lőn e tanításai által az angol vagyonos osztályok azon mozgalmának, mely azt e század közepe táján megragadta, E mozgalomban mindenekfelett a társadalom által védett vagyomból és magasb értelmiségből folyó erkölcsi kötelességeket hangoztatták és azokat kívánták az alsó osztályokkal szemben, elismerésre nem számítva, híven teljesíteni. Rendkívül nagy mértékben közrehatott a többi kedvező befolyások mellett ez a mozgalom is arra, hogy a viszony a munkások és munkaadók között Angliában javuljon és ha nem is eszményivé, de mindenesetre legalább elviselhetővé és veszélytelenné alakuljon át.

A szövetkezeti ügy jobban felkaroltatott és ha a termelő szövetkezeteknek az egész produkciót átalakító hatása

iránt korábban táplált várakozások túlzottaknak bizonyultak is, de a fogyasztás, a hitel és a munkások más közös gazdasági szükségéinek kielégítésére létesített szövetkezetek, továbbá a trades unionok, a friendly societyk, az angol munkások zömének képződése és a skilled labour mind szélesebb körű érvényesülése különösen a nagy ipar vidékein szemben a London keleti részében lakó tanulatlan munkásokkal (unskilled labourer), az angol társadalomnak helyzetét sokkal békésebbé és nyugodtabbá tették, mint a minő volt azelőtt és mint a milyennek jelentkezik más nagy iparú országok társadalmának mai helyzete. E mellett a mind demokratikusabbá váló angol törvényhozás a munkások befolyása alatt nagyon sok oly munkásvédő törvényt hozott, melyek szelleme és iránya az angol classicus közgazdasági iskola elveivel és felfogásával ellentétben a munkásosztály fontosságának elismerésére és állásának a munkaadókkal szemben való szilárdítására nagyon sokat tett. Mindez nagy mértékben elősegítette azt, hogy az angol társadalom lassanként mind inkább arra az álláspontra helyezkedett, hogy a vagyonos osztályoknak, különösen a munkaadóknak, de általán mindazoknak is, a kik tehetik, első sorban a független mívelt embereknek kötelessége és minél magasabb állanak, annál szorosabb erkölcsi kötelessége, a munkásosztály bajaival, gondolkozásmódjával és helyes irányú szellemi foglalkoztatásával nemcsak pénzáldozatok hozatala, hanem főleg személyes közreműködés útján törődni. A szegényügy terén szerzett tapasztalatok ugyanis arról győzhetnek meg mindenkit, hogy a vagyonosabb osztályok ebbeli kötelességük teljesítését pénzzel nem válthatják meg. mert az eredmény, mint ezt Angliának példája mutatja, hol a szegények javára hozott 120 millió frtnyi évi áldozat egy magában jó részt céltévesztettnek bizonyult, csak a mi a minden művelt emberre nézve legbecsesebb, szabad idejének és személyes fáradozásának latba vetésével lehet kielégítő. Az angol közvélemény ezen átalakulása és az annak nyomán észlelhető nagy eredmények korszakot alkotnak a socialis kérdés történetében és támpontot, továbbá bő anyagot nyújtanak minden ország gondolkodóinak és ügyei

hivatott intézőinek a megszívlelésre. Úgy látszik a Carlyle által kijelölt irány az, melyben a társadalmi viszonyok javítására vonatkozó problémának megoldását mindenütt keresni kell.

Ezt az irányt nem az egyes külön intézkedések teszik fontossá, melyek talán magukban is hasznosak lehetnek, de a nagy bajjal szemben csak akkor elég hatályosak, Im együttesen és összhangzatosan alkalmaztatnak. Nem lehet ezen értekezés feladata bővebben kifejteni, hogy az egyes mozzanatok, például szövetkezeti alakulatok mennyiben segítették elő ez irányt. Itt e részben csak néhány megjegyzésre kell szorítkoznom. A termelő szövetkezetekkel szerzett tapasztalatok meggyőzhették a munkás osztályt is, hogy a vállalkozás eddig kifejlődött és általánossá lett alakjait nem lehet nélkülözni. A vállalkozó a társadalomnak oly magasb rendű megbízottja, a ki a nagy kockázatot csak nagy jutalom fejében veheti magára. A munkás helyzete nem reménytelen. Erről meggyőződhetett azon sikeres küzdelmek alkalmával, melyeket a munkaadókkal eleinte nyílt tusában, a strike-ok alkalmával, később pedig a trades union-okban, az esélyeket mind higgadtabban mérlegelve békés sakk-húzásokkal folytatott. A sikeresen végződött strike és alkudozás épp úgy előmozdította a közeledést és a jobb viszony fejlődését, mint a sikertelenül folytatott végeredményének később történt nyugodt átgondolása, a mi megmutatta, hogy a termelés terén van egy pont, melyen a munkás és a munkaadó érdekei csakugyan azonosak. A békéltetés számtalan eszköze és módja szintén közelebb hozta a küzdő feleket egymáshoz. Azok alkalmazása közben a munkások értesültek arról, hogy a munkaadók sem feltétlen urai a termelésnek és hogy a jövedelem megoszlásnak is vannak törvényei, melynek alávetvők mindannyian. Volt e közben módjuk a tőke természetével megismerkedni és látni saját hazájukban, hogy a munkás mégis csak jobb sorsnak örvend, a hol az, mint Lancashireben és Yorkshireben, támogatja őt, mint London keleti részeiben, a hol a tanulatlan munkások a hajózás és közönséges munkakereslet esélyeinek kitéve sokszor kegyetlen nélkülözés áldozatai.

Ehhez járult a társadalom felsőbb és az anyagi termelés érdekei által közvetlenül nem érintett osztályainak emberbaráti közreműködése s ennek erkölcsileg emelő hatása. Nemcsak a munkásokat védő törvények jótékony befolyása lett mindinkább érezhető, hanem a társadalom legkülönbözőbb elemei, első sorban a munkaadók, azután a közélet emberei és mindenekfelett a magasi) műveltség hivatott képviselői, az egyetemeket végzett független egyének és az egyetemek tanárai vagy kiküldöttei, mind jobban hatottak a munkásosztály felfogására.

A mit különösen az egyetemek és az egyetemi férfiak tesznek Angliában a munkásokért, azt eléggé kiemelni nem lehet. A nemzet legnagyobb kincsének, magas műveltségének, hivatott örei, midőn az alsó osztályokkal való érintkezést keresik és azok értelmi és erkölcsi színvonalat emelni igyekeznek, fényes és követendő példát nyújtanak a társadalom magas rétegeinek, hogy ezek is minden lehető megtegyének ez irányban és ezáltal oly szolgálatot teljesítsenek, melyre a társadalmi béke helyreállítása és fentartása érdekében okvetlenül szükség van és a melyet helyettük más hasonló hatálylyal nem teljesíthet.

Ez a példaadás kétféleképen történik. Vagy úgy, hogy az egyetemeket elvégzett fiatal emberek a nagy városok, de különösen az angol főváros munkás negyedeibe mennek hosszabb tartózkodásra, mely alatt a munkásokkal esténként találkoznak, nekik előadásokat tartanak és mindenféle hasznos dolgokra oktatják őket. különösen helyzetükről és a többi osztályokhoz való viszonyukról felvilágosítani igyekezvén őket. Részt vesznek intézményeik vezetésében és ott. a hol az önkormányzati szervezetekben a munkásoknak jut tevékenységre alkalom, erre őket alkalmasokká teszik, esetleg velük és helyettük azokban működnek.¹ Mindez azért történik, hogy a munkásosztályt gyámoltalanságából

¹ *Földes Béla*: Az angol egyetemek és a munkásügy. Budapest, 1892. Pfeiffer Nándor kiadásában. «Egy tanulástól ml is meríthetünk az angol egyetemek szerepéből. A legmagasb társadalmi kérdések megoldásánál az egyetemek is igen fontos feladatot teljesíthetnek». Ezek végszavai.

kiemeljék, önérzetét fokozzák és képessé tegyék arra, hogy ők is együtt haladjanak a társadalom többi osztályaival, minek folytán az ezekkel való összetartozás érzetét el ne veszítsék, sőt azt lehetőleg ápolják keblekben. Az egyetemi magas felfogás és emelkedett közszellem hatása továbbá úgy is nyilvánul hogy a különösen kezdő egyetemi tanárok is leszállanak a tanszékről és nem tartván ezt méltóságukon alulinak, a munkásoknak részint csak egyes előadásokat, részint rendszeres tanfolyamokat tartanak, melyekről azután, jeléül annak, hogy azt komolyan veszik és így kívánják vétetni, bizonyítványok is állíttatnak ki.

Valami rendkívüli hatást az egyes ily előadások nem tesznek, ámbár London keleti részében azok üdvös befolyása félreismerhetetlen. A munkások csak egy kis töredéke hallgatja és ezeknek is csak egy része érti vagy szívleli meg azokat. De tény, hogy a jó példa, ha nem is mindig oly mérvben, mint a rossz, szintén vonz és az egyetemek férfiai ezáltal oly példát adnak a társadalom sok ezer értelmes tagjának, mely, ha ezek azt erejükhöz képest követni hajlandók, a magasb erkölcsi felfogásnak és közszellemnek az alsó osztályokkal való közlése iránti kíváncsi nem lenne örökké csupán jámbor óhajlás.

Azonban az ily előadásokkal is nagyon óvatosan kell eljárni, mert azoknak esetleg nagy hátrányai támadhatnak. A felületes tanulás könnyen félműveltségre vezet, a mi talán sehol sem oly veszedelmes, mint a munkás osztály körében. Az angolok működése e részben semmi bajt nem okozott eddig, de hogy különösen a társadalmi és gazdasági életre vonatkozó fejtegetések nagy tapintat, sőt bizonyos taktika nélkül, főleg a munkás mozgalmak ellenműködése mellett, könnyen félreértést idézhetnek elő, az a munkások érdekében a continens államaiban történtek tanulságaiból biztosra vehető. Az ilyenmű működés tehát nagy előrelátással s a hely és személyek teljes ismeretével intézendő. Így azonban igen hasznos lehet, mert a bajt gyökerébe támadja meg, a mely, Schmoller találó nyilatkozata szerint, nem annyira a birtokviszonyok különbségében, mint inkább a műveltség nagy ellentétében gyöke-

redzik. És napjainkban, midőn a munkásosztály értelmét más irányban már tényleg meghódították és arra minden nap jobban kezdet tesznek, a társadalmi béke híveinek a tevékenységet máshol, mint a munkások felfogásának átalakításánál, nem is lehet kezdeni.

A munkásnak nem elég csupán sorsát javítani, mert nincs oly kedvező állapot, melyben az ember elégedetlen és így boldogtalan ne lehetne. Mindenek felett világnézetére és kedélyére, kell hatni. Erkölcsi jellemének ápolása., hasznos dolgokra vonatkozó ismereteinek bővítése, az élet általa is megszerezhető örömei iránti érzék fejlesztése által lelki nyugalomra és igazi jóléte érdekében többet teszünk, mint ha csupán henyelésre vagy dorbézolásra fordítható szabad időt és sokszor elfecsérelt munkabértöbbletet biztosítunk neki. Ha a munkás a természet és művészet kis és nagy alkotásaiban gyönyörködni tud, ha az olvasás őt. egy-egy órai szép és kellemes helyen való tartózkodás alatt, szórakoztatja és bensőleg megkapja-, ha a munkásszünet alatt hallott vagy látott dolgok üdítik és helyzetével kibékítik ha a közös emberi sors változandóságának szemlélete és a társadalom többi osztályaival közös élvezetei, vagy feladatai mellett magát egy nagy egész tagjának is érezheti s ha a felsőbb osztályokban a jó. igaz, szép és nemes fogalmában rejlő eszmény megvalósítására irányuló becsületes törekvést és maga iránt a jó indulatot látja, nem lehet a társadalom esküdt ellenségévé és ha már annak szegődött volna is. nincs kizárva, hogy még meg is fog térni. Azonban erre csak a gondolkodó és öntevékenységre szoktatott munkás lesz képes. Az, a ki az adományokat minden körülmények között biztosítottnak tekintheti, azontúl is hálátlan elégedetlenséggel fordul jóltevője ellen. Azért a munkások támogatása voltaképp ne legyen más, mint az önszegélyezésre oktatás és az arra való czélszerű segítség fáradsága. Azoknak tehát, a kik a társadalmi béke kérdésének megoldásánál kötelességszerűen ki akarják venni a maguk részét, nagyon meg kell fontolni, hogy ezt igazán helyesen miképp tehetik. Mert elvileg az én felfogásom szerint ez a kérdés egészen tisztán áll. Társadalmunk mai rendjének

alapjait nem lehet felforgatni, egyszerűen azért, mivel nem tudunk mást azok helyébe tenni. Módosításuk bolygatására sem érkezett el az idő, mivel még a közhangulat nem békésebb, a társadalom lényege iránti józan felfogás nem általánosabb, minden jelentékenyebb concessióval esetleg az intézmények is koczkán foroghatnak. Azért, hogy mivelődésünk alapintézményeinek a kor kívánalmaihoz és az újabb fejlődés követelményeihez leendő módosításához csak hozzáfoghassunk is, oly hangulatot kell teremteni fenn és alant, melyben az egyéniek mellett a társias mozzanatok már elég erősek. Az emberi természet két oldalát, az individualismust és az altruismust kell mindenekelőtt kibékíteni és összhangba hozni az által, hogy összes állami és társadalmi intézményeink kezelésénél az ethikai követelményeket igyekszünk lehetőleg megvalósítani s az egyén és társadalom jogainak és kötelességeinek megállapításánál lényünk mindkét oldalának megfelelő felfogását törekszünk uralkodóvá tenni. Szóval a társadalmi reform korszakát kell előkészíteni, nehogy a fejlődés folytán eszközlendő változások a forradalom útján menjenek végbe.

És e célból minden hasznos eszköz lesz, a mi a különböző osztályok összetartozásának érzetét fokozza, s mindennek, a mi elválaszt, hatását tompítani és ellensúlyozni szükséges. A társadalom minden osztályának meg van a hangulat és felfogás változtatásban a maga fontos szerepe. A vagyonos felső körök példája s áldozatkészsége is sokat tehet e célból, de részint életviszonyaik, részint csekély számuknál fogva a felső rétegekhez tartozók közreműködése korántsem oly nagy horderejű, mint a középosztály tagjai-é, a kik a mai kulturális élet napjának terhét és hevéit viselik és pedig oly mértékben, hogy a ki a felső osztályból valóban hatni kíván e téren, kénytelen a középosztály küzdő tagjainak soraiba állani.

A középosztály keretén belől a munkások szellemi és erkölcsi színvonalának emelésénél megoldandó feladat orosz-lánrésze, a közvetlen gyakorlati tevékenység, a munkaadókat illeti meg. A következő fejezetben ez okból az ő kötelességeikkel foglalkozom.

III. FEJEZET.

A munkaadók viselkedése a munkásokkal szemben.

A társadalom egy része sem tehet közvetlenül annyit a socialis béke visszaállítására és fentartására, mint a munkaadók osztálya, Csak hogy ez az osztály nem szorítkozik csupán a gyárosokra, hanem a földbirtokosokat és bérlőket, szóval minden vállalkozót magában foglal, sőt a városi élet fejlődésével minden cseléd tartó egyén és végül mindenek felek, maga az állam is munkaadó. Mindaz tehát, a mit a munkást foglalkoztató egyénekre vonatkozólag itt mondandó leszek, az a fennebb említett összes társadalmi csoportokra nézve fog állani. A munkaadók szabály szerint magas erkölcsi kötelességekkel bíróak munkásaik iránt, a kikkel nemcsak a jelenben tisztességesen kell bánniok, hanem azok nevelésénél is közreműködniük szükséges. Ha ebbeli törekvésök sikeres lesz, annak a társadalom is nagy hasznát fogja látni, de az, ha a munkások jobban kezelhetők, ha velők kevesebb a vesződség, ha a termelésnél vagy szolgálataik közben általán megbízhatóbbak és ellenőrzésük kevesebbe kerül, a kezökbe adott anyagokat, eszközöket és gépeket nem rontják jobban, mint ez elkerülhetetlen, az első sorban mégis csak a munkaadóknak válik javára. Már pedig érezhető javulást e részben csak nagy és organicus tevékenység nyomán várhatunk. Nincs tehát helyén kívül az a kívánság, hogy a munkás és a munkadó közötti, ma igen beteg, viszony gyógyítása érdekében úgy is, mint első sorban érdekelt fél, úgy is mint e szerepkörben a társadalom megbízottja és természetes képviselője, a munkaadó viselje a feladat terhének reá eső részét és ő teljesítse mindenek előtt az e tekintetben megállapítható kötelességet.

Hogy ily kötelessége a munkaadónak kétségtelenül van, azt semmi sem bizonyíthatja jobban, mint az az igen káros hatás, melyet annak nem teljesítése maga után von. Nincs az a socialista agitator, a ki a társadalmi béke ügyének annyit árthatna, mint a munkaadó, ha durván, igaz-

ságtalan vagy szívtelen módon és gonoszul viselkedik az alkalmazottaival szemben. Hány munkaadó van, a ki házi hasznos állataival, sőt kutyáival is jobban törődik, mint munkásaival. Az ilyen egyén lelkiülete gyűlöletet terjeszt nemcsak iránta, hanem a munkadók egész osztálya és az egész társadalom ellen. A munkabér jogtalan vagy méltánytalan megcsönkítése, a nyomor, melybe a tömegesen együtt működő és lakó munkások egyikét vagy másikat a gyáros önhibáján kívül süllyedni engedi, a figyelemre méltó okok tekintetbe nem vétele, midőn az emberi sors forgandósága egyeseket részvétet gerjesztő állapotba juttat, a sértő szó vagy tekintet, melyet a helyzet természete által követelt kímélet és vigasz helyett alkalmaznak, mind segítenek a munkásokat meggyőzni arról, hogy a munkaadó az ő természetes ellensége és hogy az a társadalmi szervezet, mely az ilyen eljárású munkaadót is védi velők szemben, más mint igazságtalan és kegyetlen nem lehet.

Ha azután a folyton erősödő munkásosztály egyfelől nagy többségének, fontosságának, erejének, sőt összetartva, hatalmának tudatára jön és vágya, hogy a kor haladásából és a művelődés emelkedéséből származó vívmányoknak ő is részese legyen, egyre határozottabb lesz, másfelől pedig a munkaadók magatartása vele szemben minden nap annak bizonyítékát látszik szolgáltatni, hogy ő csak pária, fehér rabszolga, a kinek e társadalmon belől semmi kilátása sem lehet sorsa javulására: lehet-e csodálkozni azon, hogy ily körülmények között hangulata mind ellenségesebbé, utoljára majdnem kibékíthetlenné válik minden iránt, a mi a mai gazdasági és állami élet követelményeként jelentkezik. És miután ez a hangulat a társadalomra nézve igen veszélyes, esetleg végzetes lehet, az joggal megkívánhatja, hogy a munkaadók mindattól, a mivel táplálékot adhatnának e felfogásnak, tartózkodjanak, sőt el is kövessenek mindent. A mi annak javítására alkalmas. Hogy számtalan munkaadó saját jól felfogott érdekét és ebbeli erkölcsi kötelességét ismeri, annak ez értekezés is sok bizonyítékát szolgáltatja, De a kik hivatásuk magaslatára emelkedtek, azok, sajnos, még sehol sem képezik a túlnyomó, talán nem is az egy-

szerű többséget. Minden ország hivatalos kiadványaiból ki tudnám kimutatni, hogy a panaszok e részben igen gyakoriak és igen alaposak a munkaadókkal szemben. Az iparfelügyelők gyárvizsgálati jelentései telve vannak arról tanúszkodó adatokkal, hogy e tekintetben mindenütt igen sok a kívánni való. Így például a német iparfelügyeletről szóló 1894. évi jelentés nemcsak sok vidék házi iparáról, a melynek igen sajnálatos viszonyaiba a hatóság a fennálló törvényes eszközökkel nem is volt képes bele nyúlni, pedig nem kis részben a gyáriparral való kapcsolata folytán van ily helyzetben, tartalmaz igen elszomorító dolgokat, hanem abban a nagy iparnak is sok tekintetben hajmeresztő állapotairól vonja le a leplet. A lakásviszonyok egyes helyeken megbotránkoztatok. A malmok, czukorgyárak, nagyobb tégláégetések munkásai nem egy helyen laknak úgy, a hogy embereknek kevésbé civilisait országban nem volna szabad elhelyezve lenni. Sok vidék munkás nőinek oly jellemzése adatik, mely azokat nagyon haszontalan egyéneknek tünteti fel, a kik a főzés és háztartás egyéb dolgaiban való tudatlanságuk, hanyagságuk és lustaságuk által nem kis részben hozzájárulnak férjeik és fiaik elégtelenségéhez, melyből az ottani nagy socialdemokrata párt táplálkozik.

Az élelmezés nem kielégítő, a balesetek felmerültére sok gyárban oly kevésé gondolnak, hogy az első segélynyújtásának módjáról fogalmuk sincs és az evégből szükséges költszereknek híre sem volt. Még azt sem teljesítették a munkaadók, a mit a törvény reájuk rótt. az azon túl terjedő jótékonyásra pedig számos vállalkozót hiába buzdították az iparfelügyelők, mert állítólag az üzlet rosszul megy s a törvényes terhek is, melyeket a munkások érdekében kell viselniük, súlyosan nehezeden reájok. a munkások bizalmatlansága és hálátlansága mellett azon tehát túl menni nem is akartak. Legkevesebb előzékenység e részben a különben folyton tért hódító részvénytársaságoknál mutatkozott. Egyébiránt az egyéni vállalkozók is, hogy a tanoncok javára a törvény által kikötött teljesítmény éktől szabaduljanak és a munkást védő törvényekhez való alkalmazkodás kellemtelenségeit kikerüljék, a tanoncztartást lehetőleg mel-

lőzik. A gyermekek ennél fogva a nagy ipari telepekből a kisipari műhelyekbe, de főleg a háziipar terére szorulnak. Így több iparág, mint a dohány- és tűgyártásnak egyes műveletei, gyáripari tevékenységből, háziiparivá lőn. Az ellenőrzés alatt nem álló háziiparban azután a gyermekeket agyondolgoztatják. Sokszor 13-16 éves fiúk és leányok naponként 15-16 óráig is kénytelenek igen egészségtelen túltömött lakásokban dolgozni. Az ily túlfeszített munka, ha könnyű is, időnap előtt elsorvasztja az új nemzedéket. A háziipar egyes ágaiban alkalmazott, de tulajdonképp gyárnak dolgozó munkások kereset tekintetében is sokkal rosszabbul vannak, mint a gyárban foglalkozók. A nők és gyermekek túlerőltetik magukat és munkabérek még is oly csekély, hogy alig tengődnek mellette és csak úgy képesek megélni, ha valamely – szervezeteket azután teljesen kimerítő – más foglalkozásuk is van. A törvényhozás magasztos intenczióit a társadalom tehát még Németországban is kijátsza. Ily, és sok tekintetben még elszomorítóbb, adatokat tartalmaznak az osztrák iparfelügyelők jelentései is. Hogy különösen a fiatal munkásokkal Ausztria sok előkelő helyén hogyan bánnak, annak egy typicus példáját az iparfelügyelők 1893. évi jelentése tartalmazza (42. l.) a hol fél van említve, hogy a tanoncokat a műhelyek tulajdonosai rosszul tartják. Hihetetlen a lelkiismeretlenség, melyet a kisiparosok tanonczaik irányában tanúsítanak. A leg-erősebb téiben lakóhelyül a fűtetlen pinczét és pallást jelölik ki nekik, a nélkül hogy ágyról vagy ágyneműről gondoskodnának. Egyes iparos tanonczaik a gyalupadon, a mosókádban és mindenféle rákászokban húzzák meg éjjelre magukat. Egy bronzáru gyárban négy tanoncznak egy közös fűtetlen háló helye volt. Egy téli reggelen mind a négyet elájulva találták, a kik közül az egyik meg is halt. hármat alig lehetett eszméletre téríteni. Hogy az isten hidege ne vegye meg őket, egy formaszekrénybe széntüzet raktak és a veszélyes széngáz, mely állapotukat előidézte. ebből fejlődött ki.

Sorba vehetnem az összes művelt nemzetek társadalmát és mindenütt tömegesen találnék oly jelenségeket,

melyek arról győzhetnek meg mindenkit, hogy a munkaadók, talán az egy Angliát kivéve, sehol sem jutottak még oda, hogy magas társadalmi hivatásuk lényegét, annak kötelességeit és ezek teljesítése által saját valódi érdekeiket, általában felfogná és ahhoz képest cselekednének is. Nem azt jelenti ez, hogy a munkaadók igen jelentékeny része, egyes vidékeken talán többsége is, e tekintetben jó példával nem járna elől. Hiszen enélkül mindaz, a mit az előbbi két fejezet tartalmaz, igen bizonytalan alapon nyugodnék. Éppen az általuk szerzett tapasztalatok győzhetnek meg mindenkit arról, hogy a munkaadóknak társadalmi magasb erkölcsi felfogása jótékony hatással bír a munkásosztályra is és hogy annak terjesztése mellett a munkásviszonyok javulására irányuló következetes és céltudatos törekvés kellő odaadás és őszinteség mellett a javulás biztos kilátásaival kecsegtet.

Az említett iparfelügyelői jelentésekből is kiderül, hogy a munkaadók közül számosan a maguk jó szántából sokat tettek a munkások érdekében a törvény rendelkezésein túl is. Így például a munkásnők gyermekágyban fekvésének ideje alatt azokat segélyezték és a munka alól felmentették. A csecsemők, a kis gyermekek ápolása és óvása tekintetében a szülőket segélyezték. A nagyobb gyermekek iskoláztatását előmozdították. A fiatal munkások és munkásnők javára különféle intézeteket állítottak fél, vagy azok létesítését támogatták. Gondoskodtak azok munka és tartózkodó, vagy üdülő helyének megfelelő elkülönítéséről. A lakásviszonyok javítása érdekében áldozatokat hoztak és a munkást takarékosagra szoktatni igyekeztek. E tekintetben a fiatal munkások munkabérének a szülők kezeihez való fizetése is szabályoztatott. A munkások élelmezésének javítása és olcsóbbá tétele is a munkások különös gondját képezte. Azok szellemi gyarapodásának, okulásának és szórakozásának eszközei is szaporítottak és a munkaadók közreműködtek az evégből tett intézkedéseknél, maguk is részt vévén a munkások mulatságaiban. Jutalmakat tűztek ki, melyeket a gyár és munkások egyéni és családi ünnepei alkalmával osztottak ki. Betegség esetén azokat a törvényben meg-

állapított határidőn túl is segélyezték. Gondoskodtak lakás viszonyaik javításáról és előmozdították azt, hogy a munkások saját otthonot szerezhessenek maguknak. Végül egyes esetekben az aggkor és munkaképtelenség esetére létesítettek intézményeket, melyek sokszor a munkások közreműködésével, sokszor anélkül – a becsületes dologgal töltött élet alkonyán azok ellátását biztosítani hivatvák. Később egyenként fogok ez intézkedések mindegyikével foglalkozni, itt csak azt akartam megállapítani, hogy a nyugati államok gyakorlata már azt a keretet is megteremtette, a melyben a munkaadó a munkások iránti jóakarátának tetteleg kifejezést adhat.

Ez a keret azonban még bővíthet, annak tartalma teljesebbé válhatik és általában a jótékonyság szelleme mind szélesb körökben terjedhet, ha erre a légkör kedvezőbb lesz, a minek megteremtése a tudomány és társadalmi mozgalom feladata. Erős közvéleménynek kell mindenekelőtt alakulni, mely a jóirányúakat határozottabb fellépésre, a kétkedőket elhatározáshoz segíti, a többi elemekre pedig oly erkölcsi nyomást gyakorol, melynek hatása alól ne legyenek képesek kivonni magukat. Hogy e részben még mily hátra vagyunk, mutatja az, hogy nemcsak a munkások irányában részrehajló jóindulat, de a tárgyilagos felfogás is, mely a munkaadók egyoldalú érdekeit nem legyezgeti, gyakran okot képez azok nyilvánítói elleni támadásokra és gyanúsításokra. Pedig, ha a társadalom erkölcsi kötelességeinek létele és teljesítésük fontossága elyben elismertetik, akkor az azok szellemével ellentétben levő minden jelenség okvetlenül elítélendő. Azonban, hogy ennek hatása legyen, a felfogásnak e részben általánosnak és szigorúnak kell lenni.

Csupán az állam tevékenységétől az osztályok közötti békülékeny hangulat teremtését várni nem lehet, mivel a törvény mindent e részben nem szabályozhat és nagyon sok kérdéshez nem is nyúlhat, anélkül, hogy a tulajdont és az egyén szabad mozgását gyökerében meg ne támadná. Nem egy tere van az állami tevékenységnek, melynek feladatait a társadalom öntudatos és odaadó támo-

gatása nélkül megoldani lehetetlen. Ilyen például a szegényügy körül kifejtendő működése is. melynél egyénítő és mindent a concret körülményekhez alkalmazó eljárást kell követni, hacsak a szegények javára hozott áldozattal a szegénységet mesterségesen nem akarjuk tenyészteni. A vezérlő eljárásra az állam itt is csak a társadalom segédkezése mellett vállalkozhatik sikerrel.

A szegényügyet egyedül akkor lehet helyesen szabályozni, ha a szegények kellő ellenőrzése végett az egész társadalom közreműködése megnyerhető. Nem azok a segélyre legérdemesbék. a kik a legjobban jajgatnak, pedig rendszerint azok kapnak legtöbbet. Külön alkalmazva az egyéni jótékonyt is sem válik be. mert nem rendelkezik azzal a mindentudással, mely nélkül az áldozatkészség könnyen a restség és szemérmertlenség nevelőjévé lesz és valamennyi üzletet legszomorúbbikát. az iparszerű koldulást neveli fel. Ha ellenben az egész társadalom és az állam közreműködnek, akkor az emberiség nyomorának nagy részét aránylag kevés áldozattal lehet enyhíthetni, de hogy ez valóban elérhető legyen, a szegények erkölcsi és anyagi közreműködésének hatalmas tényezőjéről sem szabad lemondani. Ugyan ilyen természetű feladat az osztályok közötti jó viszony ápolása is. Az államnak a munkásvédő törvények, a felügyelet szabályozása, a közbiztonsági, közegészségi, köz-erkölcsiségi és hasonló közérdekből folyó követelmények formulázása által egy bizonyos határig jelezni kell a célzt és annak eléréséhez vezető irányt. De közegei elégtelenek, törvényei hatálytalanok fognak maradni mindaddig, a míg nem lesz meg a társadalomban is az a támogató közvélemény, mely mint a szél dagasztja a vitorlát és ezáltal előbbre viszi a hajót, az állami intézményeknek életet ad. s azokat a szóban levő feladat megoldásának czélszerű és sikeres eszközeivé teszi. Közvéleményt kell tehát teremteni, mely a munkásokkal való emberies bánásmódot a társadalom erkölcsi kötelességének hangoztatja. Ez a közvélemény elismerésével jutalmazhat és lesújtó ítéletével büntethet is.

A munkásügyben tanúsított viselkedésnek ellenőrzése a nyilvánosság előtt, bizonyos feltételek mellett, ezt nagyon

előmozdíthatja. Ezen kérdések és esetek tapintatos tárgyalása az irodalomban és közszempontból gyakrabban tartott enqueteiken nem keveset tenne az ily hangulat megteremtésére. A határtalan vagy csak a túlzott követelésekkel eleinte az egész mozgalomnak sokat lehetne ártani, ellenben, ha az tapintatosan vezetetik, oly szellem teremthető, mint a milyen a különben egészen soha ki nem irtható uzsora korlátozását vonta az utolsó néhány évtized alatt maga után. Magukban egyes intézkedések nem fogják megteremteni e kedvező hangulatot, de sok, vagy helyesebben, minden alkalmazható mód és eszköz megragadása azt hatalmas mozgató erővé fejlesztheti.

És a jobb érzésű munkaadó közreműködése csakhamar segítségére jönne az így szervezett mozgalomnak, mert hiszen maguk a gyárosok is sokszor nyilatkoznak úgy, hogy a többi munkaadók emberietlen, egyoldalúan önző és méltánytalan vagy éppen kegyetlen eljárása nekik is szerfelett sokat árt. Maguk az érdekeltek vetették fel egyes esetekben a kérdést, hogy vajjon a gyáros, foglalkozásának természetieinél fogva, csakugyan az-e. a minek általán tartják, t. i. oly ember, a kinek egyéb feladata nincs, mint olcsón termelni, s drágán és tömegesen eladni, hogy minél nagyobb tiszta hasznot biztosítson magának? Vajjon a gyáros nemcsak magának, hanem a társadalomnak is akkor leghasznosabb tagja-e. ha minél több új értéket termel és azt tőke alakjában a saját kezeiben összegyűjti? Nincs-e semmi magasb hivatása? Vajjon nem bír-e úgy szólván küldetéssel arra, hogy a társadalom szükségleteinek fedezésére alkalmas javakat úgy állítsa elő. hogy már a termelésnél és annak befejeztével, minél több jogosult emberi szükség minél több egyén megalégedésére legyen kielégíthető? És vajjon ez eljárás mellett hosszabb időt, évtizedeket, talán nemzedékeket tekintve, a gyáros a maga vagy családja javát nem jobban szolgálja-e. mintha termelése a kíméletlen rabló hadjárat jellegét viseli magán? A gyárosnak meg kell érteni a kor szellemét, mely a társadalom demokratizáláshoz vezet az emberi állapotok teremtése és az általános műveltség terjedése folytán mindenütt. A gép hatályosítja a termelést, mely tehát a munkát is

hatályosítja. A nagyobb munkaeredmény a magasb munkabér fizetésére képesíti a munkaadót, de a munkabér a munkások felszálló élet minimuma folytán is erősen emelkedik. A gazdasági élet fejlődésének iránya tehát a munkás jelentőségét természetszerűleg is fokozza. Ennek tudata mellett a munkás öregbedő igényeiben a munkaadó nem fog csupán arczátlan és alaptalan követelődzést látni és felfogása sok minden részlet elintézésénél türelmesebbé és előzékenyebbé teendi őt. De a munkásokat is fel kell helyzetük természetéről világosítani. Azokkal foglalkozva, meg kell értetni velök, hogy mit, miért és hogyan akarnak az ő érdekükben tenni vagy létesíteni. Különbén bizalmatlanságukat leküzdeni és jóindulatukat megnyerni lehetetlen. Eleinte ez a legtöbb munkaadónak megerőltetésébe kerül, vagy unalmas lesz. A munkások iránti jótékonyosság főleg állandósítva, és szervezve, talán sokáig nem is könnyű feladat; annak gyakorlásához mindenek felett béketűrés szükséges. És nemcsak az a fontos, hogy a munkaadó mit ad, hanem legalább oly mértékben az is dönt, hogy azt miként adja, Az adományok nem szabad az alamizsna színét magán viselni, s a munkaadó emberszeretetét és igazi nemes jóindulatát a munkás iránt szintén kifejezésre kell juttatnia. A munkás önérzete lehetőleg kímélendő és azért hozzá, mint emberhez kell az embernek közelednie. Az ily eljárás gátat épít az intranszigns socialisták fenekedése ellen is és megteremti a munkások körében azt a békülékenységet, mely nélkül sem a törvényhozás, sem a munkásokon kívül álló társadalom áldozatkészsége vagy adományai nem kelhetnek rokonszenves visszhangot. És e törekvés a munkaadókra is szükségkép nemesítőleg fog hatni, mert a jó tett mindig emelőleg hat a nem romlott lelkekre. De, ha a munkaadók tudni fogják, hogy ilyen viselkedés nélkül nem boldogulhatnak, akkor még a kevésbé lágy szívűek is megteendik a magukét és mint ma az adót, a humánus, patriarchális eljárás terheit előre számításba veendik és zúgolódás nélkül fogják azokat viselni. Ritkábban fordulnak majd elő a méltatlanság esetei, melyek mindennél jobban felizgatják a munkásokat, A tapintatlan, gonosz és igazságtalan munkaadók is megfogják gon-

dőlni, hogy saját osztálytársaik és az egész egyhangú közvélemény elítélésének kitegyék e magukat az oly cselekvény által, mely a munkásokat is elidegeníti tőlük s bizalmatlanná és gyűlölködővé teszi velők szemben. Be lesznek rendezve arra, hogy midőn a munkás kimerítette már a a törvény által neki pl. betegség esetén biztosított segélyt, az családjával együtt még se maradjon elhagyatva az egész világtól. Kemény, érzéketlen nyilatkozatoktól szabályszerint tartózkodni fognak s az apát, kinek leánya s talán épp a gyáros rokonai vagy emberei által elbukott, nem meri majd mint most gyakran, csúfondárosan fogadni a munkaadó, és a munkaidő és a munkaszünetek megállapításánál a figyelemre méltó körülmények befolyást gyakorolnak majd reá is.

Ezen lélektani következtetések teljesen összevágznak a gyárosok között jótékonyosságuk folytán patriarcháknak nevezettek gyakorlati tapasztalataival. Ezek nyilatkozata szerint nem igen gyakran van igazuk a munkaadóknak, midőn a munkások hálátlansága ellen panaszkodnak, mert hiszen ez utóbbiaknak a legtöbbször voltaképp nincs is miért hálásoknak lenniük. A túlzó követelésekkel fellépő munkások, a hol csak nem romlottak el egészen a viszonyok, a kisebbséget képezik s a józan beszéddel szemben az ilyenek sem bizonyultak hozzáférhetlennek és, csak a kellő hangot kellett eltalálni, felvilágosítani és befolyásolni engedték magukat. Ahol a helyzet nem mérgesedett el egészen, a munkások békés és oly egyének, akikkel még súrlódások felmerültével is lehet beszélni. Különösen áll ez a családapákról. A szociális reform és a nagy ipari fejlődés elvi ellenségei a valóságnál sötétebb színben szeretik a helyzetet feltüntetni. Németországban így nyilatkozott egy patriarchális érzelmű gyáros:

Munkásaimat csak dicsérhetem, mert valamint én részt veszek bajaikban, úgy ők sem érzéketlenek az enyémeik iránt. Büszke vagyok a bizalomra, mely által indíttatva, ha tanácsra és segélyre van szükségük, hozzám jönnek. Épp oly botor, a ki a napot ócsárolja, mert felhők vonulnak el előtte, mint az a munkaadó, a ki embereinek bizalmát nem igyekszik megnyerni; mert hiszen szegény ördögökön segít-

het, s a nemesb érzelmek legszebb nyilvánulásait zárja ki kebléből. Sokat vesztene a sociális kérdés élességéből és veszélyességéből, ha azt a maga körében és magára nézve minden munkaadó igyekeznék megoldani, amennyire lehet. Sokban javult e törekvés által már is a helyzet, de még rendkívül sok a teendő és a socialismustól való felelem nélkül számos munkaadó még azt a keveset sem teszi meg munkásaiért, a mire most kényszerítve érzi magát.» – Egy másik így nyilatkozott: «Oda kell vinni a dolgot hogy a munkások munkatársainknak érezzék magukat, hogy a gyárhoz vagy műhelyhez ragaszkodjanak, mert akkor csakugyan több értéket termelnek, mint a mennyit a munkabér képvisel, akkor tudniillik olyat adnak, amit nem lehet kierősza-
kolni». Angliában gyakran az alapító után a harmadik nemzedékhez tartozik már a tényleges munkaadó. Rendes hagyomány a családban, hogy a munkásokkal törődnek. Vasárnap a munkadó a templomban együtt ül munkásaival, kik az egyházi tanácsban egyenjogú tagok vele. Neje, fiai, leányai mindenféle helyi közhasznú és jótékony intézetek élén állanak, melyek a munkásnak is javára válnak. A munkaadó családjával maga is a gyár vidékén él. Sok ily angol vidéken a sociális kérdést nem ismerik a maga élességében, nem mert meglenne oldva, hanem mert azt lehetőleg megelőzték. A kisebb körökben mutatkozó ily mérsékelt hangulatot nem kell kicsinyelni, mert az egész kérdés nem lehet oly veszedelmessé, hogy a gyúanyag nem megszakítás nélkül van egymás mellett. Sidney Whitmann Skócziából hozza fel például, hogy midőn egy hajógyárosnak nem volt már megrendelése akkor azt az ajánlatot tette munkásainak, hogy ha fél munkabérért hajlandók dolgozni, ő készletre dolgoztatva épített két hajót. A munkások elfogadták az ajánlatot és alig hogy a hajók elkészültek, az üzleti helyzet javulván, azokon nyereséggel tudott túladni, mire a munka a gyárban teljes munkabér mellett tovább folytatható. A munkások ekkor gyűlést tartottak, melyben elhatározták, hogy a munkaadó elhatározásáért és készségeért, melylyel a nehéz idők koczkázatát az ő érdekükben is elvállalta, egy hétig ingyen fognak neki dolgozni. A hajóépítő

köszönettel utasította vissza ez ajánlatot, a melynek pénzübeli értéke 4000 fontnál nagyobb volt. Egy másik esetben a munkások a hibáján kívül szorult pénzüviszonyok közé került munkaadónak takarítmányaikat bocsátották rendelkezésére, midőn másutt nem volt képes már hitelt szerezni. A munkások e kölcsöne megmentette a vállalatot. Egy más alkalommal a munkások sokkal alacsonyabb bér mellett dolgoztak, hogy az általános válságos körülmények közt a vállalkozó olcsóbban termelhesen és gyárát ne legyen kénytelen bezárni. Schmoller «Zur Social- und Gewerbepolitik der Gegenwart» című munkájában ezeket mondja: «A felsőbb osztályok uralmi viszonya lassanként a munkásosztály önérzetének emelkedésével munkatársi viszonyná alakul át». A munkaadó az új helyzetet úgy fogja fel helyesen, ha vállalatát, nemcsak a jövedelem és élvezetek forrásának, hanem társadalmi megbízatásnak, termelési hivatalnak tekinti. A munkásnak és munkaadójának meg kell ismerkedniük. Mégismerkedvén, jobban is fogják megérteni egymást. Ha a munkarendet és a munkások jólétét előmozdítani hivatott intézményeket közös egyetértéssel állapítják meg, akkor amaz közös munkaprogramnak, emezek pedig a maguk valódi jelentőségükben fognak a munkások előtt feltűnni, így lehet a socialdemokrácia terét megszükiteni. Kölcsönös bizalom mellett a munkaidő megrövidítése is sok iparágban kivihető lenne. Hiszen mindenütt sok időt vesztegetnek a munkások a lazukálással. Egy-két percz alatt kiürül a gyár, ha abból a munkaidő végével kimennek és egy negyed óra is elmúlik, míg az megtelik.

Nagyon figyelemre méltó egyes tapasztalt egyének azon állítása, hogy az emberbaráti érzelem a vállalkozók legnagyobb részében nem hiányzik, de a jótékonyági technika dolgában nagyon elmaradvák. Egy német gyáros, a ki azzal dicsekedett, hogy munkásai nem strájkolnak, így nyilatkozott: Nagyon követelő vagyok munkásaimmel szemben, de jó keresetet engedek nekik. Mindegyikkel törődöm, s életkorát és jó szolgálatait figyelembe veszem. A munkaidőt, mint ők, megtartom és első vagyok, ki a gyárba reggelenként a megnyílt ajtón belépek. Azért munkásaim

sorsukkal meg is vannak elégedve és kívánságaimat szívesen teljesítik.

Egy egész sora van máris a munkaadóknak, a kik szerepüket teljesen jól fogják fel. Sokan, a szükséges határon még túl is lépnek, a mi egyáltalán nem szükséges. De nemcsak férfiak, nők is képesek erre, a mire szintén számtalan példa van. Így Reutlingen mellett egy czérnagyáros nő, a ki mint özvegy 23 évig vezette a férje, Schikhart K. által alapított és 100 munkásnővel dolgozó pamutczérnagyárat, amellet, hogy minden üzleti teendőt úgy végzett, mint egy férfi, a munkásnők jólétét is minden kigondolható módon előmozdította és azoknak tanácsadója és támogatója maradt a gyárból kiléptök után is. Rendkívül szép viszony fejlődött ki így a munkások és a vállalat közt. a mi a socialisticus nézetek terjedését azon a vidéken sokáig akadályozta. Franciaországban Val-des Bois-ban a Harmel testvérek vállalata a patriarchális állapotoknak szintén szép példáját mutatja, a mi a Léon Harmel érdemét képezi, a kit munkásai atyjának, a vállalat alapítójának, halála után szintén «bon pere» néven neveznek. A munkásokra a vallásosság által tud hatni, de oly módon, hogy német protestánsok, a kik e gyárat meglátogatták, a szép összhang, a türelmesség és valódi vallásosság mintaképének tüntetik fel telepét. Jellemző Léon Harmelre az, hogy a munkásokra általában rendkívüli benyomást tud tenni és híre e tekintetben világra szóló.

Nagy számmal vannak munkaadók, a kik a gyakorlatban bizonyították be. hogy a patriarchalismust. vagyis az emberies, jóakarátú, előzékeny, előrelátható és áldozatkész eljárást a munkásokkal szemben, rendszeresen lehet alkalmazni és hogy annak általában még most is. midőn sem versenytársaikban, sem a közvéleményben erre támpontot nem találtak, rendkívül jó hatása van a munkás és a munkaadó közötti viszony javítására, Ezen példákat kinyoimozván, egyes írók nagy szorgalommal összeállították azok intézményeinek leírását. Azt hívén, hogy gyárosaink és nagy közönségünknek is csak javára válhatnak, ha a gazda-

sági patriarchalismus különböző alakulásaival megismerkedik,, azért azokat a következő fejezetekben lehetőleg tömören, de mégis úgy igyekszem bemutatni, hogy körvonalaik mellett hatásuk is kellőleg jelezve legyen. A munkásokkal való bánásmód és eljárásnak utjai tehát már korántsem járatlanok. E vert nyomokat bemutatni lesz a következő fejezetek rendeltetése.¹

¹ Dr. *Julius Pod.* Mustergatten persönlicher Fürsorge von Arbeitgebern für ihre Geschäftsangehörigen. Két kötet. 1889. és 1890. Az idézett esetek az első kötet bevezetésének jegyzeteiben vannak a hely és személynevek felemlítésével és a nyilatkozatok szó szerinti közlésével leírva.

B.

A munkások érdekében teendő jótékony intézkedések.

E részben tüzetesen kívánom ismertetni azt a gyakorlati eljárást, melyet a munkaadók és a munkások közötti viszony javítása céljából a művelt nyugati, főleg iparos, államok követnek. Mindenek előtt, és pedig a térszükére való tekintetből lehető tömörséggel és minden felesleges név, hely és évszám elhagyásával, a mi az előadást felette tarkává és nehézessé tenné, a munkaadók által eddig járt utakat, az ezeken szerzett tapasztalatokat fogom bemutatni, a mi az ipari patriarchalismus technikájának vázlatos képét is nyújtandja. Azután áttérek a társadalmi teendők jelzésére és itt különösen arra, a mi e tekintetben Angliában történt a hol a társadalom felsőbb osztályai erkölcsi magasb kötelességeiket leghamarabb ismerték fél, s azok teljesítésénél a legtöbb buzgalmat és kitartást tanúsítják. Nem lehet ez értekezés célja az, hogy a teendők mindkét csoportjára nézve részletes és gyakorlatilag is alkalmazható utasítást adjon. Rendeltetése egyfelől bebizonyítani, hogy az erkölcsi mozzanatok felkarolása a társadalmi reform terén már nem csupán nagyon kérdéses sikerű elméleti követelmény, hanem oly gyakorlatilag is megvalósítható gyógy mód, mely általán alkalmazva, aránylag rövid idő alatt, a socialis kérdés emberileg lehetséges megoldásának legbiztosabb útjára vezethet bennünket. Másfelől e részletesebb ismertetéssel célom az, hogy az érdeklődő, különösen gyakorlati, emberek figyelmét az ismeretek azon körére felhívjam, a hol a concret feladataik megoldásához szükséges tájékozást alaposabban megszerezhetik maguknak.

I. FEJEZET.

A munkaadók teendői a közgazdasági patriarchalisimus terén.

A munkások elégedetlensége és azok önérzetes és hatalmas gazdasági és társadalmi tényezővé való kifejlődése főleg az ipari tevékenység körében mutatkozott eddig leginkább. Az ipari, különösen a gyári munkás elem. s a bányákban dolgozók milliói azok, a kik tömegesen együtt működvén, könnyen elemi erővé tömörülhetnek össze. A mezőgazdasági munkások foglalkozása őket a vidéken szét-szórva köti le és csak kivételesen, az ipari munkások által felizgatva és vezetve, ütötte fel közöttük fejét a socialismus. nem kicsinylem ezek mozgalmát sem, de annak természetét szerintem összezavarni az ipari munkások mozgalmával azért sem czélszerű, mert a kettőnek közös rugói mellett, oly különböző indító okai is vannak, melyek részletes tárgyalása az előttem fekvő kérdés világos feltüntetését talán lehetetlenné, de minden esetre igen nehézzé tenné. Ez értekezés utolsó részében meg fogok emlékezni a mezőgazdasági munkásokról is. Itt azonban első sorban vert nyomokat akarok bemutatni, ilyenek pedig a mezőgazdasági munkáskérdés tekintetében még nem léteznek, és annak czélszerű megoldásához az anyagot mindenütt még csak ezután kell gyűjteni. A termelési viszonyok a mezőgazdaság terén a talaj, éghajlat, népsűrűség, a lakosságnak a területen való eloszlása, a városokhoz való közelség vagy távolság, a bel- vagy külterjes művelés, a birtoknagyság stb. tekintetében oly különbözők, hogy a mezőgazdasági munkáskérdés alakulása azt a szabályszerűséget, sok tekintetben mutatózó egyszerűséget, mint az ipari, soha sem fogja feltüntethetni. Célomnak tehát sokkal jobban megfelel az, ha a patriarchalisimus terjesztésének typicus módjait és eszközeit az ipari és különösen a gyári munkásoknál szerzett tapasztalatok körében keresem. És e tekintetben egész nagy irodalom létezik már, mely a kérdésnek sok oldalát igen behatóan elemzi. Én ez értekezés szerkesztésénél kü-

lönösen jó hasznát vettem annak a gyűjteményes munkának, melyet előbb dr. Post Gyula, később a vele társult dr. Albrecht H. 1889-ben és 1893-ban két kötetben: «Musterstätten persönlicher Fürsorge von Arbeitgebern für ihre Arbeitsangehörigen» cím alatt, Berlinben adtak ki, és a melyet az előbbi fejezet végén már idéztem. E nagy alakú, két kötetben, közel ezerkétszáz lapon, ismertetvék azok a német, francia, angol, hollandi, belga és részben amerikai ipartelepek, melyekben a tulajdonosok patriarchális szelleme a munkások javára oly intézményeket létesített, melyek rendeltetése őket sorsukkal kibékíteni és a munkaadóhoz, ez által pedig a társadalom magasb osztályaihoz is, közeleljb vinni. A leírások igen részletesek és nagyon elágazók, de életet nyernek annak következtében, mivel a szerkesztők a legtöbb leírt intézményt személyesen is megtekintették és azok hatásáról autopsia útján is meggyőződni igyekeztek. Ezt és más ehhez hasonló anyagot áttanulmányozván és feldolgozván, fogok az alább következő szakaszokban arról értekezni, hogy a munkások gyermekei, a fiatal leányok, a fiatal munkások, és a felnőtt munkások érdekében minden irányban, czélszerűen mily intézményeket létesíthetnek, és minő helyes intézkedéseket tehetnek a munkaadók.

1. §.

A gyermekágyas munkásnők és a gyermekek ápolása.

Semmi sem hatja jobban meg a szülőt, mintha gyermekével jóakaratokig foglalkozunk. Az a munkás, a kinek a feleségét a munkaadó neje a szülés válságos ideje alatt gondoztatja vagy érdeklődést tanúsít iránta, nem könnyen fogja esküdt és természetes ellenségének tartani őt. Ez az érdeklődés emberies közeledést képez, mely a munkást szabály szerint okvetlenül jobb indulatra gerjesztendi munkaadója iránt. De erre a jóakaratra a munkásnő rá is van utalva. Viszonyai rendszerint nem olyanok, hogy a támogatást ez idő tájt könnyen nélkülözhetné.

A betegségyezésről szóló törvények meghozatala előtt a gyermekágyas munkásnővel nem törődött senkisé. De a törvény által biztosított segély is oly kevés, hogy újabban annak pótlásáról a munkaadók, vagy azok egyesületei jónak látják külön gondoskodni. A gyermekágyas nők segélyezését Elzászban több helyen már régebben behozták? minek következtében a halálozási arány 38 -39-ről 25-re szállott le minden ezer lakos után.

Mühlhausenben a «société industrielle» úgy szabályozta ez ügyet, hogy minden munkásnő 18-45 éves korában hetenként 15 centime-ot fizet be egy közös pénztárba s a munkaadó ugyanennyit ad. Ezért lebetegedése után tíz naponként 15 frankot kap. a szülésznő pedig, szükség esetén az orvos és gyógyszerek is. ingyen állanak rendelkezésére a gyermekágyban fekvés egész ideje alatt. Az ilyen asszonyt az egyet betegápolónői látogatják. A segély feltétele az, hogy a gyermekágyas nő nem megy munkába, hanem hat hétig gyermekével együtt otthon marad és minden munkától tartózkodik. Újabban, midőn a gyermekágyas nőkről a betegségyezési törvény is gondoskodik, az említett egyesület a befizetéseket a segélypénztártól kapott jutalék öregbítésére fordítja. – Osnabrückben ilyen célú együletet a gyárakban alkalmazott különféle hivatalnokok, művezetők és felügyelők nejei létesítettek. Másutt a gyárosok nejei és női családtagjai rendszeresítik majd társulva, majd külön-külön is a munkásnők gondozását. – Egyes gyárakban a gyermekágyas nők és gyermekük ápolására vonatkozó népszerű utasításokat tartanak készen nyomtatásban. Vannak gyárak, melyekben arról is gondoskodnak, hogy a munkások kis gyermekei teljesen egészséges jó tejet kapjanak. Az e célból tartott teheneket kifogástalan takarmánnyal táplálják. Guiseben Godin nevű gyáros figyelme még arra is kiterjedt, hogy a munkások gyermekei czélszerű bölcsőben feküdjenek, a milyent ő külön construáltatott alkalmazottai számára. A Hannover melletti Linden egyik mechanikai szövőgyárával kapcsolatban a vállalkozó valóságos bölcsődét rendezett be. a hol a csecsemő-ápolás legújabb vívmányai vannak megvalósítva. Különben más gyárosok a bölcsődéket

azért nem tartják czélszerűeknek, mert a csecsemőt elválasztják anyjától. – A gyárosok egy része a munkásnőt különben a szülés után bizonyos ideig be sem bocsátja a gyárba, mások ezt az időt addig nyújtják meg, míg a gyermek járni nem tud. ismét mások, míg az iskolába kezd járni.

Némely gyáros gyermekkertet tart, a hol a gyárban dolgozó szülők gyermekei ápoltnak. A patriarchális érzelmű vállalkozók között volt egy. a kinek leánya a gyermekápolást megtanulta, abból vizsgát is tett s azután apja gyárának gyermekkertjét ő maga kezelte. Mautner Izidor és fia általam meglátogatott csehországi schumburgi gyárában egyes gyermekkertésznő foglalkozik így a munkások csemetéivel. Angliában sok helyen a gyárosok a munkás gyermekeknek nyári tartózkodási helyet rendeznek be. Németországban az egyik nevigesi gyár erdővel és parkkal bíró gyermeknyaralót létesített. Másutt tehenészettel ellátott szünidői telepet állítottak fel.

A nagyobb gyermekek számára, különösen a községtől távolabb fekvő gyárak, jó iskolákat létesítettek, a hol különösen a fegyelemre nagy súlyt fektetnek. Ünnepek alkalmával a gyermekek kiváló jó tulajdonságai, mint «jómagaviselet.» «rendszeretet,» «szorgalom» felíratnak a táblára és a gyermekek maguk szavaznak arra. a kinnél ez erényeket észlelik. Sok iskolában e szavazást, és pedig titkon minden héten ismétlik. Az így kitüntetett gyermekek a kirándulások alkalmával külön csapatban elől haladnak; a gyakrabban kitüntetést nyertek kis zászlót kapnak, melyen megfelelő felírás olvasható.

A népiskolai oktatással a kézügyességet is több helyen sikeresen tanítják. Ezzel a Heyl-féle charlottenburgi gyermek otthonban valóságos csodát művelnek. És az ügyesség már a gyermekkorban bámulatos módon fejleszhető. Ha a kis gyermekekbe kedvet tudnak önteni, a fával, keménypapírral, fűzfavesszőkkel, sodronnyal és fonalakkal oly kedvesen és ügyesen bánnak, hogy maguknak is örömeük telik benne és a legnagyobb büntetésnek az ily gyakorlatoctokból való kizárást tekintik. Ily formán vezetik be a gyerme-

keket a hasznos ismeretek birtokába, melyek alapján később az egyes iparágakat könnyen tanulják meg. Megszerettetik velők a munkát és annak fogásait mulatva sajátítják el. holott, ha arra kényszerítve lennének, különösen az ipar czélszerűtlen tanítása talán egész életökre elkeserítené őket,

A charlottenburgi Heyl-féle munkás leány és fiú elkülönített otthonokban a gyermekek szórakoztatása ezélszerűen úgy van berendezve, hogy jövedöbéli hivatásukra már életök küszöbén készülhessenek. A leánygyermekek számára játékháztartások rendeztetnek be, babakonyhával és főzéssel. A házi dolgok végzésére, mint mosás, vasalás, takarítás, lámpa-tisztításra- ilyformán játszva oktatják őket. Az így felnöött fiatal leányok a háziasság helyes érzékét viszik magukkal a serdülő korba, midön az aprólékos teendők iránt másnemű nevelés mellett szabály szerint előszeretetet nem szoktak érezni.

A fiuk otthonában a rendre, illemre, szorgalomra és engedelmességre helyezik a fösúlyt. A kézügyességre itt is oktatják a gyermekeket. Másutt a kézügyességet a szabadban, a gyáros kertjében vagy parkjában fejlesztik, a hol felügyelet alatt és jó levegön tartózkodhatnak.

Csak röviden említem itt fél, hogy egyes helyeken a gyermek isteni tiszteletek, képes könyvtárak, a munkás gyermekek részére létesített külön árvaházak, játékterek. óvodák és iskolatakarékpénztárak is előfordulnak.

Valamennyi intézménynek a célja-, hogy a gyárban foglalkozó munkásokat és nejeiket, a gyermekekre való ügyelés gondjai alól legalább részben fölmentsék, és hogy azok helyes irányú nevelését megkezdjék. Ez által nemcsak a munkásszülöt lehet megnyerni és lekötelezni, hanem már a munkásgyermek lelkületére is hatást lehet gyakorolni, a ki a munkaadóról mindenestre kedvezőbb fogalmat alkothat magának, mintha ez semmibe sem veszi őt. A munkásgyermek e felfogását kétségkívül nehezebb lesz teljesen megrontani, ha az tényleg később meg is változhatik. De azt a munkást, a ki már gyermekkorában megutálta és meggyűlölte szülei munkaadóját, más nézetre hozni, a legtöbb esetben majdnem lehetetlen. A munkás és munkaadó

közötti viszony gyökeres javítását a gyermekeknél kell kezdeni, a kiknek fogékony lelke és szíve könnyen megnyerhető és következetes ápolás mellett megtartható is lesz. A ki ebben kétkedik, menjen el valamely ünnepélyes alkalommal, például karácsonyestén. valamelyik munkásodrába, vagy iskolába, és oly boldog gyermekarcokat fog látni, a minők szemléletét sehol sem élvezheti. A gyermekkor e boldog emlékei fogják a társadalom által keblére fogadott munkást egész életén át kísérni.

A zsengekor felkarolásának a jobb jövő előkészítése szempontjából nem lehet elég fontosságot tulajdonítani.¹

2. §.

A fiatal munkás leányok gondozása.

A munkások megelégedésének biztosítására hathatóbb szövetségest nem szerezhethünk, mintha a munkásnőt úgy neveljük, hogy az férjét és családját boldogítani képes legyen. Egyszer Franklin, midőn egy gyárat megtekintett, bámulatának adott kifejezést a felett, hogy annak munkásai mind oly vidorak, fürgék és jókedvűek. Feleletül megmutatták neki a munkások otthonait, a hol a nők kinézése, a rend, melyet a házban fentartottak, azok sürgése-forgása, modora és a kedvező benyomás, melyet a szemléllőre tetek, azonnal megmagyaráztak neki mindent. És valóban a munkás neje a háztartás helyes vitele, a lakás tisztán és rendez állapotban tartása által vonzóvá teheti a munkásra nézve otthonát. Ha a gyárból fáradságát kipihenni haza megy, s lakása küszöbén felesége és gyermekei örömmel fogadják, ha minden, a mi körülötte van, üdítőleg, békítőleg hat reá,

¹ «*Vereinigung zur Fürsorge für kranke Arbeiter*» név alatt legújabbán Lipszében alakult egy társulat, melynek rendeltetése a német betegsegélyzési törvény hiányait és hibáit társadalmi utón pótolni és kijavítani. Ezen társulat tagjai alapot létesítenek a végből is, hogy a nevezett törvény értelmében nyerendő segélyösszeget a gyermekágyasok javára emeljék. Ez az egylet a munkás biztosítási törvény elégtelenségének illusztrációját képezi.

ha ruháit és ágát tisztán, rendben találja, ha egyszerű étkezése a nő jó főzése és észszerű, ügyes takarékosága következtében izletes és tápláló, koronként valóban élvezetes is, lehetetlen, hogy a többséget képző ép érzékű munkásra nézve a legkisebb és legegyszerűbb hajlékot is vonzóvá és kellemessé ne tegye, s az őt magához ne bilincselje és távol ne tartsa az oly helyek szenvedélyes látogatásától, melyek azután testileg és lelkileg tönkre teszik.

Az, hogy a munkásnő a háziasság, a rend és a főzni tudás jó tulajdonságaival, lehet mondani erényeivel bírjon, mindennél fontosabb és nagyobb horderővel bír, mint bármely más osztály nőinél. Pedig éppen e tekintetben a nyugati legmíveltebb államokban is szerfelett sok még a kívánni való. Mai napság ott is az a szabály, hogy a munkás felesége a hiányosan látogatott iskolából az őt egészen lebilincselő gyárba, innen pedig a házasság kötelékei közé kerül és a mellett még a gyárnak őt továbbra is lefoglaló nyűgei között marad. A gyárban dolgozó leányok legnagyobb része a háztartásról fogalommal sem bír, még ruháit is mások által készítteti, sőt javíttatja is. A tudatlanságon kívül a felügyelet hiánya miatt erkölcsileg is elromlanak, pedig ha ez bekövetkezik, szabály szerint elveszetteknek tekinthetők a jó családi életre, a lemondásra és a házias igyekezetre nézve. A munkás leányok felett is örködni kell tehát, mert e nélkül a legjobb hajlamú leányok is könnyen tévedt nőkké lesznek. Hogyan várhatni megelégedést az oly munkás családban, a hol az anya nem tud és nem akar takarékoskodni, a keresményt nem képes gazdaságosan felhasználni és a fogyasztást észszerűen vezetni. A szegény férj orrával túrhatja a földet és mégis nyomorogni fog. Üdülés helyett utálat fogja el, ha otthonába tér, vagy arra csak gondol is. Lehet-e csodálkozni, ha az ilyen munkás a házon kívül keres egy kis -pihenést, szórakozást és élvezetet. De ez az élet sokáig az ő körülményei között nem folytatható. Az előre látó munkás tehát inkább nem nősül és ha nem lemondó, erős jellem, ahhoz is készséggel hozzájárul, hogy felesége gyermekelhajtással előzze meg a különben bizton várható nélkülözések hosszú láncolatát. Minő

háztartás is különben az. melyből a nő naponként 10-12 óráig hiányzik és a többi idő alatt sem tud semmit helyesen végezni. Nem ismeri a jutányos beszerzési forrásokat. Íz élelem anyagát elrontja, a ruházat megszerzésénél ügyetlen, pazar és hiú. Természetesnek mondható azért az az általános tapasztalat, hogy a tisztességes és szorgalmas munkásnő kevésbé jó férje is rendezett viszonyok közt él. ellenben a haszontalan feleség mellett a legjobb munkás is elromlik. Két irányban válik tehát szükségessé, hogy a munkásleányok gondoztassanak. Vigyázni kell reájok ártatlanságuk megőrizhetése végett és nevelni kell azokat, hogy jó nők és anyák lehessenek. Az első célra a gyárakban foglalkozó fiatal leányok részére menhelyeket létesítenek, s ha szüleiknél nem lakhatnak kellő felügyelet alatt tartatnak és a gyárjában jutányos árért teljes ellátást is élveznek. Az ily menhelyekben nemcsak arról gondoskodnak, hogy a hajadon munkásnők ártatlansága veszélynek ne legyen kitéve, hanem, hogy a házi dolgokban is. a főzésben, női kézi munkákban oktatást nyeljenek és szórakozásuk is nemesítőleg hasson reájok. Az élelmezés úgy van berendezve, hogy az ételeket felváltva a munkásnők készítik el. az apróbb konyhai teendőket is maguknak kell végezni, mivel általános tapasztalás, hogy a fiatal leányok, ha dolgoznak is. inkább a cziczomat. vagy legfeljebb a ruhakészítést szeretik, s a főzést végzik el kedvvel, ellenben a porozást, foltozást, tisztogatást, mosogatást, edény elrakást és rendben tartást, a mi nélkül pedig tisztességes háztartás nem képzelhető, szívesen lerázzák magukról. Ahhoz, hogy a növendékek rendezhez szokjanak, hosszabb tartózkodás az ily helyeken látszik szükségesnek. A kötelességtudás hiánya oly baj, melyet, ha nem csepepentték azt a gyermekszívekbe, később nehéz pótolni. A fiatal leányok nagyon hajlandók az életet közvetlenül minél teljesebben élvezni és a jövő iránt szívesen ringatják magukat nagy csalódásokban. Míg hajadonok, addig a kevésbé számító élet és szorgos eljárás mellett is talán jól megy a dolguk, de a mint férjhez mennek, helyzetek rögtön megváltozik. A német iparfelügyelők jelentéseiből kidéiül, hogy az ily leányokból lett asszonyok mellett a munkások, még ha

korcsmába nem is jártak, s ha többet kerestek is. mint azelőtt, mivel az asszony romlani engedett mindent, drágábban vásárolt, mint lehetett volna, rosszul főzött nem gondozott semmit eléggé, csakhamar tönkre mentek, vagy legalább igen nyomorultan éltek, s igen nyomorultaknak érezték magukat. Mily nyereség ily körülmények közt, ha a munkásleányokat meg lehet győzni arról, hogy a háztartási ismeretek és ügyességek nagy kincs becsével bírnak reájok nézve. A mívelt nyugaton, különösen Angliában és Németországban, erre most már mind szélesb körökben kellő súlyt kezdenek fektetni. Részint a munkás leányok menházáiban, részint azonkívül rendes tanfolyamokban oktatják őket különösen a főzésre. Ilyen háztartási iskola már sok létezik. Nevezetes az, mely a charlottenburgi Heyl-féle festékgyár «Jugendheini»-jával van kapcsolatban, a hol maga a vállalkozó neje áll az oktatás élén. Elberfeld mellett Nevigesben a munkásnők és leányok részére van a Peters és társa mechanikai szövőgyára mellett egy ily továbbképző tanfolyam. Neusalzban a Gruschwitz és Fiai gyám mellett fennálló és 400 ágygyal berendezett leánymenházban a háztartás oktatását szintén folytatják. Az ily bánásmódban részesült leányok mindig odaadóbban dolgoznak és folyton ragaszkodást tanúsítanak a gyár iránt melynek annyit köszönnek. Ilyen eljárást folytatnak a mettlachi mozaik és kőedény-gyár mellett, a München melletti Gladbachban, a hol katolikus és protestáns munkásleány-otthonok vannak. Pforzheimban, Hannoverben és Németország sok más városában is vannak ilyen háztartási iskolák. Több ilyenbe a munkásleányok csak vasárnap délutánonlant járnak el és nagy érdeklődéssel követik a tanfolyamot, annak végezte után is szívesen ellátogatván az intézetbe, hogy az újabb tanuló leányokkal a kedvencz háztartási tárgyakról beszélgethessenek. Pedig az a legnehezebb, hogy a leányokban ezek iránt valódi érdeket keltsenek. Erre kell a törekvésnek első sorban irányulni. Angliában az egészségtant is tanítják egyúttal. Schweitzban állami felügyelet alatt álló oly intézet létezik, a hol a háztartás és egészségügy tanán kívül a zöldségtermelést, az erkölcstant és a női kézi munkákat is tanítják.

Tovább mennek Németország egyes helyein, például Klottwitzben. a hol a munkásleányokat a takarékosághoz is állandóan szoktatják. A takarékoskodás ott kötelező és takarítványok lehetőleg hozzáférhetlenné válnak téve. mivel azokat csak a férjhez menetel, a gyárból való távozás, munkaképtelenség, hosszas betegség és a magas kor beállta esetén szabad kivenni. Szó volt arról is. hogy a leányok számára fennálló ily intézetek között kapcsolat létesíttessék, a betétek a különböző gyárak mellett létező takarékpénztárnál átruházhatókká tétetvén, hogy a leányok a gyárból való távozás esetén se legyenek kénytelenek takarítaná nyaikat kivenni. Egyes gyáraknál az ily betétek álladéka 40-50,000 márkára is felmegy.

Két nagy akadály van a takarékoságra vak) üdvös törekvésnek. Maguk az érdekeltek is gyakran képtelenek felfogni horderejét. és a munkaadók egy része szintén szűkkeblűen itéli meg azt, A szülők is csak a közvetlen haszon után kapkodnak, mely a teljes munkabérben kínálkozik. A fiatal munkáslegények akárhányszor kifakadnak és a leányok kedvét szegik azáltal, hogy a munkaadók ebbeli törekvését a munkabér lenyomására irányuló fogásnak tüntetik fel. a mely akkor, ha a munkás kevesebből tud kijönni, sikeressé is válhat. Azután a munkaadók többsége nem engedi meg. hogy a leányok az említett tanfolyamokat a fizetési munkaidőn belül látogathassák. Ezekben pedig a háztartási ismeretek fontossága iránt általán nincs meg a kellő érzék, vagy legalább az nem elég erős, hogy áldozatokat is hozzanak érte. Tahir nincsenek is abban a helyzetben, hogy ezt tehessék. Pedig mennyire a munkaadók érdekében állana a munkásnök által kedvező és már néhány év múlva érvényesülendő befolyást gyakorolni a munkások zömére. Az ily rövidlátó munkaadók felfogása nagy akadályát képezik az e részben kifejlődött társadalmi mozgalmak sikerének is.

Ez okból felmerült az az eszme, hogy nem lehetne-e az ily tanfolyam látogatását, vagy az egy pár évi cselédeskedést kötelezővé tenni a munkásleányokra nézve. Ez alatt elsajátítnák a későbbi női hivatásukhoz elmaradhatlanul szükséges háztartási gyakorlatot és ügyességet, a mi töb-

bet érne nekik és a munkaadónak is. mintha azalatt a gyárban megszakítás nélkül dolgoztak volna. Egyes munkaadók nejei a gyári kintinban felváltva alkalmazták a jelzett célból a munkásleányokat, vagy cselédül fogadták és fogadtatták meg ismerőseik által őket. Az ily eljárás hatása azonban hiányos volt, csak egyes esetekben nyilvánult, pedig annak általános befolyására lenne nagy szükség.

A patriarchalismusnak e tekintetben nagy tere van és ez igen hálásnak ígérkezik. Sok helyen felismerték ezt. így például Angliában is, hol Leeds városában több előkelő gyárnak tulajdonosnői s a gyári igazgatók nejei és leányai keresik az alkalmat, hogy bizonyos meghatározott estéken a munkásleányokkal összejöhessenek, őket tovább képezzék mindabban, a mi a jövőben nekik szükséges lehet és lelkileg is épületesen foglalkoznak velők. Németországban arra is kiterjed a figyelem egyes helyeken, hogy a munkásleányok otthon miként viselkednek, s keresményüket átadják-e az őket eltartó szülőknek. Mindennek ellenőrzése végett a gyáros női családtagjai időnkint meglátogatják a leányos munkásházákat, a leányok tisztességes férjhez menetelét előmozdítják s a gyárost tájékoztatják az iránt, hogy melyik leányt részesítse a férjhez menetelnél támogatásban. Vannak gyárosok, a kik az új házastársakat eleinte még segítik is, hogy adósságba ne merüljenek, a melytől aztán később, midőn háztartásuk terhesebb lesz. nem szabadulnának meg soha. Szóval itt sok fontos teendője van a patriarchalismusnak. melynek tapintatos, valóban jóakarató és szeretetteljes alkalmazásával a munkásra és munkaadóra egyaránt bő áldás fakadhat.

3. §.

A fiatal munkások nevelése.

Hogy a fiatal munkások különös figyelemben részesítendőek, azt már minden művelt nemzet törvényhozása elismerte. De az a védelem és támogatás, melyben az ifjú munkások és a tanoncok törvény által részesültek, koránt-

sem elegendő. Különösen azon rendelkezései, melyek a tanoncokra vonatkoznak, nem elég hatályosak, mivel az ipartörvényekben foglaltak szigorú végrehajtása a részletes ellenőrzés hiánya folytán nagyon sok kívánni valót enged még mindenütt. A fiatal munkásokkal és tanoncokkal való bánásmód a munkaadók zöménél a legtöbb helyen erősen kihívja a bírálatot. Pedig ezekből lesznek a rendes munkások és a munkásosztály azt a szellemet fogja mutatni, melyet az ifjúság visz abba magával. Ha tehát kedvező, vagy legalább tűrhető viszonyokat akarunk a munkás és munkaadó közt teremteni, mindenek felett a fiatal munkásokkal kell törődnünk. Ezeknek egész egyéniségével kell foglalkozni, testi, szellemi és erkölcsi fejlődésüket jó irányba kell terelni és abban megtartani. Ha jó munkásokat akarunk belőlk nevelni, arra törekedjünk, hogy jó emberekké válhassanak. E végből egész hosszú sora létezik a feladatoknak, melyek a tanonczképzés és a fiatal munkások nevelése és oktatása tekintetében megoldandék.

A műhelyi tanonezoktatás ellenőrzését és részben vezetését a kisipari képviselőknek lehet kellő ellenőrzés mellett átengedni. De ez a társadalmi béke szempontjából nem oly fontos, mint a tanulóknak a gyárakban tömegesebben történő képzése. A gyárakban talán nem vétkeznek e tekintetben többet, mint a műhelyekben, de mivel a kisiparos tanoncz segédveinek letelte után maga is vállalkozó lesz. vagy azzá akar lenni és így közte és munkaadója közt nem osztályellentét, hanem csak haladási fokozat van, e helyt kizárólag a gyári tanonczoktatással kívánok foglalkozni.

A tanoncz és fiatal munkás képzéssel a Garbe¹ rendszere alapján az első nagyobb eredményt a német vaspálya társulatok érték el, melyek javító műhelyeiben, például a «Bergisch-Märkische Eisenbahn» witteni ilyenmő telepén, ahol 1700 munkást foglalkoztatnak, a gyakorlati oktatás elméleti tanítással és erkölcsi fegyvelmezéssel van összekötve. Az említett telepen a fiatal munkások jó levegővel ellátott tágas helyiségekben, ahol rend és tisztaság

¹ *Rob. Garbe. Der zeitgemässe Ausbau der gesammten Lehrlingswesens für Industrie und Gewerbe. Berlin, 1888.*

uralkodik, mindenféle védkészülékkel ellátott gépek szolgálatában dolgoznak és a fiatal munkások képzésére nézve mintaszerű állapot képét tüntetik fel. A fiatal munkásokat itt nemcsak munkához, hanem tisztességtudáshoz és illemhez is szoktatják és a gyári rend azt a rendelkezését, mely szerint a fiatalok az idősb munkások irányában szerényen és illedelmesen viseljék magukat, komolyan veszik. Sok más hasonló berendezéssel bíró gyárban és vállalatnál a fiatal munkásnak tanonczévei betöltése után, ha jól viselte magát, oly tanoncz-bizonyítványt adnak, melyre azután egész életén át büszke szokott lenni. A német államvasutak telepein az ily tanfolyamot végzett munkások ezüst- és bronz érdemeket is kapnak. A gyári tanonczok felügyeletével sok helyen a munkás-bizottság, vagy a munkások véneinek tanácsa van megbízva.

A fiatal munkásokra a nevelés és oktatás, a takarékoság terjesztése, a nemesítő és erősítő szórakozások által lehet hatni.

A nevelésre nagy befolyással van az a légkör, melyben a fiatal munkások mozognak. Azért a szállók és ifjúsági menházak berendezésére sok helyen kiváló gondot fordítanak. Különösen áll ez Németországban a Rajna vidékén mindazon gyárakban, ahol 14-16 éves és ezeknél fiatalabb munkások nagyobb számmal nyernek foglalkozást. Ezen szállók célja a fiatal munkásoknak jutányos jó ellátást biztosítani és a rossz társaságtól lehetőleg elvonni őket. A fiatalabbak szabály szerint rendes oktatásban részesülnek, melynek tárgyát gyakorlati és általánosabb ismeretek is képezik.

Svájczban vannak az u. n. «Jugendverein»-ok, melyeket a munkaadók szerveztek és a melyek rendeltetése a fiatal munkások erkölcsi és értelmi színvonalának emelése végett ifjúsági otthonokat létesíteni, hol aztán ezek a socialdemokratia befolyásától lehetőleg mentesítendőek. Ugyanily intézkedések tétettek Stuttgart vidékén is, ahol az ifjúsági egyesület az említett otthonokba a fiatal munkásokat 18 éves korukig felveszi. Kölnben szintén van ilyen intézet. Felemlítendő ezenkívül a mettlachi Villeroy és Boch-féle gyár és több hollandi vállalat mellett felállított ifjómunkás-

otthon. Mindezen intézetekben az ifjúság igen előnyös ellátást nyer, ezenkívül a rendes élet és felügyelet félreismerhetlenül kedvező, jótékony hatással bír rájuk. A hollandi gyárak a fiatal munkások részére még továbbképző tanfolyamokat is tartanak fenn. Az ezeket jó sikerrel végzettek kapják a gyárban megüresedett munkás-helyeket és ha többen lennének, mint szükséges, akkor a munkaadók másutt igyekeznek elhelyezni őket.

A takarékoságra-szoktatás egyike a legbiztosabb eszközöknek arra, hogy a fiatal munkásokból rendes embereket neveljenek. A takarékos ifjú már abban is különbözik a többiektől, hogy rendszerint nem házasodik meg oly könnyelműen. Szorgalmasabb, hübb, a takarítmány némi erkölcsi támpontot ad neki, a kísértéseknek jobban tud ellentállani. több bátorsággal és erővel bír az önségélyre. Ha az élet rendkívüli fordulatai beállanak, nem érzi magát tehetetlennek és elhagyottnak. Állam- és társadalomellenes mozgalmakhoz nem szívesen csatlakozik. A fiatal munkásoknál a takarékosság terjesztése azért is helyén van, mert valamennyi munkás közt voltaképp ők tehetnek leginkább félre. Hiszen az idősb munkások nem sokkal többet szereznek és háromszor négyszer többet kénytelenek költeni. A munkaadóknak közbelépése e tekintetben nagyon szükséges, mivel még a takarékos hajlamú népek munkás ifjúsága is első sorban csak az iránt érdeklődik, ami közvetlen élvezettel kecsegteti azt. Az előrelátást a munkásban ideje korán fejleszteni kell. E tekintetben az iskolai-takarékpénztárak és a penny-bankok nagyon jó szolgálatot tesznek, ha például a takarékoskodó szülők, midőn apró betéteik vannak, gyermekeiket magukkal viszik az ily intézetekbe, hogy annak kezelési eljárását lássák és hogy abban ne legyenek tájékozatlanok, s a takarékosság szellemét már gyermekkorukban magukba szívják. De hát a vis inertiae és a csábok iránti fogékonyság oly nagy az emberekben és különösen az ifjúságban, hogy ha a takarékosság terjedését igazán óhajtjuk, úgy kell intézkedni, hogy a takarékpénztár menjen el a munkásokhoz, s ne várja be azok közeledését.

Ezt a takarékJegyek behozatala által lehet elérni. Továbbá kell valakinek lenni, aki személyes erkölcsi befolyása által némi nyomást gyakorol a munkásokra. A szigorú kényszer általában nem mutat fel nagy eredményt, ellenben a munkaadó azon eljárása, hogy szépszerével, alkalomnyújtással a betétekre, a költségek alkalmának pedig megnehezítésével, felvilágosítással, buzdítással reá bírja ifjú munkásait a nélkülözhető félretételére, nagyon sikeres, mert ha így már nevezetes!) megtakarított összeg gyűl egybe, ennek a varázsa is szövetségesként fog közreműködni.

A gyárakkal kapcsolatos takaréktételek egyetlen veszedelme az a félelem, hogy a gyárost gyanúba hozza, mint aki, látván munkásai boldogulását, munkabéreiket így hajlandó lesz leszállítani. Ezt a gyanút a munkaadónak azáltal kell elhárítani magától, hogy a takarékoságot jutalomban részesíti és minden alkalommal kitünteti azokat, akik takarékoskodnak.

Egész hosszú sorozata létezik főleg Németországban, Angliában, Hollandiában és Svájcban az ilyen gyári takaréktételeknek, melyek kezelése részletesen le van írva az idézett Post-féle gyűjteményes munkában.

Sok helyen, különösen Németországban, a fiatal munkások kedélyére a zene által is hatni igyekeznek. Ahol a zene iránt érzék van, a zenekarok és dalegyletek által nemcsak a fiatal munkásokra, hanem egész családjára is befolyást lehet gyakorolni. Az ily gyakorlatokban a munkás nemesbül, testületi szelleme fokozódik és pedig úgy, hogy a gyárhoz is ragaszkodóbb lesz. A zenekarra vagy dalárdára büszke szokott lenni s az ezzel való foglalkozás és az ennek érdekében kifejtett törekvés más szórakozástól vonja el őt.

Másutt a tornászatot is felhasználják e célból. A fiatal munkások Németországban sok helyen 20 éves korukig rendszeren csapatostól tornásznak, ami nekik testedzés és szórakozás egyúttal. Egészségükre, és kedélyükre ez egyaránt jó hatással van. A német gyárosok e célra sokszor nagy áldozatot hoznak. Nem egy helyen a munkaadók fiatal munkásaiknak kirándulásokat rendeznek, melyekben maguk

is részt vesznek. A munkaszüneteket így a legjobban vélik hasznosíthatni és egyúttal az új munkás nemzedéket magukhoz szoktatják. E kirándulások evezéssel, tekedobással, nyíl-lövéssel tornázással, énekekkel, szavallattal, drámai előadásokkal stb. vannak összekötve, melyek által a fiatal munkásokat sikerült a városi kocsmák látogatásától állandóan elvonni.

Az oktatás és szórakoztatás közös célját szolgálják a jó népies könyvtárak, a melyek berendezése a gyárakkal kapcsolatban Anglia és Németország sok vidékén mind általánosabbá válik. A népies, könnyű és jó irányú művek olvasása élénkítőleg, üdítőleg és szórakoztatólag hat az ifjú kedélyekre. Sőt arra is van példa, hogy az okos munkásné férje számára sört hozatott vasárnap a kocsmából, gyermekei pedig a gyári könyvtárból kivett könyvből felolvastak, az egész család hallgatta őket és nem panaszkodott, hogy unatkozott volna, Manchester és Liverpool vidékén százezrekre megy a népkönyvtárakban levő művek száma, melyek nagyrésze mulattató, de igen jelentékeny része oktató tartalommal bír. A drezdai egyleti népkönyvtárt 70-80,000 ember veszi évenként igénybe, akik nagy része a munkás osztályhoz tartozik. A munkás-könyvtárak kétségkívül nagyon jó befolyást gyakorolnak. Azok tartalmának összeállításánál azonban, tekintetbe kell venni, hogy aki a népre hatást akar gyakorolni, annak a tréfát és mulattatást sem szabad kicsinyelni e végből. A tapasztalat a munkások olvasásánál, az, hogy eleinte a hangzatos című munkák, főleg a rémtörténetek bírnak a legnagyobb kelettel. De ezekkel csak hamar eltelik az olvasó, s a könnyű, de komolyabb olvasmányokban telik később kedve. Némely munkaadó fentartja a kiadandó munkák megválasztását magának, míg mások közvetve igyekeznek a munkásokra ez irányban befolyást gyakorolni, ami talán helyesebb is. Ahol a gyártásnál rajzszükséges, ott annak elsajátítását és tökéletesbítését szórakoztatás útján is megkísérelték és nem eredmény nélkül. Így a hollandi hengelo majolika gyárban szép mintagyűjteményt tartanak, melyet a munkások és munkásnők b hasznaihatnak. Ennek köszönhetik e gyár fiatal munkásai

azt, hogy hasonló üzemekbe őket nagyon keresik és igen jól üzetik. A munkás fiatalsággal való foglalkozás fontos feladat melyet a munkaadó csak saját és a társadalom kárával háríthat el magától, mert az oly láncszem, mely nélkül a munkásosztály helyesebb irányba való terelésének problémája esetleg végzetessé válható megszakitást szenvedne.

4. §.

A munkás-bizottságok és a munkarend.

A munkás-bizottságok alapeszméje abban áll, hogy egy oly közeg, mely egyfelől a vállalat munkásainak szabad választása és a vállalkozó bizalmi embereinek kiküldetése alapján alakul, már eredeténél fogva is alkalmas arra, hogy a felmerült munkásügyek mintegy alkotmányos módon intéztetvén el, a munkás és a munkaadók közötti súrlódásokat nagy mértékben csökkentse. Lélektanilag megokolt az a várakozás, hogy a munkások egy ily testület döntésének szívesebben vetik magukat alá, mintha csupán a gyáros parancsszavának kellene engedelmességniük. A munkás-bizottság egyébiránt külön testület lehet, mint a minőt tagjainak jelleme egyenként ígér, miután ezek jobban megbecsülik magukat, mintha a munkások bizalmának letéteményesei nem lennének. Rendesen meg is állják helyöket és a koronként beálló új választásoknál szabályszerűit nincsen ok a régieket mellőzni, ami az ezen kötelékben való működés nevelő hatására enged következtetni. Különb a tagok némi változtatásának az az előnye lenne meg, hogy a munkásosztályok széles köreire birna e tevékenység emelő hatással. Sering¹ szerint az első munkás választmányt Peters Dávid létesítette Nevigesben a hatvanas évek alatt, később azután sok ilyen bizottság keletkezett mindenfelé, úgy hogy ma már e részben meglehető tapasztalás áll rendelkezésünkre, mely szerint általában mondható, hogy ez intézmény bevált. Nem hiányoz-

¹ M. Sering: Arbeiterausschüsse in der deutschen Industrie. Im Auftrage des Vereines für Socialpolitik. Lipcse 1890.

nak azonban olyanok sem, akik az ellenkezőt állítják. A socialdemokratákról nem is beszélek. Ezek tiltakoznak az ellen, hogy az alkotmányos és liberális eljárás örve alatt a tőkés világ a munkásosztályt nemcsak kizsákmányolja, hanem még ingyenes rendőrszolgálatokra is felhasználja. De a munkaadók közül is egyesek kifogásolják a munkás választmányok hatását, azt haszontalannak, sőt károsnak jelentvén ki. Azt mondják, hogy ha a munkaadó munkásaival személyesen gyakrabban érintkezik, akkor azoktól sokkal jobban és hamarabb értesül valódi fájdalmaikról és kívánságaikról. Ha e mellett a gyáron kívül mondottakat is figyelembe veszi, mindenesetre teljesebben tudja meg a valót, mintha munkásai bizalmi férfiaival a zöld asztalnál tanácskozik, akik itt nem mernek, vagy nem akarnak őszintén nyilatkozni, gyávák, irigyek, féltékenyek és tartanak vagy a munkaadó kedvének megszegésétől, vagy a kudarczótól, melyet munkástársaiknál vallhatnának. Gyakran megtörténik, hogy másképp beszélnek a gyár urával szemben és másként annak háta megett. Van nagy ipari érdekeltség, mely azért nyilatkozik a munkás bizottságok ellen, mert attól tart, hogy azok nem a békének, hanem a munka és a tőke közötti harcznak lesznek eszközei, azért szintén azt a nézetet vallják, hogy a munkaadó a munkásokhoz személyes tevékenysége és a velők való gyakori érintkezés útján igyekezzék közeledni. Az érdekeltek többségének nyilatkozatai szerint ellenben úgy áll a dolog, hogy a bizottságok a munkaadókat mégis sok kellemetlenségtől óvják meg. A munkaadó és a munkás között a munkaidőre, a munkabérrre s a munka feltételeire vonatkozó súrlódások sokkal könnyebben és megnyugtatóbb módon intéztetnek el, mint az különben lehetséges volna. Mielőtt a békéltetés Németországban az 1891. évi ápril 1-én kelt törvény által az iparhatóságokra bízott volna, ezt nagy részt a szóban levő bizottságok végezték, mint a hogy például Ausztriában nem kis részben ma is azok végezik. A tárgyalás mindenesetre könnyebb a munkások kis számával, mint ezreivel, a legkiválóbbakkal, mintáz értelmetlenek tömegével, amelylyel a munkaadó különben voltaképp minden jóakarat mellett sem

érintkezhetik eléggé. Ha a munkások legjobb, legderekabb' társaikat tisztelik meg bizalmukkal, mindenesetre nagyobb a valószínűség, hogy ezek a nyílt ellenségeskedés előtt a békés egyezkedés minden módját és eszközét megkísérlik, s ha az már tényleg kitört volna, a fegyverszünet és a béke hamarabb állhat be közreműködésük mellett, mint anélkül. A munkás-bizottságok a munkások és a gyár közötti összetartozás érzetét, a rendet és igazság szeretetét s a jó erkölcsöket mindenesetre terjesztik, ha a munkások színét, javát képezik, amely érzi, hogy neki jó példával kell előjárni. A munkásosztály bizalmát ez intézmény megnyerheti, ha kötelességét híven. odaadással, a megbízók érdekeinek hű szolgálatával, de okosan, a lehetőséget és a méltányosságot szem előtt tartva, teljesíti. A munkások érdekében működhetik még úgy is. ha a munkaadó által a javukra tett és azok jólétét előmozdítani hivatott intézkedéseket elősegíti. E jótékonyosság nagy részt különben olyan természetű is, hogy a munkások valamely szervének közreműködése nélkül végre sem hajtható. Nemcsak a munkarend megállapításánál, hanem a munkások segély-, hitel és más intézetei alakításánál és kezelésénél is sokat tehet a bizottság a munkások bizalmának megnyerésére. Ha pedig ezt és a szükséges tekintélyt megszerezte, akkor a munkások apróbb kihágásai, erkölcsi botlásai esetén azok jó útra terítésénél is hasznos támaszul szolgálhat neki. Ugyan ez áll akkor is, midőn a gyár rendje és fegyelmének fenntartásánál segítkezik. Sőt egyes helyeken a munkás bizottságokat illeti meg az afelett történő nyilatkozat is, hogy a munkás körülményeit figyelembe véve. szándékolt házasága czélszerű-e vagy sem. Ez utóbbi esetben a munkaadó sankcióval láthatja el a határozatot, a munkást, aki csak terhére lehet később, a szolgálatból egyszerűen elbocsátván. Továbbá annak megállapítása, hogy például a fiatal leányok illedelmesen és erkölcsileg kifogástalanul viselik-e magukat, s ha nem. mivel büntetendők, a szülőket miként kell erre figyelmeztetni, a munkabér mennyiben fizetendő a fiatal munkások és munkásleányok helyett azok szüleinek kezeihez, mind oly kérdések, melyek helyes megoldása

által a munkás-bizottságok a munkást és a munkaadót egyaránt nagyon támogathatják.

A munkás-bizottságok összeállításánál vigyázni kell arra, hogy tagjai valóban a munkások bizalmi férfiai legyenek, azért a választás szabadsága lehetőleg megóvandó. A munkaadó kikötheti magának, hogy az elnököt ő nevezi ki és hogy igazgatója vagy üzletvezetője felvilágosítások adása végett, és ő maga is, ha jönnek látja, a bizottság ülésein megjelenhessenek. A hozott határozatok csak akkor válnak végrehajthatókká, ha azokhoz a munkaadó vagy az ő nevében megbízottja hozzájárul.

A legtöbb alapszabályban benne van, hogy a gyűléseket a munkaadó hívja össze vagy legalább napirendjének megállapítására döntő befolyást gyakorol. Ha a bizottság feladatának nem felel meg, vagy hatáskörét túllépi, a munkaadó azt feloszlathatja. Az el nem fogadott határozatok esetleg visszautasíthatók a bizottsághoz. A választásnál tanácsos bizonyos óvó rendszabályokat szemelőtt tartani, így rendszerint csak az legyen megválasztható, aki legalább egy bizonyos idő óta dolgozik a gyárban, polgári jogai teljes élvezetében van, és már meghatározott életkort elért. Némely alapszabályé tekintetben nagyon engedékeny, míg mások szigorúbb megszorító rendelkezéseket tartalmaznak. Egyes helyeken a munkásnők is választhatnak.

A bizottság tevékenységéről koronként tartozik a munkaadónak jelentést tenni. A bizottság tagjai a – munkamulasztásért kárpótlást és ha utazás szüksége merül fel, útiköltséget is kapnak. A gyűlések a munkások részére nyilvánosak. A munkás-bizottságok sokat tehetnek az erkölcsiség fentartására is a munkások között. A könnyelmű szerelmi viszonyok a fiatalságnál, a bizottság rosszalása következtében egyes gyárakban nagyon megritkultak. A bizottság nem egy esetben ajánlotta, hogy az oly munkásnőket, akik ilyen viszonyt tovább is fentartottak, a tulajdonos bocsássa el a munkából. A részegeskedést szintén hasonló módon lehet büntetni, vagy ha a munkában tovább leendő megtartása mellett figyelemre méltó okok, például

családi kötelességek, szólnak, azt szigorú feltételekhez lehet kötni. Volt rá eset, hogy egy munkás más gyár munkásaival gyakran érintkezvén, a saját gyára termelési titkainak s egyéb adatainak közlésére engedte magát rábeszélteni. Ez a munkás-bizottság elé került, melynek határozata úgy szólt, hogy a hűtlen munkás azonnal elbocsátandó volna a szolgálatból, tekintve azonban, hogy felesége és gyermekei vannak, ha kihágását jegyzőkönyvileg beismeri s ünnepélyesen megígéri, hogy a jövőben hasonló eljárástól tartózkodni fog és ígéretét be is váltja, akkor egyelőre a gyárban tovább dolgozhatnak. Ez a munkás azután később társainak mindig felügyelete alatt állott.

Szóval a munkás-bizottságok igen sok helyen beváltak, azok tényleg sok kellemetlenségtől mentették meg a munkaadót, anélkül, hogy a fegyelem a munkások közt lazult volna, sőt szigorúbban lehetett őket tartani anélkül, hogy e miatt elégedetlenkedtek volna. A mellett a durva kihágások és az erkölcsi léhaság esetei határozottan ritkultak. Sok munkáscsaládban állott helyre annak befolyása alatt a béke és sok tévelygő tért vissza a helyes útra. A testületi szellem terjedt s a munkások és munkaadók közötti viszony javult, mert a súrlódások könnyebben simultak el általa. Már maga az, hogy a munkás megszokja a munkásvizonyok tárgyilagos megbeszélését, igen nagy nyereség, mert ezáltal oly nevelésen megy keresztül, mely őt helyzetének és jogosult vagy jogosulatlan követeléseinek felismerésére képesíti.

A munkás-bizottságok egyik főfeladata a munkarend megállapításánál közreműködni. A munkarend tulajdonkép az a szerződés, melynek alapján a munkás a gyárba belép. Ilyen szabályzattal, mely ezután az iparhatóságnak jóváhagyás végett bemutatandó, az összes ipartörvények értelmében minden gyárnak bírni kell. A munkarend állapítja meg az előjárók iránti kötelességet, a munkábalépés és abból való kilépés, a büntetések, a munkaidő tartamára, a mulasztásokra, a szabadságolásra, a munkásnőkre és fiatal munkásokra való rendelkezéseket. Ebben szabályoztatok, hogy a tűzbiztonság miként óvassék meg, a világítás és

tisztogatás miként eszközendő. mely feltételek mellett használható a felhúzó gép, miként alkalmazandó balesetek felmerültével az első segély és a gyárral kapcsolatos jótékonyági és jóléti intézmények mely feltétel mellett használhatók. Kívánatos, hogy ez a munkarend a munkások önértékét ne sértse, s ebben igazságos és méltányos büntetések legyenek megállapítva. Miután az iparban működők régi családias viszonya megszűnt és a gépek általánosabb alkalmazása nyomán mindenféle korú és felfogású munkásnak egy helyiségben, sokszor egymás szomszédságában kell dolgozni, a munkarendnek a gazdasági és technikai munkafelosztásból keletkező minden esetet szem előtt kell tartani, s azokra vonatkozó intézkedések foglalandók bele. Sok helyen a munkarend szabályozza a fiatal munkások és szülőik viszonyát is, különösen arra nézve, hogy a munkabér kinek kezeihez fizettessék. Már most, hogy mindezen intézkedések helyesek, méltányosak, a létező állapotnak lehetőleg megfelelők legyenek, ahhoz sok kíváncsítanak. Mindenesetre meg fogja könnyebbíteni a munkarend czélszerű megállapítását és a munkásokra nézve is megnyugtató végrehajtását, ha annak szerkesztésénél és foganatosításánál az ő bizalmi férfiak szintén közreműködnek. A szigor helyett ily támogatás mellett bizonyos irányban a jutalmazást is lehet alkalmazni. Például a pontosság díjazása ezt a tulajdonságot jobban fogja fokozni, mint annak büntetése. Ugyanaz áll a hétfői nap lelkiismeretes betartására és a gépek tisztántartására nézve is. Parisban a Baille-Lemaire czég 1869. óta prime d'assiduité-t fizet. Mióta a jutalmazás rendszerét ott behozták, az óramulasztások és az ellazukált hétfők megszűntek és a kifizetett díjakat a munkások rendszeresen meg is kapják, mert azok feltételeinek versenyezve igyekeznek eleget tenni. Ugyanezt tapasztalták Németország oly városaiban is, ahol a munkások gyári, de egyúttal mezei munkát is tartoznak végezni. A jutalmak kifizése előtt szükségtelenül sok időt fordítottak a szabadban végzendő kellemesebb munkára, míg azok behozatala után csak a valóban szükséges időt *töltötték ottan*. Mindez azonban lehetetlen volna, ha a munkaadó a munkások

közreműködése nélkül akarná az ellenőrzést végezni. A munkás-bizottságok segélyével sok mindent megtehet, ami vállalatának munkásaiban az igyekezetet, a pontosságot, az odaadást és utoljára a megnyugvást is előmozdítja. Ez intézmény fontosságát tehát helyesen nem lehet kicsinyelni.

5. §.

A munkás-osztalék rendszere.

Messze vezetne a munkabér különböző alakjainak részletes tárgyalása ez értekezésben. Az idő és darab szerint fizetett bér, valamint a munkabér mozgó skálája különben oly alakulatok, melyek első sorban más szempontokból bírálандók meg, mint a melyet én most teszek itt vizsgálat tárgyává. Hogy a munkabér fizetésének melyik módja választandó, az nem a jótékonyosság, hanem a célszerűség kérdése, és ezek közül mindegyik egyformán jó ha a termelés illető ága természetének megfelel. Arról a bérformáról azonban, melyet munkásosztaléknak nevezünk, kissé tüzetesebben kell szólanom. Készletekbe itt sem fogok bocsátkozni, a mit inkább tehetek, mint az előbbi szakaszoknál, mivel e kérdésről elég terjedelmes monográfiánk is van, mely annak irodalmáról kellő tájékozást nyújt minden érdeklődőnek.¹

A munkás-osztalékot tágabb és szűkebb értelemben lehet venni. Némelyek minden a munkabér mellett vagy helyett élvezett előnyt értenek alatta, akár lakásban vagy egyéb terménybeli jutalékban álljon is. míg mások csak a vállalat tiszta hasznából a munkásoknak fizetésül, vagy a fizetéshez pótlékul nyújtott és százalékokban kifejezett részét nevezik annak. Ily osztalékról helyesen csak akkor lehet beszélni, ha az előre nem ismert üzletnyereségnek meghatározott bizonyos töredékét képezi. A munkás fizetésének ezt a módját sokan túlbecsülték, mások pedig annak vajmi kevés jelentőséget tulajdonítanak a munkások és

¹ Dr. Somogyi Manó: A munkás-osztalék. Társadalom gazdasági tanulmány, 150 lap. Budapest, 1891.

munkaadók viszonyának javítása szempontjából. Így Thünen már 1847-ben behozta azt Tellow nevű birtokán és a socialis kérdés megoldása egyik kiváló segédeszközének tekintette. Jól vélekedett róla Engel híres statisztikus is, aki 1867-ben előkelő közönség előtt a melyben az akkori porosz trónörökös, a későbbi Frigyes német császár is, helyet foglalt, lelkes szavakkal magasztalta e rendszert, mint a melynek feltalálása után a socialis kérdés nem kérdés már többé, mivel azt általa megoldottnak lehet tekinteni. Azóta számtalan kísérlet tétetett vele és a vélemények alkalmazásának hasznos volta iránt újabban is megoszlanak. Részint a social-demokraták ellenzik, a kik főleg párt szempontból kifogásolják azt, mivel ha csakugyan a munkásosztály megelégedéséhez vezetne, ez az ő létök alapjait támadná meg. Részint pedig a szűkkeblű és pessimisticus irányú munkaadók vannak ellene, mert egyes kísérletek, melyeknél nagyon rossz volt a munkások hangulata a munkaadók iránt, nem vezettek kielégítő eredményre.

Németországban e rendszer nem is nagyon terjedt el, mert ott a munkaadók és a tudomány is várakozó állápontra helyezkedtek vele szemben. Gilman¹ szerint 1889-ben 135 fenálló ilyen fizetési esetből, a milyen legtöbb volt Franciaországban, azután az észak-amerikai Egyesült-Államokban, csak 36-nak eredménye nem volt kielégítő, főleg mivel a vállalkozó azt czélszerűtlenül alkalmazta, Katscher szerint, aki Gilman művét később német átdolgozásban tette közzé. 1891-ben már 262 vállalatnál éltek vele és ebből csak 38-nál nem vált be. Franciaországban 84. Angliában 73. az Egyesült-Államokban 49. Németországban 1H és Svájcban 12 vállalat nagy többsége ellenben többé-kevésbé, de általában örvendetes eredményt mutatott fel vele.²

Első rendszeres alkalmazója tudvalevőleg Leclairé párisi szobafestő volt. Nem közönséges szellem és erély

¹ N. P. Gilman: Profitsharing between employer and employee. London 1890.

² X. P. Gilman: Die Teilung des Goscliäftsgewinns zwischen Unternehmern und Angestellten. Az angol szerző engedelmével átdolgozta és kiegészítette Katscher L. Lipcse 1891.

lakott benne. Pásztor fiúból kőműves munkás, ebből pedig szobafestő és díszítő lett. Törhetlen vas akarata mindig magasabbra emelte őt, míg végre 1829-ben az akkor még csak 28 éves fiatal vállalkozó oly nagy és jövedelmező megbízást kapott, melyet a megállapított határidőre pontosan kellett elvégeznie, mert különben 20000 frank bírságot tartozott volna fizetni. Ez vitte őt arra, hogy a közvetlenül előtte álló cél elérésének, a határidő betarthatásának érdekében munkásainak ügybuzgalmát megnyerni igyekezék. Különben ő erre mindig nagy súlyt fektetett és elejétől fogva egész haláláig folyton arra törekedett, hogy azolt támogatását megnyerje, illetve megtartsa magának és nem kis részben ennek köszönhető, hogy 1872-ben bekövetkezett halála idején 1*2 millió frankot érő vagyont hagyott maga után.

Kutató szelleméről tanúskodik az, hogy a szobadiszi-tésnél használt mérges szerek ellenmégét nem szűnt megkeresni, míg végre Chevreuil híres vegyész segítségével sikerült azt meg is találnia. E mellett a munkások és munkaadók közötti viszony javulását is folyton szívén viselte. Kereste ennek módját és útait, mivégből maga is egyre tanulmányozta a nemzetgazdasági munkákat, de saját búvárlatai eredményével nem lévén megelégedve, Prégier-hez ment, a ki az osztalék-rendszer alkalmazását ajánlotta volt. Ez az eszme azonban eleintén nem tetszett neki, mivel az általa olvasgatott socialista-iratok merész szárnyalása mellett az nagyon kicsinyesnek tűnt fel előtte.

De tovább foglalkozván e gondolattal, kiszámította, hogy ha munkásai buzgóbban dolgoznak és különösen a festékeket jobban kímélik, az naponta és fejenként 85 centime-mal több hasznot biztosíthatna neki, a mi munkásainak akkori száma mellett 76.500 frankot tett volna évenként, Ajánlatot tön tehát munkásainak, melyben őket a munkabéren felül az üzlet tiszta nyereségében való osztó-zással kínálta meg.

A munkások hidegen és kevés bizalommal fogadták ajánlatát, sőt a sajtónak a munkásokkal rokonszenvező közlönyei még gyanúsították is őt. A koczka azonban meg-

fordult, midőn a munkások közt 12600 franknyi jutalékot osztott ki, a mi fejenként 260 frankot tett. Ettől a pillanattól fogva munkásai az eszmének meg voltak nyerve. Azok fokozódó buzgalma mellett az üzlet is mind nagyobb terjedelmet öltött, a munkabérek összege milliókra rúgott, az osztalék pedig ennek eleinte 1-2, végre pedig 24%-át tette.

Leclair üzlete egyre emelkedett és általában a becsületesség, önértet, szorgalom és mértékletesség iskolájának tekintették azt. Ezen siker másutt is utat tört rendszerének és pedig nemcsak a Leclairéhez hasonló, főleg forgó tőkével dolgozó, vállalatokban, hanem olyanokban is, ahol az álló tőke volt túlsúlyban, mint például Laroche-Joubert iingoulême-i papírgyárában. Ennek is sok baja volt eleinte a rendszerrel, de lelkesedvén az ügyért, türelme végre szintén győzött.

Leclair példáját Godin Guiseben, a «Bon Marché» Parisban és mások egyéb helyeken követték. Londonban a Cassell és társa híres nyomda és kiadó-részvénytársaság szintén részesítette munkásait a tiszta nyereségben, minek folytán azok részben a vállalatnak részvényeseivé váltak. Más vállalatok a nélkül, hogy a munkások erre nagyon törekedtek volna, lassanként termelő szövetkezetekké alakultak át.

Az említett esetekben a munkabér fizetésének ez alakja teljesen bevált. Leclair-t sokan óvták, eljárásának bizton várható káros következményeire figyelmeztetvén őt, melyek azonban nem állottak be.

Leclairnál strike sohasem volt. Különbösen hogyan is lett volna, hiszen a termelés aránylag jobb eredményéből a munkásoknak nagyobb bért fizethetett mint versenytársai, és azonfelül még osztalékot is adott nekik, a mi keresményeket 20-24 %-kal fokozta. Laroche-Joubert szerint ne higgye a munkaadó, hogy eddigi nyereségének egy részét kénytelen munkásainak átengedni, ha munkatársaivá teszi azokat. Ellenkezőleg, jó üzletet csinál, mert az osztalék a munkások buzgalmát fokozza és őket a vállalat iránt ragaszkodókká és odaadókká teszi. A munkások egymást ellenőrzik és így a vég-

zeit munka minőségét fokozza. Ez okok folytán az említett vállalkozó eme rendszert minden másnál jobbnak és célszerűbbnek jelentette ki. Catteau, egy párisi himzőműhely tulajdonosa, nem képes annak hatását a munkásokra eléggé dicsérni, mire a legjobb bizonyíték az ő üzlete, mely már nagyon rosszul ment és e rendszer alkalmazása után ismét felvirágozott. Mások is úgy nyilatkoznak, hogy a mit a vállalkozó a munkásnak ad, az bőven kitelik abból, a mit az átlagos nyereségen felül megkeres. Ezt Garnier Pages úgy fejezi ki, hogy e rendszer a munkás blouse-át meghosszabbítja a nélkül, hogy e miatt a vállalkozó kabátját kellene megrövidíteni. A munkások az anyaggal takarékoskodnak, az eszközöket és gépeket jobban kímélik, nem engedik társaikat lopni és az elidegenítéstől maguk is tartózkodnak. Józanabbak, buzgóbbak, figyelmesebbek, szóval a legtöbb tekintetben jobbak, mint másként lennének. Van miből félretenniök, azért a takarékoságban örömeik is telik s egy-egy kis vagyont gyűjtenek. Ott, a hol e rendszer helyén volt és célszerűen alkalmaztatott, annak kedvező befolyása szabályszerint nem maradt el a munkásokra. Csak azoknál nem volt ez tapasztalható, a kik minden rendszer mellett semmirekellők maradtak volna, A munkások zöme e jótétemény iránt később a kezdet nehézségeinek leküzdése után nem is érzéketlen és egyes vállalkozók százalékokban képesek kimutatni, hogy ők és a munkások mit nyertek általa.

A socialisták természetesen agítálnak ellene, s ellensúlyozására és a munkások hangulatának rontása végett annak aránytalanul nagyobb dolgokat Ígérnek. Hirdették, hogy miért legyen annak az egésznek, a mely a munkásnak az ő termelő fáradsága után jár, csak egy része az övé, s az is bizonytalan módon csak az év végén jut így kezei közé. A munkásvezérek azt, hogy a munkás a vállalathoz erősebb érdekszálakkal köttessék, nem is akarják. E rendszert elítélik, mert nyomában a takarékoságot látják fejlődni a termelés egész folyama alatt, a mi utóvégre is csak oda vezet, hogy kevesebb munkás elegendő, minek folytán sokan nem kapnak alkalmazást, A munkások egy része

valóban meg van vele elégedve, másik része kevesli a százalékot, ismét mások az igazgatásban akarnának résztvenni, különösen ha a részesülés alapját képező tiszta nyereség csekély, vagy semmi.

De a hol helyén van, ott szabály szerint nevelő hatással bír a munkásra, a ki a vállalat igazgatásával járó bajok iránt jobban érdeklődik és az üzleti nyereség hullámszásával megismerkedik. Az óhajtott eredményre való tekintet miatt az e rendszerrel dolgozó vállalatokban pontosabb, szigorúbb eljárás honosítható meg. A hol, mint Németországban, nem tudtak vele még jobban megbarátkozni, ott a bizalmatlanság, melyet főleg a socialdemokraták és a nagyon is nehézkes és félénk munkaadók terjesztenek, képezik annak okát. Németországban sem ítélik el azonban a munkás-osztalékot. Csak várakozó álláspontra helyezkednek vele szemben.

De a hol e rendszert sikerrel alkalmazták is, ott sem tekintik azt a többi jóléti intézkedések teljes pótlásának, hanem hatalmas kiegészítésének, mely amazok hatását fokozni, vagy egyáltalán lehetővé tenni és biztosítani van hivatva. Azonban általán elismerik azt, hogy a hangulatnak a munkás és munkaadó között nem szabad rossznak lenni, mert akkor e rendszerrel jobb kísérletet sem tenni.

Annak útjait tehát esetleg a viszonyok javítása által kell előkészíteni. A munkaadó közeledjék munkásaihoz, a kik az állhatatosan feléjük nyújtott békejobbót utoljára is elfogják fogadni, s ha minden szavával és tetteivel kimutatja, hogy őket felebarátainak tekinti, a kik iránt emberileg érez, lassanként meg fogja azok hajlandóságát nyerni. Ahol e bérfizetési mód sikeresen alkalmazható, jobb szolgálatot fog tenni, mint a jutalmazás, mivel ez az egyes munkást a többi felé emeli és azok zömetői elkülöníti, ellenben az osztalék-rendszer aránylagos erőfeszítésre buzdít mindenkit, erőt és gyengét egyaránt. És buzgalmuk nem versengési, hanem hathatós!) közreműködést teremt s az összetartozás érzetét a munkások körében és ezek, valamint a munkaadó között is fejleszti.

Nem alkalmazható e rendszer az említett rossz hangulattal bíró munkásosztálylyal szemben, továbbá ott sem,

a hol a vállalat eredménye nagyon kockázatos és így a tiszta nyereség igen bizonytalan és végre ott sem, a hol a munkások még oly hátra vannak, hogy annak előnyeiket félfogni nem képesek. Azért például a mezőgazdaság körében is csak értelmes munkásoknál van helyén, valamint ott, a hol rendes könyvvizetés által a tiszta jövedelmet megnyugtató módon tudják kimutatni.

6. §.

A munkahelyiség és az egészségügy.

Egyike a legelső követelményeknek, melyeket a gyárosok iránt támasztani lehet. az. hogy munkásainak életére, egészségére és testi épségére a termelés egész folyamata alatt gondoljon és azok lehető biztosítására kövessen el mindent. Azonban ezt a nagyon egyszerű és magától érthető szabályt a munkaadók egész nagy kategóriái szemek előtt tévesztik. Így a német, az angol, az osztrák és a többi iparfelügyelők jelentéseiben a munkaadók ellen felhozott kifogások legnagyobb része éppen e fejezet alá tartozik. Egyébiránt most nem beszélek arról, amit a balesetek elleni biztosításra vagy azok felmerültével a munkadíj szavatolására nézve a különböző munkást védő törvények tartalmaznak. Ezek tárgyalása -nem képezvén feladatomat, csupán arra terjeszkedem itt ki, amit a törvények rendelkezéseiben túl tehetnek munkásaikért a vállalkozók.

A jó levegő és világosság előnyös voltát a munkások egészségére nem kell bizonyítani és ez egyszerű, szembeötlő igazságot a munkaadókon kívül még a munkások is nagyon hajlandók szemek előtt tévesztetni. Ez utóbbiak ugyanis sok helyen nem kis mértékben járulnak ahhoz, hogy az egészségük megóvására irányuló törekvések meg hiúsuljanak. Különbö a munkaadók is nagyon készek a szükséges légtérrel takarékoskodni és úgy építkezni, hogy a munkahelyiségek ennek következtében az egészségügy legegyszerűbb követelményeinek sem felelnek meg. A munkást védő törvényekben ezt kielégítő módon szabályozni azért

bajos, mivel ugyanazon szigorú és költséges intézkedések nem szükségesek minden iparágban és ugyanazon iparágban sem minden vállalatánál egyaránt. Az ipar-felügyelet feladata e részben a munkást védő, az ipar- és az egészségügyi törvényekben lefektetett, elveknek fogamatot szerezni. Támpontokat e részben a törvények is foglalhatnak és rendszerint foglalnak is magukban.

A munkaadó azonban bölcsen és emberségesen fog eljárni, ha saját jószántából megtesz minden intézkedést, esetleg többet is, mint a mire a törvény szavai szerint kötelezhető lenne, ha annak a munkásokra nézve hasznos, előnyös voltáról meggyőződött. És a munkaadók előtt e tekintetben fényes példák tündökölnek, amelyek nyomán haladni lehet. Azt nem teheti minden vállalkozó, amit a Krupp esseni gyára a munkások egészségének gondozására áldoz, mert hisz e híres vállalat különféle telepein levő egészségügyi teendők vezetésére az orvosok egész vezérkarát tartja, mely kellőleg szervezkedve intézi a gyári jótékonyságnak ezt a mindenek felett fontos ágát. Van Marken Delftben az egészségügyi bizottságba a munkások bizalmi férfiai is meghívja.¹ Más vállalkozók e célra is a munkásbizottságot használják fel.

Itt kell arról is megemlékezni, hogy már csak a munkásoknak nem szerint elkülönítve történő dolgoztatása is mily fontossággal bír. Ha külön termeket vagy szobákat nem lehet nekik kijelölni, az okvetlenül keresztül viendő, hogy a terem egyik oldalán a férfiak, másik oldalán a nők dolgozzanak. Amennyiben a vegyesen dolgoztatás nem kerülhető el, idősb férfiak és idősb nők is keverendők a fiatal munkások közé. Sok gyárban a nemek szerinti elválasztás tekintetében annyira gondatlanok a vállalkozók vagy alkalmazottaik, hogy külön öltözőköt, sőt külön árnyékszékeket sem állíttatnak fel. Ennek következménye, hogy a fiatal leányok a férfiak tolakodó durvaságainak folyton ki vannak

¹ Lásd a delfti szesz- és likőr-gyár munkásviszonyainak autopszia alapján nyújtott leírását *Földes* Béla értekezéseiben: A munkásviszony egy modern gyárban. Budapest, 1895. Pallas irodalmi és nyomdai r. t.

téve. A külön öltözők és mosdóhelyek fontosságát be fogja látni mindenki, ha meggondolja, hogy abból a leányból, aki szemérmét elveszti, továbbá, aki magára és ruházatára eleinte nem képes, később ennek folytán nem hajlandó elég gondot fordítani, csak igen ritkán válik jó feleség és jó háziasszony. A nőt semmi sem vetközteti ki általában a háziasságból annyira, mint a gyári munka. Éppen ezért főleg a gyárban kell elkövetni mindent, hogy ő ez ártalomtól lehetőleg megóvassék.

És ha a nők már kénytelenek gyárban foglalkozni és a gyár kénytelen őket alkalmazni, a rendszeret, tisztaság és szemérem lehetőleg kíméltessék bennök. Erre azonban már a gyárak építésénél és átalakításánál kell gondolni, midőn e kívánalomnak aránylag kevés költséggel eleget lehet tenni, amit számtalan példával bebizonyíthatni. De viszont számtalan adat van annak igazolására is, hogy még a legműveltebb iparos államokban is mennyi e tekintetben a kívánni való. Az angol főiparfelügyelőnek 1894-ről szóló jelentése, mely a múlt év végén a parlament elé terjesztett, igen érdekes dolgokat tartalmaz e tekintetben.¹ Újabban a régiekhez megint két nőipar-felügyelőt neveztek ki Angliában, akik nem valamely meghatározott kerületben, hanem aszerint vizsgálják a gyárakat, amint azok nőket alkalmaznak munkásokul. és tevékenységük főleg a munkásnők érdekében teendő intézkedések ellenőrzésére terjed ki, de a többi szempontokra is tartoznak figyelni. Igen sok gyárban fordultak meg ezek egy év alatt, és azok közül nem egyben találták, hogy a nők és férfiak nincsenek a munkatermekben eléggé elkülönítve. A külön vízklozettek nem állottak az alkalmazott munkások számának megfelelő mértékben azok rendelkezésére. Az egyik nőipar-felügyelő, Miss Abraham, felhossa, hogy mily baj, ha az ipar-felügyelő csak panaszt emelhet és nincs egyúttal joga a hiányzó dolgok pótlását rögtön el is rendelni. Ezen nőipar-felügyelő figyelme a helyiségek légűrének megbírálására is kiterjedt. E tekintetben több munkatermet látogatott meg másodszor,

¹ Report of the Chief inspector of factories and workshops for the year 1894. Parlamenti nyomtatványok (C-7745).

és intézkedéseit foganatnélkülieknek találta akkor is. Egy másik nőpar-felügyelő, Miss Deane, az egészségügyi teendőkre nézve a következőket jelenti: Worcester és Gloucesterben az egészségügyi intézkedések kitűnők, de az általa beutazott többi városokban, köztük Wolverhamptonban is e tekintetben nagyon sok a kívánni való. Feltűnt neki, hogy ahol ezek elhanyagolják, a munkásnők kinézése is rossz és viselkedése nagyon durva. Ezt másnak, mint a jelzett oknak, szerinte alig lehet tulajdonítani. Midőn a nők és férfiak egy helyen öltözködnek, esetleg egy klozetre járnak, szerinte az eredmény alig is lehet kielégítőbb. Sőt arra is felhívja a figyelmet, hogy ahol az utóbbi hely el is van különítve, az szükségtelen módon ki van téve a szemnek. Emiatt felszólalván, a gyárosok egy része, sajnos csak a kisebbség, megmutatta, hogy az egészségi teendők végrehajtásának mai olcsósága mellett az ily bajokon is lehet egy kis jóakarral segíteni s az ily eljárásnak meg van a maga jó hatása. A többség azonban nem sokat gondolt a figyelmeztetéssel, tanúságául annak, hogy még Angliában is mennyit kell a valódi és nemesb értelemben vett közszellem terjesztése végett tenni. Franciaországban, mint sok egyéb intézkedésével, e részben is kitűnik Leon Harmel Val-des Bois-ban levő gyára, ahol a munkások nem szerint nem lévén elkülöníthetők, a fiatal leányok szemérmének és ártatlanságának megóvása érdekében más expedienst alkalmaznak és pedig nagy sikerrel. Nemrégiben egy angol jótékony hölgy, Mrs. Crawford járt e gyárban és feltűnt neki, hogy a Harmel gyárában alkalmazott 200 leány mennyivel tisztességesebb kinézésű, mint a munkásnők már csak Lancashire és Yorkshireben is szoktak lenni. Látszik, hogy nagyon gondolják őket,

E tekintetben Crawford asszony a Fortnightly Review múlt évi utolsó számában a következőket mondja: E leányok feltűnő fölénye nemcsak erkölcsi, hanem fizikai létfeltételeik eredménye. Egész tizenhét éves korukig minden nap a munkaidőbe beszámított egy órát kell önképzésre fordítaniuk, ennek legnagyobb részét a háztartási iskolában (école ménagère), hetenkint pedig egy órát vallási oktatás hall-

gatásával töltvén. Benn a munkateremben a leányok erkölcsi jelleme és általános jóléte felett Harmel úrnak egy oly szervezete öröködik, melyért őt teljes elismerés illeti és a melynek utánzása Angliában nagyon óhajtandó lenne, mivel a fiatal nők gyári munkára való alkalmazása ellen felhozatni szokott legáltalánosabb kifogásokon is segít. A leányokat lehetőleg külön dolgoztatják, de a felügyeletet a pergő fonógépek végtelen sorai felett itt is férfi gépészek és férfi művezetők gyakorolják. A «bon père»-nek, mint a hogy Harmelt hívják, az volt a problémája, mikép lehet e leányokat azon férfiaknak, akiket első sorban ismereteik és szakbeli ügyességök s nem erkölcsi jellemükért alkalmaznak, szeszélyétől, lehető zsarnoksága, bizalmaskodásától vagy még rosszabbtól megvédelmezni. Ennek módja oly egyszerű, a mily hatályos. A leányok választanak maguk közül egy bizonyos számú conseillère-t vagy mentort, minden nagy atelier számára hármat. E conseillère-k kötelessége a saját munkájuk végzése mellett jó indulattal öröködni szomszédaik felett és az általuk kívánt segítségben részesíteni őket. Voltakép szolgálói és nem felügyelői társnőiknek. Mindegyiknek van egy érez jegye és ha valamelyik leány egészségi vagy más igazolható okból a munkaidő alatt a gyárat el akarja hagyni, akkor nem a munkavezetőhöz, hanem a legközelebbi conseillère-hez fordul, és ha ettől a jegyet megkapta, minden akadály nélkül távozhatik. Egy tekintetre látható, hogy mennyi védelmet nyújt ez eljárás a fiatal és ártatlan leányoknak. Azonkívül, ha a bizalmaskodás esete merülne fel a munkavezető részéről a neki kiosztott munkásnők valamelyikével szemben, akkor a conseillère kéznél van. hogy a helyén kívül alkalmazott figyelem tárgyának jó tanácscsal szolgáljon, annak alanyát pedig egy intő szóval rendreutasítsa, Ezzel a rendszerrel Val-des-Bois-ban soha sem éltek még vissza. A leányok a conseillère-keket mindig kifejlett erősebb erkölcsi jellemük miatt választják meg. Havonként egyszer összejönnek, hogy jelentést szerkeszsenek. melyet azután a központi bizottság elé terjesztenek, ahhoz javaslataikat is csatolván, melyeket hacsak lehet, rendszeren el szoktak fogadni. Harmel úr nem

hiszi, hogy az ő katolikus rendszere által elért eredményhez fogható protestánsok képesek legyenek felmutatni, a miben úgylátszik Mrs. Crawford egy véleményen van vele, de a leirt intézkedést protestáns országokban is megvalósíthatónak tartja,¹

Különben nem hiányoznak másutt sem munkaadók, akik nem sajnálják a költséget arra, hogy munkásaikat egészséges helyiségekben foglalkoztathassák. Némely német gyárban azok részéve oly öltözködők vannak berendezve, ahol vezetékűl a meleg vagy hideg vizet kellő mennyiségben használhatják a munkások. A munkások mosakodásának különösen nagy jelentősége van az oly gyárakban, ahol mérges anyagokkal dolgoznak. Itt a tisztaságról való gondoskodás a szó szoros értelmében életszükség. A mérég a bőrön át is behatol a szervezetbe. Az a mérgezés is, mely az emésztő szervekben jelentkezik, először leginkább a piszkos kezekről az ételre ragadt méregtől eredt s előzetes mosakodás által még idejekorán eltávolítható lett volna. Ily helyeken a munkaadónak kell nagyon szigorúnak lenni, mert a folyton méreggel foglalkozó munkás annak veszélyeivel szemben csakhamar eltompul és a tisztátlanság iránt közönyösnek mutatkozik. Azért a mosdó eszközöket közelébe kell vinni és azok használatát a lehető legkényelmesebbé tenni. Sőt ahol porban dolgoznak az emberek, mely még exhaustórokkal sem távolítható el eléggé, ott a közönséges mosakodás már nem is elég, hanem fürdőkről kell

¹ E közlemény olvasása után egyenesen Harmel Leo úrhoz fordultam, különösen arra kérvén felhatalmazást, hogy a munkaadó és munkás közötti viszonyból keletkező kölcsönös kötelességeket magában foglaló katekizmusát egészen vagy bő kivonatban közölhessem magyarul. Harmel úr szíves volt nemcsak ezen művét, hanem sok más közleményét is megküldeni, melyekből rendszerét alaposan lehet megismerni. Ilyen: Le Val-des Bois. Situation actuelle Juin 1895. Règlements et statuts divers. Conseil d'usine du Val-des Bois. Lettre à un Industriel Avril 1891. La famille dans l'usine. Bordeaux 1893. Ezenkívül még a francia keresztény szocialisták társulatának naplójából is többet és az annak aegise alatt megjelent művekből néhányat mellékeltem. E különben is megduzzadt értekezésben az idézett anyagra már nem terjeszkedhetem ki, hanem igyekezni fogok azt érdeme szerint külön közleményben méltatni.

gondoskodni. E részben a munkaadónak megint nagyon tapintatosnak és előrelátónak kell lenni, mivel a munkások a fürdéstől sok helyen feltűnően idegenkednek. Vannak esetek, midőn csak a kilátásba helyezett elbocsátatástól való félelem viszi őket reá, hogy a fürdőt használják. A célszerűen berendezett zuhanyok ily munkások mellett nagyon jó szolgálatot fognak tenni, mivel az őket sok előkészület nélkül rövid idő alatt tűrhetően megtisztítja. Ahol azonban lehet, rendes meleg kád- vagy medence-fürdőket kell készen tartani, melyekhez szappant is használhassanak. Egyes gyárosok, ha viszonyaik a munkás-fürdő berendezését nem engedik meg, alkalmazottaikat nyilvános ilyenmő vállalatnál fürdetik meg.

A fürdés által elérhető tisztaság azonban magában nagyon elégtelen, ha azután a lakás, de különösen a ruházat és különösen a fehérnemű piszkos. A munkáslakásoknak tehát a mosókonyha nagyon fontos kiegészítő részét képezi. Vannak vállalatok és pedig már nagy számmal melyek tulajdonosai vagy igazgatói a munkásnők fehérnemű-mosásáról, sőt arról is kellőleg gondoskodtak, hogy azok kis gyermekei a mosás alatt anyáik közelében legyenek elhelyezhetők.

Ahol a termelés port és különösen mérges port veifel, vagy gőzt hoz létre, erélyesen intézkedni kell aziránt, hogy a munkások a munkahelyiségen kívül étkezzenek. A német iparfelügyelők a német munkást védő törvényekben nagy hiánynak tekintik, hogy ez ugyan meg van tiltva, de arról nincs gondoskodás, hogy a muukaszüneteket ilyformán máshol tölteni kénytelen munkások megfelelő tartózkodási helyivél is bírjanak. Ennek következtében Németország nem egy gyárában kénytelenek szabad perczeiket a fiatal leányok legények társaságában a kapuk alatt vagy félreeső fészerekben tölteni az erkölcsi épülés nem nagy előnyére. Másutt azonban kifogástalan és elkülönített célszerű melegedő, szárító és étkező helyiségek vannak a munkások számára. E részben a több helyen tapasztalt fényűzés, mely a villanyvilágításban, tekeasztalban és más hasonlóknban nyilvánul, merőben felesleges. A tartózkodó szobák sok helyen, ahol a munkások távol laknak, különösen rossz időjárás esetén, háló termekké alakíthatók át. Előrelátó és a lélek-

tani mozzanatokot szem előtt tartó intézkedés mellett ez íz eljárás sok helyen tényleg be is vált.

Minden gyárban gondoskodni kell, mint ezt a munkásvédő törvények általában elrendelik, a balesetet megelőzni hivatott védőkészülékekről, melyek a magasb termelési technikával lépést tartva fejlődnek. E készülékek nagy leleményességről tanúskodnak, valamint azoknak koronként tartott kiállításai vagy állandó múzeumi, aminő például Migerka dr. miniszteri tanácsos és főiparfelügyelő kezdeménye folytán évek óta már Bécsben is van. Emellett azonban a balesetek alkalmával nyújtandó első segély nyújthatása szintén előkészületet tételez fel. A mentés és a szamaritánus eljárás számára, az ily esetek felmerülésének gyakorisága folytán, nagy tere van. Az önkéntes mentőegyletek a városi gyárakra is kiterjesztik figyelmüket, de a vidéken minden nevezetes központtól távol eső helyeken levő gyárak tulajdonosai a mentésről maguk tartoznának gondoskodni. Ehhez azonban érteni kell, ha több kárt mint hasznot nem akarnak vele előidézni. Nagyon czélszerű azért, a mit e végből Németországban tesznek, ahol az első segély nyújtásáról tanfolyamokat rendeznek, vagy ami Angliában történik, ahol – mint en magam is több városban láttam – czélszerű utasításokat tesznek közzé és falragaszok alakjában is nagyban terjesztenek. A tanfolyamokra a gyárosok munkásaikat saját költségükön küldik el, és a hallgatás idejét is beszámítják a munkaidőbe; mert különben az emberek nem menének oda, A legtöbb nemesen gondolkozó művelt gyáros feltűnő helyen rikító színű szekrényeket tart, melyek az éjjeli munkát is folytató gyárakban meg is vannak világítva. Ezekben a mentés és első segély eszközei vannak elhelyezve.

A munkahelyiséggel függ össze a tűzoltásról való gondoskodás. Újabban már a gyári épületek emelésénél is figyelemmel vannak a tűzvézsekre és lehetőleg tűzmentesen építenek, vészkijáratokat alkalmaztatnak és a lépcsők kőből készülnek, a padlások pedig vastartókra boltozvak. Emellett extincteurok, csebrek és fecskendők vannak alkalmas zugokban elhelyezve. A nagyobb gyárnak tűzoltósága is szokott lenni. A biztosítás a munkaadó dolga. Sok helyen

az előrelátó vállalkozó a munkások apró-cseprő dolgait is biztosítja, hogy kárt a tűzvész beálltával azok ne szenvedjenek.

A célszerű és egészségileg kifogástalan szellőztetés és fűtés szintén oly probléma, melyre nézve könnyebb a követelményt formulázni, mint megvalósítani. Azonban ha nem is könnyű e feladat, azt lehetőleg meg kell oldani. És itt megint a munkaadónak kell okosnak és erélyesnek lenni, mert hiszen a munkások balfelfogásuk által indítva, a piszkos, de melegebb levegő megtarthatása kedvéért a szellőző készülékeket maguk rontják el, vagy azok működését, például betömés által, megállítják. Szóval a munkahelyiség és a mi ezzel kapcsolatban van, a munkaadók türelmét, áldozatkészségét és emberszeretetét nagyon sokszor próbára teszi, de azoknak oly erőseknek kell lenni, hogy ezt is könnyen kiállhassák.

A munkás szabály szerint annál jobban fog a gyárhoz ragaszkodni, főleg ha alkalma van közte és azon vállalatok munkahelyiségei közt különbséget tenni, melyekben a fennjelzett intézkedések elhanyagoltnak, minél jobban gondoskodik róla a gyáros. Hogy ez így van, mutatja azon számtalan eset, midőn a munkások az első felszólításra hajlandók a gyári tűzoltóságba belépni és a tűzörségi szolgálatot híven teljesíteni. Egyébiránt nagyon szomorú volna, ha ez intézkedések még tüzetes indokolásra szorulnának korunkban, miután már IV. Henrik francia király idejéből maradtak fenn rendeletek, melyek a bányákban történt szerencsétlenségek esetére orvosok, gyógyszerek és papok kéznél tartását hagyták meg. A már említett Krupp-féle esseni gyárban 15,500 munkás dolgozik. Ezek alig is lennének együtt tarthatók és folyton használhatók, ha egészségök ügyét a gyár kitűnően nem gondoztatná, minek következtében ott a halálozási arány sokkal kedvezőbb, mint a környéken. A delfti szesz- és sajtoltélesztő gyárban is aránylag kevés a baleset és a megbetegedés, mivel mindent megtettek, hogy a baj megelőzhető legyen vagy meggyógyíttassék és így tovább ne terjedjen.

A célszerű fűtés, a minő több gyárban létezik, mert azokban 14-16 R. foknál a hőmérsék nem emelkedhetik

magasabbra, különben gazdaságos dolog is. A tapasztalás azt mutatja, hogy az ily gyárban a munkaeredmény is sokkal nagyobb, mint másutt. A fürdést nagyon elő lehet segíteni hasznos voltának kellő megvilágítása által. Így a Heyl Kornél wormsi bőrgyára melletti kád- és zuhanyfürdőt 1891-ben több mint ezernyolczszáz munkás 67,048-szor vette igénybe. A nyári hónapokban átlag 8320 fürdő vétetett havonként.

Mindezen kérdésekkel az újabb időben a francia törvényhozás behatóan foglalkozott, és az 1892. évi november 2-án kelt törvényben, az annak alapján 1893. évi május 13-án kiadott rendeletben, továbbá az 1893. évi január 12-diki törvényben és az ennek alapján 1894. évi május 10-én kelt rendeletben a gyárak építésének, tisztántartásának, az ifjú munkások által minden iparágban végezhető munkák nemét és mértékét táblázatos kimutatásban, a káros kigőzölgés és rossz szag elzárása, az árnyékszékek szerkezete, elhelyezése és száma, a légül (minden munkás után legalább 6 köbméter), a szellőztetés, a világítás, a fűtés, a mosdó, az étkező és tartózkodó helyek, a gépek elbontása, a felhúzógépek, a vészkijárások stb. iránt oly részletes és helyes intézkedések foglaltatnak, hogy az angol iparfelügyelők azokra az angol kormány és törvényhozás figyelmét felhívni jónak látták.

És valóban, ha a munkaadók vonakodnak maguktól megtenni a munkások érdekében mindent, ami lehetséges, nem marad más hátra, mint törvény által reájok parancsolni, midőn azután megszűnik érdemök lenni az az intézkedés, mely által, ha Önként teszik meg, munkásaikat jobban magukhoz lanczolhattak volna, míg így a törvény rendelkezéseinek pontos teljesítése is csak a büntetéstől való félelem következményének fog feltűnni.⁴

⁴ *Handbuch der praktischen Ge/verbehygiene*. Mit Bezug und Berücksichtigung der Unfallversicherung. Unter Mitwirkung von Fachleuten herausgegeben von Dr. H. Albrecht, Berlin Rob. Oppenheim 1891 *Sammlung con Vorrichtinige» und Apparaten zur Verhütung rem Unfällen an Maschine»*. Kiadta a mühlhauseni baleset ellen működő egyesület. Berlin 1895, második kiadás, megjelent Springer d.-nél.

7. §.

A munkás-lakások.

Ha a munkás osztályt a mostani társadalmi rend alapján akarjuk megelégedett emberekké átalakítani és a tőkegazdasággal ki akarjuk békíteni azt, részt kell juttatni neki is annak előnyeiből. Nem elég a munkásoknak egészséges és jó lakást adni, hanem a lakóházak tulajdonához kell segíteni őket. Meg kell velők ismertetni az otthon varázsát, a családi tűzhely melegét, a valamivel bírás édességét és akkor nem kell tartani attól, hogy minden létező lerombolásához segédkezzenek fognak nyújtani, mert maguknak is becses veszteni valójuk volna a nagy felfordulás közepett.

A munkásokra már a jó lakásnak magában véve is kedvező hatása lesz. Ottan jobban érzi magát, pihenni tud benne, a mi munkakedvét fokozza és távol tartja őt oly helyek látogatásától, melyek sem fizikai, sem anyagi erőit pótolni nem képesek, csak fogyasztani és tönkre tenni.¹

Hátha ez a jó lakás még az övé is. mit érezhet a munkás abban; kiszámíthatlan az a nyereség, melyet az ilyen hangulatváltozás képvisel magára az egyénre, az osztályra, melyhez tartozik és a társadalomra nézve, melynek alapját megszilárdítani van hivatva. A közgazdasági patriarchális-musznak egyik legfontosabb feladata tehát mindent elkövetni, hogy ennek a hatalmas tényezőnek közreműködését biztosíthassa magának.

A munkásoknak lakóházat szerezni legyen tehát minden nagyobb vállalkozónak vezéreszméje. Törekedjék annak

¹ A munkás-lakok építésének műszaki általános elveit igen behatóan tárgyalja Nussbaum Chr., a hannoveri technikai főiskola magántanára «Allgemeine Grundsätze für den Bau- mid die Einrichtung von Arbeiterwohnungen». B munkálata Post Gyula és dr. Albrecht N. «Musterstätten persönlicher Fürsorge von Arbeitgebern für ihre Geschäftsangehörigen» című nagy művek II. kötetében a 281-320 o. található. Legújabbban a munkás lakókról a következő két becses munka jelent meg. *Eduard Pfeifer*, *Eigenes Heim und billige Wohnungen. Ein Beitrag zur Lösung der Wohnungsfrage Stuttgart, 1896.* – *Bud. Maneyu*, *die Anlage der Arbeiterwohnungen vom wirtschaftlichen, sanitären und technischen Standpunkte mit einer Sammlung von Plänen der besten Arbeiterhäuser Englands, Frankreichs und Deutschlands.* 3-te neubearb. Aufl., herausgegeben von Paul Gründling Weimar 1894. mit Atlas.

megvalósítására a lehetőséghez képest. Ebben az otthon nyújtásának rendkívüli előnyén kívül még az is benne foglaltatik, hogy a munkást takarékoszágra szoktatja, a mi a békés állampolgár e másik nagy erényének hathatós gyakorlását vonja maga után. A munkás, ha lakóházat szerez magának, egyúttal saját takarékpénztárral bír, mely takarítványait mindig befogadni és igen jól kamatoztatni kész. Ha oda lehetne vinni a dolgot, hogy a munkás családok nagy többségének háza lenne, nem kellene a szocializmussal foglalkozni, mert az alig léteznék.

Minden más megoldási módja a munkások lakáskérdésének csak elodázása és palliatív eszközökkel való elnyomása, ideiglenes enyhítése a bajnak, tehát voltaképen nem is megoldás.

Nem megoldás az sem, ha egyes munkásokat nagyobb házak építéséhez segítenek, melyekben aztán a többé-kevésbé ügyes, takarékos, vagy szerencsés munkások bérben lakhatnak. És pedig azért nem, mivel az előbb említett munkások csakhamar nagyon hajlandókká lesznek utóbb nevezett társaikat kizsákmányolni. A városokban és azok közvetlen közelében természetesen igen nehéz a felállított követelménynek eleget tenni, de a vidéken, sőt a városoktól csak valamivel távolabb is, ez már nem volna annyira lehetetlen. Miért fejlődik a közlekedés oly rohamosan, ha annak az elsőrendű és legfontosabb társadalmi szükségek kielégítésére nem akarják hasznát venni? A városi közlekedés legújabb eszközeinek kellő mérvű alkalmazása mellett nem kell a gyárakat a városokban és ezek szélein tűrni, hanem távolabb lehet vinni azokat, a hol a népesség zömének levegőjét már nem képesek folyton megfertőztetni. Az ily gyárak mellett munkástelepek létesíthetők és azokban a munkások saját házakhoz is juthatnak.

Bűnös mulasztást követnek el azok, a kik engedik hogy a vállalatok manapság is úgy helyezkedjenek el, mint régente és a kik a jövő fejlődését a jelen vívmányai által kimutatott helyes irányba nem terelik. Az újabbkori civilizatio tűrhetetlenné válik, ha minden kínálkozó előnyét nem használjuk fel, miután folyton fokozódó hátrányaitól másként nem szabadulhatunk. Nem a mai cultura rossz tehát, hanem az

a mód, mely szerint vele élnek, illetve nem élnek az emberek. Egy tárgygyal kapcsolatban sem lehet ezen igazságot nagyobb nyomatékkal és világosabb, döntőbb bizonyítékokkal hangsúlyozni, mint a városok rendezésével és a munkásokat tömegesen foglalkoztató gyári vállalatok elhelyezésének kérdésével. Ott, a hol már nagy ipar van, annak áthelyezése rendkívüli, áldozatba kerülne, de a hol az csak most keletkezik, e részben más nem kell mint egy kis előrelátás.

A közlekedés folytonos javulása segít e kérdést megoldani. Sok gyáros már most is felakarván e fejlődés által elérhető előnyöket használni, munkásait a városon kívül való lakásra kötelezi, mert ott egyáltalán is olcsóbban élhetnek. Ha a munkaidő úgy osztatnék be, hogy délben csak némi pihenés engedtetnék, ellenben a munkanap megrövidülne, ez a lakás-kérdés megoldásához nem kis mértékben hozzájárulna. A munkásoknak külön negyedekben való tömörítése szintén nem kívánatos, részint, mivel így a gyúanyag mesterséges módon felhalmoztatik, részint pedig azért, mivel ez a munkás önérzetére is kedvezőtlenül hat, mert a tények azt látszanak ugyanis előtte bizonyítani, hogy a jobb módú emberek közelében ő már nem is lakhatik. A legkívánatosabb, hogy a munkás közel lakjék a vidéken felépített gyárhoz, a hol, hacsak lehet, tartózkodjék a munkaadó is, hogy így sokkal jobban kiismerhesse alkalmazottait és célszerű eszközöket ragadhasson meg, midőn segítenie kell rajtuk. Az építkezéseknél az is figyelembe veendő, hogy annak módja által szintén hatni lehessen a munkás kedélyére.

A munkáslakoknak egy minta szerinti tömeges építése. a házakon kívül esetleg az utcáknak is számozása odavezet, hogy végre a munkás szintén csak számnak fogja érezni magát. A kedélyre nagyon jó befolyást gyakorol az, ha midőn haza ballag az ember, nem a számokat tanulmányozza, hanem házának ismeit és szeretett alakját már a távolból felismeri s lépteit gyorsítva egyenesen neki tart. Nem elmélet és csupán feltevésen alapuló állítás ez, hanem azon tapasztalat eredménye, melyet e részben a harburgi fésűgyár munkásai különböző típusok szerint épített házainak hatásával tettek.

A munkás kedélyének ápolása a lakás-kérdés keretében szintén nem hanyagolandó el. A munkás is ember, a ki egyéniségének kidomborítására vágyik. A kis házak mellett vagy előtt ápolt kis kert, fáival és virágaival közelebb viszi őt a természethez, szórakozást szerez neki és megtanítja arra, hogy az élet kevésbe kerülő gyönyöreit és önként kínálkozó szépségeit miként kell élvezni és ezzel annak számtalan csúnya és kellemetlen oldalát ellensúlyozni. A ki megtanítja a munkást erre, az legnagyobb jóltevője. A virágnak színe, illata, alakja, az ezekben nyilvánuló összhang a szép iránti érzéket kielégíteni alkalmas.

A munkás nemesbülése, testi, szellemi és erkölcsi emelése minden eszközzel és módon megkísérlendő, mert ez kevésbé való megelégedését mozdítja elő és őt a terelés szempontjából véve is értékesebbé teszi. Egyes gyárosok azért a munkások lakásait önként és ingyen látták el virággal, mások a maguk költségén rendeztek be azokhoz közel virágos kerteket, a hol padok és lugasok vannak. Thiele gyáros Leinhausenben Hannover városa mellett gondoskodott arról, hogy a munkások telepein külön kertész szolgáljon potom áron dísz-, haszonnövényekkel és virágokkal nekik. A munkáslakok előtti kertek itt gyönyörűek és azok szépen tartását elismerésben részesíti a gyáros. Minden évben egy kertésztaggal is bíró bizottságot tart azok felett szemlét. Laurahütte-ben Fitzger 12 szép kis kertet tartat fenn saját kertésze által a legjobb munkások részére, a kik gondozás fejében annak haszonélvezetét megkapják. A Ganz és társa cég Leobersdorft gyáranak munkásai közt pedig a kert czélszerű ápolására és fentartására vonatkozó nyomtatott utasítást osztanak ki.¹

A munkáslakok megszerzetése az alkalmazottak által bányá- és kohó-vállalatoknál. a hol a munkások jobban ragaszkodnak a területhez, könnyebb, mint a kevésbé nehéz munkával foglalkozó és lakhelyét is jobban változtató más munkások által. Különben az tapasztalható, hogy a hol részletfizetéssel a munkások lakóházat szereztek maguknak, ott

¹ J. Jablanczy: Die Arbeitergärten der Leobersdorfer Maschinenfabrik von Ganz und Comp, deren Anlage und Pflege. Bécs 1890.

mindenütt a munkásokkal patriarchális viszonyt kereső munkaadó működött közre ez irányban, a ki befolyását fel tudta használni arra, hogy munkásai erkölcsi és gazdasági nevelésen menjenek keresztül. Másodrendű kérdés azután, hogy ezt mikép valósítják meg. Úgy-e, hogy a lakházat a munkások készen kapják és ők csak lassanként törlesztik, vagy pedig akként, hogy különféle típus-ok közt a nekik tetsző tervezetet kiválasztják, vagy talán egyéni ízlésüknek megfelelőleg még egyet-mást változtatniuk is szabad rajta és csupán az előleget kapják a munkaadótól, a ki azután tettel és tanácscsal támogatja az építésnél szabadon eljáró munkást. Ha a munkások valahol már haladottabbak, akkor voltaképen ez a legtanácsosabb eljárás. Hogy a munkások jólétét a lakóház megszerzése tényleg emeli, azt sok eset tanúsága bizonyítja.

Az egyelőre bérbe adott lakások ügye a lakóház megszerzésével kapcsolatba hozható. Ezt alkalmas bérleti feltételeknek és házi rendnek megállapítása által lehet elérni. Ebben nem szabad annyira menni, hogy még talán a befogadható családtagok száma is megállapíttatnék, a mi burkoltan az albérlet és az ágyrajárás tilalmában foglaltathatik. Ha a nőtlen munkásokat így a munkás családokból kizárják, akkor azokról másképen kell gondoskodni. E végett néhol háló és étkező helyiségeket állítottak fel. Például Bochumban 1500 egyén részére. Egyes gyárosok ilyen helyiségei azonban üresen maradtak. Így például a Krupp esseni telepén is a munkábaállás alkalmával ki kellett kötni, hogy a nőtlen munkások a menage-ba fognak lépni. Mások előnyt adnak a nőtlen munkások családokban való elhelyezésének. Mindkét rendszernek vannak erkölcsi veszélyei. Ezek lehető elkerülése végett egyesek ifjúsági menhelyeket állítanak, de úgy, hogy azok vezetésével egy-egy idősebb nőt bíznak meg.

Annak, hogy a nőtlen munkások számára miként kell helyesen menhelyeket berendezni, példáját szolgáltatja Saarbrückenben a «Von der Heydt» nevű királyi kőszénbánya vállalat. Más vállalatoknál arról is gondoskodnak, hogy a nőtlen munkások miként szórakozzanak. A selbachi bányatársaság tekepályát állíttatott, a bochumi bánya és öntött

aczelgyár pedig a déli órákban még zenéről gondoskodott a nőtlen munkások részére.

A szabadabb vidéki helyen lakó munkások egészségi viszonyai az osnabrücker Georcs-Mariabrücke igazgatóságának jelentése szerint daczára a messzire járkálásnak és a gyakori átázásnak, mégis jobb, mint azoké, a kik közel laknak. Egyesek, így név szerint a Franck-féle cichoria-gyár Ludwigsburgban, elő akarván a munkások távollakását mozdtítani, az oda és visszautazás költségeinek tejében 40 p fenninget juttat nekik naponként. Azok, a kiknek gyalog kell a gyárba járni, havonként 1-50 márka csizmapénzt kapnak, ha legalább 20 napig, és egy márkát, ha legalább 10 napig dolgoztak.

A vidéken való lakás mellett a munkás egyéni jelentőséget és némi társadalmi posicziót is szerezhethet magának. Egy kis darab földet műveltethet a családja által, egy tehenet vagy kecskét tarthat és így jobban láthatja el a háztartását tejjel és zöldséggel. A városban lakó munkáscsalád fejének mindenről magának kell gondoskodni, ellenben a vidéken lakó családja a mellett, hogy tiszta, egészséges levegőben él, valamivel a háztartás költségeinek fedezéséhez is járulhat.

Az élet vidorabb, változatosabb, a nő és a gyermekek felüdítik a városból haza térő családapát, a ki jól érezvén magát otthon, nem fogja a korcsmát szórakozás végett felkeresni. A gyermekeket is jobban lehet nevelni, mert az erkölcsi légkör sem oly romlott a vidéken, mint a városban.

A munkásokat a lakó-házak a vállalathoz csatolják és a különböző országok iparfelügyelői nem tudják az ilyenek építését eléggé ajánlani, daczára, hogy többek szerint azok által a föld hűbéri rendszerének helyébe az iparnak hűbéri sége lép.

A munkás-házak építését a porosz királyi bányavállalatok igazgatása nagy mértékben mozdtítja elő. Bizonyos évenként megállapított összegben belől építési jutalmakat és kamatnélküli építési kölcsönöket ad a munkásoknak. A jutalmakért folyamodni kell és ezt az érdemesek kapják, a mennyiben még jut. Ha már nincs mit kiosztani, az érdeme-

sek közt a sorshúzás dönt. E jutalmak a beépítendő terület nagyságához, t. i. a 32-66 □ méternyi és azon felül beépítendő területhez képest 750-900 márkára rúgnak. Ezenkívül kamat nélkül 15 év alatt visszafizetendő kölesönök is adatnak. Hogy ez a támogatás mily mérvű, azt legjobban mutatják a következő adatok: Saarbrückenben a királyi köszénbányánál alkalmazott munkások közül 1842-től 1891-ig 5264 bányamunkás kapott a bányakincstártól összesen 3,787.950 márka építési jutalmat és 2944 munkás 1865-től 1891-ig 4.117.050 márka kamat nélküli kölcsönt.

Egész Poroszországban 1865-1891-ig az állami bányáknál és egyéb műveknél alkalmazott munkások kaptak 3.471.815 márka építési jutalmat és 6,050.545 márkakamat nélküli építési kölcsönt. Nagyon érdekesek az ezen támogatással szerzett tapasztalatok is; melyek általában véve elég kedvezők, habár e segélyezési rendszernek is vannak árnyoldalai. Az ilyen segélylyel 1865-1889-ig épített házak fele megmaradt az építő munkások kezében. 7% az örökösöknél volt, 20,8% más munkások, 22,2% már idegenek kezében találtatott.

A vállalat munkásainál volt tehát összesen a felépült 787 ház közül 612, vagyis 77,8%. Árverés alá került 16%, és pedig 13,3% a kölcsön lefizetése előtt, E tekintetben később javult a helyzet mert ugyanott az 1871-1890. közti idő alatt épült munkáslakok 96,61 %-a volt az építető vagy örökösei kezén, idegeneknek semmi sem adatott el. hanem 3,07% szabad kézből, 0,32% pedig árverés útján ugyanazon vállalat más munkásainak birtokába ment át.

A lefizetési feltételek igen kedvezők, úgy. hogy a családanya, esetleg fiainak és rokonainak segélyével az apa elhalálozása után is képes a törlesztést annak befejeztéig folytatni. A szerzett tapasztalatokat ott lehetőleg értékesítik és ehhez képest folyton javítják a szabályzatokat, minél fogva az említett vállalatoknál alkalmazott rendszerről általában mondható, hogy az teljesen bevált. Ennek legjobb bizonyítéka az, hogy a porosz királyi főbb bányakerületekben az alkalmazott munkásoknak 25,42% háztulajdonos.

Magánvállalkozók is módját keresték annak, hogy a nálok dolgozó munkások saját lakóházakkal bírjanak. Így pl. Krupp 1889-ben fél millió márkát utalványozott arra a célra, hogy azok, kik telepén dolgoznak és saját lakóházat akarnak építeni vagy szerezni, abból segélyben részesíttessenek.

A kamatnak és a törlesztési részletnek nem szabad sokkal nagyobbnak lenni, mint a mennyit az illető munkás eddig házbér fejében fizetett. A kölcsönvevőnek a lakóház tervezésénél a vállalat műszaki erői rendelkezésére bocsátottak. Hogy valaki ily kölcsönt kaphasson, 3000 márkánál kisebb fizetésű, három évig kifogástalanul működött, házas, legalább 25 és legfeljebb 50 éves, katonai kötelezettségének már eleget tett munkásnak kell lennie, a ki a háztelek vételére és a ház építésének megkezdésére legalább 300 márka felett rendelkezik. A házat a kölcsönvevő maga köteles lakni. A kinek háza már van, az ezt a kedvezményt nem veheti igénybe. A kölcsönkötvényeket a cég szabadon, bölcs belátása szerint, de úgy intézi el, hogy a szolgálatidő hosszúságát, és a korábbi magaviselet minőségét első sorban veszik figyelembe. Ha kész házat akar a munkás venni, az szakértők által megbecsültetik. Ha újat akar építeni, köteles annak tervét betérjeszteni és azt az építőmestert, a kire a munkát bízni kívánja, megjelölni. Ha a kölcsönt megkapja, akkor az építkezés előhaladásához képest megfelelő részletekben utalványozzák ki részére a pénzt, A kölcsön a telekre és az épületre első helyen kebeleztetik be.

A kamat 3%, a törlesztés pedig úgy eszközrendő, hogy a munkás annak terhét könnyen elbírhassa, Ha azonban a szabályzatban részletesen felsorolt esetek, melyek a kölcsönvevő érdemtelenségéről tanúskodnak, beállanak, akkor a kölcsön a maga egészében rögtön lejártnak tekintendő. A kölcsönnyújtás és betáblázásnak minden költségeit a vállalat viseli. E segélyben többen akartak a cég munkásai közül részesülni, mint a mennyinek a szabályzat értelmében a fél millió márkából kölcsönt lehetett adni. Összesen 70 munkás lett ennek következtében háztulajdonos. A városokban épült

lakóházakat a városrendezés és a városi építkezés feltételével összhangban csak úgy lehetett a kapott kölcsönrel felépíteni, hogy azok a munkáscsalád szükségleténél nagyobbra szabattak és bérbe adatván, maguk is hozzájárultak a kölcsön törlesztéséhez. E nélkül az ily házakat lehetetlen lett volna felépíteni.

A vidéken, a hol lakások különben nem is állottak a munkások rendelkezésére és a hol főleg a telek nagyon olcsó volt, az ily házépítési kölcsönöket a munkások mint a legnagyobb jótéteményt vették igénybe. Érdekes, hogy a *a Peters és társa*» cég, melynek Nevigesben Elberfeld mellett mechanikai szövőgyára van, mikép juttatja munkásait lakóházhoz. A háznak, melyet a vállalat építtet, átvétele alkalmával a munkás lefizeti a ház előállítási árának 8%-át. Azontúl minden évben 5% kamat és 3% törlesztés fejében levonnak tőle. Ilyformán 10 év alatt az ár fele, 17 év alatt pedig az egész letörlesztetik.

E mellett a befizetések bizonyos százalékát visszatérítik a szerint, a mint a munkás hosszabb vagy rövidebb ideig volt a gyár szolgálatában. így ha csak egy évig, de kifogástalanul dolgozik, visszakapja az ár 15, ha öt évig 20%, ha 10 évig 25%-át. minden gyermek után visszatérni még 5%, ha ez utóbbiak legalább egy évig foglalkoznak a gyárban. De több mint 40% semmi szín alatt sem fizetetik vissza. Ezen segélylyel itt 41 ház épült, melyek egy részét a munkásoknak el kellett ugyan adni, de a többiek megtartották és szépen törlesztik tovább. Az így házhoz jutott munkások meg vannak elégedve sorsukkal és ennek kifejezést is adnak, minélfogva remélhető, hogy e példa azon a vidéken vonzani fog és utánzásra talál.

A már többször említett delfti sajtó-élesztő és szeszgyár igazgatója, Van Marken, szintén odatörekedett, hogy munkásai saját lakóházzal bírjanak. Miután azonban úgy volt meggyőződve, hogy az egyes munkásoknak eladott, vagy ezek által külön szerződés útján kölcsönrel épített házak megszerzése sok visszásságot, bajt és kellemetlenséget von maga után, hogy mindez elkerülhető legyen, a munkás-lakok előállítását az együttes tulajdon alapjára fektette. Részvény-

társaságot létesített, melynek alaptőkéjéből ő 20% tartott meg, a többit $4\frac{1}{2}$ %-ot kamatozó kötvények kibocsátása útján szerezte be. Ez a rész azután a munkások telkére és épületeire kebeleztetett be.

A munkások az illető befektetési tőke 7 %-át fizetik lakbér fejében. Ez több, mint a mennyi annak kamatoztatására, törlesztésére és az épületek kezelésére szükséges. A többlet a munkás javára könyveltetik el, s ha az eléggé felszaporodott, annak összegén részére vállalati részvények szereztetnek. Az alaptőke 160,000 hollandi forintban állapított meg és abból 80 munkás-lakást magában foglaló és a részökre alapított jótékony intézetek elhelyezésére szolgáló épületek 128,000 forint értékben emeltettek fel.

Az eredmény eleinte nem volt kecsegtető. A gyár mintegy 600 munkása mellett a 80 lakás egyrésze üresen maradt, mert a munkások féltek, hogy nagyon is az igazgatóság szemei előtt fognak lakni. Később azonban a helyzet javult, mert nemcsak, hogy valamennyi lakás megtelt, hanem, a ki egyszer azokba beköltözött, rendszeren nem is hagyta el azt többé. A részvénytársaság anyagi sikerei nem nagyok, mivel a számítások igen vérmeseknek bizonyultak és sokkal tovább fog tartani, mint eleinte remélték, míg az egész telep a munkások tulajdonát képezendi. De erkölcsi hatása meg volt a terv valósításának, mert a munkások sokkal jobban ragaszkodnak a vállalathoz és különösen a munkásnők a vállalkozó nejéhez, kinek tanácsát mindenféle anyagi és családi bajaikban kikérik.

Végűi fel kell még említenem, a Guise-ben Godin A. J. által létesített Familistèret, melyben a nagy vállalat 1500 alkalmazottja és a részökre felállított jótékonyági intézetek vannak elhelyezve. De ez az elhelyezés oly kaszárnyaszerű, hogy annak példáját a telep minden nagyszerűsége daczára sem tartom utánzandónak.³

³ *Stättische Boden und WoJinungsreform* von H. Albrecht. (Zeitschrift für die Centr. st. für A. W. 1895. 6. szám). W. Wollemveber: Anleitung zur Gründung von Baugenossenschaften. Lipcse, Leop. Ost. 1894.

A táplálkozás.

Hogy az élelmezés minősége az egészség és a munkaerély szempontjából mennyire fontos, sőt döntő tényező, azt az élettan nagy mesterei már régen kimutatták. A mindennapi tapasztalás is azt tanúsítja, hogy a munkás hiányos, elégtelen táplálkozás mellett nem érezheti magát jól, nem teljesíthet kielégítő munkát, ebből tehát csak tengődni képes, A munkaadó érdekében ennél fogva legalább oly mértékben áll, mint a munkáséban az, hogy kellőleg, jól és egyúttal jutányosán, láthassa el magát élelmi és egyéb a megélhetéshez szükséges használati cikkekkel.

A háziipar hanyatlása részben oka, de részben következménye is azon nyomorult életmódnak, melyre ez a nagyon sok vidéken a gyáripar által szorongatott foglalkozási ág kényszeríti a maga embereit.

Azok a kézi szövők, a kik Szászországban Zittau körül háziipart űznek, és takarékoságból húst sohasem esznek, nagyobb erélyt még akkor sem képesek kifejteni, midőn dolog bővebben kínálkoznék nekik. A rossz táplálkozás azután maga után vonja az alcoholismust, a mi megint az emésztő szerveket rontván meg, később még kevésbé kielégítővé teszi a táplálkozást. Ez úton a hanyatlás végre oly következetes lesz, hogy azt többé feltartóztatni nem lehet. Az alcoholismus áldozatául esett népességet csakis a jobb élelmezés segélyével mentetni meg, ha erre egyáltalában van még lehetőség. A jó és olcsó élelmiszerek megszerzésében a munkaadó tehát lehetőleg segítse elő munkását. A jó élelmezéshez különben a tiszta, egészséges ivó víz is tartozik. Annak előteremtése azonban nem mindenütt könnyű dolog. E mellett az egészséget veszélyeztető és a szervezetet aláásó pálinkaivás helyett könnyű sör és tiszta, de olcsó borok fogyasztására kell szoktatni a munkásnépet.

Ez az egyedüli módja annak, hogy a munkásosztály a pálinkaivástól elvonassék. Később azután talán még nagyobb önmegtartóztatásra is képessé teendi azt a jó

táplálék. A tej fogyasztásának megkönnyebbítése is nagyban előmozdíthatja e törekvést. Jó és hamisítatlan, e mellett nem drága tejnek nyújtása valóságos áldás a munkásosztályra nézve. Németországban több gyáros vállalata mellett e célból tehenészetet is állított fel. Így például a bochumi bánya és öntöttvasmű részvénytársaság 120 tehenet tart e célra, melyek tejét hivatalnokainak és munkásainak, engedi át. Más vállalatok kisebb mérvben ugyanezt teszik.. Ismétlem, hogy az iszákosságnak leghatalmasabb ellenszere a munkások általános jólétének emelésében áll.

Azok a munkaadók tehát, a kik munkásaik javának előmozdításában kitűntek, az élelmezés javítására mindenütt igen nagy súlyt fektettek. Annak a helynek, a hol a munkások ételeiket elköltik, megfelelő, helyes berendezése már magában is sokat tehet egészségök javítására és életkedvökkel egyúttal munkakedvöknek fokozására is.

Sokan a munkásoknak valóságos table d'hôte-ot adtak, és pedig oly olcsón, hogy azt maguk a munkások külön távrolról sem lettek volna képesek megszerezni. Azonban daczára ennek, az ilyen vállalkozás kevés helyen vezetett sikerre, mivel a munkások a legjobb és legolcsóbb ellátás mellett is elégedetlenek és bizalmatlanok voltak. Roesicke gyáros a munkások ezen vonakodását azzal akarta legyőzni, hogy a cantint a munkás bizottság felügyelete alá helyezte. Azonban így sem tudott a gyárban való közös étkezés nagyobb mérveket ölteni. A munkás is azt hiszi, a mit sok más ember, hogy ő legjobban és legízletesebben eszik odahaza, és hogy feleségénél senki sem főz jobban.

Ezt a különben nem is kifogaszolható emberi jellemvonást némely gyáros figyelembe is vette és vagy arról gondoskodott, hogy a munkásnak hazuról hozott ételt a gyárban kényelmesen lehessen felmelegíteni, vagy arról, hogy a munkáslakok előtt alkalmasan berendezett kocsi álljon meg. mely aztán az ételt gyorsan képes a gyárba szállítani. Mások oly hosszú déli munkaszünetet engedtek, hogy a munkások elmehettek ebédjüket otthon elköltetni. Voltak oly gyárosok is. a kik a pad és asztal elhelyezésével addig tettek kísérletet, míg az étkező munkásnak

lehetővé vált, hogy ebéd után néhány percre az asztalra könyökölve el is szenderedhessék.

Mindennél sokkal fontosabb annak lehetővé tétele, hogy a munkást az élelmiszerek és szükségleti tárgyak vásárlásánál rá ne szedjék. A hitelbe történő vásárlásnál igen közel fekszik az a veszély, hogy a munkás uzsora áldozatává lesz. Ez ellen némelyek azt az expedienst alkalmazták, hogy a fogyasztási egylet vagy intézet mellett alapot létesítenek, melyből a munkások olcsó fogyasztási hitelt élvezhetnek. A fogyasztási egyletből azonban a munkásnak és ennek vásárlásaiból amannak legtöbb haszna van, ha a munkás készpénzzel fizet. A munkaadó tehát a leghelyesebben teszi, ha a hitelbe vásárlástól lehetőleg elszoktatja munkásait. A nagyobb külföldi vállalatok különösen Németországban fogyasztási egyleteket alkotnak a munkások részére. Némelyik ezek közül nem dolgozik haszonra. Azonban helyesebb, ha maga az egylet rendes üzletet folytat. s jobb minőségben, de folyó vagy ahhoz közel eső áron adja a fogyasztási cikkeket, a nyereséget pedig osztalék alakjában juttatja vissza a munkások kezei közé. A fogyasztási intézetekkel azonban nagyon óvatosan és előrelátással kell bánni.

Arról, hogy az u. n. «truck»-ot folytatni nem szabad, mivel ezt a legtöbb ipartörvény tiltja is, nem beszélek. De még arra is tekintettel kell lenni, nehogy helybeli iparosoknak és kereskedőknek a fogyasztási vállalat túlnagygyá váló fejlődése által igen érzékeny versenyt csináljon, mert akkor ezek annak kiszámíthatatlan hatású ellenségeivé lesznek.

Általában a jótétemény, mely az ily fogyasztási intézetekben a munkásokra nézve rejlik, könnyen csapássá alakulhat át, ha annak szervezésénél vagy kezelésénél lényegesebb üzleti vagy lélektani hibák követtetnek el. A fogyasztási cikkek eladásának legegyszerűbb módozataitól a magasb rendű szervezetekig egész hosszú fokozat létezik.

Ennek csúcán jelentkezik az a fogyasztási intézet, melyet Krupp Essenben tart fenn munkásai részére. Központi eladó helyisége nagy bazár, melynek azután számtalan

fiókja van. Saját malmai, gőzsütődéi, szabó- és cipész-műhelyei stb. szolgáltatják az eladó helyek részére a különféle cikkeket. Minden, a mi odakerül, az essen hatóság alapos vizsgálatán megy keresztül, így a minőségre, vagy arra nézve ki nem elégtő árú nem kerülhet a raktárba. A jeget ez az intézet ingyen adja a munkásoknak. A könnyű munkát itt a rokkant munkások vagy a munkások gyermekei végzik, miáltal keresethez jutnak. A fogyasztási intézet a munkások -háztartási költségvetésére igen jótékony befolyást gyakorol, mert árúi nagyon jutányosak, a mi fontos, mivel a legtöbb munkás tudvalevőleg keresményének legnagyobb részét, sokszor felét költi el csak élelemre.

Igen fontos a munkásokat arról is felvilágosítani, hogy miként kell czélszerűen, azaz jól és olcsón táplálkozniuk. E tekintetben az oktatás szóval vagy Írásban nem lesz sokáig azokra minden hatás nélkül.^x

A legtöbb munkás észszerűtlenül él. Keservesen keresett filléreivel rosszabb tápszereket vesz, mint azokért kaphatna, és ezen viszás eljárásáról rendszerint fogalma sincs. A fogyasztási egyesület az árukészlet összeállítása útján is hathatna a munkásra e részben: a mint ezt egyes vállalatokban teszik is. Ha azután a munkaadó támogatni akarja a munkásokat, sok külföldi gyáros példájára bizonyos fontos élelmi vagy más fogyasztási cikkeket saját költségén olcsón szállíthatat a fogyasztási egyesületnek vagy intézetnek.

Az iparvállalatok kivételesen még földterületet is engednek át a munkásoknak, ezáltal akarván előmozdítani, hogy azok olcsó zöldséggel láthassák el magukat és köze-

¹ *C. Aen. Brink*: «Ueber die Ernährung des Volkes.» Für meine Arbeiter geschrieben. Konstanz, 1894. 32 lap. A szerző, a ki egyúttal gyáros is, egypár apácát alkalmazott, a ki a munkások házaiba is jár és ott gyakorlatilag mutatja meg, hogy melyik ételt miként kell megfőzni. A munkásnők jelenlétében néha egész ebédeket is megfőz, hogy lássák a helyes eljárást e tekintetben. Az ily apácákat eleinte bizalmatlansággal fogadták, később azonban szívesen látott vendégek lettek, sőt jártak utánok. A szerző szerint azok működésére még évekig szükség jösz, hogy a munkásnők tisztességesen tudjanak főzni. Ilyen intézkedés Berlinben. Kölnben és Németország még egypár helyén protestáns munkások érdekében is tétetett, midőn a bejáró oktatók diakonissák.

lebb hozatván a természethez, annak közvetlen nemesítő befolyása alatt álljanak.

Így a dessauai Waldsehlösschen-sörfözde eleinte kisebb, azután valamivel nagyobb területet bérelt, azt kellően megmívelte, trágyával javította és csupán az esedékes bérösszeg felszámítása mellett kisebb részletekben átengedte azt a munkásoknak, kik e kedvezményt hálásan fogadják és sorsukat javítják vele. Az utolsó időben 97 család tartott ilyen földterületet bérben. Ugyanígy járt el a Doerr -és Reinhart börgyáros cég Wormsban, mely az általa bérelt nagyobb terjedelmű földet előbb kerti művelés számára alkalmassá tette, és azután engedte át jutányos haszonbér mellett munkásainak. Az egész művelt földet a munkások mindjárt nem vévén igénybe, az így megmaradt területet egy nagyobb . bérlőnek adta át azzal a kikötéssel, hogy a mint munkások jelentkeznek, ő köteles a vállalkozók által kijelölt parcellát azoknak rögtön átengedni.

Megjegyzendő, hogy a hol fogyasztási egyletet nem lehet alapítani, ott a vállalkozó, mint pl. Doerr és Reinhart börgyáros cég, fogyasztási intézetet alapít. Ebből vásárolni csak a vállalatnál alkalmazottaknak szabad. Az árúk lehető jó minőségben és olcsón szereztetnek be és megfelelő jutányos áron adatnak 'el. Az év végén a munkás-bizottság, melynek felügyelete alatt a fogyasztási intézet áll. rendes mérleget készített a gonddal, szabályszerűen vezetett üzleti könyvekből. Az így megállapított nyereséget az évközben történt vásárlások mennyiségének arányában a vállalat alkalmazottai és munkásai kapják.

Mindezen intézetek és intézkedések arra valók, hogy a munkások célszerű táplálkozása és fogyasztása általában gazdaságos és észszerű legyen.

A munkaadó a munkás jólétén alig munkálkodhatik nagyobb eredménnyel, mintha ez irányban támogatja tettel és tanácsal alkalmazottait.

9. §.

A takarékoság.

A fogyasztási egyletek és intézetek célja tulajdonképpen a takarékoság. A helyes beosztás által sokat lehet meggazdálkodni, a mi gondatlan fogyasztás mellett okvetlenül elpusztult volna. Nem célszerűtlen az élelmi szerek és más szükségleti tárgyak gazdaságosabb beszerzése által megtakarított összegeket szemmel látható módon úgy összegyűjtetni a munkásokkal, hogy azok benne mintegy a takarékos, helyes eljárás jutalmát láthassák és birtokának örvendhessenek. Egészen helyesen járnak el azért azon vállalkozók, a kik a fogyasztási egyletek vagy intézetek által folyó áron adják el a munkásoknak a szükségleti cikkeket. és az így elért nyereséget nem pénzben, hanem részjegyekben vagy takaréktári betétek alakjában juttatják a munkások kezei közé. Mert a takarékoságot semmi sem fokozza annyira az emberekben, ha egyébként annak fennmaradására kedvezők a körülmények, mintha már van valamijük.

Sok helyen, a hol a munkások közt a takarékoságot tapintatos, észszerű eljárással kifejlesztették, tapasztalható volt. hogy míg azelőtt csak a legnyomorultabb nép ment gyári munkásnak, később, a mint ezek saját szorgalmuk és takarékoságuk által rendezett viszonyok közé jutottak, más, jobb módú és műveltebb elemek is szívesen vegyültek közéjük. Azután a munkás, a kinek valamije van. tiszteletet érez a tulajdon iránt általában is. A takarékoság terjesztése tehát egyike a leghatályosabb ellenszereknek a társadalom mai alapjait felforgatni igyekező irányzatokkal szemben és legalkalmasabb mentesítője a munkás osztálynak azok hatásától.

Az a munkás, a kinek takaréktári könyvecskéje van, egészen másképp érzi magát, kezd a társadalom és annak rendje iránt érdeklődni, munka és életkedve fokozódik és haladási törekvése, s az erre vezető biztos, reális út szeretete élénkül benne. A jövő fogalma feléled elméjében,

bízuk és hajlandó a jobb jövő biztosítása érdekében dolgozni és tűrni.

Nincs biztosabb módja az aggkorról való gondoskodásnak a takarékoságnál, melynek fejlesztése által a társadalom és a munkaadók sokkal nagyobb jót tesznek munkásaikkal, mintha a még megoldatlan kérdést képező aggsági munkás nyugdíj-t biztosító intézetek felállításán fáradoznak. A takarékoság ennél fogva megérdemli, hogy annak a legjobbak szenteljék apostoli tevékenységeket. És különösen áll az minálunk, a hol az egész társadalom nagyon kevésbé hajlandó a gazdasági erények, ezen egyik legnagyobbikát tisztelni. Ez az apostoli munka azonban nem könnyű feladat. Annak nagyon sok ellensége van. Nem is beszélve arról, hogy nálunk az egész társadalmi felfogást át kellene azon célból alakítani, hogy legalább a középosztály járhasson elől, a munkás osztály mai vezérei, a kik a társadalom jelen rendjének képtelenségét akarják kitüntetni, elkövetnek mindent, hogy különösen a munkaadók által támogatott takarékosági szellemet a tömeg előtt hitelétől megfoszthassák. A munkás mozgalmak vezérei így szoktak szólani: elégedetté akarják ezek az urak tenni a munkás népet, hogy az hozzátörődjék a nélkülözésekhez, életmódjukat le akarják szállítani, hogy alacsony műveltségi fokon maradván, kevés munkabérrrel is beérje. Élénk színekkel festik a sanyarú nélkülözést és fájdalmas lemondást, melynek a munkások kénytelenek magukat alávetni, ha valamit megtakarítani kívannak. Ily körülmények közt takarékoskodni bizonyára nehézséggel jár, ennél fogva a takarékoság terjesztése a munkaadók részéről nem egyszerű és nem könnyű dolog. De ha egyszer a célt elérték, annak annyi előnyét látják, hogy sok esetleg sikertelen kísérletet, érdemes érette megtenni. Az a munkás, a ki kis házat, kertet és némi tőkét képes összetakarítani, egészen más színben látja a világot, mely subjective minden emberre nézve olyan, mint a minőnek azt ő szemléli. Jobb világot teremteni segít tehát a társadalom alapját képező széles rétegek számára az, a ki gondolkodást, kellemetlenséget, fáradságot nem kímél és nem riad vissza semmi

nehézségtől a munkások takarékosságának fejlesztése érdekében.

És hogy a munkaadók e részben sokat, minden más társadalmi tényező között talán legtöbbet tehetnek, azt számtalan példa bizonyítja.

A takarékos is olyan, mint bizonyos tekintetben a tolvaj, t. i. neki is mindenk felett alkalomra van szüksége. Alkalmat kell szerezni a munkásnak lépten-nyomon. A munkabér átvételénél, a fogyasztási vásárlásoknál, a házbérfizetésnél, szóval minden kiadás eszközlésénél. Hogy e tekintetben mily eredményeket lehet czélszerű intézkedések által elérni, mutatja, hogy Németországban Spindler munkástakarékpénztárában húsz év alatt csaknem két millió márka betét gyülemlett fel. Peters és társánál valamivel hosszabb idő alatt egy és egy négyed millió. A frankfurti heti takaréktári intézet saját betevőinek 1826-tól 1891-ig 32 millió márkát fizetett vissza, a mondott évben pedig 5 milliót meghaladó betéti álladókkal birt. Mindezen esetekben a takarítás alkalma jelentékeny tényező volt.

Az, hogy a takarékjegyeket és lapokat behozták, hogy a takarékoság alkalmát ez által úgyszólván a munkás lakásába vitték, s hogy azok összegyűjtéséhez bizalmi férfiakat alkalmaztak, hogy minden alkalmat és mozzanatot takarékosági ingerül használtak fel, hogy a munkás lelkébe láttak és lélektani segédeszközökkel elhatározását felkölteni, ébrentartani és irányítani igyekeztek, mindez kiszámíthatlan hasznot csinált, melyet a többi ellenséges áramlatok nem voltak képesek ellensúlyozni. Kényszerrel e tekintetben semmire sem lehet menni. Sok munkaadó tesz azzal minden siker nélkül kísérletet. Többen később a munkabért a takarítás céljából visszatartott összeggel emelték. Így egy darabig ment a dolog, de később jobbnak bizonyult a takarításra kényszerítő intézkedést megszüntetni és e helyett a munkások önkéntes takarékoságát minél hatékonyabb erkölcsi rugók működtetése által lehetőleg fokozni.

Azt a módját is alkalmazták a tőkegyűjtésnek, hogy a munkás akkor, ha egy bizonyos időn, pl. 5-10 éven, át kifogástalanul dolgozott a gyárban, jelentékenyebb

betétet kapott valamely takarékpénztárban. Ez jobb mód alkalmazásának hiányában szintén valami, de a munkás annál közvetlenül nem működven közre, ez által a takarékosági ösztön nem fejlődhetett ki benne és így a jólét egyik fő forrásának birtokából maradt azontúlra is kizárva.

A takarékoság előmozdítására szolgál, ha a munkaadók nemcsak szóval, de tettek által is tiszteletben tartják azt. A híres Franck-czég. melynek pótkávé gyára van Ludwigsburgban. a legnagyobb, különösen a legnehezebb körülmények közt felgyülemlett, takarítmányok tulajdonosait az által jutalmazta, hogy a betétekhez arányosan szintén hozzájárult.

Az angol és amerikai munkáslak építő szövetkezetek nagy sikereiket a takarékoság terjesztésének terén a concret cél kitűzésében nyilvánuló ügyességüknek köszönhetik. A minden munkás által látható cél nagyobb ingert foglal magában a takarékoságra, mint a szóval történő buzdítás, vagy még a közvetlen, de kisebb mértékű jutalom is. A házbérfizetésre, a ház megszerzésére, az aggsági ellátás céljaira gyűjtendő alapra, a téli nagyobb beszerzésekre való utalás oly kívánatos képet lebegtet a munkás szemei előtt, mely őt folyton vonzza és kecsegteti.

Bizonyos esetekben a kényszer is alkalmazható kivételesen, de akkor ügyelni kell arra. hogy a munkás kedvét a túlságos kötöttség által ne veszítse el. Ha a gyáros a takarítás módját, feltételeit, a takarítmány feletti rendelkezést nagyon körülírja és szigorúan szabályozza, a munkásban könnyen bizalmatlanságot kelt. a mi azután káros hatással bírhat. Egyáltalában a vállalkozó nagyon jól teszi, ha lehetőleg a háttérben marad és maga helyett másokat, munkás bizottságokat, az alkalmazottak bizalmi férfait és a takarékoság előmozdítására szolgáló intézetek elöljáróit, tolja előtérbe. A bizonyos célra szervezett takarítási akciónál is fontos esetekben, a betegsegélyzési törvényben megállapított segélyezési időn túl terjedő betegség, halál, házasság, ház vagy földvétel eseteiben, bírni kell a munkásnak a takarítvány feletti rendelkezés jogával.

Csak egyik részét is lehet a takarítmánynak bizonyos célok számára lekötni, a fiatal munkásoknál pedig elég,

ha a lekötés csupán a házasságig, a katonakötelezettség teljesítése idejének beálltaig tartatott fenn. A lekötés eseteit azonban nem helyes úgy szabályozni, hogy egyes figyelemre méltó okokból a szabály alól ne lehessen méltányos kivételeket tenni,

Van Marken delfti gyárában az egyéni mozzanatokat alkalmas módon veszik tekintbe. Ott különben az aggkorról is czélszerűen gondoskodnak a takarékoság felhasználásával. Az évi nyereségből minden munkás élvez bizonyos mennyiségű takaréketet. E mellett a munkás korához és gyermekeinek számához képest kap egy bizonyos részt a nyereségből. A többi reá eső rész addig gyűjtetik, míg a munkás 60-ik életévét betölti. Házasság vagy gyermekeinek születése alkalmával abból meghatározott részt azonban szintén kivehet.

A hol a viszony munkás és munkaadó közt patriarchalisabb, ott az utóbbi kissé jobban beleavatkozhatik a takarítványok kivételének ellenőrzésébe és azt czélszerűen megnehezítheti, mert bizonyos erkölcsi akadályokra, illetve a munkás ellenálló erejének megfelelő támogatására rendszerint szükség van. De mindezt a munkások bizalmával bíró munkaadónak is nagy tapintattal, ember- és helyzetismerettel kell eszközölnie, különben kárára válik a lehetőleg fentartandó, mert megbecsülhetetlen, jó viszonynak, melyben munkásaival élnie kell.

10. §.

Segélyezés.

A munkásnak, ha a legrendesebben él is, ha szorgalma és takarékosága kifogás alá voltaképp nem is esik, hanem ez csak közepes és ha nem mindig szerencsés, a mi ritka dolog, a munkást védő törvények által neki biztosított mértéken túl számtalanszor van az élet folyama alatt támogatásra szüksége. Neki és a munkaadónak az ilyen esetekre is kell gondolni, azért a törvényes munkásvédelem mellett a segélyezés czélszerű szervezése fontos feladatot képez.

Hányszor történik a munkással vagy családjának tagjaival olyan fordulat, a melynek költségeit rendes jövedelméből, sőt a neki törvény vagy szerződés szerint járó segélyösszegeből sem képes fedezni. Ha huzamosabban betegskedik és a táppénzt vagy kórházi ellátást a törvény értelmében már nem kaphatja többé, ha felesége vagy gyermekei nagyobb betegségbe vagy bajba esnek, ha gyermeke születik vagy családjában valaki meghal, ha munkát nem kap, a katonasághoz behívják, ha valamit venni akar. mert erre kitűnő alkalom kínálkozik, ha teszem házat vagy egy kis földterületet akar magának vagy családjának biztosítani, mindjárt érzi, hogy csupán magára hagyatva mily tehetetlen. Vagy ha valamely közös alkotásban akar részt venni, szintén elégtelen rendes jövedelme. Mily szerencse ily esetekben, ha van a ki támogatja és bajjaiból kisegíteni vagy olyan segédeszközök tulajdonosává vagy részesévé teszi, a melyekkel sorsán a jelen kisebb áldozatával arányban nem álló jelentékeny mértékben javíthat később.

Ez a valaki lehet maga a munkás is. más osztálytársaival egyetbe lépve, vagy lehet a munkaadó, a ki munkásának fenmaradásában és gyarapodásában, de különösen a támogatása révén keletkezett jobb hangulatban kell, hogy saját érdekét is felismerje. E végből számos munkaadó segélyalapokat létesített, melyek kamatai vagy általában vagy bizonyos meghatározott irányban a vállalat munkásainak, ha a törvény értelmében élvezett segély elégtelennek bizonyul, támogatására fordítandók. Egyes munkaadók rendes betegápolókat és orvosokat tartanak. Mások arról gondoskodnak, hogy a munkások nyomasztó lakbérén minden nem kereső gyermek után könnyebítenni lehessen. Ismét mások a munkások leányainak kiházásításához járulnak vagy azok gyermekei nevelését segítik elő. Vannak, a kik a katonai szolgálatban levő munkást, ha előbb jó magaviseletet tanúsított, a gyárban levőnek tekintik és munkabérét rendszeresen kifizetik az alatt is. Egy mansfeldi gyári vállalat az 1870-71 évi háború alatt munkásainak mindenféle irányú rendkívüli segélyezésére 100,000 márkát fordított. Vannak vállalkozók, a kik az ily rendkívüli segély alamiznaszerű

jellegét az által akarják elvenni, hogy azt kamatmentes és kedvező feltételek mellett visszafizetendő kölcsönként nyújtják. Mások az üzemmegszorítás esetén elbocsátott munkásoknak, a kik talán egyéb, de nem ipari foglalkozás által segítenek magukon, kamatmentes kölcsönt adnak, hogy befizetéseiket a magánpénztárakba tovább is teljesíthessék.

A munkaadók egyoldalú segélyezésénél célszerűbbek azon segélyalapok, melyek kezelésébe a munkások is befolylhatnak. Ilyen egyesületek például a Knappschaftsvereinek. a minő a múlt évtized végén Poroszországban 77 volt 342,908 taggal. Ezek egy év alatt 1888-ban 32007 rokkant egyént 31665 özvegyet és 54.494 árvát segélyeztek. Évi jövedelmük 21,8 millió márkára rúgott, melynek felét a munkások fizették be. másik fele pedig a munkaadók járulékaiból, kamatokból és egyéb bevételekből alakult. A kiadások 19,6 millióra emelkedtek, melyek jelentékeny része rendkívüli segélyezésekre, iskolai kiadásokra és hasonlókra fordítottak. Az említett egyletek vagyona meghaladta a 316 millió márkát. Egyes vállalkozók a segélyezést bizonyos irányban rendszeresítették vagy szervezték. így Müller Brachwedeben a megbetegült munkásnak egész napi bérét kiadja egy évig. Spindler ugyanazt teszi, de csak 4 márka erejéig naponként. A dessau-i sörgyár a beteget 26 hétig támogatja. Mások, mint a pilseni sörfőzde, nagyobb alapot tettek le e célból. Van Marken Delftben a családtagok betegsegélyezését szervezte. A rendes támogatáson kívül több atyailag gondoskodó gyáros kivételesen is segélyezi munkásait, ha nagy szükség esete jut tudomására. Ezenkívül a beteget vagy a bajban levő családot meg is látogatja. Ez az eljárás, főleg ha csakugyan emberszeretet kifolyása, lelkileg nem is téveszti el hatását,

A betegség után a lábadozás következik, mely a segélyezésnek megint más alakját teszi megokolttá és szükségessé. Az egyesületi tevékenység és a vállalkozók áldozatkészségének ez is méltó tárgya lehet. Némely gyáros megfelelő fekvésű helyen házat enged át a lábadozóknak tartózkodás végett és ott segélyezi őket. Mások fürdőbe küldik saját költségükön az érdeemes munkásokat. Ez sok-

kal nagyobb mértékben történik, ha nincs is rendszeresítve, mint első pillanatra az ember gondolná. Magamnak is van róla tudomásom, hogy hazai gyárosaink jobb munkásaikat több száz forint segélyben részesítették, hogy klimatikus gyógyhelyen tartózkodhassanak. (Thék Endre.)

A rokkantsági segélyezés számára még ott is, a hol ez törvény által szabályozva van. igen széles tere kínálkozik a helyesen számító és emberileg érző vállalkozó közbelépésének. Ennél azonban a vállalat iránti érdemesült-ség adja meg a gyakorlatilag is alkalmazható mértéket.

Hogy a betegség és rokkantság esetén Német- és Franciaországban minő kimagasló áldozatkészség mutatkozik» annak még néhány példáját kívánom bemutatni. Krupp esseni öntött acélgyára járványkórházat tart fenn munkásai részére, a mely 14,850 □ méter területet foglal el. Hat barakkból áll, melyek favázzal épültek és mintaszerűen vannak berendezve.

Az Engel-Dollfus ezég Mühlhausenben «dispensaire» név alatt gyermekkórházat tart fenn, melyben fürdők, vilanyozás, massage és czélszerű táplálás által beteg, gyenge és szenvedő gyermekeket ápolnak. Ez intézetet eleinte alig használták, de lassankint oly bizalmat keltett, hogy már a második évben betegforgalma 2124 gyermek volt, akik közül 1252 teljesen meggyógyulva bocsátattott el. E kórház minden szükségessel kitűnően van ellátva.

A Siemens és Halske-czég Berlinben a vállalat szolgálatában rokkantakká lett munkások és hivatalnokok részére segélypénztárt létesített, mely az alkalmazottaknak nyugdíjat, azok özvegyeinek és árváinak pedig segélyt ad. Az üzlet fennállásának 25-dik évfordulója alkalmával tették az első alapítványt, mely lassankint közel 50000 tallerra emelkedett fel. Ezen alap jövedelmén kívül az alkalmazottak évi befizetései is arra szolgálnak, hogy nekik aggkor és rokkantság esetére nyugdíjak és segélyek legyenek adhatók. A cég-képviselőjének elnöklete alatt az érdekeltek választottaiból kezelő-bizottság állítottott egybe, mely az alapot gyümölcsözteti és a segély iránti kérvényeket elintézi. Németországban ilyen alap sok más helyen van még. A Prága melletti

Smichowban Ringhoffer gép- és waggongyárával kapcsolatban szintén van egy nyugdíj- és rokkantsági alap, melyet 1870-ben kezdtek gyűjteni, és az 1892. év elejéig 40,060 írtra emelkedett fel. A nyugdíjak és segélyek évenként 6400 frtot meghaladnak, a hiány, jóval nagyobb 4000 írtnál, melyet a ezég fedez.

Parisban Baille-Lemaire színházi látcsőüveg-gyárának munkásai számára az aggkor esetére ellátás van rendszerezítve. A tulajdonos ugyanis az általa létesített szervezettelt azt ezélozza, hogy alkalmazottai a «Caisse des retraites»-be járulékaikat könnyen fizethessék be. A szorgalmas munkások, a kik hetenkint 3 óránál többet nem mulasztottak, és a kik legalább hat hónapja vannak a gyár szolgálatában, heti bérök 5%-át kapják jutalom gyanánt. A másik 5%-ot pedig az állam által kezelt és biztosított ellátási pénztárba üzeti be a ezég minden munkás részére külön, hogy az évjáradékot kaphasson. Az iránt, hogy ezt milyen alakban óhajtja majdan megkapni, a munkás meghallgattatok. A beíratás és befizetés alakiságait a czég magára vállalja. Ha a munkás a gyár szolgálatából távozik, a befizetési könyvet kikapja és a díjak fizetését tovább folytathatja. Különben a ezég adományán túl is növelhetik a munkások is járadékukat saját befizetéseik által, melyeket a amaz szívesen közvetít. A Baille-Lemaire ezég ilyformán 1878-tól 1888-ig közel 200.000 frankot fizetett be. a Caisse des retraites-be, a mihez az alkalmazottak csak 11,400 frankkal járultak. A párisi «Magasins du Bon Marché» szintén létesített alapot munkásainak segélyezésére. Ezt 1876. Boucicaud, a vállalat akkori tulajdonosa, kezdeményezte, özvegye és a jogutódját képező szövetkezet pedig azt tovább gyarapították. Ennek az alapítványnak vagyona 1890. évi aug. 1-én 1.455.483 frankra rúgott. Egy másik alapítvány, melyet 1886-ban az özvegy tett. 1890. évi márczius 1-éig 5.198,775 frankra emelkedett, melyből 48 régi alkalmazott 46.300 frknyi nyugdíjat húzott.

Az északamerikai Egyesült Államokban Dolgevilleben Dolge Alfréd létesített munkásai számára nyugdíj és segély-

alapot, melynek jövedelme már néhány év alatt 3282 dollárra emelkedett, A munkások eleinte közönnyel tekintettek arra, de később, midőn két társuk csakugyan nyugbert húzott belőle, készséggel elismerték áldásos voltát.

Számtalan példáját idézhetném még az ily alapoknak, a minők már minden művelt államban léteznek és a melyek a munkaadók okos előrelátásáról és emberbaráti érzelmeiről tesznek tanúságot. Ugyanannyi példát hozhatnék fel arra is, hogy kellő szervezet mellett a munkások hozzájárulásával mily áldásos fejlemények keletkeztek mindenfelé. De a felhozottak is teljesen elegendők annak bizonyítására, hogy a fentebb kifejtettek nem csupán elméleti követelmények, hanem azok a gyakorlatban is beváltak.

11. §.

Üdülés és szórakozás.

A munkások gondozásának nem legjelentéktelebb részlete az, mely kedélyük épentartására irányul. Felvidítani az embereket, annyi mint életkedvüket visszaadni, vagy fokozni. Derült kedélyű emberekkel nem lehet a társadalmi rendet felforgatni. A munkások pihenésének, üdülésének, szórakoztatásának kérdése tehát nem oly alárendelt dolog, amelylyel a munkaadónak és a társadalomnak nem volna érdemes foglalkozni. Már a vasárnapi munkaszünet megszbása és megtartása is sokat lendít azon a bajon, mely a munkások elcsigázásának következményeiben nyilvánul. Azonban, miként a legjobb orvosság is méreggé válhatik, ha czélszerűtlenül élnek, vagy visszaélnek vele. úgy a munkaszünet is csak akkor áldás, ha a munkás azalatt a munkánál is károsabb élvezeteknek vagy kicsapongásnak nem engedi át magát. A test pihentetése nagyon jól egyeztethető össze azzal a törekvéssel, hogy a munkások szellemileg, de úgy foglalkozzanak, hogy az kellemesen szórakoztassa őket, s kedélyvilágukat nemesítse és gyönyörködtesse. Az, amit nálunk a kormány tesz. hogy t. i. tanulságos és szép előadásokat tartat részökre, továbbá a múzeu-

mokban és a gyűjteményekben vezeteti őket. mindenesetre helyes intézkedés, s akik az ez irányú törekvéseket előmozdítják, mindenesetre érdemes munkát végeznek. Ha a munkások részére, mint most újabban a fővárosban, helyes irányban vezetett kaszinók létesíttetnek, az csak ennek az elvnek terjedő elismerését bizonyítja. Az a hatóság, mely így jár el, felfogta helyzetét és felismerte kötelességeit. Azonban mindez csak zsenge kezdete annak, a mi még ezentúl teendő lesz. De a feladat oroszlánrészre nem a hatóságokat, hanem a társadalmat magát és *főleg* a termelés hivatott vezéreit, a munkaadó vállalkozókat terheli. Ők vannak hivatva munkásaik kedélyállapotának ápolására, mert ők tudhatják legjobban, hogy miáltal eszközölhetik ezt czélszerűen. Ők veszik annak leginkább hasznát, ha munkásaik életkedvvel dolgoznak, és ők vallják első sorban kárát, ha azok a társadalomban csak az elnyomók és ellenségek gyülekezetét látják. Németországban, Hollandiában és a nyugaton másutt is a munkaadók közül sokan ezt fel is fogták. De tudván, hogy a munkás még mulatozása közben sem hagyható egészen magára, azok szórakoztatását úgy eszközlik, hogy ők maguk vagy családjuk egyes tagjai mulatásaikban szintén részt vehessenek. Harmel Leónak desbois-i és Van Marken delfti gyáranak munkásai nem ülhetnek ünnepet anélkül, hogy az előbbieknél a «bon pere», az utóbbiaknál a vállalkozó neje meg nem jelennék.

Dolge amerikai vállalkozó pedig odanyilatkozott, hogy ő a munkásainak csak a gyárban akar parancsolni, azontúl csupán jó szomszédjok és barátjok, aki szívesen eltűri, ha azon gyülekezetben, hol együtt jelenik meg munkásaival, ezek valamelyike, aki véletlenül az elnöki székben ül, őt, midőn a tanácskozási szabályok ellen vét, rendretasítja.

A hol a nép fogékony a zene iránt, annak mivelése, különösen a dalárdákban való részvét előmozdítása a jelzett czélra igen becses szolgálatot tehet. Németországban számtalan gyárban van zenekar vagy dalárda. Kétségtelen, hogy azok hatása a munkások kedélyére csak jó lehet. A testi mozgással járó mulatságok, tornázás, táncz, sokszor czélszerű

eszközök arra, hogy a munkásság, különösen az ülve és zárt levegőben foglalkozó fiatalság felfrissüljön.

A munkaadónak az ily mulatságokon való megjelenése, vagy azok gyermekeinek odalátogatása, de úgy hogy abban serarai keresettség ne legyen és az a megalázó leereszkedés színével ne bírjon, kedvező hatást gyakorol a munkásra, akit a munkaadónak igyekezni kell magához közelebb vonni. A munkaadónak családi vagy gyári emlékünnepei alkalmával nem szabad a munkásokról sem megfélemlenie, de mindent el kell követnie, hogy ne lássék magát ünnepeletteni, mert egy hízelkedő többet árt neki, mint tíz socialista. Az érdemes munkások ünnepélyes megtiszteltetése oly eszköz, mely ha valódi emberbaráti jóakarattal alkalmazta tük, a szíves viszonyt munkás és vállalkozó, alkalmazott és gyár között csak javíthatja. De a munkaadó jól teszi, ha szemei előtt tartja, hogy minden lépése bírálat tárgyát képezi a munkások körében. És ha saját munkásai a bírálatra nem is képesek, a munkás vezérek és lapok azokat kedvezőtlen színben feltüntetni nagyon hajlandók. A vállalkozó foglalkozását a munkással gyanúsítani, az előzékenységét célzatos ravaszsnak, az adományokat a «megrabolt» munkás véres verejtékéből származott kenyérmorzsnak hirdetni mindig készek. Minden ünnepélyen tehát, melyre a munkásokat meghívják, vagy ha ezek rendezik, melyen a munkaadó is megjelenik, igen nagy tapintattal kell eljárni, mert különben a várt jó hatás könnyen az ellenkezőbe csap át. Ez pedig nemcsak az egyes vállalkozóra, hanem az egész társadalomra nézve is nagy kár lenne, mivel előbb a munkás szívét kell megvenni, hogy eszéhez juthassunk és látkörét szélesbíthessük. Nincs csökönyösebb tanítvány, mint az, aki semmi vonzalommal sem viseltetik tanítója iránt.

Nem utolsó feladata a munkaadónak az, hogy háznépével együtt a munkásosztálynak maga is jó példát adjon mindenben és így a vallásosságban is. A társadalom békéje az igazi vallásosság nélkül sosem lehet tartósabb. Azért nemcsak maguk, hanem a társadalom iránt is nagy kötelezettséget teljesítenek a munkaadók, ha a munkásosztály

vallásosságát minden lehető módon, de első sorban saját példájok által tőlük telhetőleg fejlesztik és tiszteletben tartják. Azt, hogy a vállalkozónak a munkások üdülésénél és szórakoztatásánál is közre kell működnie, mindinkább és miniszélesebb körben kezdik belátni a munkaadók. Minden művelt államban vannak, helylyel-közzel fényes, bizonyítékai ennek. Szép és több helyen nagy szórakozó helyiségeket építettek egyesek a munkások részére. Így Brands szövőgyáros München-Gladbachban St. Josephshaus név alatt a munkások számára időtöltésük színhelyéül egy gyönyörű villaszerű házat emelt, melyben óvoda, étterem, könyvtár, -zeneterem és más oly helyiség van, a hol a munkaszünet alatt a munkások hasznosan szórakozhatnak.

Ugyanilyen intézetet alapított «Wohlfahrt» név alatt Peters és társa Nevigesben. továbbá a Georgs Marienbergwerke- und Hüttenverein Osnabrück mellett. Egész hosszú névjegyzéket kellene közölnöm, ha az ilyen alkotással bíró német vállalatokat fel akarnám sorolni. Hollandiában a többször említett delffi gyár bír hasonló társasházzal. Amerika-iján Dolge létesített parkhelyiséget munkásainak. Másutt a, munkaadók egyesületet alkottak avégből, hogy munkásaik javát és ennek keretében üdülését is közösen, vállvetett működéssel mozgósítsák elő.

Mindent meghalad azonban az az odaadás és magasb ezek szemelőtt tartó önzetlen buzgalom, melyet a munkások szellemi és erkölcsi emelése érdekében az angol társadalom kifejt és melyet a következő fejezetben tüzetesebben ismertetek.

12. §.

Vegyes intézkedések.

E szakaszban röviden arról kívánok szólni, hogy a munkaadó a munkások szakegylet! törekvéseivel, a békéltető intézményekkel, a hely szerzéssel és a munkások szövetkezetének ügyeivel szemben hogyan viselkedjék és ő azokban mennyire vegyen részt.

A szakegyletek fejlődésének története Angliában azt a sikeres küzdelmet tünteti fel, melyet a munkásosztály e század kezdetétől fogva elismertetéseért folytatott.¹ A szakegylet, melynek neve angolul trades union, németül Gewerkverein és francziául syndicat, oly autonom intézménye a munkásosztálynak, mely az ugyanazon iparág körében foglalkozók érdekeinek képviselése végett társulás útján létesült és célja a munkabér magasságára örködni, a munkaadóval szemben felmerült súrlódások esetén a munkást támogatni, a munkaidő mérséklését, a munkabérnek pedig emelését kívívni, a kapható munkát a tagok közt úgy elosztani, hogy lehetőleg kevesen maradjanak munka nélkül.

A szakegyletek a tagok által befizetett díjakat különféle alapok teremtésére használják fel. A munkásokar segítyezik strike-ok, betegség, baleset, a családban előfordult halálozás esetén és gondoskodnak azok aggkoráról; szervezik a kisebb helyek szakegyleteit: azok között kapcsolatot igyekeznek létesíteni és feladatuk oly szervezetet teremteni, mely azután céljaiknak széles körben való megvalósítását is előmozdítja. A szakegylet feladatának tekinti a munkások érdekeit az által is megóvni, hogy könnyel-, műén strike-ot ne kezdjenek, hanem csak akkor, ha az által - alapos kilátás szerint – tényleg javíthatnak sorsukon. Választanak u. n. bérbizottságot mely világlatban tartja, hogy az egyes üzletágakban hogy alakul a természetes munkabér. Az egyenlenségeket lehetőleg elsimítani igyekeznek és a munkaadókkal együttes bizottságokban intézik el a súrlódásokat.

A szakegyletek szervezete, habár az Angliában ki fej-

¹ *L. Brentano: Die Arbeiterin Iden der Gegenwart.* Lipcse két kötöt 1872. Brentano e művével hívta fel az áruól trades anionok fontosságára a kontinens figyelmet. További beces munkái e részben: *Das Arbeitsverhalt niss gemäss dem heutigen Recht,* Lipcse 1877. és *Die Sicherunr der Arbeits Vertrages* (a Verein für Sozialpolitik iratainak 7. kötetében) U. a. *Arbeits einstelluniren und Fortbildung des Arbeitsvertrages* Lipcse, 1890. – Továbbá: *G. Schulze (rärernitz, Zum Socialen Frieden II. kötet* 470. lap.; *Lexis: Die werbvereine und Unternehmer verbände in Frankreich.* Lipcse 1879.; *Raul Jay: Die Syndicate der Arbeiter und Unternehmerin Frankreich* (Archiv Für Sociale Gesetz^ehun<.: 1891. 403. lap).

lődött minta szerint keletkeztek, minden országban más. Más a szellem is, mely azt áthatja. Eredeti rendeltetése azonban voltaképp mindenütt ugyanaz volt. és nagy szerencse az illető országra nézve, ha szakegyletei ahhoz állandóan hívek maradnak.

Nem lehet e munka feladata a szakegyletek fejlődésének és mai szerkezetének tüzetes tárgyalása. Itt néhány szóval csak utalni kívánok arra a fontosságra, melylyel a munkásoknak a munkabér egyenletes fejlődése és a munkások állandóan jutalmazó elfoglaltsága érdekében történt szervezkedés bír. A nemszervezett munka bére oly ingadozásokat mutat, hogy amellet a munkásosztály okvetlenül a legnagyobb izgalmak között kénytelen élni. Ha egyes helyen vagy egyes iparágakban a munkások megtorlódnak és teszem 10%-kal több az ajánlkozó kéz. mint amennyire szükség lenne, akkor a munkabér nem ugyan annyival hanem sokszor 50%-kal is alább száll. Ha pedig kevesebb a munkás, akkor oly magasra felszökhetik a munkabér, amely legalább átmenetileg az illető termelési ág versenyképességét veszélyeztetheti. Nem jogosult és nem tartható az a nyereség, melyet a vállalkozó csak a munkások szorult helyzetének felhasználásával szerezhet meg magának. Ha a termelést a napjainkban anélkül is nagyon gyakori lázas izgalomból ki akarják ragadni, a munkaadóknak mindent meg kell tenni, hogy a munkások észszerű és célirányos szervezetet kapjanak. Nem felejttem el soha. hogy mily kedvező benyomást tőn reám a Rajnavidéken tett egy ipari tanulmányutam alkalmával, midőn a nagy gyárosok azt a nyilatkozatát hallottam, hogy ott igen ritkán jönnek a munkások oly követelésekkel, melyeket lényegben nem lehetne teljesíteni. Szervezetök minden iparág üzletmenetét figyelemmel kíséri. s nagyon jól tudja, hogy vajjon a munkaadó helyzete a világgiaicz és a termelési viszonyok alakulása folytán kedvező-e vagy nem. Ha azután a munkások követeléseikkel túl mennek az elfogadható mértéken, még mindig van mód erről őket meggyőzni, és megalkudni velők. A helyesen szervezett szakegylet az által, ha a strike-ot elkerülhetővé teszi, nemcsak a munkások, de a munkaadók

érdekeit is szolgálja. Ezek tehát nagyon téves úton járnak, ha a munkások szervezkedését általában magukra nézve bajnak tartják és nehezítik vagy éppen megakadályozzák.

A munkaadókat senki sem gátolja abban, hogy ők is szervezkedjenek és a küzdelmet a magok részéről szintén szabályszerűvé tegyék. Ez a küzdelem a különböző álláspontok bizonyos mérvű ellentétének természetes következménye. De van egy pont, ahol ez ellentétes érdekek érintkeznek és kibékülnek. Ennek megtalálására pedig sokkal több kilátás van, ha a küzdő felek egyenjogúaknak ismerik el egymást és ha az érdekek összemérése egyszerű számítássá redukálódik. Lehetetlen ezt folyton kivinni, de máimaga az a körülmény, hogy a nyílt harcz a munka és tőke között kivétellé lesz, igen nagy nyereség.

Érdekes az a fejlődés, melyet e század második és harmadik évnegyedében a felfogás e tekintetben az angol közvéleménynél felmutat. Midőn 1830-ban Lord Melbourne kormányra lépett, első teendőjének azt tartotta, hogy a trades union-okat elnyomja. A keresztény socialisták igyekeztek az ily irányú intézkedések téves voltáról meggyőzni Anglia közönségét és nem kis részben az ő törekvéseik folytán sikerült az, hogy a szóban forgó kérdés tisztázására a társadalmi tudományok előmozdítására alakult társulat 1859-ben egy bizottságot küldött ki, melynek tagjai közt socialisták. híres nemzetgazdák. mint Fawcett és Jevons, 12 parlamenti tag, akik közül később több miniszter is lett. továbbá a tudomány és irodalom 12 más jeles képviselője foglalt helyet. Ennek a bizottságnak 1860-ban közzétett jelentése volt az első rendszeres kísérlet arra, hogy a szakegyletek természete igazságosan ítéltessek meg. Azonban sok időnek kellett eltelni, míg 1871-ben a Trades Unions Act által, mely 1876-ban novellaris módosításon ment keresztül. az angol törvényhozás is elismerte, hogy ez a szervezet magában véve nem káros és hogy ez intézményből a munkásokon kívül az egész társadalom is igen nagy hasznot húzhat.

A szakegyletek létesítésére irányuló törekvéstől a munkaadónak tehát nem kell semmit sem tartani, ha ő

jjgi és erkölcsi kötelességeit teljesíteni kívánja a munkásokkal szemben, mert ez esetben annak szelleme is kedvezően fog alakulni a békés állapot fentartására nézve.

Ugyanezen okokból üdvözölni kell a munkaadónak mindazon intézményeket is, melyek rendeltetése az, hogy a munkások arányos elhelyezkedését a különböző foglalkozási nemek és az egyes iparágak külön telepei körében előmozdítsák. Ha ez a, munkaközvetítés a munkások egyletei vagy autonóm szervei által történik, neki nincs oka azokra rossz szemmel tekinteni. Ha pedig e részben közreműködése kívántatik, azzal neki – saját jól felfogott érdekében – nem szabad fukarkodni. Mennél jobban valósul meg a munkások arányos foglalkoztatása, a termelési viszonyok annál nyugodtabbak lesznek és az ideig óráig csak a munkások megtorlódása és így alacsony munkabére következtében mutatkozó nyereség oly félreértést idézhet elő, hogy az annak nyomán keletkezhető nagy versenyben sokszorosan meg kellend később annak előnyeit fizetnie. Nem akarván példáimat a régen ismert intézmények köréből venni, egy pár új és jellemző adatot fogok e részben felhozni.¹ A solingeni vasiparban 1875-ig a munkaadók és munkások igen nagy viszályban éltek egymással. A strrke-ok napirenden voltak, a munkások csak ezek segélyével levén képes a munkabéreket némileg felemelni. A munkadók az ilyenmü túlzott követelésekkel szemben magukat megvédendők, szintén társultak e végből. Az ez utóbbi fajta munkaadói egyletek közül legszívósabb volt az olló gyárosoké, de miután a munkások is kitartóknak bizonyultak, ennek következtében oly feszültekké váltak a viszonyok, hogy 1875-ben Melbeck landrath indítatva érezte magát közbelépni és ezáltal sikerült neki nemcsak a két felet kibékíteni, hanem oly intézményt is létesíteni, mely e tekintetben húsz év óta állandóan tesz megbecsülhetetlen szolgálatot mindkét félnek. Ez az intézmény az u. n. «Vergleichskammer», melynek két gyáros és két olló-köszörüs

¹ Arbeiterorganisationen und Vergleichskammern in der Solinger Industrie. (Zeitschrift der Centralstelle für Arbeiter Wohlfahrtseinrichtungen 1895. évi folyam 8. szám.)

(azaz munkás) tagja van. Ez a kamara világlatban tartja a legkisebb árakat, melyeknél a munkaadó kevesebbet nem adhat, s melynél kisebbért a munkás nem dolgozhatik. Ha valamelyik fél a régi árakon változtatni akar, javaslatát e kamara elé terjeszti, mely azután valamiben megállapodik. A munkaadó és munkás kamarai tagok közösen választják az elnököt, a kiben mind a két fél megbízik. Az intézmény megalakulása óta egy ollógyáros. Goppel Gusztáv, tölti be folyton az elnöki széket. Az egyeztető kamara által megállapított új árak estik három hónap múlva lépnek életbe és ez minden árszabás változtatásnál ismétlődik. Az ügyrend értelmében a határozathozatalnál legalább 8 tagnak kell jelen lenni és szavazategyenlőség esetén az elnök dönt. Ha azonban a két fél képviselői egyenlő számban állanak egymással szemben, akkor nem határozatnak, hanem újabb egyezkedésnek van helye. Figyelemre méltó lélektani mozzanat van azon intézkedésben, hogy amennyiben a számarányok ekkor sem változnának, a sors döntéséhez kell folyamodniok. Azonban erre az expediensre eddig nem volt szükség, mert még mindig meg tudtak egyezni. A felek egyesületei elnökségének kötelességét képezi azután az egyeztető kamara megállapodásának érvényt szerezni. Hogy ez egyezségek mily egészséges alapon nyugszanak, mutatja az, hogy az 1875. évi február hóban létrejött megállapodás egész 1890. évi május 1-éig volt érvényben. Ez intézménynek és, tapintatos vezetésének lehet köszönni, hogy a mondott időszak alatt, habár kitörése kétszer nagyon közelállónak látszott, strike azonban tényleg még sem volt.

Ez a rendszer Solingen más iparágaiban is követésre talált azután. Az asztali késgyártás érdekeltjei 1888-ban, a zseb- és tollkés. továbbá villa-gyártással alkalmazottak és vállalkozóik 1890-ben. legújabbban pedig a beretva-gyárosok és munkásaik alkalmazták azt. Solingenben egyébiránt tizetkilencz szakegylet van. melyek tagjai 300-900 között váltakoznak. Mindezen ipari munkások igen békülékeny hangulatot tanúsítanak munkaadóikkal szemben, amit nern kis mértékben az 1875-ben keletkezett egyezkedési eljárásnak lehet tulajdonítani.

Azonban a jó viszonyt nem úgy kell érteni, hogy itt teljesen idylli állapotok uralkodnának, hanem hogy a harc foly ugyan, de nem nyíltan és a munka e miatt soha sem szünetel. De e tusa természetes is és haszna az, hogy ébren tartja mind a két felet, hanem ellenségeskedéssé, mely által mind a két rész nagyon sokat veszítene, nem tájul el soha. A munkaadók egyletei már régebben kötelekbe léptek, hogy álláspontjukat a munkásokkal szemben szilárdítsák. Most a munkások szakegyletei kívannak ily szervezetet létesíteni. Ebből azt a hasznot remélik a béke barátai, hogy valamint eddig egyes iparágak a képviselaten nyugvó egyezkedő kamara körében közeledést idéztek elő, úgy most annak szélesb körű alkalmazása az összes solingeni ipari termelés békéjét fogja megszilárdítani.

E példa világosan mutatja, hogy a munkaadók józan és széleskörű felfogása mennyi bajt háríthat, el. Ennek azonban legelső feltétele az, hogy a munkásban, illetve azok képviselétében a vállalkozó hajlandó legyen magával teljesen egyenjogú felet látni és ilyennek utógondolat nélkül elismerni.

A munkaközvetítésnek is nagy fontossága van. És e tekintetben úgy a társadalom, valamint a munkaadó is sokban járulhat a béke fentartásához. Az ez irányban létesített nagy intézményekről, melyek már gyakrabban leíráttak és amelyek adatai az illető kézikönyvekben bárki által megtekinthetők, itt nem akarok értekezni. A francia munkásbörzéknek is ez a rendeltetése. Miután azonban azok a, socialistikus agitatio fészkeivé fajultak el, a kormány működésüket egy időre beszüntette. Most újabban ismét megnyíltuk, hanem arról, hogy vajjon ezentúl rendeltetésüknek jobban fognak-e eleget tenni, még nem lehet beszélni. Berlinben a munka-közvetítést egy egylet végzi, a «Centralverein für Arbeitsnachweis», mely szerette volna, ha feladatát a városi hatóság vállalja magára, mert azt szerinte ez kielégítőbben tudta volna megoldani. Erre azonban a nevezett hatóság nem volt hajlandó, hanem inkább az egyletnek adott segélyösszeget emelte fél. A nevezett egyletnek szolgálatát csak egyes iparágak körében, például csak

szobafestők és mázolóok közül csupán az utolsó fél év alatt. (1895 júliustól decemberig) ezrek vették igénybe (szabatosan 2343 egyén), akiknek a legnagyobb részt (az év végéig 67.6%-nak) alkalmazást tudott is szerezni. Különben megjegyzendő, hogy Németországon kívül 23 községi munkás-közvetítő-intézet a múlt év végén tényleg már fennállott ü 15-nek felállítását tervezték. Németországban pedig 26 helyen létezett vagy volt keletkezőben hasonló közeg.

A munkások élet- és munkaviszonyainak jelenségeit a munkás-statisztikai hivatalok vannak hivatva megfigyelni. E hivatalok különösen Amerikában karoltattak fel és pedig leginkább a munkásosztály határozott kívánságára. Az első 1869-ben Massachusetts állam részére Bostonban keletkezett.¹ Az ilyen hivatalokat a munkaadóknak is támogatni kell, mert a munkaviszonyoknak a valósághoz híven leendő feltüntetése az ő érdekekben is van. Svájcban az u. n. Arbeitssecretariat áll fenn, mely a svájci munkás-szövetségnek az orgánumát képezi, és ezt a szövetség kormánya 10,000 frank segélyben részesíti évenként. A múlt évben egy április 12-én kelt királyi rendelettel Belgium számára is állítottak fel munkás-hivatalt, mely a közgazdasági minisztérium egyik alosztályát képezi. Rendelése az, hogy közigazgatási hatóságok jelentései alapján képet állítson össze az ipari és a mezőgazdasági munkások összes élet- és foglalkozási viszonyairól. Figyelemmel kell kísérnie a kültöldi törvényhozást és annak hatását az illető országok viszonyaira. «Revue du travail» cím alatt jelentéseket ad ki mindezekről. Szóval a munkások állapotát állandóan tanulmányozni van hivatva. A központin kívül minden tartomány székhelyén is állítottak fel ilyen munkás-hivatal. Egy későbbi rendelet a közgazdasági minisztériumból kiválasztotta a külön ipari minisztériumot, ez alá rendeltettek azután a munkás-hivatalok.

A dolog nélküli munkásoknak foglalkozást adni igen nagy a problémája minden túlnépes országnak. E tekin-

¹ *A munkán statisztikáról Somogyi Manó* dr. legrújában külön monográfiát írt, melyből egyes részleteket a magyar közgazdasági társulatban is felolvasott. Munkája sajtó alatt van.

tétben a művelt társadalmak újabban oly nemes és cél-szerű törekvéstről tesznek tanúságot, melyről itt egy pár szóval meg kell emlékezniem.

A dolog nélküli munkások foglalkoztatásánál a munkára való jog hangoztatása és elismerése helyett legcél-szerűbb a patriarchalismus álláspontjára helyezkedni. Ám-bár az ily munkások foglalkoztatása tekintetében a tapasztalatok még nem bőveket és megfelelő technika sem fejlődött ki, egyes helyeken azzal mégis nagyon figyelemre méltó sikereket tudnak felmutatni. így Németországban a koldulás és nyomor megszüntetésére Drezdában alakult egy Böhmert vezetése alatt álló egyesület, amely még a régi szegyek kiegyenesítésére is alkalmaz szükségben levő munkásokat, a berlini munkás-gyarmat, a genfi «bureau central des pauvres», mely a munka nélkül lézengőket mindenféle apró dolgok tömeges elvégzésére használja fel, a «Salvation army» (üdv hadserege) Angliában a munkanélküli egyének foglalkoztatására többé kevésbé nagy és széleskörű munkatermeket létesített, és amelyek utánzatát képezi a hannoveri «Centralstelle für Arbeitsnachweis», oly alkotások, melyek feladata a dologtalanok tömeges felhalmozódásában rejlő bajt az Ínséges munka lehető individualizálásával elhárítani, vagy csökkenteni. Nevezetes e tekintetben az a biztató kísérlet, melyet a haagai keresztény népegyesület (Christelijke Yolksband) Hollandiában tett.¹ Ez egyesület a socialdemokratia törekvéseit a patriarchalismus alapján kívánja ellensúlyozni és pedig vallásos és hazafias szellemben. Azt hogy ez irányban előadásokat tartat, könyvtárakat létesít, hasznos olvasmányokat terjeszt, a hideg téli hónapok alatt a szegény dolog nélküli munkásokat segélyezi, egyszerűen csak megemlítem. Nevezetes ez egyesületnél az, hogy a munkára alkalmazható egyének részére valóságos intézetet tart fenn, mely nagyon hasonlít a cselédszerző intézetekhez. Ez úton minden jelentkező jelleméről, múltjáról és képességeiről meggyőződést szerez magának. Ha valamely vállalatához

¹ Zeitschrift der Zentralstelle für Arbeiter Wohlfahrtseinrichtungen. II. évfolyam 11. szám.

bejuttathatja, akkor így, különben pedig saját adhoc vállalataiban alkalmazza őket. E végből a tengerparti homokbuczkákat (Dünen) telkesíti és burgonya földekké alakítja át továbbá télen a közönségtől nyilvános felhívás útján összekéregedett hasznavehetlen tárgyakat kiigazíttatja és igen olcsón eladja azokat a szegényebb osztálybelieknek. A munkabér a végzett dologra való tekintet nélkül igen magas; egy hollandi forint. Világos, hogy a vállalat ily formán nem fizetheti ki magát, de a költségek igen jelentékeny része még így is megtérül. A hiányt az egylet fedezi. A homokbuczkákon most állandóan 170, a javító ipari vállalatában pedig 80 egyént foglalkoztatott, akiknek ekként a téli évad alatt tisztességes keresetet és megélhetést biztosított.

A foglalkozás hiánya elleni biztosítás eszméjével is kezdenek mind alaposabban foglalkozni azok, akik a munkásosztálynak e nagy csapását a társulás segélyével társadalmi úton ellensúlyozhatónak tartják. Az kétségtelen, hogy sok apróbb baleset veszélyénél nyomasztóbb hatást gyakorol a munkásra az a tudat, hogy a munka alkalma nincs biztosítva részére. Ezt nemcsak a jótékony szellemű s a munkásviszonyok körén kívül élő egyének, hanem egyes nemes gondolkozású munkaadók is belátták már és a saját vállalatuk körén belől tettek erre vonatkozó intézkedéseket. Így például Heyl Kornél wormsi bőrgyáros még 1890-ben kezdeményezte a munkaalkalom biztosítását munkásai részére és pedig a legnagyobb sikerrel. Az ő példája mutatja, hogy, ha az szélesebb körökben utánzásra talál, a vállalatok kapitalisztikus alakja mellett is lehetséges a munkások minden jogosult kívánságát teljesíteni.

A nevezett wormsi bőrgyárban a várakozók munkabére családapák részére két és fél, nőtlen munkásoknak két, munkásnők részére pedig egy. legfelebb egy és $\frac{1}{5}$ márkával van megállapítva. Ezt a munkás minden körülmények közt megkapja, ha különben az előtt jól viselte magát és pedig anélkül, hogy azt valaha vissza kellene fizetnie. A várakozók bére a teljesített munkára való tekintet nélkül a megélhetés szempontjából lőn megállapítva és a nőknél azért oly kevés, mert ők valamely házi dolgot szüleik-

nél vagy valamely ismerősüknél leghamarább kaphatnak. Az így díjazott munkásokat azonban hetenkint néhány napra a gyári munkához behívják, hogy a dologtól el ne szokjanak, és kapcsolatuk a vállalattal megmaradjon, minek folytán a várakozás csupán a munkás üdülésévé alakul át. Évenként átlag 16-18.000 márkára rüg az ily költség. De az eredmény, a munkások feltétlen ragaszkodása és odaadása a vállalat iránt, ezt az áldozatot a nagyobb üzleteknél megéri. Különböen ily intézkedések az angol Trades Union-öknél már régen, s azok utánpótlásainál újabban több helyen szintén tétettek, de egyes vállalkozó arra még nem igen határozta el magát, â wormsi példa mutatja, hogy annak mily szilárd lélektani alapja van.

Érdekes, hogy Svájcban a munkások munkahiány elleni biztosításával legújabbban a városok hatóságai foglalkoznak.¹ így Bern tanácsa, tekintve, hogy a vétlen munkátlanság az újabb gazdasági élet elháríthatlan jelensége, ennek folytán a társadalomnak, miután a munkások egyedül nem képesek e részben magukon segíteni, kötelessége támogatólag közbelépni, 1893. évi jan. 13-án elhatározta, hogy külön munka alkalmat biztosító pénztárt állít fel, mely ápril 1-én tényleg meg is kezdte működését. A pénztárt egy hetes bizottság vezeti, melybe a tagok közül kettőt a járulékot fizető munkaadók, kettőt a munkások berni szövetsége, a többit pedig a városi tanács választja két évre. A pénztár tagja minden berni munkás lehet, ha egy bizonyos befizetésre kötelezi magát, ezenkívül járulékot a munkaadók és a hatóságok is fizetnek. A mutatkozó hiány egyelőre 5000 frank maximális összegig Bern városa pótolja. A családos munkások az első hónap alatt egy és fél, a magánállók pedig egy frankot kapnak; a következő hónapi bért a bizottság állapítja meg. Az első évben a pénztárnak 354 tényleg fizető tagja volt, akik legnagyobbbrészt a nem tanult munkások köréből kerültek ki. Az első évben 165 egyénnek fizettek így napszám fejében összesen 6835 frankot. A hiány jelentékeny volt, mert 4735 frankot kellett a

⁵ Zeitschrift d. O, f. A. W. II. évfolyam 9-10. szám.

város által biztosított összegből is igénybe venni. A városnak eddig igen sok baja volt a munkanélküliekkel, melynek most ismertetett intézkedése által tetemes könnyebbülését reméli. Jellemző, hogy ez intézkedésnél a munkaadókkal szemben táplált várakozásnak azok éppenséggel nem feleltek meg.¹

Messze vezetne az ily és ezekhez hasonló intézkedések bővebb ismertetése. Azért a hely szűke miatt csak általánosságban emelem ki, hogy mindaz, ami a munkások nyugodt működését előmozdítja és ami az ő szellemi, erkölcsi és anyagi jóllétére vonatkozik, kell, hogy a munkaadókat első sorban nagyon élenken érdekelje, mivel az a saját létérdekeiket oly közel érinti. A munkások szövetezésének és szorosabb értelmű szövetezeti törekvéseinek lehető előmozdításával oda kell hatniok, hogy azok könnyebben élhessenek meg. sőt valamit félre is tehessenek, mert az a munkás, aki egy kis házat, vagy egy csinosabb összegű takarítmányt magáénak mondhat, a tőkének nem lesz többé esküdt ellensége, mert hiszen ő maga is tőkésé lön.

Ahol a foglalkozás nélküli egyének nagyobb számmal vannak, ott az ínséges munka szervezése már az egész társadalom feladatává lesz. mely azt akár társulás útján,

¹ Újabban három kiválóbb mű jelent meg e kérdésről. Az egyik a fennállott Labour Comission volt főtitkárától. Geoffrey *Drage*-tól: *The Unemployd London*. Macmillan and Co. 1894. 277. lap. Az angolországi állapotokat igen beható hely- és tárgyiismeret alapján eseteli és az óriási bajok orvoslására vonatkozó tüzetes nézeteit adja elő. – Victor *Bökmert*: *Zur Statistik der Arbeitsvermittlung und der Arbeitslosen Versicherung*. Zeitschrift des Kön. Sachs. Statist. Bureaus XL évfolyam III. és IV. füzet. – M. Tliury: *Le Chômage moderne* Genf és Paris, Felix Alcan 1895. 846 lap. \

Nevezetes e részben még *Röscher* Vilmosnak hátra hagyott és nem régiben fia által kiadott következő című munkája: *System der Armenpflege mid Armenpolitik*. Kin Hand- und Lesebuch für Geschäftsmänner und Studirende Stuttgart. Fotta'sche Buchhandluüg1894. – Azonban ez a mű kevésbbé ad gyakorlati utasításokat, mint minden idő és hely legkülönfélébb véleményeinek szemléjét.

akár a hatóságok közreműködése mellett, de valamiképp okvetlenül kénytelen lesz megoldani, mert az ily elemek könnyen robbanást, és ezzel kiszámíthatlan pusztulást okozhatnak, mint a bányalég, melyhez nem elég óvatosan közelitett a föld alatti munkás gyújtó lámpája.

II. FEJEZET.

A társadalom feladatai a közgazdasági patriarchálismus terén.

A munkások és munkaadók viszonyának javulása ezek kölcsönös jóakarátát tételezi fel. E javulás nem lehet igazi és állandó, ha abban a kölcsönös megértésnek és az érdekközösség tudatának egy bizonyos eleme nem foglaltatik. Hogy azonban a termelésnél közreműködni hivatott két fél egymást megértse és egymás állását méltányolni képes legyen, ahhoz egészen más felfogásból kell kiindulniok, mint a mely ma még a legtöbb helyen uralkodó. A munkásnak alkalmazójában nem szabad csupán önző, szívtelen kizsákmányolót, a munkadónak pedig alkalmazottjában hitvány eszközt látni, melyet, mint mellőzhetlen rosszat, el kell tűrni, de a mely iránt csak annyival tartozik, a mennyinek nyújtása mellett az még rendelkezésére áll, a legnagyobb boldogság azonban szabadulni vagy legalább lehetőleg távol lenni tőle. A termelésről és ebben mindenkinek szerepéről általán magasb fogalommal kell bírni, ha a különböző termelési feladatok természetes teljesítői közt a közeledéstelő akarjuk mozdítani. Hogy miben kell állani a felfogásnak, azt már Carlyle eszméinek jelzésénél említettem.¹ Az ember

¹ *Carlyle* eszméit fennebb idézett művein kívül «Latter Day Pamphlets» című értekezései tartalmazzák, melyeket 1850-ben tett közzé: s melyek a jövőről, a mintabörtönökről, Downing Street és új Downing-Streetről, a népszónokról, Hudson szobráról és a jezuítizmusról szólanak. E műve most jelent meg német fordításban «Socialpolitische Schriften von Thomas Carlyle». Uebersetzt von E. Pfannkuche. II. kötet. Göttingen, Van der Kock und Ruprecht. 1896.

egyéniisége és társas természete kívánalmait egyenértékűeknek kell elismerni. A társas élet békés fejlődésének követelményei éppen oly nyomatékkkal bírnak, mint az egyén érvényülhetésének feltételei. A kettőt összhangba kell hozni, hogy egyik se valósuljon meg a másik rovására. Az Individualismus mai túltengésével szemben a socialismus túltengésének bekövetkeztét elősegíteni annyi lenne, mint ismét túllőni a célon, mely eljárás újból reactióra, az egyéniség szabad mozgásának kíméletlen, minden közérdeket szem előtt tévesztő biztosítására vezetne. Azzal, hogy ez az összhang valaha tökéletes és változatlan legyen, nem kecsegtethetjük magunkat, de elérésére minden körülmények közt szükséges törekedni. Lehet azonban, hogy a reactió sem okozna annyi bajt, talán nem is képezne visszaesést, mert hiszen az individualismus által mostanáig előidézett bajok sokkal kisebbek, mint a minő jelentőséggel az annak köszönhető vívmányok bírnak. Tény azonban, hogy ma állami, társadalmi és gazdasági életünk minden terén az individualismussal szemben a társas mozzanatokat kell erősítenünk, mivel ennek túlsúlya minden korábban szerzett érdemei mellett kezd oly fejleményekre vezetni, melyek a neki köszönhető vívmányok állandó és békés élvezetének lehetőségét nagyon kérdésessé teszik.

Habár más alakban, de ugyanezen felfogásnak ad kifejezést Comte Ágost positiv bölcséleti rendszere is, mely azonban arra is igényt tart, hogy az újabbkor tudományos: meggyőződését az ember érzelem világával harmóniába hozza.¹ Az egyéniségen kívül vagy felett álló magasb társadalmi érdekek első rangú fontossága kitűnik onnan, hogy hiszen az ember élete a művelődés haladásával mindinkább a társadalmi élettől kap alakot és tartalmat. Cselekvényei kevésbé a mindenütt egyaránt nyilvánuló emberi alaptermészet szerint, mind azon hatás befolyása alatt

¹ *Auguste Comte: Cours de philosophie positive. V. és VI. kötet. Negyedik kiadás, Paris. J. B. Baillière & Als.-Schuhes-Gävernitz: Zum sozialen Frieden. II. kötet. - Chimes: M. Comte and political economy. Essayi közt. 1873. - J. K. Ingram: History of political economy, 1888 a 196-200 lapokon*

alakulnak, melyet az őt környező szokások és intézmények gyakorolnak reá. Miután pedig ezek történeti fejlődés eredményei, igaz az, hogy «az élők felett mindinkább uralkodnak a halottak». A solidaritás tehát a társadalom tagjai, sőt a múlt és jelen közt kétségtelen. Különben ugyanez a viszony áll fenn a jelen és jövő között is. Az emberiség ily formán organicus jelleggel bír. A részek és így az egyén is, a szervek jelentőségét kapják meg. Az emberiség fejlődése mellett az egyén boldogulása mindinkább az egésztől függ és természetes az, hogy magát az egésznek alá kell rendelnie. Voltaképp csak az emberiségnek van önálló léte s az egyén csupán úgy létezik, mint az egyes szerv a szervezetben. Az önzés alárendelése a szeretetnek tehát az emberiség alaptörvénye, mert a leghosszabb és legjobban felhasznált egyéni élet is alig észrevehető részét képes leróni annak, a mit az ember a társadalomtól kapott. A társadalmi érzés csirája jelentkezik már a gyermek szeretetében szülői iránt. A gyermeki szeretet az erkölcsi nevelés kiindulási pontja. Ebből keletkezik az ösökkkel való összefüggés érzete. Ez azon első kötelék, mely az új embert fájának múltjához fűzi. A testvéri szeretet azután a kortársakkal való solidaritás és összetartozás érzetét képviseli. Az erkölcsi nevelés második foka a házastársi szeretetben nyilvánul, melynél az odaadás teljessége a kölcsönösség és felbonthatlanság által biztosítottatik. Ez a vonzalom legmagasb mintaképe a társadalmi érzéseknek.

Az erkölcsi nevelést a szülői szeretet fejezi be. Ezáltal a természet bennünket összeköt a jövővel, mint a hogy a gyermeki szeretet összefűzött a múlttal. Mindebből a positiv bölcselők egyrésze Comte-tal együtt azt következteti, hogy miután az emberiség természetalkotta Organismus, melyben az egyénnek csak mint szervnek van helye, eljövend az idő, midőn az általános elismertetésnek fog örvedeni, mint a hogy Kopernicus elméletét a naprendszerrel elismeri ma mindenki, vagy a hogy a természettan és csillagászat főtörvényeivel szemben nincs egyéni különvélemény. Hogy ez a szellemi és erkölcsi világban is lehetséges, mutatja a kereszténység tanai előtt való általános

meghódolás annak aranykorában. Egy nagy közvélemény fog keletkezni, mely a pozitív tudományok ismeretének terjedésével majd folyton inkább megerősödik. Ennek a közvéleménynek legmagasb erkölcsi célja az, hogy a természetes önzés a társas szeretet alá rendelje magát. A jövő társadalmi viszonyai közt a különféle osztályok alapján egyenlő nevelést fognak kapni. És az újabkori fejlődés csakugyan magával hozza a nevelésnél mutatkozó különbségek elsimulását. A mint ez még tovább halad és a pozitív tudomány általán elterjed, a közvéleménynek roppant hatalma lesz. Az egyesek teljes kizárása a társadalomból: ez lesz a leghatékonyabb büntetés, mely által a közvélemény követeléseinek az egyesek erkölcsi elégtelenségével szemben érvényt szerez, és a mely alól a leghatalmasabb sem vonhatja ki magát. A közvélemény főközege a szemlélődő osztály lesz, mely amint a társadalmi jelenségek tudományossága kifejlődik, éppen úgy ki fog válni, mint például ma külön hivatást képviselnek a csillagászok. Ennek kezdete az írók és a hírlapirodalom hatásában már ma is észlelhető. A közvélemény ezen szócsövei mögött a munkások nagy zöme fog állani. Ez a közvélemény hatalmi eszközök alkalmazása nélkül ki fogja vinni azt, hogy a politika az erkölcsstan követelményeinek lesz alávetve. A politikai és gazdasági hatalom akkor nem jog lesz, hanem hivatás, és az erősek odaadását a gyengék iránt ezek tisztelete és nagybecsülése az erősek iránt fogja jutalmazni. Comte szerint a társadalom egészségi fejlődése nem politikai, hanem erkölcsi változások következményeként várható. És a legnagyobb társadalmi problémának megoldásához is t. i. az egyéni önzésnek megfékezéséhez és az egyéni tulajdonnak a közérdek javára történő felhasználásához, nem jogi, hanem erkölcsi tényezőknek kell közreműködni, melyek az egyén féktelen bírvágyát képesek lesznek megfékezni. A kik magukat az etnikai parancsoknak alávetik, a nevelés befolyása alatt szabad elhatározással fogják ezt tenni. Engedelmeségük tehát az önkéntesség érdekéért fog jelentkezni. És ha a nevelés által oda tudunk hatni, hogy az egyéni tulajdon a közjóra irányuló funktióvá lesz, akkor azt nem vetjük alá

zsarnoki beavatkozásnak, mely az emberi jellemet a legnagyobb mértékben elerkölcsteleníti.

Comte ezen felfogása optimistikusnak látszhatik, mert a változó emberi véleményeket nem veszi eléggé figyelembe, de részemről hajlandó vagyok elismerni, hogy az eszmény, mely után társadalmi bajaink orvoslásánál törekednünk kell, csak az ő idézett nézeteiből alakítható meg helyesen. A társadalom mai alapjait sem most, sem az általunk belátható jövőben nem fogjuk mellőzhetni. De azokon más szellem által áthatott állami, társadalmi és gazdasági politikát kell követnünk. Hogy ezen magasb szempontokból kiinduló eljárás legközvetlenebb eszközlői csak a munkaadók lehetnek, az bővebb kifejtésre nem szorul. Szerintem azonban nem várható, hogy a munkaadók, akiknek a vállalat sikere érdekében az esélyekkel számolni kell, az etnikai törvény szolgálatában annyira fognak menni, hogy csupán ennek meghódolva a munkások megalégedését biztosíthatnák. Ez két okból nem történhetik meg. Mivel mélyebbre ható reformja nélkül a társadalmi felfogásnak a mai alapon a legnagyobb odaadást, sőt önfeláldozást tanúsító munkaadó osztály sem fogja alkalmazottait kielégíthetni, mert ezek egészen más alapon állítják fel követeléseiket, melyek úgy, a hogy ma vannak formulázva, egyszerűen teljesíthetlenné. De a munkaadók is a versenyküzdelemben nem lesznek hajlandók nagy áldozatokra, midőn azok nélkül is megélhetni vélnek, mert hiszen a socialistikus mozgalmaktól való félelem csak balsejtelemként bántja őket, a melylyel szemben az állam védelmében való bizakodás elegendő, hogy amaszt teljesen ellensúlyozza.

Azért áldozatkészséget csak az aránylag kevés, valóban okos és igazán emberiesen gondolkozó munkaadó fog idejekorán tanúsítani, a kiknek esze áthat a jelen viszonyok zavarainak kódén is, és tanácsosnak tünteti fel, hogy ha általános béke nem lehet, legalább ő maga specialis békét kössön a saját munkásaival, vagy a kiknek szíve nem engedi, hogy nyugton legyenek, midőn látják, hogy némi anyagi és valamivel több szellemi munka áldozásával oly hangulatot teremthetnek munkásaikban, mely nekik keve-

sebb nyereség mellett is kedvesebb és bensőleg nyugodtabb existenciát biztosíthat. Kell egy hatalmi tényezőnek közbelépni, mely az egész légkört megtisztítja, a ködöt eltünteti, az ellentéteket, ha lehet rábeszéléssel, ha azonban kell, kényszerrel is ki fogja egyenlíteni, a mely felemel és lenyom, bátorít és elriaszt, jutalmaz és büntet, a szerint, a mint az ellenséges áramlatok kibékítéséhez és azok helyes irányban való tartásához éppen szükséges. Ez a hatalmi tényező az én felfogásom szerint sem lehet más, mint erkölcsi természetű, és az nem állhat egyébben, mint oly erős művelt közvélemény teremtésében és pedig az egész civilisait világon, mely a jogi rendezkedések hiányait pótolva, nyomást fog a törvényhozásra, a kormányzatra, az egyházakra, a társadalom minden osztályára gyakorolni s a mely alkalmas lesz a közfelfogást a termelésről, a javak elosztásáról, a társadalomban elfoglalt pozíciók természetéről a munkaadóknál és a munkásoknál egyaránt gyökeresen átalakítani.

Az ily átalakulás áldásos volta iránt alig merülhet fel kétség. A kérdés csak az, hogy lehet-e általában oly közvéleményt teremteni, mely a mai társadalmi szervezet esetleges egyoldalú működését ellensúlyozni alkalmas. Az a példa, melyet e tekintetben Comte felhoz, csak akkor bírhat nyomatékkel, ha csakugyan van benső igazság abban az alapan, melyen állunk. És ennek felismerése lehet nehéz, mert az igazság burkolva van és mert annak feltüntetése a tárgyilagosan gondolkodók előtt is csak nagyobb apparátussal és hosszabb megfigyelés mellett vezethet mély meggyőződésre, de ha az igazság tényleg létezik, ha a mai társadalmi rend csakugyan nem méltánytalan, akkor ez előbb-utóbb mégis ki fog derülni. Az igazság lelkes híveinek feladata lesz azután ezt az irodalom és a magas rendű agitatio útján az értelmiség benső tudatába átvinni

A mint ez bekövetkezik és az alap igazságos volta iránt minden kétség megszűnik, akkor tisztán taktikai feladat az erre vonatkozó közvéleményt megteremteni. Nincs nemesebi) problémája ennél fogva korunkban a közgazdaságtannak és segédtudományainak, mint e részben lehetőleg mélyreható és lehetőleg széles körű kutatásokat tenni.

Nagyon szépen és meggyőzően fejtegeti e kérdést Marschall.¹ Szerinte csak napjainkban kezdik kérdezni az emberek maguktól: valóban szükséges-e, hogy nagy számú oly emberek legyenek, a kik születésüktől halálukig arra vannak kárhoztatva, hogy a roskadásig keményen dolgozzanak s míg a mások művelt, finom életmódja számára az ennek feltételeit képező eszközöket megszerzik, maguk szegénységük és igavonáshoz hasonló nehéz munkálkodásuk következtében képtelenek annak áldásaiban részt venni. A szegény ember is lehet boldog és elégedett, de a jólét egy bizonyos foka az emberi érzelmek boldogító hatásához okvetlenül szükséges.

Azonban a pauperismus mellett a leglényegesebb emberi érzések is elhalnak keblünkben. A vallás vigasza például gazdagra, szegényre nézve emelő hatással bír, de a szegénység legalsó fokozatán oly hideg van, hogy a vallásos érzelem sem képes már melegíteni többé. A nagy városok népsöpredéke nem ismeri a barátságot, nem a családi élet egységét és nemesítő melegét s az erkölcsi tényezők jótékony hatása nem jut el hozzá. Testi, értelmi és erkölcsi hanyatlása talán nem csupán szegénységének következménye, de annak főoka mégis az anyagi szükségek fedezéséhez mulhatlanul megkívántató javak elégtelenségében keresendő. A szegény szülők gyermeke korán fejezi be neveltetését, hogy jövedelmező munka után láthasson; rossz és kevés eledelt fogyaszt, hiányosan öltözködik és borzasztó helyeken lakik. Mindezek folytán az elme és szív magasi) képességei és fogékonysága nem is fejlődhetnek ki benne. Van e hiányosságban is fokozat. Azonkívül némely ember úgy születik, hogy jobban képes a szegénység romboló hatása ellen küzdeni, de azért egész életén át főbaja mégis a szegénység marad. Az elégtelt lélek, melyet a jóságos természet lehelt beléjük, sok mindenért megvizsgasztja őket, de vannak azután bajok, melyekkel ők sem tudnak kibékülni. Hiszen ha nem is betegek, rendessé lett fáradalmaik mellett is nagyon sokat kell szenvedniök, örömeik igen ritkán jelentkez-

¹ A. Marschall: Principles of political economy. Művének széles látkörű remek bevezetésében fejtegeti az idézett kérdést.

nek és akkor is nagyon halványak, ha pedig betegség köszönt be hozzájuk, az szenvedéseiket az elviselhetlenségig fokozza.

Azért, a ki a tömegnyomor okait kutatja s elhárításának módjait s eszközeit sikerrel keresi, az emberiség legnagyobb részének hanyatlását segít megakadályozni. A legújabb kor gazdasági tudományának ez a törekvés adja legfőbb jellemvonását. Az emberi méltóságot csak a kereszténység proclamálta, de csupán a legújabb időben kezdjük e jelszónak valódi értelmét felfogni. A munkásosztály folytonos haladása alapot látszik szolgáltatni annak a reménynek, hogy a földhöz ragadt szegénységet és az alsó rétegek baromi tudatlanságát és kedélybeli sivárságát fokozatosan ki lehet küszöbölni társadalmunkból. A gépek használata sok kimerítő és lealázó dologtól szabadította meg a munkásokat. A munkabérek emelkedtek, a közoktatás folyton javult, a jobb nevelés egyre szélesebb körökben terjed. A vaspálya és a nyomda' lehetővé tette, hogy az ugyanazon termelési ág körében foglalkozók, ha egymástól távol fekvő helyeken kénytelenek is rendszerint tartózkodni, könnyen érintkezhetnek egymással, s nagyszabású mozgalmakat indíthatnak meg és vezethetnek sikerre érdekeik megóvása céljából. Az értelmes munkás keresetté lőn és sok termelési ágban már a többséget képezi. A képzett munkás már megszűnt az alsó osztályhoz tartozni, mert finomabb, nemesebb, s erkölcsileg és értelmileg is tartalmasabb életet folytat, mint a minőnek csak egypár századdal ezelőtt is a felsőbb osztálybeliek nagy többsége örvendhetett.

Nincs tehát lehetetlenség a mai társadalmi rendszer mellett sem Carlyle azon követelésében, hogy a társadalmi lét célját ne az egyes kiváltságos állásúak jólétének biztosítása, hanem a tömegek boldogulásának előmozdítása képezze. Ez semmi más, mint a fejlődés menetének természetes következménye, mert hiszen a társadalmak mindenütt demokratizálódnak és minél általánosabb a műveltség, a társadalom súlypontja annál jobban lesüllyed az alsóbb osztályok körébe. Ezt eleinte bajnak és továbbhaladását a társadalom mai alapjaival össze nem egyeztethetőnek voltak hajlandók kijelenteni ennek hívei.

De a következés megmutatta, hogy csak ez a fejlődés hozhatja meg a békét és hogy azt nem szabad akadályozni, hanem elő kell mozdítani. Akadályozása robbanásokra vezet, támogatása pedig az ellentétek elsimítását mozdítja elő.

Igen megnyugtatók e részben azok az adatok, melyeket az angol társadalom újabbkori fejlődésére vonatkozólag a Board of Trade gyűjtött. Ezekből kiderül, hogy a munkásosztály helyzete egy félszázad alatt mennyire javult. Mindenkétséget kizáró módon tüntette fel ezt Robert Giffen.⁴ Szerinte a munkabérek ötven év alatt 50-100 %-kal emelkedtek. Nevezetesen az asztalosoké 48-86, a staffordshire-i bányászoké 50, a huddersfieldi gyapjúszövőké 55, a bradfordi takácsoké 115-150, a fonó munkásoké 160%-kai. Ugyanily adatokat szolgáltatottak a különböző kereskedelmi kamarák is. A mezei munkások bérei szintén emelkedést mutatnak mindenütt. Angliában éppen úgy, mint minálunk. Az aranyvaluta sokak állítása szerint az árakat általában lenyomta, ez azonban a munkánál nem volt érezhető. Ellenben az élelmi szerek árának alábbszállása kétségkívül javára vált a munkásosztálynak. Különösen . áll ez a gabonára nézve, mely a tengerentúli verseny folytán mindenütt sokkal olcsóbb lett. Mindebből világosan következik, hogy a munkásosztály megélhetése az újabb korban két irányban is kedvezőbben alakult: többet kereshetett és élelme olcsóbbá lőn. Az élvezeti szerek, tea, kávé, cukor, dohány fogyasztása fejenként nagyobb lett. Hogy az életmód lényegesen javult, azt kétségtelennek mutatja a kedvezőbb halálozási arány, a mely az esketések százalékával együtt tudvalevőleg a legbiztosabb fokmérője a népek jólétének.

Az átlagos élettartam 2-3, a nőknél meg éppen 4-5 esztendővel emelkedett az 1880-nal végződő negyven év alatt. A közjólét javulásáról tanúskodik, hogy Angliában Irland nélkül a nyilvános segélyben részesülő u. n. pauper a népesség óriási mérvű emelkedése daczára 1860-cól 1888-ig 965,229-ről 97,580-ra szállott alá, a mi a népszaporodást is számításba véve 50%-nyi csökkenést jelent.

¹ The Progress of the Working Classes by Eobert Giffen. London, 1884.

Giffen Angliára nézve különben azt az állítást is megcáfolja, hogy a vagyon mindig kevesebb és kevesebb kézben összpontosul s hogy az ellentét szegény és gazdag között mindig élesebb lesz.¹ A középosztály Angliában nem gyengül, hanem erősödik és pedig éppen a munkabér emelkedése folytán. A 2000 font sterlingig terjedő jövedelmek a felső kategóriákban is rohamosan, a 2000-5000 fontos jövedelmek aránylag is sokkal kevésbé szaporodnak, az 5000 fonton felüli jövedelmek száma pedig éppenséggel csökkent.

Ezt a depressio felett tanácskozó királyi bizottság 1883-ban állapította meg. Később konstatáltatott, hogy a munkásosztály felső és a középosztály alsó rétegeit magában foglaló 150-500 fontos jövedelmű kategória az 1877-1886-ig terjedő évtized alatt 21,4%-kal gyarapodott, ellenben az 500 fonton felüli jövedelemé 2,3%-kal kevesbedett. A biztosítási és a házadóstatisztika ugyanily fejlődést tüntet fel. A középvagyon erősödéséről tesz tanúságot az is, hogy az egyéni vállalatokkal szemben a részvénytársasági az iparban mindig nagyobb tért foglal, a mi lehetővé teszi, hogy a vállalkozás sikereiben és előnyeiben a közép, sőt a kis tőke is részt vegyen. A mi tényleg számos esetben be is következik és a nagy vállalatok mindinkább ezek kezébe kerülnek, mert főleg ezek tömörítése útján keletkezik az ahhoz szükséges nagy tőke.

Ha e tényeket megfigyeljük, akkor azon támadást, melyet a társadalom mai alapjai ellen a socialisták intéznek, nagyrészt igazolatlannak kell tekintenünk. Az átmeneti állapotok jelenségeire építette rendszerét Marx is és olyan feltevésekből indul ki, melyek tüzetesebb vizsgálat mellett nem létezöknék mutatkoznak és ennél fogva következtetései is csak tévesek lehetnek. Azt azonban el kell ismerni, hogy a mai alapon az ellentétet munkás és munkaadó, nagy vagyon és szegénység között nagyon ki lehet élesíteni. A chartista mozgalom története bizonyítja, hogy míg a munkásokkal szemben az angol társadalom és vele a törvényhozás is a

¹ Robert *Giffen*: Increase of moderate incomes. – Elnöki jelentés 1887. decz. 17-ről.

rideg visszautasítás álláspontjára helyezkedett, addig Angliában is igen aggályos jelenségek mutatkoztak. A mint azonban a munkások egyesülési és gyülekezési joga elismertetett, midőn azok élelmezése olcsóbbá lón, midőn a munkaadók őket egyenrangú félnek kezdték elismerni, a helyzet csakhamar igen előnyösen megváltozott.¹

Ennek különben még egy nagyon csattanós bizonyítéka létezik, melyet az északamerikai és az ausztraliai munkásviszonyok összehasonlítása szolgáltat. Az északamerikai Egyesült Államok akkor alakultak angol gyarmatosokból és akkor gyarapodtak legjobban angol kivándorlókka, midőn Angolországban a classicus nemzetgazdasági iskola befolyása alatt az Individualismus a legkorlátlanabbul uralkodott. Ennek az eredetnek nyomát az északamerikai munkásviszonyok, melyeket különben a német socialdemokratia szelleme még jobban elvadított és ott oly hatást gyakorolt, a minőt Angliában megközelítőleg sem tudott elérni, még ma is magukon viselik. Ezzel szemben áll Ausztrália, a hova akkor vándoroltak ki nagyobb mértékben az emberek, midőn az altruistikus felfogás Angliában már jelentékeny tért hódított. Ezt az újabb szellemet vitték magukkal és társadalmukat annak befolyása alatt rendezték be. És az eredmény? Sir Charles Dilke² tanúsága szerint rendkívül kedvező.

Amerikában a kartellek és trustok útján óriási, úgynevezett mammoth-vállalatok keletkeznek, a melyekkel szemben a munkásosztály befolyása tényleg megsemmisül. Ezzel ellentétben már Angliában is a munkások befolyása egyre növekszik és ezzel lépést tart a társadalmi béke visszatérte is. Az angol munkás-mozgalmak azonban sehol sem érvényesültek oly teljesen, mint Ausztráliában, a hol a munkás a legjobb életmódnak örvend az egész világon.

A nyolcz órasi munkaidő általán alkalmaztalak és a

¹ *Schutze-Gävernitz*: Zum socialen Frieden 1. köt.

² Sir Charles Wentsortk Dilke: *Problems of Greater Britain*. Negyedik kiadás 1890. I. kötet 149. és következő lapok. «Victorian workers of all Classes, and in some degree the workers of all the Australian colonies, now possess advantages, which make Australia a workers paradise.»

társadalom minden osztálya azt jogosnak és méltányosnak ismeri el. Legjellemzőbb a dologban, hogy a jelzett munkaidő behozatalát nem a törvényhozásnak, hanem a szokásnak köszönik. Hogy e részben mily kevés szükség volt az államhatalom támogatására, mutatja Dél-Ausztrália parlamentjének példája, a melyben az erre vonatkozó törvényjavaslatot a többség ugyan elfogadta, de oly kevés súlyt fektettek reá, mert az élet a nyolcz órai munkaidőt már úgy is mindenfelé meghonosította, hogy harmadszori felolvasása elmaradt. És ezen munkaidő mellett munkás és munkaadó egészen jól érzi magát.

Dilke kiemeli, hogy az ausztráliai munkások, a kik rendszeren folytatják a testgyakorlatot és a kik rendszeres iskolázásnak örvendhettek, mily jól néznek ki. A betegség, aggkor, baleset beálltára vonatkozó munkás-biztosítás általán alkalmaztatik. A munkás-szövetségek képviselik a legnagyobb politikai hatalmat, mivel a népesség legnagyobb része városokban lakván, ott a birtokosokkal és tőkészekkel közös érdekei vannak. Minden munkás egyúttal tulajdonosa legalább lakóházának, melyet nagy építő-vállalatoktól törlesztésre vesz meg, és részese a vállalatnak, mert takarítmányaiból részvényeket vásárol. A városok kezelik a világosítási, vízvezetéki és helyi közlekedési vállalatokat, és pedig ép úgy a közérdek szempontjából, mint a hogy az állam kezeli a nagy vasutakat.

Az adórendszer is kíméletesen bánik el a munkásosztálylyal. Be van hozva a progressiv adóztatás még az örökösödési adónál is, a mely Victoria államban 10, Új-Seelandban 13%-ra emelkedik. Igen jelentékeny adó ez, de a tőkeképződésre azért mégsem hat károsan. Külön munkáspárt nincs, mert a munkás érdekeit szíven viseli az egész közönség. A munkás és munkaadó közötti nagy küzdelmek alig fordulnak elő, mert a felmerülő súrlódások békeltető bizottságok és egyeztető kamarák előtt idejekorán simítatnak el. Habár a politikai hatalmat magukhoz ragadhatnék, a munkások nem törekszenek a parlamentbe, hanem képviselőiket az irodalmilag képzett körökből választják. A parlamentben uralkodó hang nagyon tisztességes, a kormányzat

hasonlíthatlanul kifogástalanabb az amerikaiénál, hol tudvalevőleg a korrupció sok bajt okoz. Az oktatás felekezetenélküli és daczára ennek, a nép vallásosabb, mint az angol, vagy amerikai.¹

Íme egy oly példa, mely megnyugtathatja mindenki lelkiismeretét, ha a társadalom mai alapjait mindenáron fentartani kívánja. Ez az ár első sorban pedig az alsó osztályok emelése- és elismertetésében áll. A tömegnyomort a tömegek állapotának javításával kell megelőzni. Az egyéni érdekek túltengése a közérdek okos és gondos ápolása által korlátozandó és ennek legjelentékenyebb segéd-eszköze egy hatalmas közvélemény lenne, melyet meg kell teremteni, mert a nélkül az alsóbb osztályok és különösen a munkások javára hozandó törvények is csak írott malasztként papíron fognak maradni, ha egy-egy befolyásos államférfi, vagy párt azt netán ki is tudta a törvényhozástól csikarni.

E közvélemény megteremtésének első feltételül azt említettem, hogy az bensőleg valóban igazságos legyen. A felhozottak által bizonyítani törekedtem, hogy az alap, melyen állana, nem volna igazságtalan. A második feltétel az: hogy annak apostolai keletkezzenek, a kik igazságos voltának tudatától áthatva odaadással, és ha kell önfeláldozással az értelmiséget és magát a munkásosztályt is erről szintén meggyőzni akarják.

Az újabb közgazdasági irodalom világszerte mutatja, hogy ez az irány vonzó erőt gyakorol a legjobbakra is. De oly nagy hatással a társadalmi rend hívei nem léptek fel sehol, mint Angliában, melynek példája lelkesítette

¹ Az angol munkások állapotára nézve főleg Gaskell után érdekes felvilágosításokat nyújtott, habár socialistikus színezéssel, a többi közt *Engels*. Die Lage der arbeitenden Klassen in England. Nach eigener Anschauung und authentischen Quellen, Zweite durchgesehene Auflage Stuttgart. Dietz 1892. Az amerikai viszonyokat alaposan ismertet Richard T. *My: The labor movement in America*, London William Heimann 1890. Művének szellemét következő szavai jellemzik: In the harmonious action of State, Church and individual, moving in the light of true science, will be found an escape from present and future social dangers. Herein is pointed out the path of safe progress; other there in none.

azután a többi nemzetek fiait is a socialis béke útjainak egyengetésére.

E tekintetben nagy szerepet játszottak és játszanak az angol egyetemek és az egyház szolgálatában álló férfiak. Csak röviden akarok ez utóbbiakról megemlékezni, mint a kik főleg gyakorlati tevékenység által törekedtek a keresztény vallásnak a felebaráti szeretetre vonatkozó tanait megvalósítani. E tevékenység példája az, mely az oxfordi egyetemről indult ki és a melyet Pusey kezdeményezett. Ő, mint az oxfordi Christ Church College-gal összeköttetésben levő székesegyház és káptalan kanonokja, élére állott annak a mozgalomnak, melynek számos támogatója van az anglican egyház lelkészei és hívei között, és a melynek iránya sokban hasonlított a keresztény socialismushoz, a mennyiben vallásos formában ez is antiindividualistieus alap gondolatokra támaszkodik.

A Pusey iránya kevésbé szabadelvű, mert a híveket a társadalmi téren is az egyház által kívánja vezetetni, de ennek szolgáitól azután a közönség érdekei iránti teljes odaadást és az askezisig fokozódó szigorú életet kíván. A conservativ körök bizalmát teljesen meg tudta nyerni, míg az angol keresztény socialismus mozgalmat azok nagyon radikálisnak tartják. Bármit mondjanak is ellene, s bármennyire igaz is, hogy sok középkoriasság van felfogásában, de sikerei igen figyelemre méltók. Hogy missiói és intézményei által rendkívüli hatást tudott gyakorolni, az tagadhatatlan. Londonban az Excter-Hall képezi e mozgalom fősziaterét. Ezzel hozattak kapcsolatba az egyes ifjúsági egyletek. A munkás-ifjúság mulató-, társalgó-, olvasótermei és könyvtárai a Stranden, tehát az élvezetek városrészében vannak, hol a csábítás ingere a legnagyobb az ifjúságra nézve.

Gondoskodva van arról, hogy a szórakozáson kívül a fiatal munkások olcsó és jó ellátásban, sőt oktatásban is részesüljenek. A továbbképzés a vallásos gyakorlatok mellett valóban nagyszabású berendezésnek örvend. Ez intézmény keretében a legtöbb nagy újkori nyelvből, matematikából, kereskedelmi szakokból, jogból és művészi gyakorlatokból rendszeres oktatást nyernek az ifjak, sőt a haladottabbakat

a londoni egyetemen tartatni szokott vizsgálatokra is előkészítik. A vasárnapi iskoláztatás útján az alsó osztályok értelmi és erkölcsi színvonalának emelése e missziók által óriási mértékben eszközöltetik.

A mozgalom e tekintetben oly sikeres, hogy nem annyira tanulókbán, mint tanítókbán van hiány. Igaz, hogy ezektől odaadó és legnagyobbbrészt ingyenes munka kívánatik. Ha a jelentkező tanulókat mind kellően akarnák oktatni, e vasárnapi iskolákban 200000 tanítóra volna szükség. A vasárnapi iskolákba összecsoportosított fiatalság kedélyét is ápolni kívánván, a nagyobb városokban vasárnap délutánonként 60-70000 fiatal egyén szórakoztatásáról gondoskodnak ének, játék és nekik való beszédek által. Ha mindennek vallásos célja van is, de miután a felekezetieségtől a mozgalom ment és kizárólag a keresztény felfogás, a felebaráti szeretet, az áldozatkészség és az erkölcsös élet terjesztésére irányul, lehetetlen e törekvéseket a társadalmi béke szempontjából kicsinyelni, midőn e mellett még annyi hasznos ismeretet oly nagy mértékben terjeszt az alsó osztályoknál.

Az a tevékenység, melyet az egyetemek férfiai az alsóbb osztályok érdekében kifejtettek, már sokkal közelebb esik tárgyunkhoz.¹ Különösen két kiváló nevet kell e tekintetben megemlítenem. Az egyik a Ruskin-é, a másik Toynbee-é. John Ruskin mint műtörténész bír első sorban jelentőséggel, de «Unto this last» című munkájában a nemzetgazdaság alaptanait és pedig a Carlyle szellemében bírálat tárgyává tette. Szerinte a nemzetgazdaságtan fő tárgya nem a termelés, hanem a fogyasztás, t. i. az emberi életnek physikai, értelmi és szépiészeti szempontból való legcélszerűbb fentartása.

Egy termelés sem gazdaságos, mely nem hoz létre vagy nem tart fenn életet. A nemzetekre nézve nem az a főkérdés, hogy mennyi munkást alkalmaznak, hanem, hogy ezáltal mennyi életet tesznek lehetővé.

Abban áll éppen a haladás, hogy míg az előtt túlságosan sok munkát fordítottak oly dolgokra, melyek az

¹ Schutze-Gävemiti: Zum socialen Frieden I. kötet.

emberi életre nézve közömbösek, addig újabban a nélkülözhetetlenek, a levegő, világosság és tisztaság megszerzésére fektetik a legnagyobb súlyt.

Az amit Raskin a versenyről mond, melyet elitiei, nagyban és egészben megegyezik azzal, amit a termelés szervezetlen voltáról Carlyle állított. Ennek következménye az, hogy míg egyfelől a készletek nagyon felhalmozódnak, addig másfelől a mutatkozó hiány nyomort és ínséget idéz elő. Ruskin különösen rosszalja azt, hogy a munkabér a kereslet és kínálat által állapíttassák meg, mert ez nem áll a társadalom érdekében. Hiszen a legfontosabb szolgálatok bérének megállapítása úgy is ki van már véve. a verseny befolyása alól. Az állami és egyházi főhivatalok nem árlejtés útján töltenek be és sem az ügyvéd, sem az orvos választásánál nem az a fő tekintet, hogy ^keveset fizessünk munkájukért. Szerinte a jó és a rossz, az erős és gyenge munkásokat egy formán kellene fizetni, minek felfogása szerint az lenne az eredménye, hogy a jó munkások alkalmaztatnának, a rosszak pedig nem. Ma a rossz munkások is alkalmazást kapnak, de annak a sok rossz és hamisított termelvény fogyasztásával a közönség vallja kárát. A tőke megítélésénél is elhagyja az individualisztikus tért. Szerinte a tőkésnek nem saját érdekében kell tőkét hasznosítani, hanem azért, hogy a társadalomnak tegyen vele szerves szolgálatot. Nem nagyobb mérvű közgazdasági feladata a kereskedőnek nyereséget felmutatni, mint a tanítónak fizetést szerezni. Ennél a fizetés a tevékenység járuléka, de nem fő tartalma életének és a tiszteletdíj sem életcélja a jó orvosnak. Carlyle ezt úgy fejezte ki, hogy minden jó munka voltaképp megfizethetetlen. Mindkét író a társadalmi felfogás álláspontjára helyezkedett, amely a Tornybee Arnold neve alatt megindult mozgalom háttérét képezi.¹

Midőn arról beszélék, hogy a társadalom felsőbb osztályainak fontos erkölcsi kötelességei vannak az alsóbb osztályokkal szemben, lehetetlen Toynbeet, akinek vonzó egyénisége, és tanításai környezetére oly nagy hatással voltak,

Földes Béla: Az angol egyetemek és a munkás-ügy különös tekintettel Toynbee Halíra, Budapest 1891.

hallgatással mellőznöm. Toynbee Arnold 1852 április 23-án Londonban született. Emberies érzületű atyja meghalt, mielőtt önfeláldozó szellemű fia tizennegyedik évét betölthette volna, A fiatal ember gyenge szervezettel, de behatóan éles észszel és arany szívvel bírt. Eszménye a csendes élet, a tudóskodás volt, amelyet nem dicsvágyból, hanem azért szeretett, mivel feladatát az igazság kutatása képezi. Azonban a folyton felmerülő társadalmi válságok oly hatással bírtak érző lelkére, hogy nem vonulhatott vissza búvárkodni, így történt, hogy a tudomány iránti szeretetét átvitte a nyomorgó munkásosztályra, amely iránt példája és tanításaival környezetében is önzetlen részvétet tudott ébreszteni. Az egyetemi évek eltelte után tanára és kormányzója lett az oxfordi Baliol-College-nek. Jellemének fővonása a rokonszenv volt. Ez benne az egyetemi tartózkodás ideje alatt még jobban kifejlődött. Minden körülmények közt tárgyilagos maradt, és sem haragot tartani, sem valamit csupán mások tetszésének megnyerése végett mondani nem tudott. Ez volt későbbi hatásának, melyet a munkásokra gyakorolt, a titka, mert hallgatói kiéreztek, hogy belőle nem személyes vagy osztályérdek, hanem annyi hamis között a népnek valódi barátja szólal meg. Ezt a hatást még fokozta az, hogy látták, minként rövidíti meg ezen gyenge beteges ember életét a munkások javára kifejtett önfeláldozó fáradozásával, melyre utalva egyáltalán nem volt. Toynbee, mint említettem, Londonban született és nem vallásos irányú, hanem nagyon szabadelvű emberek körében nőtt fel. Egyik tanára által ismerkedett meg a Kant-féle bölcseséggel és később szívta magába a felekezetiességtől ment tiszta keresztény szellemet, mely jóságos természetének megfelelt és mely őtet az emberszeretet gyakorlására megtanította. Toynbeének lassanként az a meggyőződés támadt, hogy a vallás nem kezdete, hanem befejezése a tudománynak. A vallás nála nem az ész, hanem az akarat dolga volt, mely neki erőt adott, hogy igazán társas jellegű és tartalmú cselekedetekre határozza el magát. Szerinte azonban a kereszténység nem abban áll, hogy Krisztus egyes

tanításait igazaknak tartjuk, hanem, hogy példáját kövessük. Ezzel a törekvéssel látott munkájához minden reggel, ismételve megfogadván, hogy az nap önzését jobban megfűkezi, mint arra korábban képes volt. Ez a meggyőződés kísérte fel őt a tanszékre, a szegények odúiba és tömeges gyülekezeteibe. Különben a munkások anyagi helyzetének javítására is azért törekedett, hogy azok a mindennapi megélhetéstől való félelmet levetkezve, tisztább és emberhez méltóbb életet folytathassanak.

A mi álláspontját a közgazdaság tudomány iránt illeti, azt lehet mondani, hogy ő a classicus nemzetgazdaságtannal szemben kifejlődött antiindividualisticus áramlatot helyeselte, de az egyén felszabadításában rejlő történeti eredmény nagy becsét készséggel elismerte. Az első szabadelvű író volt, aki nem hódolt a manchesterismusnak. Nem sajnálja a régi hűbéri rendszer békóinak megszűntét, de a jelen szervezetlenségét sem tartotta kielégítőnek, s e hiány pótlását a szabad társulástól várta. Hangsúlyozta, hogy a demokraczia mentette meg Angliát.¹

Toynbee az állami beavatkozás híve, de ezt csak az egyéni tevékenység segédeszközöként kívánja alkalmaztatni, melyet nem akar elnyomni, hanem csupán pótolni, ahol az önszegély még nem eléggé hatályos. A szegények egyenes segélyezését megakarja szorítani, ellenben az állam nagyobb mérvű közbeléptét sürgeti a nevelés, a munkáslakások kérdésének megoldása és az egészségügy javítása terén. Az általa képviselt socialismus nem ellensége az egyéniségnek, hanem annak fejlesztésére törekszik az által, hogy az erőst ethikai és eszményi világfelfogás terjesztése által akarja meghódítani és oda kívánja vinni a dolgot, hogy az állam közbelépése a gyengék javára az erősek önmérséklete folytán minél inkább szükségtelenné válják. A tőkének és a tőkepénzeseknek szociális nevelést akar adni. Eszménye továbbá a nemzeti műveltség egysége, melyet úgy kíván elérni, hogy ha azok, akik a nemzet legnagyobb kincsének, a műveltségnek, birtokában vannak, szabadidejüket, melyet az

¹ A, Toynbees: Industrial Revolution. London 1884.

alsó osztályoknak köszönek, arra fordítják, hogy velők érintkezve értelmi és erkölcsi színvonalukat emeljék s a köztük és a felső osztályok között levő űrt áthidalják. A tudomány férfainak a tárgyilagos igazság kutatása és hirdetése által az egész nemzet vezéreinek kell lenni, mert szerinte a tudománynak és műveltségnek létjogát éppen úgy, mint a gazdaságét, csak az a kötelesség állapítja meg, hogy tulajdonosa a közjó érdekében használja fel azt.

Ilyen szellem és felfogás hatotta át e férfiút, aki rövid, de nemes életét áldozta magasztos eszméinek. Főérdeme, hogy ezen felfogásnak az oxfordi egyetemet is megtudta nyerni, melytől a mozgalom kiterjedt aztán a többi egyetemekre. Toynbee maga is kereste az érintkezést a munkásosztályllyal és az egyetemi mozgalom legkiválóbb, legönzetlenebb mintaszerű személyesítője lön. London keleti részében, a Whitechapel külvárosban, ahol a munkások nyomora és elzüllöttsége a legnagyobb, 1875-ben maga is hosszabb időt töltött és példáját számos fiatal egyén követte.

Követői nem osztják a vallásos missziók felfogását, de szociális törekvéseiket szívesen mozdítják elő, és velők közösen a fontosaknak tartott társadalmi feladatok megoldására szövetkeznek. Toynbee még nagyobb súlyt fektetett az északi angol vidékek haladottabb munkásosztályára, s annak ott és Oxfordban is gyakran tartott előadásokat, melyek mindig mély nyomokat hagytak maguk után. Ez a lázas, önfeláldozó tevékenység teljesen aláásta különben sem erős szervezetét és a munkásosztály őszinte, mély sajnálkozása mellett szállott korai sírjába.

A Toynbee Arnold által képviselt szellem úgy elterjedt az angol művelt osztályok körében, hogy George Henrik nyilatkozata szerint az amerikai Angolország meglátogatása alkalmával semmi sem lepi meg annyira, mint az, hogy a felsőbb osztályok kötelességérzete az alsóbbakkal szemben milyen erős, és éber lelkiismeretek nemcsak szavakban, hanem tettekben is milyen hatalmasan nyilatkozik. A művelt új nemzedék bámulatra méltó odaadással és gyakorlati ügyességgel látott a munkásosztályllyal való okszerű foglalkozásban álló nagy társadalmi feladat megoldásához. Gondoskodni igyekszik a munká-

sok szabadidejének hasznos eltöltéséről,¹ testi erejének nemzeti játékok általi fejlesztéséről, a munkáslakásokat meglátogatták és az egészségügyi törvények intézkedései ellen elkövetett kihágásokat az illetékes hatóságok tudomására hozzák. Továbbá a munkásosztály nevelésénél, oktatásánál és továbbképzésénél tömegesen közreműködnek. A Westend előkelő, finom és tanult fiatal emberei napi foglalkozásaik befejeztével esténként valóságos népvándorlást képező rajokban mennek az East Citybe, a Whitechapel és a többi külvárosokba. ahol a szegényebb és tanulatlan munkásosztály óriási tömegekben lakik, mert számuk meghaladja a kontinens milliós városainak egész népességét, hogy annak üdülésénél, s községi és társadalmi életszükségeitei kielégítésénél, testi, szellemi és erkölcsi gyakorlatainál vezére, támasza, buzdítója és gyámolító barátja legyen. Az egyházi és világi értelmes elemek versenyeznek egymással és vállvetve törekszenek elhárítani azt az óriási veszedelmet, mely e tengernyi nép elvadulása által az angol művelődés központját közvetlen közelben folyton fenyegetné. A legtöbb ilyen társadalmi szolgálatot teljesítő értelmes egyén hetenként egypárszor megjelenik a munkás fiatalságot, legényeket és leányokat tanító, nevelő és szórakoztató intézetekben. Már mostanáig is több mint fele az ottani alsó osztály ifjúságának részesül e jótétemény áldásaiban. Lehetővé teszik, hogy az egyes városrészek önkormányzati testületeiben, a községtanácsban, az iskolaszéken, a szegényügyi bizottságban, a munkások honpolgári és városatyái feladatainak az értelmiség vezetése mellett eleget tehessenek. A különféle ifjúsági egyletek és munkásclubok működésénél segédkeznek. Mindenkinél felvilágosítással és útmutatással szolgálnak. Odahatnak, hogy a munkásosztály önfegyelmezése minél hatályosabb lehessen. Az angol kormányzati és politikai élet demokratizálódása fontosnak tünteti fel, hogy az alsó rétegek se maradjanak el a korszellem megett. Az értelmiség ezen fáradtságos és önzetlen közreműködésének köszönhető, hogy Angliában a közvélemény

¹ E tekintetben kitűnik egy hölgy, *Octaviai Hill* a ki az egész rendszerről fejlődött rent collecting alkalmával a munkás családok bajait felfedezni és orvosolni igyekszik.

nem rétegek szerint alakul, hanem úgy a pártok, mint a társadalmi áramlatok minden osztályú emberre kiterjednek és valóban nemzeti közvélemény támadhat, mert az magát minden rétegen keresztülörve, az egyes osztályok közös nézeteit összefoglalja, Az északi angol iparos grófságokban ugyanezt a trades union-ok választmányai teszik. Itt az önszegély már határozottabb alakot ölt. De a társadalom értelmes osztályai annak működésében is részt vesznek. Nem a munkaadók itt sem azok, akik a felsőbb osztályokat első sorban képviselik, hanem a honoratiorok, az ügyvédek, orvosok, hivatalnokok, tanárok és általában az egyetemet végzett értelmes, hazafias és emberies érzelmű gentleman-ek. A legtöbb nagy városban most már az alsó osztályok tömeges technikai képzésére is nagy súlyt fektetnek. Ez az u. n. néppalotákban (people's palace) történik, melyek mintaképét az a londoni hasonló intézet képezi, melyet 1887-ben május 14-én a királyné nyitott meg. Ez intézetben a természettudományokat már 1889-ben is tizenkilencz osztályban adták elő és huszonkét mesterséget tanítottak ott, Több osztályban tanították a művészeteket és a műipart, tizenhatsz osztályban oktatták az ifjúságot a kereskedelmi tudományokra, a nők közt pedig a háztartási ismereteket terjesztették. Erkölcsileg és szépsézetileg kedvező hatású mulatságokat is rendeztek e néppalotában. Például a múlt években ott képkiallítás rendeztetett, melyet több mint 800,000 ember látogatott. A könyvtárt hetenkint ezer, vasárnaponként pedig 1750 ember látogatja átlag, jeléül, hogy a munkásosztály is részt vesz abban. A vasárnapi orgona előadást rendszeren 5000 ember élvezi. Londonban a munkásosztály a szociáldemokrátiára nézve megközelíthetőbb, az északi vidékeken ellenben az már oly haladott és józan, hogy a politikai kérdésekről egyes gyülekezésekben nyilvánított nézetei a felsőbb osztályok véleménynyilvánításától alig különböznek. A társadalmi patriarhalismus szolgálatában főleg két intézet áll, melyek nagy mozgalmak központját képezik, az Oxford-house és a Toynebee-Hall, mindkettő London keleti részében. Az első alapítása az oxfordi egyetemből indult ki és a londoni munkások vezetésére a Bethnal-Green-en ala-

kult egyházi jellegű intézetet képez, mely azonban daczára annak, hogy missio, tevékenységét korántsem szorítja a vallásos térre, hanem a vele szövetkezett 40 munkásclub által rendkívül üdvös befolyást gyakorol a szegény-lakosságra. E munkásclubok némelyike ezernél is több taggal bír. Ki van zárva belőlök a politika és az alkohol-fogyasztás.

Oktatás, nevelés, továbbképzés, előkészítés, szórakoztatás, izlés- és észfejlesztés, szívnemesítés minden eszközzel és minden irányban: ez képezi feladatát, melyet megoldani az oxfordi egyetemnek laikus volt tagjai is nagy számmal és nagy bnzgalommal segítenek elő.

A *Toynbee-Hall*nak világi jellege van, és mint ilyen sokkal kevésbé fordul a lakosság legsalsóbb rétegeihez, melyet a vallásos színezetű intézetek és közegek jobban közelíthetnek meg. De a munkásosztály értelmesebb felső rétegei körében azok színvonalának emelése által szintén rendkívüli szolgálatot tesz a társadalomnak. A *Toynbee-Hall*t tudvalevőleg nem az alapította, akinek nevét viseli, hanem barátai, kik az ő szellemében vezetik azt és általa az ő felfogása értelmében kivannak London keleti részében a munkásokra befolyást gyakorolni. Ez intézet felállításának fő indokát az a meggyőződés képezte, hogy a munkások körében észlelhető bajokat nem annyira a törvények, mint inkább a munkások közérzúlete, szervezkedése és közvéleményének hiánya okozta. Ezt pedig tudatlanságuk, tétlenségük, elszigetelt állapotuk és. észszerűtlen aprólékos önzésük idézi elő, melyeket azonban hamarosan megszüntetni nem lehet. A *Toynbee-Hall* működése akkor kezdett valóban nagy szabású lenni, midőn mind a két fő angol egyetem, az oxfordi és cambridgei, megegyezett abban, hogy azt a London keleti részeiben lakó rengeteg munkás lakosság gondozásának együttes központjává teszik. Miután pedig a két egyetem tanárai és volt hallgatói, akik azokkal tovább is érintkezésben akarnak maradni, folytonosan nem működhetnek benne, hanem idejöknek csak egy-egy rövidebb, legfelebb hónapokra terjedő, szakaszát szentelhetik e célra, a folytonosság és a rendszeresség biztosítása végett előljárót alkalmaztak, aki egész mostanáig egyházi férfiú volt. A *Toynbee-*

Hallban a munkások javára előadásokat tartani, arra támaszkodva a munkásosztálynak önkormányzati és társadalmi szolgálatokat tenni, divatossá lön az értelmiség körében és ezen gentlemanlike eljárás úgy van berendezve, hogy az csakugyan alkalmas az alsó osztályokat a magasabbakhoz tetemesen közelebb vinni. A vélemények ott szabadon nyilváníthatók és miután sem párt-, sem felekezeti érdek nincs játékban, a türelmesség oly nagy, hogy a munkásoknak még a tőkés osztály elleni kifakadásait is nyugodtan meghallgatják, a minnek aztán legcsattanósabb czáfolata, hogy annak is számos képviselője a munkások jólétének ezen ápoló intézetében tölti önzetlenül azt, a mi reá nézve mindennél becsesebb, idejét. Ez intézetben az oktatás, szórakoztatás, erkölcsnemesítés és felvilágosítás munkája azután nagyszabású és tervszerű tevékenység mellett foly. Abból minden dogmahirdetés nélkül a legmagasztosabb vallásos szellem: a felebaráti szeretet áramlik ki. Más egyesületek szívesen szövetkeznek e célból vele s áldásos befolyása kiszámíthatlan jótétemény a munkásokra s a társadalmi békére nézve egyaránt.

A Toynbee-Hall utolsó évi jelentését annak érdemes főtitkára, Mr. Ernest Aves, szíves volt nekem megküldeni.¹ E jelentésből kiderül, hogy 1895-ben az intézetnek 14 residens, azaz saját költségén benlakó, 231 assistens, azaz csak bejáró, de rendszeren működő és előadó tagja volt, 252 tag pedig csak anyagilag támogatta azt. Hely húsz benlakó tag számára van és 2-3 szoba az egyszerű láto-

¹ The evelenth annual report of the Unversity Settlement in East London 1895. és a hozzá mellékelt General Information. *Toijnbee Arnold* főműve a: *Lectures on the industrial revolution in England*, London 1884. Második kiadás 1887-ben jelent meg. E művét Pricenak *Industrial peace* című munkájához írt gyönyörű előszavában Marschall kellően méltányolta. – Toynbee vérmérséklete magyarázza meg, hogy művének egyes részei között némi ellentmondás van. Ő a mai társadalmi alap fentartása mellett nagy hévvel törekedett a munkásosztály sorsán javítani és buzgalma nem egyszer túlzott állításokra ragadta, Röviden, de találóan jellemzi őt e részben *Cossa* is, «Iltroduzione alio studio dell' Economia Politica» című művében a 364. és 365-ik lapokon. – Milano, Ulrico Hoepli 1892.

gató tagok részére. Az élelem díja 1 font 5 shillingtől 2 font 5 shillinget tesz hetenkint. Ezért teljes ellátást kapnak. A költségvetés mintegy 2740 fontra rúgott a megelőző évben, 1896-ra pedig 2200 font van előirányozva. A jelentés panaszodik, hogy ha az intézet az utolsó évek alatt nem hanyatlott, de nem is fejlődött oly mértékben, mint kívánatos lett volna, A munkásokra való hatás tekintetében nincs kívánni való és a terjeszkedés igen nagy arányokat ölthetne, de hát ily ingyenes munka nincs elég, s az agitationak tovább kell folyni. Ez különben foly is. Az oxfordi és eambridgei egyetemeknek külön végrehajtó bizottságai vannak, melyek oda hatnak, hogy az egyetemekkel később is összeköttetésben állani kívánó végzett hallgatók az azok által felkarolt üdvös társadalmi mozgalomnak tegyenek szolgálatot Midőn a jelentés sok-sok ezer keleti londoni munkás nevében a tanítóknak, szervezőknek, felolvasóknak, foglalkoztatóknak és adakozóknak a végrehajtó-bizottság nevében köszönetet mond. hangsúlyozza, hogy ez a városrész maga egy világ a világváros közepett. A személyes szolgálatok újabb áramlatának szükséges voltát hangoztatva, segélyre, még több segélyre hívja fel az értelmes közönséget. Hadd jöjjenek új erők, s lépjenek a kidőltekek helyébe. Annyi történt már, hogy ropant kár lenne, ha több nem történnék a folyton jelentkező igénynyel szemben, mely magában véve is nagy vívmány már.

Az Oxford-Houson és a Toynbee-Hallon kívül még sok ily intézet és egyesület van, de ez a kettő a legnevezetesebb. Mindezen társadalmi szervek arra valók, hogy az önszegély alkalmazására segítsék az alsó rétegeket, vagy mint a rendes kifejezés hangzik: help them to help themselves. Mutatja ez, hogy az altoruisticus törekvések leghatékonyabb biztosítékai a jogosult individualismusnak.

Ugyanerre a célra törekszik az egyetemi tanítás kiterjesztésére igen nagy arányokban szervezett mozgalom is, mely azonban a munkásosztálynak már csak a legfelsőbb rétegét érinti. Csak az oxfordi, cambridgei és londoni egyetem férfiai és barátai évenként jóval több mint 30,000 embert részesítenek a felső oktatás áldásában. Nagyon érdekes, hogy mily nagy a szomj az angol társadalomban a magasb

műveltségre és hogy ezt mily czélszerűen berendezett társadalmi szervezet segélyével és aránylag mily kevés anyagi áldozattal, de annál több szellemi munkával és erkölcsi kötelességérzettel tudják Angliában kielégíteni. Miután a választói jognak kiterjedése folytán igen nagy tömege létezik a választóknak, a kik a politikai hatalomra hivatva vannak befolyást gyakorolni, de az ahhoz szükséges belátást eddigi rendes nevelésük köréből nem viszik magukkal, az angol demokráciára nézve életkérdés az, hogy e tömeget az általa gyakorlandó jog természetével, horderejével és követelményeivel megismertesse. Az egységes politikai közvélemény teremtése oly elodázhatlan feladat tehát, melyet okvetlenül meg kell teremteni, nehogy a nemzet tagjai két ellenséges táborra szakadjanak. De ugyanazon okok a társadalmi és gazdasági egységes közvélemény megalkotását is életérdekű szükségnek tüntetik fel, ha azt akarják, hogy egységes maradjon a nemzettest s ne szakadjon egymást ádáz módon megrontani törekvő két nemzetté.

Íme itt van a minta, a mely szerint a többi művelt országokban is el kellene járni, ha a socialis reformok számára elő akarják készíteni a talajt. A társadalmi osztályok közös alapjának természetére, azok egymáshoz való viszonyára, az erkölcsi kötelességek teljesítésének fontosságára vonatkozó felfogást kell átalakítani, fiz a törekvés nem egy osztály, hanem valamennyi érdekében áll. Ebben nincs önzés vagy ravaszság, mely a nehézségeket fogásokkal akarja megkerülni, hogy egyoldalú érdekeit annál biztosabban érvényesíthesse. Elég áldozatot ró az a társadalom magasb osztályaira is, melyek pénzzel ez alól ki nem válthatják magukat.

Személyes közreműködésükre van szükség, mely nélkül pénzáldozataik nemcsak kárba vesznek, hanem a bajt még acutabbá tenni alkalmasok. Hogy azonban ez áldozatokat a társadalom minden osztálya, de különösen, a kik az alsó osztályokkal legtöbbet és legközvetlenebbül érintkeznek, a munkaadók és a honoratiorok tényleg, szakadatlanul, odaadással és czélszerű módon meghozzák, erre részint jobb meggyőződésük szükséges, részint pedig a közvélemény állandó nyomása alatt kell állaniok.

A fő és folyton megmaradó feladat tehát az ily közvélemény megalkotása és fentartása. Minél tisztább és hatályosabb ez a közvélemény, annál nagyobb a valószínűség, hogy az erkölcsi kötelességek a társadalomban teljesíttetni fognak és mindig több és több ember fogja hivatalát, megbízását vagy mesterségét, illetve művészetét magasb hivatásként gyakorolni, a mely törekvés egyedüli hathatós módja azok valóban kielégítő betöltésének.

Ha e közvélemény létezik, az, hogy befolyása azután" miként érvényesül, mily eszközök, utak és módok használatnak fel e célból, az aránylag csak részletkérdés; melylyel ez értekezésben nem is lehet tüzetesebben foglalkoznom. A concret példa, melyre hivatkoztam, mutatja, hogy az nem jámbor óhajtás csupán, hanem élő és fejlődő valóság, melynek léte és sikerei méltán gondolkozóba ejthetnek mindenkit, a ki a művelt társadalom sorsát szíven viseli.

És különösen megszívlelendő az nálunk, a hol a patriarchalismus elemei, daczára társadalmunk még sok tekintetben észlelhető elmaradottságának, rohamosan kezdenek tünekezni és oly állapotok körvonalai jelentkeznek a gazdasági', társadalmi s a politikai élet terén is, melyek aggodalmat kelteni nagyon alkalmasak. A magasb erkölcsi kötelességek tudata és tisztelete még csak évtizedekkel is ezelőtt hasonlíthatlanul nagyobb volt hazánkban, mint jelenleg. Pedig ezen rugók nélkül államunkat és társadalmunkat, miután a széthúzó elemek itt még számosabbak, mint másutt, fentartani és fejleszteni merőben lehetetlen.

C

Állapotaink és teendőink a közgazdasági patriarchalismus terén.

Azt a viszonyt, melyben nálunk a munkás és a munkaadó a legújabb ideig volt, rossznak általában éppenséggel nem lehetett mondani. A jobbágyság felszabadulása után a mezei munkások helyzete sokáig jól alakult, mivel a nyers termelés aranykora akkor köszöntött be hazánkban. A gabona ára azelőtt példátlan magasságot ért el. Már az ötvenes években, főleg a krími háború idején, később a hatvanas évek alatt a jó termések és a nagy kiviteli tevékenység összeestek. Ehhez járult, hogy főleg az alkotmány visszaállítása után a vízszabályozások nagy mérvben karoltatván fel, a vidéki paraszt lakosságnak oly keresete kínálkozott, melyről azelőtt álmodni sem mert. A vasutak is nyakra-főre épültek. A mezőgazdaság belterjesebb művelése a hitelforrások megnyíltával szintén megkezdődött. A főváros tüneményszerű fejlődése ezreknek adott keresetet. A kis ipar a közös vámterület felállítását után is még évekig erősen tartotta magát az osztrák gyáripar versenyével szemben. Ki nem emlékszik még a középkorúak közül is arra, hogy a gyári árunak a közönség eleinte csak azt a becset tulajdonította, a mit a «vásári munka»-nak. A patriarchális viszony a kézműipar természetéből folyván, munkáskérdés e termelési ág körében szintén sokáig nem volt észlelhető.

Ezen több tekintetben kedvező, de csupán átmenetet képező helyzet azonban csakhamar teljesen megváltozott, A tengerentúli verseny nehéz viszonyok közé juttatta földművelésünket, a vízszabályozás és vasútépítés munkála-

tainak zöme befejeztetett, a gépek használata a mezőgazdaság körében is mindinkább elterjedt e mellett pedig a munkás önérzete, szükségei és igényei oly mértékben emelkedtek, hogy a magában véve még mindig nem rossz, de már gyorsan nem fokozódó kereset azt többé kielégíteni képes nem volt. Az ipar terén is gyors átalakulás volt észlelhető. A kézműipar érvényesülésének tere mindjobban összeszorult, sőt az oly tereken sem volt képes magát feltartani, melyen a gyáripar versenye dacára még sokáig, megélhetett volna. Az 1859-ben részben és 1872-ben egészen behozott szabad iparrendszer sok kézműiparos eleműtett próbára. Vad verseny indult meg e téren is, s a rend és fegyelem egyszerre megbomlott.

Sok lassú, kényelmes, de becsületes és állandó tevékenységhez szokott kisiparos ment így tönkre és sajnos, hogy ezek helyét nem a magyar gyáripar foglalta el. A nagyobb ipari vállalatok, ha nem is oly mértékben, mint kedvezőbb viszonyok között lehetett volna, de mégis nagyobb számmal keletkeztek, különösen az ország amerikai módon emelkedő fővárosában, mely a magyar gyáripar egyharmadának működési színterévé lön. A gyári munkásosztály néhány évtized alatt csaknem semmiből jelentékeny tényezővé nőtte ki magát. Annak keletkezése azonban megmagyarázza, hogy ez osztály mindent inkább tüntetett fel, mint egységes nemzeti jelleget, sőt annak körében a magyarság a kisebbséget képezte. A mindenfelől összeverődött elem nagyon fogékonyak mutatkozott a német socialdemokratikus agitatio csábjai iránt és Budapest egyik gócpontja lön a nemzetközi munkásmozgalomnak.

Miután az ország az újabb alkotmányos korszak alatt igen gyorsan központosított államszerkezetet kapott, mely mellett a municipalismus maradványai benső tartalommal és lényeggel már tulajdonkép nem bírnak, s a főváros az egész államnak minden tekintetben domináló központjává lön, nem lehet csodálkozni azon, ha a budapesti munkások szelleme az egész ország munkásainak felfogására oly befolyást kezdett gyakorolni, mely. midőn később ennek kétségbe nem vonható bizonyítékai jelentkeztek, méltán

meglephetett mindenkit, a ki a viszonyok fejlődését e részben nem kísérte figyelemmel. Ilyen egyén pedig nálunk a kilenczvenes évek kezdetéig alig volt. Ekkor azonban kiderrűit, hogy a munkáskérdés már teljesen actualissá lön hazánkban is. Közgazdasági és társadalmi életünk nem úgy fejlődött, mint a nyugati államoké, de ez egyáltalán nem mentett meg bennünket az osztályellentétek keletkezésének és fejlődésének bajától. Sőt mivel itt a nemzetiségi és lapangó felekezeti ellenszenv is belejátszik a kérdésbe, és mivel az aránylag gyenge városi munkásosztály a tájékozatlan és képzetlen, de élénk eszű és heves vérű, sok mindenféle ok miatt elégedetlen alföldi mezei munkások tömegének megnyerése által kívánt erősödni, a munkáskérdés hazánkban a legveszedelmesebb alakban ütötte fel fejét.

Eleinte ennek jelenségeit, különösen a mezőgazdák, nagyon hajlandók voltak kicsinyelni, később azonban belátták, hogy oly bajjal állanak szemben, melytől sem a hatósági védelem, sem az ő erélyes felléptök nem fogja megmenteni őket. A mozgalmak egyszerű elnyomása nem jelenti e baj megszűntét. Nagy hiba lenne, ha az irányt adó tényezők ezen kellemes meggyőződésben ringatnák magukat. A felvidékről a különben is jámborabb munkásnép kivándorol Amerikába, hol annak egy része elpusztul, másik része megszedi magát. Számosan pedig onnan tőkét küldenek, vagy hoznak haza. Elég példa van reá, hogy az ily megpénzesedett volt kivándorlók a földesurak birtokait vásárolják meg, vagy régi eladósodott saját kisbirtokaikat tisztázzák ki. Ezen mozzanatok az Amerikába történő kivándorlás káros hatását ellensúlyozzák ugyan pillanatnyilag, de a helyzetet a számos sebből vérző felvidéken ez a mozgalom mégis lényegesen átalakítja, mert oly nézeteket terjeszt az ottani lakosság alsó osztályai körében, melyek az amerikai és magyar viszonyok félreértésével kapcsolatban rendkívüli fogalomzavart szülnek. Ennek káros hatása csak később fog teljesen kitűnni.

Mindezek mellett nem kell szem elől téveszteni, hogy a munkás népesség többsége az ország legnagyobb részé-

ben nem magyar ajkú. A rokonszenvet irántuk széles körökben lassan ugyan, de folyton és következetesen csökkentik. Nem használna semmit a tények szépítése és e mozzanat szem elől tévesztése hiba volna, A munkáskérdés valószínű jövő fejlődésének jelzésénél és megoldásának tudományos tárgyalásánál sem szabad tehát arról megfeledkezni. Magában az ország fővárosában is határozott kisebbségben van a hazafias munkás elem. A többséget az oly elemek képezik, melyek csupán osztálygyűlölségből, vagy más szenvedély, esetleg leplezett nemzetiségi ellenszenv által vezetettve, követik a nemzetközi mozgalom zászlaját. A Romániába irányuló székely kivándorlás testileg és lelkileg szintén csak megrontani alkalmas népességünk egy jelentékeny részét. Ha már most végig tekintünk a hazai munkásosztály egész vonalán, s elfogulatlanul akarunk Ítélni, be kell vallanunk, hogy semmivel sincs kevesebb okunk a munkáskérdéssel lehető lelkiismeretességgel foglalkozni, mint más európai vagy azonkívül fekvő művelt államok társadalmának. És miután meggyőződésem szerint is ez a kérdés legalább oly nagy mérvben társadalmi, mint törvényhozási feladat, azért határoztam el magamat arra, hogy daczára az e részben megszerezhető adatok gyér voltának, jelen értekezésem kapcsán nagy vonásokban azt is vázolom, hogy a közgazdasági patriarchalismus terén mi történt nálunk eddig és mily irányban vannak e tekintetben a magyar társadalomnak teendői.

I. FEJEZET.

Az ipari munkások helyzete és az érdekükben tett jóléti intézkedések.

Az ipari munkások javára létesített emberbaráti intézmények és tett intézkedések mibenlétéről a legjobban értesülhetünk, ha a gyárvizsgálati jelentéseket tekintjük meg. A korábban fennállott földművelés, ipar és kereskedelemügyi m. kir. minisztérium az 1887. és 1888. évben adta ki az

iparfelügyelők beszámolóit arról a tevékenységről, melyet a gyárak megvizsgálása körül kifejtettek, és azon észleletekről, melyeket az alatt tehetek. Az első jelentés általános része sokat nem tartalmaz és inkább általánosan van tartva. Kifogásai főleg az ipartörvény egyes alakszerű intézkedéseinek elmulasztására irányulnak. A munkások jólétének, életének, testi épségének és egészségének megóvását célzó rendelkezések túlnyomókig elméleti ismertetés és külföldi példákra való hivatkozás alakjában fordulnak elő. A hiányok és mulasztások felemlítése mellett ezekért leginkább a munkásokat teszi felelősekké. A hol respiratorok nincsenek, azért a hanyag és egészségére nem vigyázó munkást kell okolni, mert ha van is respirator valamikor a kezeügyében, azt nem használja, mivel a szórakoztató beszélgetésben akadályoztatnák általa. A szükséges óvó szemüvegeket pedig azért nem veszik fel, mert a régi szokáshoz ragaszkodnak, könnyelműek, hiúk, a veszélyvel daczolhatnak vélnék és nem ismerik az egészségtan szabályait. Szóval a jelentés bevezető része szerint nálunk kevés kivétellel örvendetes állapotok lennének e téren.

Az egyes iparfelügyelők valamivel tüzetesebb jelentéseiből azonban elég sötét képet olvashatunk ki. Munkarend sok gyárban egyáltalában nincs; a hol van is, többnyire egy helyen, és pedig – az irodában van kifüggesztve, a hova munkás ha csak be nem idézik, nem jut be soha. A munkások éjjel az iparhatóság engedélye nélkül is alkalmaztatnak. A munkakönyvek általában nem voltak rendben, sok helyen a munkások szabályszerű jegyzéke sem létezett. A szeszgyárakban a munkások 14-16, az üvegyárakban minden másodnap 18 óráig dolgoznak, a pihenési idő leszámítása nélkül. A betegségyélezésről a gyárak többsége különféle módon intézkedett, de a baleset elleni biztosításról egyáltalán nem gondoskodott. Az erre is gondoló néhány gyár járulékait a bécsi általános baleset elleni biztosító társulatnak fizeti.

Fogyasztási vagy munkásházat építő szövetkezet egész országrészekben nem volt egy sem. A papír- és üvegyárak munkásaiknak lakást ingyen adnak, de hogy minőt, az nem mondatik a jelentésben. Kiemeli ez azonban, hogy a

férfiak és nők számára külön öltözködő sehol sincs, külön árnyékszék is csak néhány nagyobb gyárban létezett. A gyárak mellett néhány népiskola volt; kiseddóvó egy sem. A munkások életét és egészségét biztosító védőkészülékek a gépeken igen hiányosan alkalmazták. A budapesti kereskedelmi és iparkamarák területében levő gyárakat megvizsgált iparfelügyelő jelentése szerint a fővárosi és a vidéki gyárak 40%-a nem volt ellátva munkarenddel. Az iparhatósági megbízottak erre nem fektettek nagy súlyt. A hol volt is munkarend, ennek fő pontjai, különösen a melyek a szünidőre, munkaidőre és betegsegélyezésre vonatkoznak, nem hajtottak végre. Sok esetben munkarend azért nem létezett, mert az iparhatóságok azt elintézni késlekedtek, és a télvével előbb erre vonatkozólag benyújtott beadvány egyszerűen náluk hevert. Az egyes munkáscsoportok részére külön szabályzat csak a magyar államvaspályák gépgyárában volt. A hatóságok még a gyári munkás fogalmával sem voltak sok esetben tisztában, s az iparfelügyelőnek az általa meglátogatott gyárak $\frac{2}{3}$ -ában azt is meg kellett magyarázni, hogy mi a segéd, és mi a munkás vagy napszámos. A gyárosok maguk is hajlandók voltak őket inkább napszámosoknak tekinteni, nehogy a sok be- és kijelentéssel folyton bajuk legyen. Dicsérően említetik fel azonban, hogy a gyárosok a tanoncztartásnál nem járnak el szűkkeblűen; azonban a tanoncztartás nem mindenütt nagy önzetlenségen alapszik. Az üvegyárakban például azért kötnek tanonczszerződést, hogy ilyformán a fiatal munkást biztosítsák maguknak. Munkásjegyzék itt is kevés volt. A munkakönyvek kezelése nagyon hiányos. A malmokban a csoportváltásnál a munkások 18, sőt egyes esetekben teljes 24 órát dolgoztak, de ennek fejében minden második nap egy napi pihenést kaptak. Az ily testet őrő hosszú munkaidő a szeszgyárakban is gyakran előfordult. Ott is 18-24 óráig dolgoztak a munkások a csoportváltás idején. A munkaidő a legtöbb gyárban, főleg a vidéken 11-12 óra.

Sok baj volt a délutáni szünettel melyről a hosszú ideig dolgozni kénytelen munkások, hogy később jöhessenek és hamarabb mehessenek haza, maguk is lemondtak. A vidéken

a truck rendszer még sok helyen alkalmaztatott és a szegény munkást a gyáros vagy megbízottja a nekik adott élelmi és más czikkel rászedte.

A munkások betegség esetére való biztosítása sok helyen megtörtént, de viszont igen számos helyen azokkal a betegsegélyezési törvény meghozatala előtt senki sem gondolt. Még Budapesten is baleset ellen a munkásoknak csak 27%-a volt biztosítva. Négy vállalatnál, a hol 2800 munkás foglalkozott, külön rokkantsági pénztár alapítása nélkül a munkások nyugbére a munkarend által volt biztosítva, A vidéken csak a kincstári vasművek munkásai nyertek nyugbért. Itt a betegsegélyezési és a rokkantsági alap egyesítve jelentkezett.

Ki kell emelnem, hogy 3 fővárosi gyárban létezett takarékpénztár, melyek fő célja az volt, hogy a házbérek összegyűjtésére módot nyújtsanak. így azonban a munkásnak takarítmánya a lakbérfizetési idő után soha sem maradt. Munkáslakásokat részletfizetés útján a munkások Budapesten és a vidéken is csak, mint alább fogjuk látni, nagyon kivételesen szereztek. Több gyáros volt, a ki a munkásoknak jó és olcsó vagy éppen ingyen lakást adott, de valószínű, hogy az a munkabér kiegészítő részét képezte. E mellett azonban igen sok gyárban, főleg a szeszfőzdekbén, lakásnak alig nevezhető helyeken tartották a munkásokat. Egy-egy nagyobb szobába deszkaemelvényre szalmát hintettek vagy szalmazsákot terítettek, és takarózni egy-egy pokróczot adtak nekik. Itt háltak és laktak a munkások együtt. Ágyneműről, mosdóhelyről itt szó sincs s a termék tisztítása és szellőztetése is szerfelett hiányos. E munkások embernek nem való módon éltek. A munkások állítólag a gyáros utasításait, melyek a mosdásra, szellőztetésre és a szobák tisztántartására vonatkoznak, nem akarják végrehajtani. Ellenben a sörgyárakban a kaszárnyaszerűen elhelyezett munkások általában rendes ágygyal és tiszta ágyneművel bírnak. A szoba tiszta és kellőleg szellőztetve van. A munkások jutányosán étkezhetnek is a gyárban, melyből nap-hosszat nem távozhatnak el. A vidéki üveggyárak azonban

e címen kizsákmányolták munkásaikat, és azelőtt betegség esetén is magukra hagyták. A kincstári vasművek, például a zólyombrezói, a férfi munkásokat lakással kaszárnyaszeriien, de jól látta el. Itt a munkások fogyasztási egylettel is bírtak, a milyen igen kevés volt az országban. A salgótarjáni vasműnél már 500 családi lakásról kellett gondoskodni, melyért a munkabér 3%-át fizették lakbér fejében. Fogyasztási egylet itt is létezett. Ezt a hivatalnoki nyugdíjalap tartotta fenn és jövedelméből 20% a munkások betegsegélyző egyletének jutott, 20% az iskolák fentartására és 60% a hivatalnokok nyugdíjalapjára fordított. Megemlítendő, hogy a hermaneczi papírgyár gondoskodott a nem szerinti elválasztásról is, s munkásai közül 50 nő és 50 férfi nyert külön-külön kaszárnyaszerű elhelyezést. Fogyasztási egylete azonban nem volt. A téglagyárak mellett már túlzásúfolt lakások is találtak. A lakások egy részénél azonban ezt a kifogást nem lehetett megtenni. A magyar államvasutak gépgyára 121 munkáslakással bírt, a hol a munkások egy szoba és konyháért évi 90 firt bért fizettek. Az államvasutak főműhelyének munkásai fogyasztási egylettel bírtak, melynek a gépgyár munkásai is tagjai voltak. A Ganz-féle vaggongyár 47 munkáslakással bírt. Itt egy szoba és konyháért 100-120 forintot fizettek. Közös mosókonyha és fürdőszoba is volt mind a két gyárban. A dunagőzhajózási társaság hajógyárának 141 lakása közül az egyszobások 75 firt 40 krajczár, a kétszobások 115 forint évi bérért adtak ki. A Ganz-féle gépgyárnak 96 lakása 60-120 forinton kelt. Budapesten azon munkások részére. a kik ebédjüket kénytelenek a munka helyén elkölteni, csak 13 gyárban volt étterem és ételmelegítő. A nagyobb éttermek mindig tele voltak, a kicsinyek, mert senki sem akarta azokat használni, mindig üresen maradtak. Ez azonban nem azt jelenti, a minek a jelzett körülményt a gyárosok tulajdonítani akarták, hogy munkásaik éttermet nem igényelnek, hanem, hogy az helytelenül volt berendezve.

Az utcán a munkás jobb ruhában szeret járni, kivált a fővárosban, azért, hacsak teheti, a gyárban átöltözködik. Önérzetének és tisztasági érzékének ezt a jelét nagyon meg kell

becsülni és alkalmat adni neki, hogy ezt fenn is tartassa. Különösen a mérges anyagokat feldolgozó gyárakban van ennek nagy fontossága. Nálunk e követelménynek a gyárosok általában hiányosan tettek eleget. A vidéki gyufagyárakban a ruhák eltételére és a kézmosásra inkább gondoltak, mint néhány fővárosi, illetve újpesti gyárban. A nagy malmok ellen e részben nem lehetett kifogást emelni, ellenben a dohánygyárak méltán az alá estek.

Kisdédóvodák a nagyobb városokban léteztek, de az elszigetelve álló vidéki gyárak mellől azok hiányoztak. Kivételt képezett itt is a hermaneczi papírgyár. Népiskola több félreeső gyár mellett volt. A tanoncok, a vidéken levő gyárosokéi kivételével a rendes tanonciskolákba jártak.

A védőkészülékek sok esetben helyesen, de igen sak esetben viszont nagyon hiányosan alkalmaztattak a gépeken. A fővárosban, a hol csak némileg ügyelt rá a gyáros, az angol rendszerű árnyékszékeket tisztán tartották. Ilyennel ellátott gyár összesen 6 volt. A más rendszerűeknél a tisztaságot lehetetlen fentartani.

Fiúmében, hol feltűnően magas a munkabér, munkásalakásokról legjobban Whitehead torpedógyáros gondoskodott, 109 családot átlag 25-30 krajczár heti bérért kielégítő módon helyezvén el. A rizshántoló gyár munkásai a városban laknak drágán és rosszul; de vannak itt munkások, a kik Buccari vidékéről naponként $3\frac{1}{2}$ órai utat tesznek a gyárba és onnan haza.

Az egyik malomban inkább 4 órai útra határozták el egyes munkások magukat, mintsem az ott kínált lakhelyet elfogadják. A betegség, rokkantság és sérülés esetén a munkásokról e kerületben aránylag jól gondoskodtak. Különben a «societa operáin Fiumana» már akkor is létezett. Ennél tíz évi tagság után nyugdíj igény is állott fenn elvben, melyet azonban később akartak szabályozni. Ekkor megtették már a kezdeményező lépéseket a munkásházak építésére, mely iránt legújabbán sikerrel kecsegtető mozgalom indult meg. A torpedó gyárban az ebédlő helyiség is kielégítő módon van berendezve. A kulturális szükségeket szintén jobban elégíthették ki a munkások itt, mint máshol.

Kolozsvár vidékén a helyzet ennél sokkal kedvezőtlenebb. A munkaadók szűkkeblűbbek voltak és munkásaikról sokkal kevésbé gondoskodtak. Fogyasztási vagy házépítő szövetkezet az egész kerületben nem volt. Külön népis-kolat csak egy kolozsvári téglagyáros. Maetz Frigyes, állított fel.

A pécsi kamarai kerületben a lakást, a munkások nemszerinti elkülönítését, az öltözködőket és árnyékszékeket illetőleg kielégítő rendelkezés csak a Zsolnay majolika gyárban volt. a hol a munkások a szabadkézi rajzból is rendszeres oktatást nyertek. Az egészségi intézkedések szintén itt voltak a legjobbak. A rendelő orvos megjelenését a gyárban síppal adják a munkások tudtára, mire azok az orvos tanácsát, ha kell, igénybe vehetik.

Jellemző, hogy az ország több előkelő városában, mint Pozsonyban, Kolozsvárt és másutt is, igen sok munkaadó elvből nem vesz fel tanoncot. bár üzemének természete azt megkívánná, de nem teszi, mert az evvel járó kötelességeket nem akarja teljesíteni. A felfogadott tanoncok többsége sem bírt tanoncszerződéssel t. i. (159-ből 80). A munkaidő Pozsonyban 10½-11 óra, de egyes gyárakban 12, sőt van olyan vállalat is, ahol gyakran 13-14 óra naponként. Az üvegyárak néha 15 óráig is igénybe veszik a munkást, de közbe egy-egy napot pihentetik őket. A heti munkaidő így a 70 órát nem haladja meg. Gyakran fordult elő, hogy a tanoncokat és fiatal munkásokat hatósági engedély nélkül, éjjeli munkára alkalmazták, sőt 21 esetben megállapított, hogy 12 évesnél fiatalabb gyermekek is voltak éjjeli munkával elfoglalva, Fogyasztási egyesület e vidéken a nagy-ugróczy hajlítottfa bútorgyárban létezett, Munkáslak építő egyesület itt sem volt, de sok jó és jutányos munkáslakást adtak a munkaadók, volt azonban olyan is elég. melynél sokat lehetett volna még kívánni. A munkáslakások a vihnyei gépgyárban dicsérték leginkább a munkaadót, t. i. a Kachelmann K. és fia cégét. mely mint velem nemrégiben közölte, 25 forint erejéig kamatnélküli kölcsönt is ad munkásainak.

Csak két pozsonyi gyárban voltak nemek szerint elkülö-

nített öltözködők; külön árnyékszék, az ilyeneket tartani köteles gyárak csak felénél létezett; 6 gőzfűrésznél egyáltalán nem is volt árnyékszék. A rossz levegővel bíró gyárak közül csak 6 gondoskodott arról, hogy a munkaszünetet az alkalmazottak a munkahelyiségen kívül tölthessék, de a munkásgyermek nevelése tekintetében általában nem volt kifogás. A munkások egészsége és testépsége iránti intézkedésekről már nem lehet azt mondani, habár sok telepen e részben sem lehetett panaszkodni. A balesetek elleni biztosítás a legtöbb gyárnál jámbor óhajtás. De nem egészen egy százaléka a gyárosoknak mégis biztosította munkáikat. Az 1888. évről szóló iparfelügyelői jelentések még tüzetesebben foglalkoznak a munkások jólétére irányuló intézkedések tárgyalásával. Az összes magyarországi gyárak nem vizsgáltattak még meg, de a jellemző adatok az eddigi vizsgálatok eredményéből is kitetszenek. Nem töltöm az időt a formális természetű, különben mély betekintést engedő fontos adatok részletezésével, csak röviden azt említem fel, hogy a megvizsgált gyárak 21,9%-ában nem létezett és 25,9%-ában hiányos volt a munkakönyv. A tanoncok 52%-ára nézve hiányzott a tanoncz-szerződés. A munkaidő 272 gyárban 12-13¹ óráig tartott naponként; ilyen gyárakban 714 12-14 éves fiatal munkás dolgozott, 14-16 éves pedig 2488. Az ismert fővárosi szomorú lakásviszonyok adataival már itt is találkozunk, de mivel erről később tüzetesen fogok szólani, most mellőzöm azokat. Az élelmezési viszonyokat Somogyi Manónak az óbudai hajógyár munkásai helyzetéről irt igen figyelemreméltó értekezése¹ alapján vannak ismertetve. A legtöbbnek lakása nem felel meg a közegészségügy kívánalmainak. Gyakran több család együtt bérel egy nagyobb lakást, midőn a konyhát közösen használják. Csaknem minden munkáslakásban vannak kiadó ágyak. Nem ritkán a munkás 6-8 tagból álló családjával a konyhában húzódik meg, a drága szobát pedig albérlőknek engedi át. A legénymunkások 3-5 forintot fizetnek havonként egy ágyért. A külön szoba

¹ Statisztikai havi füzetek. Kiadja Budapest főváros statisztikai hivatala. 1888. február és márcziusi füzet.

«fényűzését» kevés munkás engedheti meg magának. A hetenként elfogyasztott, főleg marhahús 2-6 kilogramm közt ingadozik az egyes munkás családoknál. Vasárnap jól, sőt talán kissé nagyon is jól táplálkoznak. Leginkább hetes számú lisztből készült és jónak mondott kenyereket otthon sütik. Általában az élelmezés a különben nehéz dolgot végző munkásoknál jobb, mint a lakás. A kávé és tea fogyasztás is rendes szükséglet. A ruházat a munkabér 10%-át képviseli. Az állami és községi közteher egy munkásra átlag évi 10 forintot képez. A munkabérből lehetett valamit félre is tenni, de a jelentés szerint a munkások a fővárosban és a vidéken is tökemegtakarítást csak kivételképen tudnak felmutatni.

A képviselőháznak 1883. évi ápril hó 29-én tartott ülésében a munkások részére fennálló humanisticus intézmények kérdése szóba kerülvén, a minisztérium erre vonatkozó közleményt állíttatott össze és tétetett közzé.¹ E kérdéssel foglalkozott Ecsery Lajos is.² a ki adatait főleg a «Budapesti általános munkás betegsegélyző és rokkant pénztár»-tól nyerte.

A betegsegélyezésre vonatkozó adatokkal, melyek az említett munkákban foglalvák, mint a melyek a munkásbetegsegélyezési törvény meghozatala után gyakorlati jelentőségüket elvesztették, nem foglalkozom. Felemlítem azonban a társládákat, melyek a bányászat, kohászat és az ezekkel szorosabb kapcsolatban levő üzemek munkásai nyugdíjaztatásáról és árváinak ellátásáról is gondoskodnak. A vas- és aczélgyárak nagyrésze szintén társládákat létesített. A többi gyárak mintegy felében és az összes gyári vállalatok munkásainak 27%-áról a betegség esetére sem volt ekkor még semmi intézkedés sem téve.

Baleset ellen a gyáraknak csupán nagy kisebbsége biztosította a munkásokat. Ennek következtében a megsérült és munkaképtelen munkások is sokszor minden nélkül

¹ A munkások részéről fennálló humanisticus intézmények. Hivatalos adatok alapján kiadja a földm. ip. és ker. min. Budapest 1883.

² Ecsery Lajos: A munkássegélyezés ügye Magyarországon, tekintettel a munkás biztosítására. Budapest 1894.

maradtak. Ha a munkás a munkaadót e miatt beperelte, daczára annak, hogy a bíróságok vele szemben elég szigorúan jártak el, számos munkás nem mert munkaadója ellen pert indítani, mivel felt a perköltségtől, a per hosszadalmas voltától és inkább minden kártérítésről lemondott. Különben nem egy munkaadó elég embertelen volt még az iparfelügyelő közbenjárására sem engedni. Fájdalom, munkásbiztosítási törvényünk most sincs, de legalább a munkaadók felelőssége van azóta az iparfelügyeletről szóló törvényijén szabályozva.

Fogyasztási egylet az egész országban összesen Itt gyár mellett létezett és ezek által 10,193 munkás jutott olcsóbb élelmezéshez. A munkások általában nem fogták fel előnyeit, a munkaadók is kevésbé buzgólkodtak e részben, sőt a gyáros maga árusított el élelmiszereket, s kényszervásárlás nyomása alatt 7000-nél több munkás állott.

Saját házat a munkások az osztrák-mag3'ar állam vas-pályatársaság aninai és resiczai telepét, s néhány szepesvármegyei és kisebb gyártelepet kivéve, megtakarított bérökből sehol sem szereztek hazánkban. Nagyobb számú munkáslakást a már említett vállalatokon kívül mások is építettek s részint jutányosán, részint a béren felül legalább névleg ingyen, engedték át azok használatát a munkásoknak, Összesen 31 helyen építettek a gyárosok bérbeadott lakást melyekben 7074 ember lakott, 130 gyáros pedig 6065 munkásnak ingyen adott lakást. A sörfőzdekbén, szesz- és cukorgyárakban, selyemgombolyítókbán. a hol vidéki munkások dolgoznak, tömeges lakások voltak, melyek, kevés kivétellel, tisztaság és szellőztetés tekintetében nagyon sok kívánnivalót engedtek.

Az összes 1888-ig megvizsgált gyárak közül csak 33-ban volt étterem (3-5%). Csak kevés gyáros gondoskodott arról, hogy a munkásoknak hazulról hozott ételt meg lehessen melegíteni. Kintin 21 gyárban létezett, melyek kielégítően voltak berendezve és kezelve. A távol eső gyárak közül csak néhány állított a munkás-gyermekek részére külön oktató intézetet, A tanoncokat elküldték valahogy a tanoncziskolákba. de a fiatal munkások iskoláztatásával

senki sem törődött. E részben a dicséretes kivételeket már fennebb említettem.

A gyári vizsgálatok 1889-től fogva erélyesebben vitettek keresztül, azonban az iparfelügyelők számának csekély volta folytán valamennyi gyár tudtommal mostanáig sem lőn megvizsgálva és így az ezekre vonatkozó jelentések sem adhatják az azokban talált állapotok hű képét. Ezek a jelentések 1890. óta a kereskedelemügyi miniszter évi jelentésébe lőnek foglalva és a szóban levő kérdéseket somniásan tárgyalják. Így az 1889. évről szóló jelentés mindazt megerősíti, amit az imént már felhoztam. A munkások életének és testépségének védelmére, illetve a védelem törvényes szabályozásának szükséges voltára vonatkozó adatokat a baleset elleni biztosításról szóló törvényjavaslatban Ígérték. E javaslat tudvalevőleg, sajnos, eddig még nem lőn a törvényhozás elé sem terjesztve. A következő évekről szóló jelentések szintén oly általánosak, hogy azokból alig említhetek fel valamely jellemző adatot, kivéve talán, hogy új fogyasztási egyletek éppenséggel nem alakulnak és hogy a truckrendszer új esetei minden évben merülnek fel. Bizonyos tekintben e jelentések a tényekkel homlokegyenest ellenkező állapotokat konstatálnak. Így például a lakásviszonyokról mondatik, hogy azok kielégítőek, mivel az egész éven át megvizsgált gyárak közül csak 1 I-nél lehetett mondani, hogy a lakások kívánni valót hagynak fenn. Alább hiteles adatok alapján mutatom ki, hogy ez nagyon optimistikus felfogás, mely különben az iparfelügyelők korábbi részletes jelelmentéseinek tartalma által is meg van czáfolva. Az 1891-ben megvizsgált 972 gyár közül csak 106-nak tulajdonosa biztosította munkásait baleset ellen. A bejelentett balesetek száma a megvizsgált vállalatoknál 480 volt, de a jelentés is bevallja, hogy miután a legtöbb 'gyárban az ily eseteket eltitkolják, azok száma kétségtelenül legalább még *kétszer* oly nagy volt. Hogy a gyárakban mikép hajtatnak végre a törvények, mutatja, hogy átlag minden gyárra 3-nál több oly intézkedés esett, melyet az iparfelügyelőknek el kellett rendelni, összes számuk ugyanis 972 gyárnál 3253 lévén.

A következő évben némi javulás mutatkozik, mivel az 1892-ben megvizsgált 1096 gyárra csak 2209 intézkedés vagyis egy-egy gyárra átlag kettő esett. Javult a helyzet a fiatal munkások foglalkoztatási ideje tekintetében is, a munkaadók kezdvén belátni, hogy a termelés érdekében áll a fiatal munkaerőt kímélni, mivel csak így biztosíthatják maguknak a jövő munkásainak törzsét. Ez évben már nem állapított meg, hogy 12 éven aluli munkások alkalmazhattak volna. A munkaidő tekintetében is kedvező jelenségek kezdtek mutatkozni. A munkabér kifizetésének módjára vonatkozó panasz mindössze csak egy fordult elő. de a jogtalan bérlevonások száma szaporodott és e részben a megelőzőt évi 11-gyel szemben 52 esetben kellett iparhatósági intézkedést provokálni. A truckrendszer alkalmazásának négy esete lön megállapítva. Habár a kereskedelmi miniszter közegei fogyasztási szövetkezetek létesítésére a jelentés szerint mindent elkövettek, a mondott évben egyet sem sikerült szerveztetniök és mindössze 21 állott fenn a megvizsgált 1096 legnagyobb gyár mellett. A czélszerűtlen és egészségtelen gyári alvó és lakó helyek miatt 15 esetben kellett intézkedni, ami, ha nem alkalmaztak nagyon szigorú mértéket, elég sok, tudniillik 8%-a az e tekintetben figyelembe jövő gyáraknak, mert mindössze 184 gyárban vizsgálták meg a szóban levő helyiségeket. A munkások pontos felvétele a következő évre lön kilátásba helyezve, de hogy az megtörtént volna, arról az 1893. és 1894-dik évről szóló jelentések nem tartalmaznak semmit sem. Ellenben konstatálják, hogy az iparhatóságok még mindig nem teljesítik a munkások védelme körüli köteleseégeiket. Szomorúan jellemző adat, amely szerint az 1893-ban megvizsgált 1096 gyár 99,563 munkása közül 58,046, tehát csaknem 60%, nélkülozi a baleset elleni biztosítás jótélményét.

A kereskedelmi miniszter 1894. évről szóló, ez idő szerint utolsó, jelentése elég őszinte bevallani, hogy az iparfelügyelők adataiból voltaképp alig lehet valamit következtetni. Az ország összes gyárai máig sincsenek megvizsgálva. Az összehasonlításra tehát a kiindulási pont is hiányzik.

A kitüntetett mulasztások folytán elrendelt hatósági intézkedésekből sem lehet a haladásra következtetni, mert hiszen nem ugyanazon gyárak vizsgáltattak meg újból, hanem mindig mások és mások. Azonban a közigazgatási hatóságok eljárása is szerfelett laza. És még így sem fogynak, hanem szaporodnak a jelentés szerint azon esetek, melyekben például a szabálytalan bérfizetések, jogtalan bérlevonások és a gyárakban levő munkás-lakások kifogásolható volta miatt a hatóságoknak intézkedni kellett.

A baleseteket eddig nem is kellett bejelenteni. Ezt újabban az 1893. évi XVIII. törvényczikk elrendelte. Az iparfelügyelőknek kötelességük lett volna a balesetekre vonatkozó statisztikát már eddig is összeállítani. Azonban ez nem volt lehetséges, mivel a legtöbb gyáros elmulasztja a baleset bejelentését, «mely irányban – mondja a kereskedelmi miniszter úr jelentése – ha a helyzet nem javul, erélyesebb intézkedésekre lesz szükség». A bejelentés tekintetében szintén lanya miskolczi kamarai kerületbeli gyárosokkal szemben, akik H54 balesetet vallottak be, a kassai aránylag elég iparos kerületben csak négy eset lőn bejelentve. Magában a fővárosban, annak például felhozott és gyárakkal bővelkedő VI. kerületében, a kereskedelmi miniszter úr szerint «a legtöbb előfordult baleset eltitkoltatott».

E sötét képnek, mely azonban csak igen vázlatos lehetett, az eg3'ik kis szegletét egy hatósági személy eléggé kiszínezte arra, hogy e tekintetben az egészre kellőleg következtethessünk. Nem akarok én túlozni. Elismerem, hogy zsenge iparunk sok nehézséggel küzd. De a helyzet súlyos voltának ismerete mellett sem szabad a valóság előtt szemet hunyni. – A munkás-lakások nyomorúságáról van szó. *Farkas Jenő* dr. kir. egészségügyi felügyelő előbb a «Gyógyászat» című orvosi hetilap múlt évi utolsó számaiban, később külön füzetben is «A munkások lakásai» cím alatt bőven foglalkozott e témával. Azt hiszem, hogy szolgálatot teszek az ügynek, ha az ő nyomán a főváros viszonyait e tekintetben lehető tömörséggel, de kissé tüzetesebben ismertetem.

Jaques Bertillon az 1894. évi budapesti nemzetközi higieniai és demográfiai kongresszuson az Európa nagyobb városaiban észlelhető lakásviszonyokról tartott előadásában kiemelte, hogy a szegények és munkások lakásviszonyai mindenütt hagynak kívánni valót, azonban statisztikai adatai azt bizonyították, hogy Európa fővárosai közt nincs egy sem, amelyben azok oly nyomorúságosak volnának, mint Budapesten. Kiváló tudósunk Körösi József ezt az állítást meggyengíteni igyekezett. Nagyon méltányoljuk szakavatott ügyességét és hazafias törekvését, de az kétségtelen, hogy az alsóbb osztályok lakásviszonyai itt nagyon szomorúak. Nemcsak mi budapestiek tudjuk ezt, de a külföldi figyelmes észlelők szeme is felismerte fővárosunk e sötét oldalát. «Budapesten – hja a londoni «Lancet» 1895. évi januári számaiban – különösen a pesti felében számos hatalmas épület van széles és hosszú utcák mentén. A magyar főváros szomszédságában vagyonos urak laknak gyönyörű birtokaikon.

A nemzetközi higienikus és demográfiai congressus tagjainak, akik közelebb e városban időztek, sok minden szépet megmutattak, de nem mutatták meg a sok árnyoldalt, pedig a szegények lakásainak ügye botránnyosan el van Budapesten hanyagolva. A Lancet tudósítója bejárta a főváros legkülönbözőbb részeit megtekintett számos munkáslakást a külvárosokban, a belvárosi pinczelakásokat sem hagyta figyelmen kívül s így a saját maga által látott példákkal és fényképekkel illusztrálja, hogy milyenek a budapesti szegények lakásai. És még nem is a legrrosszabbakat tekintette meg. De az angol higienikusnak, amit látott, az is elég volt, hogy szigorú bírálatot mondjon. A szegények lakásainak ügyét itt botránnyosan elhanyagoltnak mondja. Meglátogatta a városi szükség-lakásokat is és megbotránkozott azok berendezésén, magas bérén és környezetén. Úgy látszik, építésük alkalmával arra nem is gondoltak, hogy a közegészségügy alapelveire is ügyelemmel kell lenni. E nyomorult épület moslékkal öntözött talajon áll. Védekeznie kellett a 113 lit árnyékszék ellen és eszébe jutottak a londoni county council által épített mintaszerű közös lakások.

Ha a város nem képes többre, akkor szerinte jobb hu semmit, sem tesz. A hatóságnak fogalma sincs arról, hogy a szegények lakásait illetőleg minő kötelezettségei vannak. Hiszen a városnak jó példával kellene szolgálni a magántulajdonosoknak és ezáltal is a haladást előmozdítani. Angliában így fogják fel a városok feladatát. Budapest ellenben, midőn fabarakkokat épített, melyekben még az ágyak" sincsenek az illendőségnek megfelelően egymástól elválasztva, ahol nemcsak a kényelemnek híre sincs, de a legszükségesebbek is hiányzanak, nincsen csatornázás, nincsenek jó árnyékszékek, nem jó, hanem rossz példát mutat e részben. Ezen elítélő bírálat olvasása után maga a kir. egészségügyi felügyelő is kiment a helyszínére és sajnos, azt volt kénytelen tapasztalni, hogy a tudósító által festett undorító kép teljesen megfelelt a valóságnak.

A czélszerűtlen elhelyezést, a kimondhatatlan piszkoséagot ő is konstatálja, de felemlíti, hogy e piszokfészkeket a város elég drágán adja, és azok jobbak hiányában így is mindig el vannak foglalva. E szobák, amelyekért a főváros egy évre 77-50 frtot vesz be, deszkából rosszul összetakolt, igen czélszerűtlen terv szerint épített, ócska, tisztátalan épületben vannak, köveztlen udvarra nyílnak, mely esős időben feneketlen sárfészek, s amelyet az épületek közé elhelyezett, rossz karban levő bűzös gödör-árnyékszékek tesznek még utálatosabbá. És ily helyen egy köbméter levegőért 1-65 frtot kivan a főváros e szerencsétlen lakóktól. És ezt az uzsorabért megadják neki. Élesen elítéli ez a szegényebb osztályok lakási viszonyainak összességét Budapesten. Minők lehetnek az olcsóbb és a magánosoktól kapható szegénylakások, ha a hatóságok ilyenek? Hivatalos adatok szerint Budapesten átlag egy szoba konyha nélkül 84 frt, konyhával pedig 123 frtba kerül. Világos, hogy a szegény napszámos e bér fizetésére egymaga képtelen. Már pedig, ha a szegény munkás nem képes tisztességesen lakni, akkor ez a közönség terheit szaporítja, mert mint általában a megélhetésre kevés munkabért, úgy a nagyon magas lakbért is utólag valamely alakban a társadalomnak kellend pótolnia.

Hogy a közegészségügyre e tömeges lakások mily befolyást gyakorolhatnak, jelzi az, amit a munkálatban tovább olvashatunk. A szükség-barakkokban az előbb említett u. n. lakásokon kívül közös hálólhelyek is vannak. E csúrszerű helyiségekben priccsekre egymás mellé rakott szennyes szalmazsákokon néha 50-nél több ember is hál. Még késő délután is tűrhetetlen bűzös levegővel telt az ily helyiség, mert annak tisztán tartására nincs személyzet, A szalmazsákokat nem terítik be lepedővel és azok kimosásáról szó sincsen. E barakkokhoz képest a hajléktalanok menhelye legalább emberi lakáshoz hasonlít.

A megdöbbenő e menhelynél csak az, hogy oda nem csupán oly egyének mennek, aminőknek eredetileg szánva voltak, t. i. keresetnélküli, de szegényházi ápolásra nem való. félig vagy egészen elzüllött egyének, hanem legnagyobb részt munkások, akik hat krajczárért ágyat és egy tányér levest kapnak. Vannak munkáscsaládok, melyek minden este megjelennek e menhelyen. A férj és a flu a férfiteremben, az asszony és a leány-gyermekek a női teremben alusznak át az éjt. A VII. kerületi hajléktalanok menhelyében 400 emberre van hely. Az mindennap megtelik, sőt télen még vagy 100-at kell esténként elutasítani. Tehát a fővárosnak nem is legszegényebb kerületében, egyben a tíz közül, mindennap 100 ember, talán legnagyobb részt munkás van, akinek nincs hova hajtani a fejét.

Hogy miféle elem lesz s a társadalom iránt minő érzést fog keblében hordozni az ilyen népség, nem kell bővebben fejtegetni.

Dr. Thirring Gusztáv «A fővárosi szegény néposztályok lakosai» című tanulmányában (20. 1.) azt a szomorú ténytet konstatálja, hogy Budapest lakosságának négyötöde csak úgy képes magát fentartani, ha albérlet útján lakását idegen elemekkel megosztja. A túlnépes lakások 43,9%-e nem bír konyhával, és 45,1% csak egy helyiségből áll. Az istállókat gyakran használják állandó lakásul, sőt ezek közül a vizsgálat alkalmával 37-et túltömöttnek találtak. Egy gőztéglagyár körkemenczében 30 ember, köztük 4 nő húzta meg magát. Emberek földalatti üregekben is elbújnak éjjelre;

egy napszámos család veremben lakott, sőt vasúti kocsikban is találtak nagyobb számmal embereket, akiknek más lakásuk nem volt. Az 1891. évi összeírás alkalmával 2000 embert találtak oly helyeken, melyeket távolról sem lehet lakásoknak minősíteni.

A kir. egészségügyi felügyelő a munkáslakások tanulmányozása és hivatásszerű feladatának eleget teendő, éjjeli szemléken is részt vett. Az Andrásy-út közvetlen közelében oly állapotokat talált, melyek valóban hajmeresztők. Egyes pinczelakásokban 10-12 munkás is lakott együtt. Leírhatatlan szennyben férfiak és nők vegyesen feküdtek a földre terített szalmazsákokon és ágyakon. A helyiség levegőjét alig lehetett beszívni. Az éjjeli szemlén megtekintett munkáslakásokat csaknem kivétel nélkül ilyen állapotban találtak, Egy a fentebbihez hasonló munkáslakásban 21 felnőtt ember és 4 gyermek volt összebújva. Itt rendszeren 2-3 család, azonkívül még idegen férfiak és nők is lagnak közösen. A bútorzat egy rossz asztalból és a falak mentén 3-4 ágyból áll. A földön ember ember mellett feküdt. A tisztaság feltűnő hiánya volt észlelhető mindenütt ezen emberhez nem méltó lebujokban.

Az életmód, mely e lakásokban lefoly, szégyenletes, de nem a munkásokra, kik így kénytelenek élni, hanem társadalmunk azon felsőbb osztályaira, melyek az állapotokat tűrik, vagy talán nem is bírnak azokról kellő tudomással. A főváros átalakul, a kis házak eltűnnek és a paloták egymásután emelkednek, de arról hogy a lakosság zöme emberhez méltó módon helyezkedhessek el. egész a legújabb ideig alig gondolt valaki.

Az éjjeli szemlék nyomán büntetés büntetést ért, de a következő szemlén megint ugyanazon állapotokkal találkoznak a hatósági személyek.

A lakbért folytonosan csigázzák feljebb. A munkáslakások már nem képesek befogadni a dolgos népet. Pedig éppen a munkásoknak való férhelyek adatnak ki uzsorabérékért. Ha a jelzett visszaélések nem lennének napirenden, ha az ágyrajárás nem volna oly általános, a munkásnép igen jelentékeny része fedél nélkül maradna.

Találtak így is a szemlék alkalmával szegény embereket, akik családjukkal együtt egy rongyos szalmazsákon, az udvar egy zugában húzták meg magukat, Állításuk szerint kerestek, de nem kaptak lakást, A rendőrség fogházába kísérték őket, pedig készeknek nyilatkoztak egy kis fedett zugért naponként rendszeren megfizetni. Kolozsvárt is ehhez fogható állapotokat találtak.

Vannak ugyan az állam telepein és a nagy iparvállalatok körül mintaszerűen berendezett munkásházák is. De a vidéki gyárak tulajdonosai sok helyen oly munkáslakásokat tartanak, melyek emberi lakások céljaira nem lettek volna engedélyezhetők. A félreső vállalatok munkástelepei minden bírálaton alul állanak. Például egy nagy göztéglagyár munkásai egy oly épületben vannak elhelyezve, melyben 13 szobában 150-180 ember lakik. A családok közül 3-4 kerül egy szobába. Minden ágyban hál egy házaspár 3-4 gyermekével. A többi munkások közül 15 is kerül egy ily zugba. Eltekintve az erkölcsiségre való befolyástól, pedig ettől merőben megengedhetetlen dolog eltekinteni, az ily lakások a fertőző betegségek, tüdőbajok és a nagy gyermekhalandóság kiapadhatatlan forrásai. A fővárosi munkáslakásokban az emberek csak megbetegszenek, de meghalni a kórházakba, ha ugyan oda felveszik őket, vagy haza mennek.

A kisebb lakások Budapesten hivatalos és tudományos statisztikai adatok szerint 80-100%-kal drágábbak, mint Bécsben vagy Berlinben. Hajmeresztő dolgok történnek ily körülmények közt. Nem régiben fiatal orvosok beteg egyéneket kerestek fel ily lakásokban. Az, aki közülök a betegek felügyelt, rövid időn maga is hagymázba esett. Egy egyetemi tanársegédet éjjel a külső Nádor-utczába egy munkástanyára hívtak. Ott az udvarra nyíló egyik hosszú szobában lejtős pricsesen 20 ember és gyermek feküdt egymás mellett, képzelhető minő légkörben. Az utolsó helyek egyikén egy vérző nő vajúdott, Placenta praevia miatt fordítani kelle mindannyinak jelenlétében. Ezek közül egyesek aludtak, mások nem, de hideg téli éj lévén, s így a szabadba nem lehetvén őket kikergetni, az éberek néztek a műtétet.

Hogyan fejlődhetnek itt a munkások közt tisztességes családok? Minő nemzedéket várhatunk az ily sarjából, ha a nagykorúság idejét egyáltalán megérik? Mily messzire vagyunk ily viszonyok közt attól a követelménytől, hogy a munkás részese legyen a családi élet örömeinek és a társas lét előnyeinek, melyhez ép oly joga van, mint bárki másnak. Hol van ily helyzetben az az otthon, ahol a munkás a nap fáradsalmait kipihelve üdülhet s a következő napra az egyensúlyát szervezetében és kedélyében ismét helyreállíthatja. Lehet-e a munkás ily lakásviszonyok mellett oly teremtménye az Istennek, aki az emberi nevet megérdemli. Nagy mulasztás és nagy bűn ez az állapot, melynek büntetése egy vagy más alakban nem fog elmaradni.

Méltán sajnálkozhatott Perczel Dezső belügyminiszter úr 1895. évi december hó 25. kelt és e tárgyban a székes főváros közönségéhez intézett rendeletében a felett, hogy a munkáslakok nagy számmal leendő emelése végett a már több ízben tervbe vett egy vagy több közhasznú építőtársulat nem létesült, sőt a főváros felterjesztése értelmében annak megalakulására a közel jövőben nincs is kilátás. A belügyminiszter urnák nem lenne az ellen kifogása, ha a főváros a munkáslakok építését olcsó telkek áruba bocsátásával támogatná és helyesli, hogy a munkáslakások adókedvezményekben is részesíthessenek. E részben késznek nyilatkozott a főváros által teendő lépéseket a pénzügyminiszter urnái támogatni, csak azt sürgeti, hogy a főváros ne szorítkozzék csupán elvi kijelentésekre, hanem tegyen oly konkrét előterjesztést, amelynek alapján a czélszerű és olcsó munkáslakások létesítésének eszméjét végre valahára már megvalósítani lehessen. Aki az idézett belügyminiszteri rendeletet elolvassa és látja, hogy ennek az égető szükségnek kielégítése mily lanyhán kezeltetik, mily bonyadalmas retortákon és mily lassan hajtatik keresztül, lehetetlen, hogy a főváros haladásának irányát egészben helyeselhesse. A külső dísz megvan, de az alap, melyen a fejlődés nyugszik, oly ingoványos, hogy azt zavartalan örömmel nem lehet szemlélni.

Legújabbán kilátás nyílt arra, hogy a kormány a mun-

káslakások építésének előmozdítása érdekében oly előnyöket fog a törvényhozásnak javaslatba hozni, hogy ennek az égető szükségnek kielégítését végre valahára legalább majd meg lehet kezdeni. Most pedig arról van szó, hogy a főváros maga fog munkásmintaházakat építeni, de amelyekben egyelőre nem lenne több, mint száz lakás. Közreműködésre a hajléktalanok menhelyének egyesületét hívta fel s a munkásház vagy házak telkét egy városi tulajdont képező területen már – ki is nézték.¹

II. FEJEZET.

Folytatás, újabb adatok.

Nehogy létező állapotaink képe a fenntebbiek közlése folytán célzatosan sötétre festettnek tűnjék fel, a lehető rövidséggel el akarom e fejezetben mondani még azt, a mi az ipari munkások érdekében tudtommal a már felhozottakon kívül történt. Ennek eszközölhetése végett az Összes kir. iparfelügyelő urak szívességéhez és az ő útmutatásuk szerint a nagyobb gyári vállalatokhoz közvetlenül fordultam. Azonkívül meg kell emlékezmem a munkások vasárnapi oktatásáról és a legújabbán keletkezett fővárosi munkás kaszinókról is.

A dolog természete szerint az ipar-vállalatoknál legtöbbet tesz az állam a munkásokért. Így a dohánygyárak munkásaival lehetőleg jól bánnak. A debreczeni doháiiygyárról határozottan tudom, hogy ott a munkások igen olcsó és jó ebédet is kaphatnak. Egy oly adag főzeléknek sült hússal, melyből bármely gyári munkás jóllakhatik, az ára csak nyolcz krajczár. A kincstár fizeti a szakácsné

¹ A lakásügy nagy mizériáival Budapest szék- és főváros törvényhatósága már a múlt évtized elején behatóan foglalkozott, midőn dr. *Kernén gi Ambrus* a kiküldött bizottság munkálatát *«Jelentés a budapesti lakásügy tárgyában, Budapest 1883.»* czim alatt foglalta össze. Becses dolgozata egész tárháza az e kérdésre vonatkozó adatoknak, melyeket a fővárosi statisztikai hivatal is folyton gyűjt. Legújabbán 1894-ben a VIII. higiéniai és demográfiai nemzetközi congressus is foglalkozott vele, midőn dr. *Schwartz József* beható tanulmány alapján a munkáslakásokról külön füzetben is megjelent felolvasást tartott.

annak költségén rendezték be a konyhát és az éttermet is.. A kincstári bányák, kohók és vasgyárak munkásai a társládák jótéteményében részesülnek, melyből aggkoruk beálltával nyugbért is húznak. A kabola-polyánai vasgyár munkásai ezenkívül még fogyasztási szövetkezetet is létesítettek, melynek a hivatalnokok is tagjai, kik aztán elkövetnek mindent, hogy az élelmi szerek a lehető legjobb minőségben és a legolcsóbban legyenek beszerezhetők. A szövetkezet 10 frtos üzletrészekre van alapítva; tartaléktőkéje már 3000 írtra emelkedett.

A magyar királyi államvasutak gépgyárában és a diósgyőri m. kir. vas- és aczélgyárban, a hol az iga³/₄gatóságának szíves közlése szerint közel 8000 munkás foglalkozik, oda törekszenek, hogy minden munkás lehetőleg tág, egészséges és világos műhelyekben dolgozhassék. A műhelyek többnyire villamos világítással és gőzfűtéssel vannak ellátva, jól szellőztetvék és a hol szükségesnek mutatkozik, port és füstöt felszívó készülékkel is el vannak látva. A gyárakban elhelyezett hajtó- és szerszámgépek, valamint a használt emelőgépek a szükséges védőkészülékekkel szerelvek fel és a munkások munkájához, valamint testi biztonságukhoz a kellő útmutatást megkapják. Mindkét gyár szűrt vízvezetékéből táplált kutakkal rendelkezik s a munkások a nyári hónapokban az ivóvízhez ecetet is kapnak ingyen. A cholera-járvány tartama alatt a munkásoknak ingyen rumos teát szolgáltatottak ki. Ily tea a munkások kérelmére – a nyári hónapokat kivéve – most is, de csészénként 2. kr. megtérítése mellett, különösen az éjjeli és a korán reggel a munkába jövő munkásoknak adatik. Mindkét gyárjói felszerelt orvos-szobával bír, a hol a gyári orvosok naponként rendelkeznek, és ezenkívül egy állandóan a gyárban tartózkodó gyógyszerolga tesz szolgálatot, ki sérülések esetén az első segély nyújtására be van tanítva. A diósgyőri gyártelepen azonkívül kórház is létezik, mely még a folyó évben 40-50 beteg befogadására fog kibővíttetni és berendeztetni. A gyártelepen kívül Budapest és Miskolcz környékén, valamint a bányatelepek mellett lakó fekvőbetegek látogatásáról szintén gondoskodva van. Mindkét gyár a beteg munkások számára külön betegsegélyző pénztárral bír, melynek

tagjává lenni minden gyári munkás köteles, és a melyhez a munkások és a gyárigazgatóság a törvénynek idevágó intézkedései értelmében hozzájárulnak, a pénztár választott közös, bizottság által kezeltetvén. A betegsegélyző pénztár a tagoknak és azok családtagjainak megbetegedés esetén nemcsak ingyen gyógykezelést és ingyen gyógyszereket nyújt, hanem a pénztár tagjainak 20 hétig, sőt méltánylást érdemlő esetekben még tovább is, táppénzt is ad, mely a napi bér felét teszi. A betegsegélyző pénztár nőtagjai gyermekágy esetében a lebetegedés 1-ső napjától 4 héten át gyermekágyi segélyt kapnak, mely a táppénzzel egyenlő magasságú. A betegpénztárak, ha a kórházban való ápolás szüksége merül fel, ennek költségeit viselik s elhalálzásuk esetén temetkezési segélyeket is nyújtanak. A diósgyőri gyárban a betegsegélyző-pénztár a társlárával van egyesítve, mely nemcsak a beteg munkások és azok családtagjainak ingyen gyógykezeléséről gondoskodik, hanem abból a gyárnak a társláda állandó tagjaivá minősített munkásai, kik betegség vagy egyéb okokból munkaképtelenné váltak, nyugbért is nyernek. A budapesti gépgyárban' a gyárigazgatóság a múlt évben a munkások nyugbérézését szintén kezdeményezte, oly módon, hogy a munkások hozzájárulása nélkül, tisztán gyári pénzekből, nyugbéalapot létesített, melyből a gyár állandó munkásai, munkaképtelenség esetén, illetve elhalálzásuk esetén azok családtagjai, nyugbéreztetnek. Ezen még csak zsenge alapból a múlt évben már 16 egyén részére közel 1850 írt nyugbért fizettek. A gyárigazgatóság azonkívül segélyek czímén évente több ezer frtot utalványoz. A fentiekén kívül a gyárigazgatóság 1884-ben a munkások hozzájárulása nélkül egy balesetalapot is létesített, melynek tőkéje ma már 50,000 frtra emelkedett, Ebből a munka közben megsérült és munkaképtelenné vált munkásoknak, illetve halállal végződő balesetekben a családtagoknak, végkielégítések, illetve évi járulékok utalványoztatnak. A budapesti gépgyár közvetlen szomszédságában egy munkásteleppel is bír, melyen 12 laképületben 109 lakás áll rendelkezésre. Ezek kisebb javadalmazású hivatalnokoknak, művezetőknek és állandóbb mun-

kasok családjainak, aránylag olcsóbb lakbérek mellett, egészséges lakásokat nyújt. A lakásokért az illetők lakbért fizetnek, mely a havonkénti keresetből vonatik le. A lakóházak előkertekkel vannak ellátva és a laktelepen kis gyermekek számára óvoda tartatik fenn, ezenkívül jól berendezett tágas vendéglő, egy fűszerkereskedés, egy fürdőház és egy tekepályával bíró közös kert. továbbá egy nagy ételmelegítő-kályhával ellátott étterem áll a munkások rendelkezésére, ez utóbbi azon munkások számára, kik ebédjüket hazuról hozatják. A múlt évben ezen telepen egy munkás-olvasószoza, melyben a napi lapokon kívül szépirodalmi és technikai folyóiratok állanak a munkások rendelkezésére. A gépgyár munkásai a magy. kir. államvasutak alkalmazottai fogyasztási szövetkezetének tagjai is lehetnek. Sokkal nagyobb kiterjedésű a diósgyőri gyár munkáslaktelepe, a hol 52 egyszerű és 117 kettős munkás lakházból áll, melyeken kívül a gyártól távolabb eső következő telepeken, úgy mint: a hámosi, diósgyőr-községi, pereczsi, pálinkási, barossaknai és parasznyi telepeken összesen még 26 egyszerű és 17 kettős munkás-lakház létezik, melyek szintén a gyár tulajdonát képezik. A vasgyári laktelep, melyen évente 20-30 új lakház építtetik, rendszeren fenntartott, befásított utcákkal bír s minden házhoz a kellő melléképületek és egy kis konyhakert tartozik. A diósgyőri gyár laktelepén egy óvoda és 6 osztályú iskolák fiuk és leányok számára, azonkívül a tanoncok a gyári iskolában külön szakoktatásban is részesülnek. Továbbá létezik ott egy nagy vendéglő, egy igen tágas munkás-étterem, egy nyári uszoda, egy kád- és gőzfürdő, korcsolya- és tekepálya. A diósgyőri gyár munkásainak élelmezéséről a gyári fogyasztási szövetkezet gondoskodik. A munkásoknak mindkét gyárban van dalárdájuk és a diósgyőri gyárnak egy teljes zenekara. A gyárak régibb munkásai tüzelőszereket mérsékelt árban kapnak a gyárigazgatóság útján és utazások alkalmával vasúton is kedvezményben részesülnek. Végre felemlítjük, hogy mindkét gyárban évente több mint ezer munkás-gyermek karácsonykor ruházattal láttatik el, és egyéb adományokban részesül.

Valósággal minta-intézete az a munkásokról való gondoskodásnak. De meg is látszik a munkásokon, a kiket a nagy létszám daczára igen szép rendben és békében tartanak a vállalat kitűnő intézői.

A kassai és miskolczi kamarák területén fel kell említenem Franck Henrik kassai pótkávégyárát, melyben a munkások az egyezményes béren kívül, a szolgálati idővel együtt és annak arányában emelkedő magasb munkajutalomban részesülnek.

A Bantlin féle részvénytársaság turia-bisztrai gyárában, valamint Scholz C. A. matheóczi lóvakaró és bádogárugyárában lakást és megművelésre földet, az elsónél még marhatartást is kapnak.

Az «Egyesült magyarhoni üvegyár részvénytársaság» új antalvölgyi telepén (Gömörme gyében) ingyen lakást és földhaszonélvezetet kapnak a munkások. Egyéb telepein, névszerint Zlatnón és Salgó-Tarjánban (Nógrádra.), Fekete-Erdőn és Beélen (Biharra.), Kis-Kapocson (Zólyomm.), végül a herendi porcellán-gyárban a munkások baleset ellen biztosítatnak. Teljes munkaképtelenség esetén nekik, halál esetén pedig örököseiknek a napi kereset 500-szorosát fizetik ki. Megfelelő arányban kapnak végkielégítést kisebb sérülések esetén és gyermekeik oktatást is ingyen nyernek.

A nadrági vasgyár Krassóvármegyében arról nevezetes, hogy munkásainak legújabbban oly pénzelőlegeket adott, melyekből munkásházakat építhettek. Ezen gyár iskolát és óvodát is létesített a munkások gyermekei részére, továbbá nyugdíj-alapja is van.

Az osztrák-magyar államvaspálya társaság délmagyarországi birtokain létező iparvállalatok munkásai is mindent élveznek, a mit a munkaadótól méltányosan csak kívánni lehet. Jutányos és jó elhelyezés, nyugbér, fogyasztási egyelet, iskola, óvoda s mindez megfelelő minőségben és mennyiségben van Resiczán, Aninán, Oraviczán.

A társulattól tüzetes adatokat is kaptam e részben, melyek igen becsesek, de kár, hogy a magyar iparvállalatokra vonatkozók némelyike nincsen elkülönítve az osztrák vasútvonalakon alkalmazott munkásokéitól.

Az osztrák-magyar államvasúttársaság munkásai és szolgazemélyzete számára 1860-ban létesített egy nyugbér- és segélyző-intézetet a melyhez a társaság önkéntes évi adakozásokkal járul. Ezen adakozások az intézet keletkezése óta 1894. év végéig 2.845.977-71 írtra rúgtak. Az intézetnek kétféle, t. i. állandó és nem állandó tagjai vannak. Az állandó tagok bérüknek 6%-ával járulnak a nyugbér- és segélyző-intézet alapjához és igénynyel bírnak egyrészt betegség esetében betegpénzre és kórházi ápolásra is, elhalálozás esetében temetkezési segélyre, másrészt keresetképtelenség esetében állandó nyugbérezésre. illetve nevelési pótlékra, A nem állandó, csupán a segélyző alaphoz részes tagok csak addig maradnak az intézet kötelékében, a meddig társasági munkában állanak. Ezek bérüknek 2 % -át fizetik a segélyző alaphoz és igénynyel bírnak betegség esetében a betegpénzre, vagy kórházi ápolásra, halálozási esetekben temetkezési segélyre és családjaik egyéb segélyezésére, ellenben állandó nyugbérre semmi igényt nem tarthatnak.

A segélyző intézet, melynek összes tagjai a társaság magyarországi uradalmán állanak alkalmazásban, 1894-ben 16714 tagból állott. A társaság osztrák és magyarországi személyzete számára fennálló közös nyugbérintézet összes tagjainak száma 1894. év végén 11120 volt.

Ugyanazon évben járultak a tagok a segélyző-alaphoz 66,222-21 írttal, a nyugbéalaphoz 237,570-71 írttal. Ugyancsak 1894-ben 96.800-33 frtnyi segély és 551.492-51 frt nyugbér lőn kifizetve, mely összegekben egyéb költségek is befoglaltatnak.

A nyugbér- és segélyző-intézet fennállása óta 1894. év végéig az összes költségek tettek a segélyzőalaphoz 6.584,712-04 írtot, a nyugbéalaphoz 8.610.887-51 írtot. A nyugbéalap vagyona 1894 december 31-én 1.700,842-71 frt-volt.

A betegek és sérültek felvételére és ápolására Kesiczán és Aninán egy-egy kórház építettett; az egészségügyi szolgálatot az egyes ipartelepeken 13 orvos végzi. Szintoly jótékony intézkedések által gondoskodtak a tisztviselők-ről is. A társaság összes tisztviselői számára 1856. január 1-én egy nyugdíjintézet alapítottott, a melynek vagyona

1894. év végén 4.150.812-98 frtot tett. A társaság ezen intézet alapjához annak létesülésétől kezdve 1894. év végéig összesen 2.928.088,41 frt rendes önkéntes adakozással járult, és ezenfelül 1.814.3610.00 frt rendkívüli segélylyel adakozott. A nyugdíjintézet jelenleg 1710 taggal bír: nyugdíjat élvez 1030 egyén, és pedig 327 férfi. 368 özvegy és 335 gyermek, kiknek nyugdíjösszege 1894. évben 769.997-95 forintra rügott.

A társaságnak védnöksége és támogató részvéte alatt áll továbbá az 1864. évben tisztviselők kezdeményezésére az állandóan alkalmazott tisztviselők és szolgák hátramaradottjai részére létesült segélyző-egyesület. melynek célja, & tagok hátramaradottjainak 1000 írt, 500 írt és 250 írt segélyösszegeket biztosítani, melyek első sorban betegségi és temetkezési költségek fedezésére szolgálnak, másod sorban pedig azon rendeltetéssel bírnak, hogy a családfő elhalálózása folytán a hátramaradottakra beálló szorultabb anyagi helyzetén némileg könnyítsenek.

Ezen egyesületnek vagyoni állapota 1894 december 31-én 1.461.87361 írt. a tagok száma 6835 s a biztosított segélyek összege 5.688,775.00 írt volt.

Az egyesület létesítése óta 2571 elhalt után a hátramaradottaknak összesen 1.934.941-00 írt fizettetett ki; azonkívül az egyesület betegség vagy egyéb kedvezőtlen viszonyok által szorultságba jött tagjainak kölcsönököt adott, a melyek összege több mint 5.000.000 frtot tesz. és a melyek által az illetők meg lettek mentve attól, hogy esetleg uzsorások kezébe kerüljenek.

A társaság a szegényebb sorsú személyzet tanuló fiainak segélyezésére ösztöndíjakat engedélyez és magyarországi műveiben raktárakat állított fel melyek élelmi szeréket és egyéb fogyasztási czikkeket nagyban és jó minőségben beszerezvén, azokat a társasági munkásoknak a beszerzési árak mellett átengedik, mely intézkedés a helyi keres¹kedők áráira is befolyást gyakorol.

Ezen élelmezési raktárak azáltal, hogy a munkások a legszükségesebb fogyasztási czikkeket vagy hitelben utólagos bérlevonások útján avagy pedig a nekik e célból engedélyezett előlegekből készpénzben megszerezhetik maguknak,

a nagyszámú munkásszemélyzetre nézve valóságos jótéteménynek bizonyultak, főleg az elszigetelten fekvő helyeken.

Végre megemlítendő még, hogy a helyszínén nem lévén elegendő munkaerő, a társaság kénytelen volt távolabb vidékekről is munkásokat alkalmazni és azok elszállásolásáról gondoskodni. E célból a társaság sok munkásházat épített, a melyeknek egy része idővel a munkásoknak eladatott. Azonkívül a társaság házépítés céljából tetemes összeg előlegeket is engedélyezett, miáltal a szorgalmas munkásnak mód nyújtott arra, hogy könnyebben építhesse magának házat.

A társaság magyarországi birtokain a kegyúri jogokat gyakorolja és azok terheit viseli, azonkívül pedig az uradalommal együtt átvett több elemi iskolát is tart fenn. A kegyuraság, mely a társaságot 22 helységben illeti meg, 24 plébánosra és 4 segédlelkészre terjed ki.

Az erre vonatkozó személyi illetékek, egyházi szükségletek, építkezés-fentartási költségek és segélyezések a társaságnak 1894-ben összesen 32,632-40 írt kiadást okoztak, míg az 1854. évben, mielőtt az uradalom a társaság tulajdonába ment volna át, ezen költségek csakis 20,032-70 frtra rúgtak,

A társaság uradalmának 18 helységeiben létező s annak idejében az államtól átvett magyar, német és román iskolákban 1894. évben 50 tanító és 12 tanítónő által mintegy 6000 gyermek nyert oktatást. Ezenkívül a társaság 9 községben magyar-német magániskolákat tart fenn, melyekben 1894-ben 5 tanító és 6 tanítónő működött és kb. 2000 gyermek nyert oktatást.

Tanítói fizetésekre, iskolai kellékekre és iskola-épületek fentartására 1894. évben 55,287-16 frt fordított a társaság részéről, míg ellenben ezen költségek 1854-ben csakis 9,392-24 frtra rúgtak.

A fennebb említett iskolákon kívül vannak még Résiczán és Oraviczán egy-egy állami polgári iskola, továbbá Resiczán a magyar nyelvterjesztő egyletnek egy óvodája és több felekezeti magániskola Resiczán és Stájerlakon, melyek a társaságtól évenként segélyt nyernek.

A társaság diplomákat és iskolákat saját költségén épített, több esetben pedig ily féle építkezésekhez tetemes összegekkel járult.

A már említett hermaneczi papírgyár. Hermándon Beszterezebánya mellett, a legújabb adatok szerint a betegség és baleseten kívül aggkor és özvegyiség beállta esetén is segíyezi munkásait. Jó lakóházakon kívül, melyekben csaknem ingyenes villanyvilágítást élveznek, iskolát emeltetett részükre és fogyasztási egyletet is alakított. A takarékosagra való szoktatás céljából kénytelenek kéthetenként valamit a postatakarékpénztárba betenni. Szükség esetén kamat nélküli kölcsönt nyernek, s ha megérdemlik, újévkor és szorgalmuk nyilvánulásakor jutalomban részesülnek, továbbá zöldségtermelésre egy kis darab kerti földet is nyernek. A tulajdonos nagy gondot fordít arra, hogy a gyárban minden gép, nehogy balesetet okozhasson, védőkészülékkel jól van elburkolva.

A pesti Hengermalom, melynek alapításában tudvalevőleg gróf Széchenyi István is részt vett, munkásainak betegsegélyezése az e vállalat 1839. évben történt megalapítása utáni évben vette kezdetét, olyképen, hogy egy gyári betegsegélyző pénztár alapított a munkások által az igazgatóság védnöksége és kezelése alatt, a melybe azok hetibérük megfelelő hányadát fizették be. Befizetések fejében ingyen orvosi kezelést, ingyen gyógyszereket és táp-pénzt kaptak. Ezen segélypénztár volt az első, mely hazánkban a munkásokat segélyezte.

Az 1870. évben létesült az «Általános munkásbetegsegélyző- és rokkant-pénztár», melybe a Hengermalom alakulása után mindjárt összes munkásaival belépett, s azóta minden egyes munkásra nézve kötelező volt, hogy annak tagja legyen. A saját gyári betegsegélyző-pénztára ennek folytán megszűnt, az addig összegyűlt 6000 frtnyi tőke pedig megmaradt a vállalatnál, mint «Munkás betegsegélyző pénztár», melynek 60/0-os kamatai évenként erre érdemes beteg munkások és munkás-özvegyeknek segélyezésére fordítanak. Az 1891. évi XIV. t.-cz. életbeléptetése után az «Általános munkásbetegsegélyző- és rokkant-pénztár») a törvény értelmében magánegyesülés útján létesített elismert jellegű betegsegélyző pénztárrá alakult át és ennek folytán a munkások a vállalat hozzájárulásával változatlanul megmaradtak

kötelező módon az új «Általános munkásbetegsegélyző pénztár» tagjainak, az új alapszabályok szerint megváltoztatott tagdíjnak $\frac{1}{3}$ -át pedig a törvény értelmében azóta a vállalat maga viseli.

Ennek fejében élvezik a munkások megbetegedés, illetve elhalálzásuk esetén azoknak hátramaradottal, mindazon jogokat, melyeket az elismert jellegű «Általános munkás betegsegélyzőpénztár» nyújt összes tagjainak. A munkások segélyezésére rendelkezik e vállalat még egy 10.000 frtnyi segélyalappal is. melyet az 1869. évi június havában tartott közgyűlés ötven éves jubileuma alkalmával létesített és a melynek 6%-os kamataiból egyrészt oly munkások és ezeknek hátramaradottjai segélyeztetnek a szükséghez képest, n kik Önhibájuk nélkül szorulnak segélyre, vagy akik hosszantartó betegség folytán a betegsegélyzőpénztár által megszabott ideig tartó segélyt már végig élvezték és még mindég támogatásra szorulnak. Ezen 10.000 frtnyi segélyalap kamataiból eszközli a vállalat másrészt munkásainak biztosítását rokkantság esetére a magáéból fejenként és hetenként 5 krt fizetvén, úgy hogy a munkás hozzájárulása nélkül aggkor vagy baleset folytán beállott munkaképtelensége esetén 2 frtnyi rendes heti segélyt kap az «Általános rokkant biztosító pénztár»-tói, mely a már említett «Általános munkásbetegsegélyző és rokkant-pénztár» kebelében létesült annak idején, és most, az 1891. évi XIV. t.-cz. életbeléptetése után mint önálló rokkant-biztosítási pénztár szerepel egyelőre míg külön alapszabályai jóvá nem hagyatnak, az «Általános munkásbetegsegélyző pénztár» kezelése alatt. Mindezen alapok és intézmények elégtelenek azonban az évente előforduló segélyezések, valamint rokkantsági biztosítási díjak fedezésére, úgy hogy a humánus igazgatósággal bíró vállalat sajátjából külön 600-800 írttal járul évente ezen segélyezések költségeihez. A munkások továbbá baleset ellen is vannak biztosítva a vállalat költségére az «Országos magyar malom-egyesület» kebelében létesített és kölcsönösségen alapuló «Magyar malmok segélyző egyezménye balesetek ellen» nevű pénztárnál, a minek folytán, ezen egyezmény alapszabályai szerint, a napi munkabér 800-szorosa van bizto-

sítva teljes rokkantság esetére. Csekélyebb rokkantság esetén a 800-szoros munkabér bizonyos hányadát kapják a megsérült munkások végkielégítésként.

A szerencsi nagy czukorgyár a munkások részére, külön férfi és női osztályokkal bíró kórházat építtetett, melynek két orvosa van. a kik azt felváltva naponként tartoznak meglátogatni. A gyógykezelés itt egészen díjtalan. Aggkor, rokkantság, vagy más méltánylandó esetekben a vállalat segíyezi munkásait, mely célra egy 20.000 firtos alapítványa van. A havi fizetéssel alkalmazott munkások ingyen lakást kapnak, melyek az egészségügyi követelményeknek megfelelően épült munkásházakban vannak. A többi munkások részére e gyár száz személyt befogadni alkalmas laktanyát emeltetett, hogy a napszámosok ne legyenek kénytelenek minden este rősz időben is, különösen ha távol laknak, haza menni. E laktanya külön felügyelet alatt áll. és annak tisztántartásáról kellőleg gondoskodnak. A munkások gyermekeinek iskoláztatása végett a vállalat saját költségén állami felügyelet alatt levő népiskolát tart fenn, melyet a munkások gyermekei tandíjmentesen látogatnak. Hogy a ruhaneműek olcsó beszerzését lehetővé tegye, a vállalat raktárt tart, melyben a munkásoknak ruhadarabok beszerzési áron törlesztésre adatnak el. a vállalat még a kezelési költséget sem számítván fel.

A magyar fém- és lámpaáru gyár Budapesten takarékszövetkezetet létesített munkásai számára, azoknak előle-, get nyújt és rokkantság esetére is biztosítja őket.

Wein Károly késmárki szövő gyáros munkásait baleset ellen úgy biztosítja, hogy azok teljes munkaképtelenség esetén napi bérök ezerszeres összegét kapják meg kielégítésképen. A betegsegélyző pénztárba a munkások helyett is ő fizeti a járulékot. A munkások iszákosságának megelőzésére mindent elkövet, s az e részben felmerülő kihágásokat szigorúan üldözi és eljárásának eredményével nagyon meg van elégedve. A lajta-újfalusi fonó- és szövőgyárban a legtöbb emberbaráti intézményt szintén meghonosították.

Meg kell említenem, hogy a számtalan cseléd jutalmazási alapítvány közt van a pozsonyi Schiffbeck Kata-

lin-féle is. melynek rendeltetése cseléd-otthont létesíteni és a munkásokat, felekezeti különbség nélkül, segíteni.

Nyugdíjat biztosítanak munkásaiknak József főherceg martonvásári gőzmalmában, az Első Budapesti gőzmalom r. t. és Brody Zsigmond «Hungária» nyomda vállalata a fővárosban. A Ganz-féle gyárban Budapesten a munkások bizonyos számú év szolgálata után szintén nyugdíjkepesek lesznek. A hatvani cukorgyár baleset ellen biztosít, ingyen járvány kórházat és betegszobát tart fenn. Van ingyenes czélszerűen berendezett munkás laktanyája is. Munkásai képzésére saját költségén rendes cukorgyártási tanfolyamot tart fenn.

A nagysurányi cukorgyár és finomító baleset ellen biztosítja munkásait, kik ha állandók, ingyen lakást, vagy lakbért kapnak. A lakás mellett, ha van, a munkás egy kis kertet is élvez, ha nincs, egy darab földet engednek át neki használatra. Két községi iskolát munkásai érdekében pénzsegélyben részesít. Figyelmet érdemlő esetekben a támogatásra méltó munkások kamat nélküli kölcsönt kapnak a gyártól, mely azután fizetésükből heti levonások útján törlesztetik. Azt volt szíves továbbá a gyár igazgatósága velem közölni, hogy a takarékoság fejlesztése végett vállalata körében tizenkét éve sorsjegy-egylet áll fenn, melynek az hivatalnokokon kívül számos munkás is tagja, Hogy azonban a takarékoság fejlesztésére éppen ez a mód nagyon alkalmas-e, ahhoz sok szó fér.

A Neumann testvérek, aradi szeszgyárosok, kiknek vállalata a legnagyobb és legszebb ez iparág körében az egész monarchia területén, még 1884-ben 10,000 fitos alapítványt tettek azon célra, hogy annak évi kamatai feléből a baleset által megsérült és munkaképtelenné vált munkások segélyeztessenek, másik feléből pedig arra érdemes iparos tanoncok jutalmaztassanak. A vállalati betegsegélyző pénztár itt 8500 írt alappal bír. A munkások tagjai a kerületi betegsegélyző pénztárnak is. Végül Gájban. Arad külvárosában, hol a gyári vállalat főtelepe fekszik, a román lakosság közepett magyar óvoda számára 5000 frtos

alapítványt tettek és épületet emeltek részére. Az óvoda Arad sz. kir. város fenhatósága alatt áll. s ez által kezeletik. Aradon baleset ellen biztosít a Weitzer-féle waggongyár is, melynek új és szép nagy telepén munkásmelegedő és étterem is van.

Pozsonyban a «Nobel» dynamitgyár részvénytársaság mellett van néhány munkásház a hol a munkások olcsó heti bér mellett kaphatnak lakást, azonkívül van e gyárban egy fogyasztási egylet is. Egy pozsonyi tőkepenzes polgár, Schulpe Emil. továbbá a pozsonyi récsei úttól nem messze 4 munkásházat létesített, a melyekben a munkások olcsó heti bérért lakást kapnak. A házak teljesen a kor mai követelményeinek megfelelőleg építvék, egyemeletesek, s minden lakáshoz egy kertecske tartozik. Klinger Henrik pozsonyi szövő gyáros is akart 200,000 forinttal munkásházat építeni, minthogy azonban a város a szükséges telket a kért összegben nem akarta megadni, a terv egyelőre abban maradt. Óvoda itt kettő is van, de az községi.

Nagy-Ugrócson Thonet testvérek hajlított fabútor gyári telepén 25 nő ingyen lakást kap és 100 a öl földet, a többi mintegy 200 munkás egy 11 házból álló telepen lakik. A 13 éven aluli gyermekek részére van egy gyermekkert, a nagyobbaknak egy menház, hová azok reggel beadatnak és este munka után haza vitetnek. A vállalat jó népiskolát tart és a községbeli állami iskolát nagyban segíyezi. Végre a munkások felügyelete alatt van egy fogyasztási szövetkezet, melynek forgalma 8-10,000 frt. A testületi szellem növelésére pedig tűzoltó egyesület és zenekar. A pozsonyi kamara kerületében levő csaknem az összes üveg gyárakban kapnak a munkások lakást, egy kis földet és tűzi fát ingyen.

Schreiber J. unokaöcscsei, a lednic-rovnyei (Trencsén m.) üvegyár mellett a munkások gyermekei részére saját költségén egy szép egyemeletes iskolát építtetett.

Kachelmann Károly és fia a vihnyei (Barsmegye) vas-és gépgyárban az 50 lakással bíró már említett lakóházon kívül a munkások részére egy leányiskolát tart fenn.

A «Magyar textil-ipar részvénytársaság» rózsahegy-i új gyárában van öt ilyen szép munkásház 30 lakással, kerttel, azonkívül egy munkás kaszinó és szakiskola.

Fiúméban a Withehead-féle torpedó gyárban van egy takarékgylet és pedig akként szervezve, hogy a tulajdonos a munkás belépése alkalmával a munkás nevére 10 frtot tesz a postatakarékpénztárba, de ez összeg csak akkor lesz tényleg a munkásé, ha egy éven túl maradt a gyárban, azután erkölcsileg kényszerítetik, hogy a tőkét növelje, melyből csak tényleges szükség esetén szabad valamit kivennie és azon munkások, a kik bizonyos idő alatt száz forintot takarítottak meg, a gyárostól ismét jutalmat kapnak.

Erdélyben a legújabb adatok szerint munkáslakást, fűtést«világítást, kis konyhakertet ingyen élveznek a munkások: Az erdélyi erdő ipar részv. társ. gyulafalvi és Gábor és József gőzfűrész telepén (Háromszék m.); Schulz József és társa csik-csobányai Francziska és Amália gőzfűrész telepein (Csik megye); Thieme Károly és fia csik-gyimes-hidegségi Rakotyai és Barátos gőzfűrész telepein (Csik megye); Schulz Vilmos kisdemeteri gőzfűrész telepén (Besztercze-Naszód megye); a kolozsvári fakereskedő r. t. borgó-beszterczei gőzfűrésztelepén (Besztercze-Naszód megye).

Lakást és tüzelőt ingyen adnak minden nagyobbacska gőzfűrész telepen, mely a községektől távol fekszik.

Lakást ingyen ad a kissebesi Glasner-féle kőbánya-telep, valamint a czukorgyárak, brassói cellulosegyár, a Sigmond testv. és báró Bors-féle ipari szeszgyárak Kolozsvárt, illetve Medgyesfalván, továbbá az üveg- és nagyobb téglagyárak; a Kramer J.-féle egeresi gipsz- és műtrágyagyár (Kolozs megye); és a Lánckzi Sándor-féle vasgyár és szerhámor-Szentkeresztbányán (Udvarhely megye).

Népiskolát a munkások gyermekei részére önállóan tart fenn a Schulz József és tsa csobányosi, a Schulz Vilmos kisdemeteri és az erdélyi erdő ipar r. t. József gőzfűrésztelepe, az utóbbi hat osztálylyal és 3 tanerővel. Az erdélyi magyar közmívelődési egyesület népiskolaalapításához és fentartásához nagyobb mértékben hozzájárulnak a Glasner-

féle kőbányatelep Kissebesen és Thieme Károly és fia Barátoson.

Baleset ellen biztosítják munkásaikat s az összes díjakat vagy csak a díjak felét viselik a következők:

Rieger András mező gazd. gépgyára; Elges Frigyes asztalosáru gyára, mind a kettő Nagy-Szebenben; Kramer J. gipsz- és műtrágyagyára Egeresen; Bors és tsa ipari szeszgyára és gőztéglagyára Medgyesfalván; Schmiedl és Ungar zágoni Csucsor gőzfűrésze, Burger Albert marosvásárhelyi sörgyára; a Marosvásárhelyi gyermekjáték-árugyár.

A munkások élelmezésének megkönnyítésére áruraktárt tartanak fenn az elől említett nagyobb gőzfűrésztelepek, ezek között az erdélyi ipar r. t, és a Schulz József-féle fűrészek heti vásárok megtartását mozdítják elő, hová a vidéki népesség beviheti áruit és termelvényeit. Továbbá iparvasutaikon ingyen szállítják a munkások élelmi szereit. Újabban általában tért kezd foglalni az az irányzat, hogy a nagyobb telepek az áruraktárt ne tekintsék külön nyereséges üzletnek. Egyesek legközelebb megfogják kísérteni fogyasztási szövetzetekké alakítani át áruraktáraikat.

Lukács Béla volt kereskedelmi miniszter úr, a székelyek kivándorlásának irányát Románia helyett a fővárosba és a nyugoti magyar vidékre akarván irányozni, 1894-ben székely fiúknak ipartelepeknél tanonczokul való elhelyezését kezdeményezte. E végből szabályzatot dolgoztatott ki, a mely szerint a tanonczokat gyakorlatilag és elméletileg oktatni kell. Főleg a Garbe-féle rendszert tartották ennek szerkesztésénél szem előtt, de híven azt csak az állam telepein hajtják végre. Különösen kiválnak a tanonczok mintaszerű oktatása tekintetében a magyar királyi állam vaspályák budapesti nyugoti javítóműhelye és a diósgyőri vas- és aczélgyár. A mondott évben az említett javítóműhelyben 45, a diósgyőri vas- és aczélgyárban 20, a többi javítóműhelyekben 49, a Ganz-féle nagy vállalat három telepén 30, a rimamurány-salgó-tarjáni részvénytársaság telepein 23, az aradi Weitzer-féle gyárnál és a borosjenői faáru gyárban 20, más kisebb és nagyobb vállalatoknál és kőfaragó telepeken 28 fiatal egyén, ezenkívül a marosvásárhelyi kamara és az

országos iparegyesület közvetítésével még egyes kisiparosoknál helyeztettek el székely tanoncok. A következő évben ennél sokkal kevesebb volt így elhelyezhető, mivel a vállalkozók a megüresedett helyeket saját régibb munkásaik gyermekei részére kívánták fentartani. A nevezett tanulók szívesen jönnek és a szülők szívesen adják őket magyar gyárakba és mesterekhez tanoncoknak, mivel jól bánnak velők és a kormány e célra külön megbízást kapott közegeinek felügyelete alatt állanak. Egyes a székely viszonyokat alaposan ismerő egyének ugyan azt állítják, hogy az országnak ebből az akcióból kevés haszna lesz, mert attól lehet tartani, hogy az így kiképzett székely ifjak a régi hagyományok útján indulva, különösen a román kormány által kiképzett iparosoknak kilátásba helyezett előnyök csali-jainak engednek és kifognak Romániába vándorolni. Azonban, ha az ipar fejlődése nálunk is nagyobb lendületet nyerend, és ha nemcsak gyakorlati és szellemi oktatásban, de erkölcsi nevelésben is fognak idehaza részesülni, talán mégis megtarthatók lesznek az országnak. Egészen helyes ennél fogva az az újabb intézkedés, hogy székely ifjakat nagyobb számmal nemcsak gyárakba, hanem jobb mesterekhez is adnak tanoncokul és e részben a tevékenységet a székely kamara az országos iparegyesülettel közreműködve folytatja. E részben a kereskedelmi miniszternek külön utasítása létezik, mely szerint az összes hazai ipartestületek is bevonattak az elhelyező szervezetbe. Ennek egész eljárása részletesen szabályozva van. A tanoncok felvételének föltételeit folyton hirdetik a székelység körében, a jelentkezéseket pedig világlatban tartják. Azok felett örködni az ipartestületek vannak hivatva és évenként az összes megbízott közegek jelentést tartoznak tenni a helyzetről a kereskedelmi miniszternek. Remélhető, hogy ezután oly eljárás fog kifejlődni, mely ez akció sikerét alkalmas lesz biztosítani.

Különben hasonló gondot kellene általában a tanoncügyre fordítani, mivel az nálunk általában még igen el van hanyagolva. Nem a törvényhozáson múlik a helyesebb eljárás elmaradása, mert hiszen ipartörvényünk e tekintetben egészen megfelelő rendelkezéseket tartalmaz; de azokat

sajnos, nem kellően hajtják végre. E tekintetben létezik egy hivatalos jelentés, melyben a tanonczügy állapotának tartahatatlan állapota ki van fejtve.¹

Annak szerzője, dr. Bernát István, a harmadik gazdaságkongresszus előtt is nyilatkozott e tárgyról és előadásában a többi között a következőleg nyilatkozik. Sokat hallunk a gyári munkások szomorú helyzetéről, azon rabszolgamunkáról, mely a gyárakban és bányákban folyik; kevesebbet beszélnek arról, hogy a rabszolgamunka tulajdonképen a kis ipar műhelyeiben sem idegen dolog. Nem idegen, főleg a mesterinasok tekintetében. E részben elrettentő adatokat lehet napfényre hozni.

A munka, a mit ezek végezni kénytelenek, nem áll arányban testi szervezetükkel és nem egyszer a legnehezebb, legtöbb testi erőt igénylő része a műhely munkájának reájuk hárul. A táplálék, melyet kapnak, sokszor alig érdemi meg e nevet és nem kárpótolja az iparos fiút azért, a mit munkája által testi erejéből veszít. A műhely légköre, a fekvőhely, a lakószoba a legkezdetlegesebb egészségi igényeket sem elégíti ki. És a gyermek, kinek hivatása, hogy annak idején a magyar ipar harczosai közé állva, az idegen socialismus és hazafiatlan eszmékkel szemben a régi hagyományoknak, a hazafiasságnak és a kisiparnak őre legyen, tanuló éveire ritka kivétellel, mint a legnagyobb fokú rabszolgaságra, testi és lelki rabságra emlékezhetik csak vissza. Arról, hogy itt is a nemzeti elem egy nem csekély részének, a nemzeti munkaerő egy tényezőjének megóvásáról és fejlesztéséről van szó, hogy tehát azok a feladatok, a melyek itt nyílnak, belevágnak a politikusoknak ás, ha ilyenek vannak, emberbarátainknak ügykörébe, arról minálunk sem társadalmunk, sem politikusaink nem érnek rá tudomást venni. Pedig a dolog érdemes volna rá! Közvetlen tapasztalatok alapján mondhatja, hogy ezekben az elnyomott, háttérbe szorított, a legtöbb esetben inkább a rosszra, mint jóra biztató erkölcsi légkörben felnövelkedő

¹ Dr. Bernát István. Az iparos tanulók iskoláiról. A vallás és közoktatási miniszterhez intézett jelentés. Budapest, 1892.

ifjú iparos nemzedék tagjaiban bámulatosan jó és támogatóra érdemes tulajdonságok lappangnak nem egyszer. A természet ezek jobbjaiba is beleoltotta az isteni szikrát, a szebbre, a nemesebbre való törekvést, csakhogy azoknak, a kik a sors ezen kiváló kegyében részesültek, e téren még több okuk van a panaszra, mint az emberi élet más mezején működőknek. Sem az állam, sem a társadalom nem lép közbe, hogy ezt a nemzedéket megmentse a nemzetnek s a jobb jövőnek, hogy ápolja, fejleszse benne a jóratörekvést, a nemesebb indulatokat. Korlátozza a mesterek és segédek jogkörét oly módon, hogy abból a mesterinasok erkölcsi és technikai haladására kár ne háramoljék. Ma az ipar munkája helyett a legtöbb esetben, idejük nagy részét ettől idegen foglalkozásokkal kénytelenek eltölteni. S ha a felszabadulás órája ütött, nagyon kevés mondhatja el magáról, hogy szereti mesterségét. A mesterek persze azzal vágnak vissza, hogy mindez régente is így volt. A mi igaz lehet, de nem kevésbé áll az is, hogy ezek az állapotok a haladás tényezői nem voltak akkor sem és ha azt akarjuk, hogy iparunk magasabb fokra emelkedjék, mint a melyen állott a múltban, akkor el kell bánnunk ezekkel a visszaélésekkel mielőbb. Ha társadalmunk emberbaráti indulatait oly nagy mértékben sikerült a börtönök lakóival szemben megmozdítani, miért maradna az néma és tétlen, mikor becsületes emberek érdekeiről van szó?

Az iparosok között támadó betegségek pusztításait is, a melyek nálunk nagy mértékben konstatalhatók, méltán lehet azon mostoha bánásmódnak tulajdonítani, a melyet a serdülő nemzedék a fejlődés alatt a mester részéről tapasztal.

Meg kell itt még a kath. legényegyletekről is emlékezni, melyek ugyan felekezeti jelleggel bírnak, de az iparos ifjúság erkölcsi nevelésére és így az élet sok mindenféle káros hatásának ellensúlyozására kétségkívül nagyon sok jót tesznek. Ez intézmény létesítője Kolping Adolf rajnavidéki katolikus lelkész volt, a ki maga is, mint iparossegéd, azelőtt nagyon sokat szenvedett a szállókban uralkodott rendetlenség és erkölcstelen üzelmek miatt. A mint nagy küzdelmek után végre plébánossá lehetett, hozzálátott

e baj orvoslásához és buzgalmának sikerült is Németországban a kath. legényegyleteket megalakítani és elterjeszteni, mely törekvésében az a meggyőződés vezette, hogy az iparos osztály egészséges irányú fejlődésében okvetlenül szükséges az ifjakkak már korai erkölcsi támpontot nyújtani, s az, hogy munkájuk végeztével legyen alkalmuk nemesb dolgokkal is foglalkozni, mert különben a korcsmába mennek szórakozni, a hol aztán elromlanak. A legényegyletekben a vallásos gyakorlatokon kívül alkalmat adnak az iparos ifjakkak továbbá arra is, hogy mulassanak és szórakozzanak is, de üdülésök szívet-lelket emelő legyen: hogy szakmájukban tovább képeztessek magukat és hogy a mások iránti szeretetet társas együttlét mellett gyakorolhassák. Céljük tehát jó ipai'osokat és valóban keresztény lelkületű jó embereket képezni belőlök. Ha tehát a felekezetiesség nem megy messze ez egyletekben, hanem, mint több hazai hasonló egyletnél dívik. a más felekezetűeket sem zárják ki annak jótékonyaságából, akkor mindenesetre hasznos szolgálatot tehetnek a társadalmi béke ügyének. Az első kath. legényegyletet Szabóky Adolf kegyesrendi szerzetes és tanár alakította 1856-ban szeptember 8-án Budapesten. Ennek üdvös hatása folytán azután az egész országban elterjedtek és most 73 ily legényegylet, ezenkívül pedig 5 más kath. munkásegylet létezik az országban. Kívánatos lenne, hogy a protestáns felekezetek is alakítsanak hasonló egyleteket, melyek azután kölcsönösségi viszonyba lépve a kath. legényegyletekkel, a nagy felekezetek, a socialista áramlatnak, a kereszténység valódi szellemének terjesztése által, vállvetve igyekeznének gátat vetni. Ez a szellem hatja át Ruschek Antal, győrszigeti plébános és esperes, művét, melyből, valamint az alább idézett munkákból, merítettem adataimat.¹

Az 1891. évi XIII. törvénycikk, mely az ipari munkának vasárnapi szünetéről szól, maga után vont a szükségét, hogy a munkások vasárnapi időtöltésének irányi-

¹ *Ruschek Antal* A katolikus legényegylet magyar földön. Budapest 1887. (348. lap). *Emlékkönyv* a győri kath. legényegylet 25 éves jubileuma alkalmából. Győr 1888. *Gyürky Ödön*. A magyarországi kath. egyesületek évkönyve. Budapest 1895.

tásáról is gondoskodni kellett, A törvényhozás szándéka e törvénnyel nemcsak az volt, hogy a heti fáradság után pihenés biztosíttassék részökre. hanem, hogy szellemi képzésökre, erkölcsi művelésökre és nemesebb irányú szórakozásukra is mód és alkalom nyújtassék. A kormány azért mindenekelőtt azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy e végből mit kell tennie; mivel a társadalom, sajnos, nálunk e részben a kezdeményezést megragadni nem volt hajlandó. E kérdés tárgyalása végett még 1891-ben szakértekezlet hivattott össze a kereskedelmi minisztériumban, melynek tagjait az ország legfőbb egyházi méltóságai, a magyar tudományos akadémia, a főváros, a budapesti népoktatási kör és a magyar iskola-egylet kiküldöttei képezték. Az értekezlet megállapodásaihoz képest a «vasárnapi bizottság» nevezett ki, mely a részére megállapított programul alapján a kereskedelemügyi tárcza terhére engedélyezett segély felhasználásával iskolai helyiségekben tartott felolvasásaival működését 1892-ben meg is kezdte. A vallás és közoktatási miniszterrel egyetértve a kereskedelmi miniszter K. Jónás Ödön műegyetemi tanárt és országgyűlési képviselőt nevezte ki a bizottság elnökévé, a ki nagy buzgalommal és egyszerűséggel vezeti most is annak működését, mely egyelőre a főváros területére szorítkozott, de később a nagyobb ipari központokra is kiterjeszkedett. A bizottság feladatát képezte, a gondoskodás arról, hogy a muzeumok, nyilvános gyűjtemények, képtárak vasárnapokon nyitva tartatván, e helyeken a munkások magyarázó előadásokat is hallgathassanak; hogy télen érdekes, szórakoztató, népszerű és tanulságos mutatóanyagokkal egybekötött felolvasások tartassanak részökre a természettanból, egészségtanból, hazai történelemből, közigazdaság és alkotmánytanból, és előttök erkölcsnemesítő elbeszélések és költemények olvastassanak fel. Elfogadtatott az a határozat, hogy az előadások tárgyát ne csak egyes kiszakított részletek képezzék, hanem azok sorozatosan öleljék fel az illető tudományok könnyen érthető ismertetését. A felekezetiesség ez előadásokból ki van zárva, s az alkalmas felolvasókat a bizottság jelöli ki. A bizottság feladata továbbá a mun-

kasok számai-alkönyvtárakat felállítani, s könnyen megközelíthető torna és olvasó termeket nyitni. A felnőttek oktatásáról is gondoskodtak, ezekben a magyar nyelv megtanulására is alkalmat adván. Az egyházi hatóságokat is felszólította a vallás és közoktatási miniszter, hogy hatáskörükben intézkedéseket léptessenek életbe, melyek a munkások művelését s valláserkölcsei nevelését hivatvák előmozdítani. A 3000 írt hitellel ellátott bizottság az 1892. év tavaszán indította meg a felolvasások tartását, melyek két-két vasárnapon át Petőfi életének és költészetének, a magyar királyság földrajzának, közlekedési, kereskedelmi, és iparviszonyainak, továbbá a delejesség és a villamosság ismertetésére vonatkoztak. Ez előadásokat 5222, a múzeumokat pedig ezalatt 4388 ipari munkás látogatta. Ugyanaz év őszén a cholerajárvány miatt a magyar történelemből vett tárgyak, s a lakás befolyásról az ember egészségére csak öt előadás volt tartható, melyeket 2200 munkás hallgatott, a múzeumokban az ismertetések alkalmával pedig 735 munkás jelent meg. A fertőző betegségekről és az egészséges lakásról szóló sikerült előadások többszörösítettven, kiosztattak a munkások közt. Az 1893-dik év tavaszán a munkások részére ingyen hangverseny rendeztetett, s a bizottság működése az ország több nagyobb városára is kitei'jedt. A fővárosban január, február és márczius havában kilencz helyen kilencz előadás tartatott történelmi, irodalom-történelmi, természettani és földrajzi tárgyakból.

A vidéken Miskolczon, Máramaros- Szigeten, Szegeden és Marosvásárhelyen szerveztettek ily bizottságok és rendeztettek előadások. Ősszel ismét 9 helyen 8-8 előadás tartatott az egészség-, alkotmány- és nemzetgazdaságtan köréből. Nevezetesebb tárgyai voltak ezeknek: a baleseteknél való segédkezés, a honpolgári jogok, köteleességek és Magyarország közkormányzata; a munka szerepe a közgazdaságban, életszükségletek, gazdaság, termelés, munkamegosztás, a tőke szerepe a közgazdaságban, a forgalom, az ár és áralakulás.

Az őszi hónapokban csak M.-Szigeten tartattak előadások. Az előadásokat egész éven át, ősszel és tavasszal

17583 ipari munkás hallgatta. Ez oly eredmény, a mely minden esetre figyelmet és elismerést érdemel. Általában különösen a vidéken mutatkozott nagyobb érdeklődés, inig a főváros egyes helyein a munkások közönye miatt be kellett szüntetni az előadásokat. Ez év alatt négy füzetet osztottak ki a munkások között a fertőző betegségekről, a lakásról és egészségről. Magyarország közkormányzatáról s a honpolgári jogokról és köteleiségekről.

A főváros ez évben olvasó csarnok felállításra ezer forintot szavazott meg. Az 1894. évben Budapesten hét kerületben 9-9 előadás tartott tavasszal. Őszszel azonban a gyér látogatás miatt csak négyben. A vidéken ily előadás Szegeden, Máramaros-Szigeten. Maros-Vásárhelyt, Kolozsvárott, Miskolczon és Újpesten rendeztetett. Tavasszal a fővárosi előadásokat 7832, a vidékieket pedig 9160 munkás látogatta. Az őszi előadásokon 5457 és 4218 vidéki munkás vett részt. Összesen 26667 munkást foglalkoztatott szellemileg a bizottság, tehát 9080-nal többet, mint a megelőzőt évben. A többletnek fele esétTâ fővárosra és fele a vidékre. E számok általában ismét az így rendezett előadások népszerűségét bizonyítják, azért tervbe vétetett hogy a vidéken is alakíttatnak ily vasárnapi bizottságok, minek megfelelőleg azok hiteladománya az 1895. évi tartamra 5500 forintra emeltettek fel. Újból két népszerű füzet adatott ki, egy az egészséges táplálkozásról és egy a váltóról. A bizottság támogatta a budai iparos segédek egyesületét, melynek helyiségei kaszinószerű berendezéssel bírnak, s bennök vasárnap 150-200 munkás részesül szellemi szórakozásban, másfelől pedig a magyar iskola egyesület is mozgalmat indított meg munkáskaszinók létesítésére, melynek előmozdításához a vasárnapi bizottság is csatlakozott, miután súlyt fektettek arra, hogy ez a cél társadalmi utón éressék el.

Az 1894. év folyama alatt az állatkert igazgatósága igen mérsékelt csak 10 krajczáros jegyeket adományozott a munkásoknak, amilyenekkel az említett évben 84.301 ipari munkás látogatta az állatkertet.

A vasárnapi bizottság működésével kapcsolatban állami támogatás mellett a budapesti népoktatási kör ez év téli

időszakában vasárnaponként délután 2-4 óra közt több népiskolában ingyenes előadásokat rendezett, mezeknek tárgyát írás, olvasás, számolás s a kereskedőnek s iparosnak mindennap szükséges ismeretek oktatása képezte.

Az 1895. évben a vasárnapi bizottság a munkások részére a fővárosnak négy kerületében hat helyen tartottak előadásokat és pedig a második kerületben az iparos segédek egyesületében, a harmadik és hatodik kerületben a községi polgári iskolákban, továbbá a nyolczadik kerületben az állami középipariskolában, a községi polgári fiúiskolában és a demokrata munkás párt helyiségében, végül három múzeumban. A tavasszal nyolcz előadás volt, három ii természettanból, három a földrajzból és kettő az egészségtanból. Az előadások tárgyául választattak a víz és a légnyomás tünetei, China és Japán földleírása és az első segély ii baleseteknél. Ősszel kilencz előadás tartatott, három a magyar történelemből (honfoglalás, alkotmányos fejlődésünk története és ősi vallásunk), négy a természettan köréből (egyszerű gépek) és kettő az egészségtanból (egészséges táplálkozás, ipari betegségek).

A vidéken ismét Szeged, Új-Pest, Máramaros-Sziget, Kolozsvár, Maros-Vásárhely és Miskolcz voltak az ily előadások színhelyei. A látogatók száma újból emelkedett, mert Miskolcz nélkül, a hol szintén népesek voltak az előadások, de a honnan az adatok még nem érkeztek be, 28733-an vettek részt az előadásokban. Lehet mondani, hogy a hallgatók száma tavaly meghaladta a 30,000-et, mi 1894-gyel szemben ismét jelentékeny emelkedést mutat. 1895-ben külön füzetben adatott ki ez értekezés: «mit kell olvasnunk» és sajtó alatt van «a munkások jövője.» A vasárnapi bizottság a fővárosi kath. legényegyletben a rajzoktatással tesz kísérletet.

A folyó év tavaszán úgy a fővárosban, mint a vidéken és az előbbi helyen főleg a munkások saját helyiségeiben, névszerint mint az iparossegédek egyesületében és a munkások kaszinóiban, mert oda szívesebben mennek, ismét tartatnak a munkások részére előadások. Ezenkívül nyitva áll a munkások részére a nemzeti múzeum, továbbá a technológiai

és iparművészeti múzeum vasárnap délután 2-4-ig, midőn a látogatóknak a gyűjtemények tárgyairól magyarázatok adatnak. Jegyeket az illető kapusoknál ingyen kapnak a munkások.

A múlt év december havában A vasárnapi országos bizottság a magyar iskola-egyesülettel karöltve végre létesítette a főváros első két munkás-kaszinóját, melyek egyike az V. kerületben honvéd-utczaí, másika a III. kerület Lajos-utczaí népkonyha helyiségeiben tartja összejöveteleit, E kaszinók célja kitűnik abból a felhívásból, melyet a munkásokhoz K. Jónás Ödön, műegyetemi tanár, mint a vasárnapi országos bizottságnak, és Gerlóczy Károly, székes fővárosi h. polgármester, mint az országos magyar iskola-egyesület elnökei intéztek. E szerint a nevezett kaszinóig rendeltetése, hogy a munkásnép, napi munkája után, az esti órákban, a vasárnapoknak és ünnepeknek pedig délutánjain és estéin is kellemes otthont, ingyenes, hasznos, szellemi szórakozást kapjon és ez által kedélyvilága erkölcsi nemesbülést nyerjen. E kitűzött cél érdekében az olvasószobák a napi sajtó termékein, a hírlapokon kívül, a munkás néposztály lelkét tápláló és kedélyét nemesítő, népies irányú könyvekkel s szórakozást eszközölő játékszerekkel látvák el. Ez olvasó-szobákban, vasárnapokon és ünnepnapokon, az iparos munkások képzésére közérdekű nyilvános előadások is rendeztetnek, hogy ezekkel a látogatókban a hazafias szellem, a testvéri szeretet, a kötelességérzet, a józan és tisztességes élet előmozdítottassék, a műveltség és tanultság, a felvilágosodás és ismeretkör gyarapítottassék. Esetről-esetre zene- és tánczestélyek rendeztetnek, hogy a látogatók kedélye és erkölcsi érzéke ez utón is nemesítettassék. Ez estélyeken a munkás családja is részt vehet. E helyiségekben azonkívül néhány krajczárért egy csésze theát is kaphatnak a látogatók. Ez intézmények felállításával az iskola-egyesület még azon célta is el akarja érni, hogy az értelmiség és a szegény munkás nép között áldásos érintkezést teremtsen. E végből az egyesület kerületi tagjai sorából egy csoportot szervezett, melynek tagjai naponként fölváltva meglátogatják a népkaszinók helyiségeit, a munkásokkal

érintkeznek, a népkaszinók helyes irányú haladása felett örködnék és esetleg a munkások ügyes-bajos dolgait is meghallgatják és rajtuk tehetségük szerint segítenek.

A felhívásban felkéretnek a munkaadók is, hogy a kaszinók látogatását melegen ajánlják a munkásnép figyelmébe. Kár, hogy a helyiségek nem megfelelőek, és a munkások panaszkodnak, hogy azokban vagy nagyon rossz, nyomott levegő van, mert hiszen nappal a népkonyha céljaira szolgálnak, vagy pedig, ha szellőztetvék, oly léghuzam támad azokban, hogy a munkások csúzt kapnak. Ez okból újabban nem is szívesen mennek oda. Ez értesülést egészen megbízható forrásból szereztem.

Az igazolvány «a munka nemesít» felirattal van ellátva és hátlapjára a házi rend van nyomtatva, mely szerint a népkaszinók látogatása teljesen ingyenes. A népkaszinókban csak a nemes szórakozásnak van helye. Szórakoztató eszközök: könyvek, hírlapok olvasása, előadások, felolvasások, multságok, tánczok, hangversenyek, játékok, kivéve a szerencsejátékokat. Elvezeti cikkek használása csak mérsékelt mennyiségben engedtetik meg. A népkaszinó látogatója csak igazolványnyal ellátott férfi munkás lehet. Hangversenyeken, felolvasásokon, multságokon a családtagok is részt vehetnek. A kaszinó helyisége esti 6 órától 9 óráig áll nyitva. E határidőn túl a kaszinó-helyiségben való tartózkodás meg nem engedtetik, kivéve, ha hangversenyek s hasonló multságok rendeztetnek. A rendre, tisztességes magaviseletre és tisztaságra a látogatóknak választmánya ügyel föl. A választmány sor szerint napos felügyelőket küld ki kebeléből, a kiknek kötelessége a kaszinó látogatóit a rendelkezésre álló olvasmányokkal és játszoeszközökkel ellátni s a helyiségben a napirendre felügyelni. A látogatók választmánya a rendtartást megsértő látogatót a helyiségből bizonyos időre vagy végleg is kirekesztheti. A látogatók a napos felügyelő rendelkezésének feltétlenül engedelmeskedni tartoznak. Vitás esetben a választmány dönt, A napos felügyelő, a választmány és a látogatók közt netán előforduló vitás ügyekben az illetők alávetik magukat azon békebíróság ítéletének, melyet a népkaszinókat szervező végrehajtó bizott-

ság erre a célra felállít. A népkaszinókat szervező bizottság fentartja magának azt a jogot, illetőleg kötelességének tartja, hogy tagjai által állandó összeköttetést tart fenn a népkaszinókkal, ezek helyiségeit gyakran meglátogatja, a rendtartás felett örködik, panaszokat jó tanácsokkal elintézi, esetleg vitás ügyekben pedig békebíróóság által dönt.

A benyomás, melyet a munkás kaszinók értelmes látogatói nyernek, a munkásokra nézve nagyon előnyös. Általában azt tapasztalják, hogy sokkal értelmesebbek, mint előre gondolták, és hogy a műveltebb osztályok közeledéséért nagyon hálások. Ha a munkás apró vagy nagyobb bajait a jóakaró magasb állású polgártársnak elmondhatja, megkönnyebülést érez, ha pedig segítenek is némi közbenjárással rajta, ragaszkodásának félre nem ismerhető jeleit adja. Viselkedésök egészen tisztességes, úgy hogy huzamosan lehet velők együtt tölteni az időt. A kaszinókban tartott előadásokat már is 200-300 ember szokta hallgatni. Megtörtént, hogy az ily összejövetelek alkalmával socialdemokrata nyomdászok furakodtak közéjük izgatni. Ezeknek egyszerűen kitétek a szűrét. Mindez arra mutat, hogy a felsőbb osztályok társadalmi működése számára jóban és nemesben mily termékeny talaj kínálkozik már a mi munkásaink körében is. A könyvtár már is meghaladja a 700 kötetet.

Itt még azt említem fel, hogy a munkások számára rendezett előadások sikerét a vidéken a ker. és iparkamarák és az ottani főiskolai tanárok támogatásának lehet köszönni.

III. FEJZET.

A mezőgazdasági munkások helyzete.

Ha a mezőgazdaság körében kizárólag munkával termelő egyének sorsáról a tényleges viszonyoknak megfelelő ítéletet akarunk mondani, akkor köztük két féle különbséget is kell tennünk. Először a szegődményes cselédséget a közönséges mozgó mezei munkásokkal nem szabad összevegyíteni, és másodsor minden fő vidékén külön kell a munkás viszonyokat szemügyre venni. A cselédügyről alább

tüzetesen beszélvén, itt kizárólag az egy évnél rövidebb időre, hónapra, hétre vagy napra, elszegődő és a bizonyos gazdasági munkálatokra, például aratásra, vállalkozó mezei munkások viszonyaival foglalkozom és pedig az alföld, a felvidék, a székelyföld és a dunántúli részek szempontjából külön-külön. A kép, melyet így kapunk, kétségkívül nagyon mozaikszerű lesz, de valamelyes összbenyomást, mely azután a valósághoz is közel áll, csak így szerezhetünk magunknak. Az alföldi mezei munkások állapota az újabb néhány év alatt beható vizsgálódások tárgyát képezte. Az 1891. évi mozgalmak kitörése után a sajtó kiküldöttei, a helybeli érdekeltség, egyes magános érdeklődők, helyben lakó hivatalos egyének a kormány megbízásából vagy a nélkül, az országos gazdasági egyesület megbízottjai és végre a földművelési minisztérium képviselője is alapos tanulmányokat folytattak a helyszínen és oly szép anyag gyülemltet fel e részben, hogy mindenki, ha különben a vidék gazdasági viszonyait ismeri, tiszta fogalmat alkothat az ottani mezei munkások helyzetéről magának.

Azok, a kik e helyzetet tanulmányozták, többé-kevésbé elismerik, hogy az alföldi mezei munkás általában nincs rossz viszonyok között. De miután igényei és felfogása általában változók, s az élettől hasonlíthatlanul többet követel, mint azelőtt, lelkületében egy bizonyos elégedetlenség észlelhető, mely kedélyének állandóvá levő alapvonását képezi. Sok helyen, az általában nem kedvezőtlen viszonyok között, tényleg van is ok az elégedetlenségre. A kereset átlag egy éven át talán nem rós, de az nagyon egyenlőtlenül van elosztva az egész éven át. Nyáron nagy szükség van munkásokban, télen pedig, a hol erdő, iparvállalat vagy igen belterjes gazdaságok nincsenek, a munkás nem kap jutalmazó foglalkozást. A belterjes gazdaságok a ritkaságot képezik, mert amit ennek szoktak nevezni az voltaképp észszerűbb és gépekkel folytatott extensiv gazdálkodásnál nem egyéb. Csakhogy az ily gazdaságokban éppen a gép sok munkarőt pótol, s ez a munkásnak nem nagyon válik javára.

A házi ipar csaknem egészen ki ment a divatból és így a munkás készpénz keresményéből kell, hogy összes

szükségeit fedezze. Szerencsés az a vidék, a hol az emberek valamely belterjes gazdasági ággal nagyobb mértékben bírnak. Kecskemét, a hol gyümölcsstermelés és baromfitenyésztés, Szeged, a hol homoki szőlőtermelés van, nem alkalmas talajok az agrár munkás-mozgalmak előidézésére. Nagy baj volt egyes alföldi városokban az is, hogy a szőlők a filloxera által elpusztítottak; ellenben nagy szerencse, ha azok most újra telepítettek, mivel a földforgatásnál késő őszzel is kapnak az emberek keresetet. Az aradi hegyalján például a lakosság együtt és békén maradt, daczára annak, hogy közel tízezer kataszteri holdnyi szőlőterület pusztult el, mivel a fuvarozásnál és a szőlők reconstrucciójánál mindig kaptak munkát.

Különben a munkásmozgalmak főleg az oly vidékeken mutatkoztak, a hol a lakosság az utolsó időben nagyon szaporodott, a hol a birtok elosztási viszonyok nagy aránytalanságot tüntetnek fel, a hol korábban igen jó kereset volt valamely átmeneti és busásan fizető mellékfoglalkozásban, például a vízszabályozásoknál, és az később csökkent, a hol a népesség vérmérséklete a bajok elkerülésére kevésbé teszi azt hajlandóvá, a hol valamely nagy visszaélés, rossz termés, idegen munkások tömeges lehozatala, méltánytalan bánásmód és elhanyagolás az értelmiség részéről alkalmassá tette a talajt és a légkört arra, hogy a sociademokrata izgalmak csirái abban hamarosan kikeljenek.

Mindebből kiviláglik, hogy az alföldön a munkások helyi megtorlódása, s a munkaalkalom előnytelen nagy hullámozása, rendszertelensége és nem a munkások nyomora a fő baj. De ez a baj is elég jelentékeny, mivel, mint az ismétlődő példák mutatják, az is robbanásokra vezethet, melyeknél a káros következményeknek kisebb része az, hogy néhány becses emberi élet elpusztul, sa munka a lázongás színhelyén egy ideig szünetel; ennél sokkal nagyobb baj az, hogy a mezei munkás-osztály teljesen elvadul, osztálygyűlölséget vesz szívébe, mely őt azután egyházának, hazájának és nemzetének megtagadására s megutálására vetemíti el. Nincs könnyebb, mint nagy általánosságokban maradva, kicsinyelni e jelenségeket és azt mondani, hogy hiszen ilyen

elégedetlenség volt már elégszer az alföldön, és lesz mindig, de «mundus se expediet», majd jobb lesz megint a helyzet.

Az ily felfogás az újabb kor gyors fejleményekben gazdag életműködésének tökéletes félreismerésén alapszik. Itt egy oly kórányaggal van dolgunk, melylyel szemben elég éberek, óvatosak és előrelátók nem lehetünk. A következő fejezetben jellemezni fogom azt a szervezetet, melylyel a nemzetközi munkáspárt Mi ebben az országban, abból látni lehet, hogy mi fenyegeti az Alföld birtokosságát. ha nem emelkedik a' helyzet magaslatára, Ennek pedig első követelménye, hogy azt alaposan és tárgyilagosan meg kell ismernie. Gróf Bethlen András volt földművelésügyi miniszter nagyon helyesen cselekedett tehát, midőn Dékány Mihály osztálytanácsost kartársával együtt az egyes vidékek munkáviszonyait jellemző adatok gyűjtésével bízta meg.¹ Ezekből nagyon sok tanulságot lehet meríteni. Így például kitűnik azokból, hogy a mezei munkás átlag 260-350 frtot kereshet évenként, ha nyáron két három hétre takarni megy és ha kukoricza földet is vállal. Ahol, mint Kecskeméten, a gyümölcsstermelés körül kifejtett munkával a 255 írt 40 krt tevő kisebb bevételt pótolni lehet, nincs baj, de a hol, mint Orosházán, a bevétel 269 frt 70 krnyi kisebb jövedelmet fokozni nincs alkalom, ott az már élénken jelentkezik.

Bélegyházán is van 30,000 lakos közt kis ember elég. de miután a birtokviszonyok kedvezők, az izgatókra azok nem hallgatnak. Ott is irigykednek a gazdagabbakkal szemben, de ez nem tüntetésekre és erőszakosságra, hanem igyekezetre, józan és takarékos életmódra ösztönzi a munkást, a ki megtakarított csekély keresményét egy kis ház és egy pár hold föld vásárlására fordítja. A munkás-mozgalmak alatt itt szintén volt némi fészkelődés, de az csak a kevés számú dologkerülőkre szorítkozott, a kik maguk sem tudták, hogy mit akarnak. A mezei munkások között e helyen jobban vannak azok, a kik a tanyákon laknak, a hol könnyen jutnak lakáshoz és tűzre valóhoz és a hol feleségük mun-

¹ A földművelésügyi m. k. minister 1894. évi nagyjelentédek függelékében és külön lenyomatban is olvashatók.

kájának is hasznát veszik. Az asszonyok ugyanis házi munkájuk mellett sok mezei munkát is végeznek és baromfi-tenyésztést folytatnak, melynek haszna sokszor felülmúlja a férj évi keresményét. Az egészséges gyermek itt áldás, mert már 5-6 éves korában pásztornak alkalmazzák őt. A tanyán lakó munkások csak akkor kezdenek elégedetlenek lenni, ha onnan kiszorulva, kénytelenek a városba menni, a hol nehezebb a megélhetés és családjuktól is el vannak szakadva. A napszámos, ha mint részes aratni megy, ha szőlőmunkát, faoltást, tapasztást végez, ha részben kukoriczát vagy burgonyát termel, és ha még megmaradt idejét apró kézimunkával, kosárfonással, szakajtó kötéssel, gereblye készítéssel tölti, akkor szerényen, de tisztességesen megél és ruházkodik, sőt kiválóbb szorgalom, nagyobb ügyesség mellett és szerencsés családi viszonyok közt nem egyesetben még némi vagyonkát is szerez. Természetesen feleségének is segíteni kell, s nagy szerencse reá nézve, ha egészséges gyermekekkel van megáldva. Hogy a napszámosok nem elégedetlenek, bizonyítja az, hogy éves cselédnek nem még a nők sem szívesen szegődnek el.

Még jobbak a viszonyok Csongrádon és Szentesen, ahol nagyobb a kereset. De a házvétel és egy kis földszerzés itt is rendes dolog a napszámosodnál. Létezik napszámos, a kinek 10-12 holdja is van. Ezen felül még sertést hizlal és kubikol. Makón kitűnő helyzetben van a munkás, mert 50%-kal többet kereshet, ha zöldséget akar termelni, a mihez pedig minden valamire való ember hozzájut. Rosszabbak a viszonyok Földeákon és Nagylakon, mert a földek ott nem oly jók és mivel hagymaföldhöz is nehezebb jutni.

Mágoics vidékén konstatáltatott, hogy a nép szívesebben szolgálja az uradalmat, mint az árendást vagy a jó módú parasztgazdát, a kik őt kizsákmányolják. Különösen nehéz a dohánykertészek helyzete, főleg, mert mindenféle rossz terményt értékesítenek általuk; kölcsön adván nekik és jobb vagy magasabb árt követelvén érte. Ettől eltekintve, a cseléd és napszámos itt is sokkal jobban van a felvidékinél. Jövedelme átlag 266 frt 40 kr. s ha kubikol, a mire

gyakran van alkalom, azt még 40 frrtal szaporíthatja, E mellett a gr. Károlyi-féle uradalmakban oly aratási szerződés mellett dolgozhatnak, a melyben a termésnek meghibbanása esetén rész helyett pénzt kap. Nem kénytelen tehát véres verejtékkel ingyen dolgozni.

Békésmegyének gyulai járásában a mezei munkás évi brutto keresete átlag 310 írt. ezenkívül a takarási keresmény, pénzértékre átszámítva, szintén átlag 48 frrt ; ha egy kis háza, kertje van, ebből is szerezhethet évente 8 frrtot ; ha felesége baromfit tenyészt, ebből 17 frrtot kap; a közlegelőn járó sertés tartásából jön neki 22 írtja. Egy házasszellel járó brutto keresete tehát felmegy 405 frrtra. Gyulavári községében az évi kereset 307 frrt 50 kr. E mellett a legtöbbnek veteményes kertje van és bő alkalma kubikolásra, a mi a keresetet legalább 40 frrtal növeli. Csabán és Gyulán az már csak 278 frrt, de ehhez járul az aratási élelem értéke, ezzel a jövedelem összesen felmegy 341 frrtra és ezenkívül van még a kubikolás, mely ha kínálkozik, 40 frrtal emeli a jövedelmet. De a magasb nyári napszám mellett a keresmény többre is mehet.

Roszsabbak a viszonyok H.-M.-Vásárhelyen, hol a kereset átlag csak 303 frrt 60 kr-ra rúg. Januárban és februárban a napszamos alig keres valamit, mert a gabonarostálásra, tengerimorzsolásra, hóhányásra, erdei munkára és favágásra csak kevés alkalom kínálkozik. Gyárak és iparvállalatok itt nincsenek. A robot nagyban dívik. Ezalatt tudvalevőleg a kukoriczafélések és harmadosok külön szolgálmányait értik. Hasonlóképen az uzsora is, mely alatt meg ugyanazok mindenféle adózása a földtulajdonos vagy bérlő részére pénzben, csirkében, zsákban stb. értendő. Ezek a túlkövetelések már régen nagyon súlyosak voltak és azokat nehezen rótták le az emberek eddig is. Újabban az emiatt mutatkozó elégületlenséget a socialista izgatók még szították. Azután itt a munkásnép csak kis részének van valami csekély földbirtoka. A családtagok keresete kevésre rúg, mivel az asszonyok szégyennek tartják a munkát. Jobban áll az, a kinek lova és kocsija van, mivel ekkor még 150 frrt külön keresetre tehet szert.

Ezen adatok azonban csak egyik oldalát mutatják az éremnek. A másik meg abban áll, hogy az Alföldön drágább az élet és így nehezebb a megélhetés mint másutt, mivel az emberek jobb keresettel kínálkozó évek alatt hozzászoktak a nagyobb igényekhez és rendszerint nem igen takarékoskodnak. A parasztokat kiszolgáló kiskereskedők közt sokkal több a bukás, mint azelőtt, a mit a nép fizetőképességében beállott hanyatlásnak tulajdonítanak a beavatottak. Az úgynevezett uzsora fizetése keresetének egy részét elvonja tőle.

Sok helyen a munkaadók igen méltánytalanok az aratókkal szemben, mert ha a mag megszorul vagy más baj esik a gabonában, azok alig kapnak valamit. Azután egyes helyeken sok is a napszámos, a lakosságnak csak 28-32 c/o-át képezvén, holott más vidékeken csak alig 12 %-át. Ausztriában éppen 8%-át teszik. A közterhek nagyok, a községi pénzekkel Hieronymi Károly volt belügyminiszter úrnak a tavalyi gazdakongresszuson tett nyilatkozata szerint sehol sem bánnak el oly lelkiismeretlenül, mint az alföldi nagy községekben.

De az is igaz, hogy a munkásokban szintén sok a hiba. Ha egy bizonyos, általok előre fejükbe vett munkabért nem kapnak meg, inkább nem mennek dolgozni. Továbbá, a mint már említtem, nem is nagyon takarékosak. A mellett sok helyen a nép nem terjeszkedhetik, ha takarékos volna is. Végre házsártos és lobbanékony természetű, minek folytán az izgatók nagy eredményeket érhetnek el náluk. Mindez együttvéve mutatja, hogy organicus hibák és hiányok vannak az Alföldön a munkásosztálynál, de azokat nem kétségbeejtően nehéz pótolni vagy megjavítani. Szükséges azonban, hogy az alsó néposztályal az értelmiség itt is törődjék, mert e nélkül ez a nép teljesen elromlik és a társadalmi rend legveszélyesebb ellenségévé nőheti ki magát.

Sokkal súlyosabb helyzetben leledzik a felvidék mezei munkás-népe.¹ Ott egyedül a mezőgazdaság körében sohasem szerezte meg egész keresetét, hanem a mellett a bányá-

¹ Bornemissza Lajos előadása a III. országos gazdasági congresszuson. Tárghyalásai V. kötet 7-23. 1.

szatnál, a szeszgyártásnál. a szőlőtermelésnél és az egyes iparágak körében kapott még rendesen valamely munkát. Korábban a mezőgazdaság is jobban jövedelmezett, míg most a vasutak kiépítése után a fogyasztó közönség egy nagy része az ország déli vidékeiről szerzi be gabonaszükségletét. A nyolczvanas évektől fogva a bányászat rohamosan kezdett hanyatlani, az egyes zárt völgyek ipara megszűnt, a szőlőterületeket elpusztította a filloxera, a szeszgyárak nagy része ma nincs működésben, a szorult helyzetbe jutott birtokosok pedig az erdőket elpusztították, minek következtében a famunka is nagyon meggyérült. Évről évre általánosabb lett ilyformán a szegénység, minek következtében megindult az Amerikába irányuló kivándorlás. Ennek folytán a földbirtokosok kénytelenek voltak gazdasági eljárásukat megváltoztatni és a koronként mutatkozó munkáshiányt gépekkel pótolni. Hanem helyzetük így sem volt tartható. Számosan közülök kénytelenek voltak a gazdálkodással teljesen felhagyni és hivatal vagy más foglalkozás után látni, hogy megélhessenek. Ez még jobban előmozdította a kivándorlást, mely oly mérveket öltött, hogy a felvidékről ma már Észak-Amerikában 250,000 ember tartózkodik. Dicséretökre legyen mondva, hogy ott szorgalmasan dolgoznak és takarékoskodnak. Ez képesíti őket arra, hogy személyenként és évente átlag mintegy 200 forintot küldenek haza. Ezen tetemes segítség nélkül a felföldi munkás-lakosság helyzete még rosszabb lenne, mint a milyen most.

A szegénység nem minden vidék lakosságát jellemzi, de minden felföldi megyében vannak oly részek, melyek lakossága valóban szükös viszonyok közt alig tud megélni. Pedig a nép általában szorgalmas és a socialista izgatások által még nincs megmétélyezve. Azonban e nemzetiségi vidékeken két irányban is nagy gondot kellene fordítani a lakosságra. Először a közjólét ápolása magában is fontos, mert az Amerikából hazatértek sem képesek ott boldogulni, a mi kétségtelenül mutatja, hogy a munkás megélhetési viszonyai rosszak. Egy pár évig itthon jól él megtakarított

tőkájéből, de azt csakhamar elkölti vagy elgazdálkodjaimire visszavándorol Amerikába. Az ilyen egyén aztán teljesen elveszett az országra nézve. A ki pedig itthon marad is., szítja az elégedetlenséget, folyton az amerikai munkásviszonyok lebegvén szemei előtt. E mellett pedig a pánszláv nézetekkel telve jövén haza, ennek a politikai iránynak csínál propagandát.

A birtokos osztály ennek ellensúlyozására már nem elég erős, sőt keveset jövedelmező birtokait is, melyeken túl kell adnia, ilyen Amerikából származó tőkével jólétre vergődött parasztok vásárolják meg. Nem kell fejtegetnem, hogy ez minő veszedelem a magyar államra nézve minden tekintetben.

Ehhez járul a nem kívánatos galicziai elemek beözönlése is, melyek rendszerint a nép kiszípolozását választják élethivatásuknak. Az Oroszországból, Galicziából, sőt Dalmáciából tanultabb munkások is jönnek, a kik kő, fa, vízszabályozási, talajjavítási és vasútépítési munkával foglalkoznak és a kikkel a felvidék tanulatlan munkásai nem versenyezhetnek. Igaz, hogy ők is járnak le az Alföldre, sőt még Erdélybe is, valamint a főváros építkezéseinél szükséges napszámos-munkások is a felvidékről kerülnek ki. Mint ablakosok, drótosok és gyolcsárosok bekalandozzák az egész* országot, sőt elég jut ki belőlük a külföldre is. Ezek megkönnyítik az otthonmaradottak megélhetési viszonyait, de ez utóbbiak oly gyenge természetűek, hogy a fentebb említett versenyszaporulatot mégis megérik.

A felvidék munkásviszonyainak nagy ártalmára van az úgynevezett majorsági zsellérek ügyének rendezetlensége is, melynek következtében a földbirtokosok egy része és a munkás kéz biztosítása végett korábban telepített dolgos nép között nagy feszültség uralkodik. A nem úrbéri természetű és felmondástól függő zsellérek ugyanis a jobbágyok mintájára a nekik mintegy munkabérül kijelölt föld hasznávételeivel nem érik be, hanem azok tulajdonjogát is meg akarják kapni. Ebből még az ötvenes évek elején több földbirtokos család területén oly elégedetlenség és munkás-mozgalom keletkezett, hogy a hatóságoknak a lázongások

lecsillapíthatása végett karhatalommal kellett közbelépni. Azonban az elégedetlenség; megmaradt és a viszony munkaadó és munkás közt ennek folytán is sok helyen romlott. Az e részben megindult perekben a Curia kimondta, hogy a majorsági zsellér birtoka az 1848. előtti értékben megváltható. Erre a perek egész halmaza keletkezett. Ezrekre megy az ily alapon perlekedő zsellérek száma.

A félrevezetett nép most már elhanyagolja kötelezettségei teljesítését, és az ügyvédi költségek előteremthetése végett eladja igavonó marháját is és csak azon reménynek él, hogy a haszonélvezetre meghatározott szolgálat fejében kapott földnek tulajdonához ingyen fog jutni.

Ez a kérdés újabban oly akut jelleget öltött, hogy remélhetőleg nemsokára javaslat alakjában a törvényhozás elé fog kerülni.

A felvidéki munkásnép helyzete kétségkívül nem kielégítő, de állapota már oly súlyossá lőn, hogy csupán társadalmi úton annak bajain segíteni nem lehet. Azonban a létökben szintén fenyegetett birtokososztály erősebb elemei, a honoratiorok és hazafias lelkészek, e téren is még nagyon sokat tehetnek és tesznek is, a minnek nem kis részben lehet köszönni, hogy ez a nép nincs még jobban elkeseredve. De azon voltaképp csak az erőteljesebb ipari fejlődés segíthetne, a mi részben állami, de nagyrészt egyúttal társadalmi feladat is. A kivándorlás megtiltása vagy csak megakadályozása, a nélkül, hogy az otthon tartott nép megélhetéséről gondoskodnának, egyszerűen meg nem engedhető dolog.

A székely kivándorlás sokban hasonlít a felvidékihez.¹ A kereskedelmi miniszter 1890-ben tanulmányoztatta e kérdést és akkor a következők derültek ki: A székely kivándorlás évszázadok óta meggyökeredzett szokáson alapszik. Az Oláhországba menő székelyek legnagyobb része ugyan visszajön, de sokan azok közül mégis ott maradnak. Ez a néphullámvás tehát csak részben kivándorlás, részben pedig munkakeresés idegen földön. A kinmaradtak leg-

¹ A kereskedelmi miniszter 1891-iki jelentése.

inkább olyanok, a kik fiatal korukban mennek ki és elhagyva őseik nyelvét és vallását, reánk nézve teljesen elvesznek. A ki és bevándorlásról gyűjtött adatok azonban nem nyújtják ennek a néphullámnak teljes képét, mivel csak az útlevéllal utazókról ad számot, de a szökevényeket és azokat, a kik a határon egyszerűen átmentek, nem tünteti fel. Útlevéllal 1890-ben átment a Bodzán, Csik-Gyimesen, Sósmezőn és Tölgyesen összesen 21,082 magyar alattvaló és ugyanott visszajött 16,982, tehát egy év alatt 4102 egyénnel kevesebb, mint a mennyi a határon keresztül ment. Ha ehhez még a brassómezei ósánczi belépő állomást is vesszük, mely a csángók közlekedési vonala, és a hol 1014 kivándorlóval szemben csak 610 jött vissza, akkor tiszta veszteségünk csupán az útlevéllal utazók közül 4476 polgár évenként. Pedig ebbe a vasúti legélénkebb forgalommal bíró predeali határállomás adatai sincsenek befoglalva. Ezenkívül vannak az útlevél nélkül járó-kezők, a kiknek száma köztudomás szerint szintén tekintélyes.

Ezen összes veszteség azonban, bármennyire sajnós is, korántsem oly nagy, mint sokan azelőtt gondolták, mert hiszen a kivándorlottak nagyobb része hazatér. De az sem kívánatos, hogy rendesen idegen földre kelljen e munkásoknak járniok, mert különben itthon nem élhetnek meg. Ezen a bajon úgy akartak egy ideig segíteni, hogy a székelyek vándorlása az ország belseje felé irányoztassék.

Maga az erdélyi magyar közművelődési egyesület is foglalkozott ez eszmével, és ennek megvalósítása végett külön kitelepítési szakosztályt szervezett. Egy nemes gróf jelentékeny vagyont áldozott e célra. De mivel az egész néphullámnak nem volt kivándorlás, a kitelepítési törekvések nem vezettek sikerre. Olyan elem, mely szívesen hagyta volna el a székely földet, nem találtatott. A napszámososztály tulajdonképpen nem nagyon számos. A kisbirtokos nem hagyja ott földjét végleg. A román vámháború óta pusztulásnak indult kisiparos is csak oly helyre telepíthető, a hol iparának folytatására nézve kedvezők a körülmények. Ez pedig sokkal inkább feltalálható Romániában, mint Magyarországon közepén vagy nyugati részeiben. És a székely váro-

sok keresetben szűkölködő fölös számú kézműiparosát, valamint 11 száz gyárosokat, nagyon édesgették és hívogatják most is át. a hol mindenféle kedvezményekben részesítik őket.

E mellett figyelembe veendő, hogy a székely emberben sok a vállalkozás. Közönséges, lekötött munkára kevésbé hajlandók, mint jönni menni, világot látni. Sokszor vándorlásainak inkább ez az oka. mint az, hogy nagyon szegény, vagy hogy odahaza egyáltalán nem kapott munkát. Ha elmegy hazulról, családja is igyekszik valamit keresni, nem támaszkodik egyedül reá, és így ő munkabérének jelentékeny részét megtakaríthatja.

A napszámos-osztály keresményéből megél, tisztességesen ruházkodik, házi ipar útján készült szöveteit viselven. Az országos átlag szerint a napszám volt 1893-ban 35,8 krajczár, Csikmegyében pedig, a legszegényebb székely vidéken, az 445 krt tesz. Az országos átlag szerint egy napszámos ellátása naponként 14,4 krajczárba került, a csiki székelyé pedig 20,4 krajczárba. Ez azt mutatja, hogy az átlagnál a székely munkás jobb ellátást vesz igénybe.

A székely kivándorlás kérdésénél első sorban a csiki, azután a sokkal jobb háromszéki viszonyok jönnek tekintetbe. A cselédbérek is elég magasak a székely földön. Az odavaló munkaadó gazda mosolyog, midőn meghallja, hogy mily feltételek mellett akarnának onnan más vidékre cselédekert kapni.

Azután itt újból megjegyzendő, hogy a székelység zöme kisbirtokosokból áll, a kik állandóan nem kötik magukat, huzamos munkát nem vállalnak, mert időközben valamely gazdasági munkát végezni hazatérnek. Innen van az, hogy a hol a székelyföldön is állandó munkásokra van szükség, oda újabban tótokat hozatnak a felföldről. Például Háromszék megyében a mostanság felkarolt czukorrépa-földeket szerződötetett tót munkások kapálják rendesen. A kaszálók és a bevetett kukoricaföldek munkáira újabban a gazdák alig kaptak embert.

T. Nagy Imre a múlt évi országos gazdakongresszuson e tárgy előadója, a kinek sok erdélyi úr által helyeseknek

ismert adatait hoztam fel eddig, előadásában azt mondja, hogy a mezei munkásosztály jelenleg nem vándorol ki, vagy ha teszi, ez nem azért van, mint ha reá szorulna. Ha erre valaki reá kényszerül, az a kisbirtokos és az iparos. A kisgazda helyzetét az ismert termelési viszonyok és a nagy közterhek nem egy helyen csaknem elviselhetlenné tették. A kézművesek a székely földön a román vámháboru óta egyszerűen nem tudnak megélni. Oláhország újabban minden áron ipart akar teremteni. Sok száz székely iparos vándorol így ki az ügynökök által kilátásba helyezett kedvezmények által csábítva.

Néhányan, ha valamit szereztek, ezek közül is visszajönnek, de bizony számosan kinn maradnak. Egy iparos segéd 10-20 forintot is kereshet Romániában hetenként, míg otthoni keresménye alig megy 5-8 forintra. Őva int nevezett előadó bennünket, hogy a székely ifjak iparos képzésével vigyázzunk, nehogy a magyar állam nagy áldozatával képzett fiatal székely iparosok is a jó kereset által csábítva át telepedjenek Romániába.

A székelyek közt két elemnek kivándorlása határozottan káros.

A románok előszeretettel alkalmazzák a székely gazdasági cselédeket, különösen a kocsisokat és a nőcselédeket. Ez utóbbiak erkölcsi romlása ennek következtében roppant mérvű az utóbbi időben. Ha kinn maradnak, ott nyomorultan pusztulnak el, ha pedig visszajönnek, itt mételyeznek meg a falu azelőtt tiszta erkölcsű leányságát. És elég szomorú, hogy a székely leányok átszökését maguk a szülők is nagyban elősegítik. A másik elemet a székely falukban lakó görög katolikusok képezik, a kik valóságos székelyek ugyan, de vallásuknál fogva az oláh papok befolyása alatt állanak. Ha ezek kimennek, romániai hitsorsosaik nézeteivel megtelve térnek haza. Ezek nemcsak a munkások ügyének, hanem más fontos érdekek szempontjából is különös figyelmet érdemelnek.

A székely munkások ügye tehát, ha nem is kétségbeejtő, de minden esetre olyan, mely állandó gondozást tesz szükségessé. A kivándorlást erőszakkal megakadályozni

nem lehet, de mindent el kell követni, hogy a székelyek közül mennél kevesebben érezzenek hajlamot a munkának idegen földön való keresésére és a sokszor céltalan kóborlásra. A székely vasutak kiépítése megint egy sereg borvizes és más fuvarosnak veszi el a kenyerét. Két irányban kell tehát gondozni e népet. Állami és társadalmi intézkedésekkel és a vele való foglalkozással nevelni kell és célszerű iparfejlesztés által otthon való megélhetését kell biztosítani.

A dunántúlról soha semmi munkás mozgalmáról nem értesülünk. Ez annak a jele, hogy a munkásosztály ott általában jól érzi magát. Ez különben természetes is, hisz a mezőgazdaság e vidéken a legbelterjesebb és a sok nagy uradalom mellett azért a népesség is bír elég földet.

A jólét is általánosabb, s ipartelepek főleg északnyugaton szintén szép számmal vannak itten. Kivételt tesz nek e részben Balatonmelléke, hol a szőlők elpusztulása folytán van elég szegény ember. Pécssett a bányamunkások strikeban kitörő elégedetlenséget mutattak és végre a lakosság egy része főleg Szlavóniába vándorol át. Ezen kivándorlás okát Zay Miklós gr. szerint, a ki e kérdést tüzetesen tanulmányozta, a megélhetés nehézségeiben, a mezőgazdasági nagy depressio hatásában, a könnyebb életmód utáni vágyban, a fahiányban és az u. n. uzsorában keresendők. Az erdőirtások, illetve tönkeltakarítások Szlavóniában jó keresettel kínálkoznak. Az uzsora a dunántúl élénken keresett kukoricza földek után igen nagy.

A nagyobb uradalmak gazdatisztjei nagyon méltánytalanul bánnak a munkás néppel. Ehhez járul, hogy a dunántúli magyar mégis sokkal különb gazda, mint a horvát, azért a jó szlavón földön jobban is boldogul nála. A horvát parasztnak kevés igénye van és rosszul táplálkozik, ennél fogva nem is oly munkabíró, hogy az erős szervezetű és jól élő dunántúli magyarral a versenyt kibírja, a ki fájának is legjobb munkásai közé tartozik. Az oly vidéken, a hol letelepszik, a gazdálkodás színvonala emelkedik és a föld értéke háromszorossá lesz.

Az eddig Horvát-Szlavonországokba így áttelepedett magyarok száma mintegy százezerre tehető.

Nem feladatom ez érdekes kérdés részleteivel foglalkozni. Itt csak azt kívántam megállapítani, hogy a dunántúli mezei munkások általában jó helyzetben vannak és csak kivételesen egyes vidékeken mutatkoznak bajok, melyeket azonban az állam és társadalom nem nagyon nehezen orvosolhatni fognak, ha különösen ez utóbbi foglalkozik a néppel, a melynek azután az állami segílyt és támogatást nyújthat.

A dunántúli részekben a munkások helyzetének romlását a somogyvármegyei gazdasági egylet főleg két körülménynek tulajdonítja. Annak, hogy a nagyobb birtokok házi-kezelése helyébe mindinkább a bérleti rendszer lép, minek következtében a föld tényleges megművelője, a bérlő, a ki már a földjáradékot haszonbér alakjában átadta a tulajdonosnak, kénytelen vállalkozni, nyereséget biztosítani magának és e végből a munkást is lehetőleg ki akarja használni, A másik ok abban áll, hogy a natural-gazdálkodásról mindinkább áttérnek a gazdák is a pénzgazdálkodásra, A munkást így azután mindig kevesebb szál fűzi munkaadójához és a munkások elszegődésénél folyton nagyobb mozgékonyaság mutatkozik. Ez a mezei munkásoknál is érezhető, de természetesen nagyobb mértékben a hosszabb időre elállott szegődményeseknél. A haszonbérek és a munkabérek is folyton emelkednek. Hogy a bérlők kijöhessenek a fokozódó termelési költségekkel, kénytelenek az aratók és egyéb munkásoknak adni szokott illetményeket, vagy részes földeket azoktól elvonni, vagy nagyon megszorítani, a mi azután a munkások évi költségvetésében rendkívül nagy különbséget tesz. Ezt különben dr. Pólya Jakab¹ is constatai ja egyik agrár tárgyú értekezésében, mondván, hogy az ily bérbirtokon alkalmazott cselédnek és napszámosnak határozottan rosszabb a helyzete, rosszabb bánásmódban, fizetésben és ellátásban részesül, mint a tulajdonos által kezelt birtokon. A natural gazdálkodás utolsó maradványainak eltűnése feletti sajnálkozás nincs ellentétben azzal a kívánsággal, hogy a részes aratók illetményei rossz termés esetére pénzben is

¹ Köztelek 1894. évi 14. számában.

állapíttassanak meg, mert hiszen ez csak feltételes expediens, a mely szintén csak a munkás érdekében és megnyugtatósára lenne az aratási szerződésekbe felveendő. Egyébiránt vannak vidékek, a hol a munkásokat most már még aratás alkalmával is csak készpénzzel fizetik és ott közöttük nagyobb fokú elégedetlenség még sem észlelhető. így nyilatkozik a szolnok-dobokai gazdasági egylet az ottani munkásviszonyokról.

Sok panasz van a román nemzetiségű mezei munkások ellen. Ez azonban nem általános, mert vannak jó oláh munkások is. Különösen kiemelendő igénytelenségük, a mi nekik nyugodt életet biztosít ugyan, de elmaradottságuknak nem a legkisebb oka, Általában tunyáknak, erélyteleneknek és megbízhatlanoknak mondják. Szilágymegyében még részegesek is és nem takarékosak, pedig keresetök volna elég. Ennek magyarázata e népesség értelmi és erkölcsi elhanyagoltságán kívül abban keresendő, hogy az egész faj a sok böjt és czélszerűtlen táplálkozás folytán vérszegény. Ugyanily panaszokat hoznak fél a szerbek ellen is, de sokkal kevésbé, mint az oláhok ellen, csakhogy e népesség már nem olyan igénytelen és véralkanta is sokkal izgékonyabb, s nem is oly szívós, mint a másik. Végül az alföldi munkás viszonyokra nézve a túrkevei gazdasági egyesületnek egy nyilatkozatát idézem, melyet, az által megkérdezettvén, az országos magyar gazdasági egyesületnek tett. Ez két tekintetben is érdekes. Bizonyítéka annak, hogy Békés-, Csanád- és Csongrádvármegyékben csakugyan létezik a mai külterjes gazdálkozás mellett is gyakran munkásfelesleg. Továbbá mutatja azt, hogy ezen munkásokban szintén van hiba elég, és hogy bajaik, melyeket felpanaszolnak, nem mind a viszonyok és a munkaadók rovására írandók. «Mily elütő typus ez», hja a nevezett gazdasági egylet, «a mi munkásainktól. Daczára, hogy erőteljes, nincs meg az életrevaló keresetvágya, mindenütt ellenőrzést kíván s csakis csapatvezetőjére hallgat, szokásaiban pedig rendíthetlen és minden ünnepet ájtatosan megül, szombat délen túl nem dolgozik és a mellett követelő, minden lépésért jutalmat vár, s az illetményen túl is elkér, czigánykodik. Nekünk tehát

nincs okunk megelégedve lennünk velők, de szükségünk van rajok, s ők szívesen jönnek, mert jobb keresetük van nálunk, mint az uradalmakban odahaza,»¹

A gazdálkodás legkevésbé az alföld kellő közepén mutat belterjes fejlődést, ellenben a népszaporodás ott a legnagyobb. Ehhez járulnak a fentjelzett különös, sok tekintetben sajnós, helyi viszonyok, melyeket azután alkalmas tanítókul az izgatás is felhasznál. Ha ezt mind figyelembe vesszük, akkor azon a különben furcsa tényen sem fogunk csodálkozni, hogy az ország legtermékenyebb vidékein a munkásosztály aránylag a legnyugtalanabb.

Ezek után áttérek a cselédügy rövid tárgyalására, mely fontos kiegészítő részét képezi a mezőgazdasági munkáskérdésnek. Végül ezzel kapcsolatban a házi cselédség helyzetéről is meg akarok egy pár szóval emlékezni.

A cselédtörvény módosítására vonatkozó vita, mely az 1895. évi gazda congressuson folyt, de különösen az előadónak, Bernáth Dezső képviselőnek, ide vágó rövid munkálata igen sok becses, a congressus számtalan tagja által is erősítettett, oly adatot hozott felszínre, melyek a mezőgazdasági cselédek helyzetére éles világot vetnek. Romániát kivéve nincs ország, melyben oly nagy volna aránylag a mezőgazdaság körében hosszabb időre kötött szolgálati szerződéssel alkalmazottak száma, mint hazánkban. Az utolsó népszámlálás szerint a magyar királyságban – Horvát-Szlavon országok nélkül- 903,000 cseléd volt, a kik közül mezőgazdasági munkára 525.000 volt alkalmazva, ezek családjaikkal együtt jóval meghaladták a másfél millió lelket. A gazdasági cseléd leginkább családös. Munkájának jutalma nem kis részben természetményekből áll. Ez nagy előnyét képezi, mivel így sokkal jobban megél, mintha csupán magasb készpénz fizetésre lenne utalva. Bizonyos állandóság észlelhető nála a házi cselédekkel és mezei munkásokkal szemben, ámbár az utóbbi időben ez is nagyon hanyatlott, főleg annak következtében, hogy a neki használatul adadni szokott földet és az állat, főleg a tehén és sertéstartást elvonták tőle,

¹ Rubinek Gyula: A cseléd és munkáskérdés. Előadói javaslat, Budapest, 1894.

vagy legalább nagyon megszorították azt. Erős emberek, mert életük legnagyobb részét szabadban töltik, de a szolgálat rendkívül leköti őket, vasárnapjuk sem szabad, sőt sürgős családi dolgait is alig végezhetik a rendszeren távolabb székelő hatóságoknál. A gazdasági cselédnek sok és egészséges gyermeke van, de azok halandósága az általán rossz lakásviszonyok, az orvos távolléte és a gondozás elégtelensége folytán igen nagy. E gyermekek iskolába ritkán kerülnek. Az apa nem küldheti őket a községbe, ha az távol van; helyben aránylag kevés az iskola. A gazda nem tartozik állítani, de különösen az uradalmak ezt sokszor megteszik. Ha megmaradnak, a hadsereg számára kitűnő és edzett újonczokat szolgáltatnak. Mint apjuk, a fiúgyermekkekek is igyekeznek szolgálatba jutni, abban csakhamar megnősülnek és letelepedvén. az Amerikába kivándorlók számát a szolgálatban biztos keresetők levén, rendszerint nem szaporítják. Igazi családi tűzhelyet azonban csak ritkán alapíthat, mert a kisebb gazdaságoknál 3-4, sőt több kisebb családot is összezsúfolnak egy-egy nagyobb szobába, sőt az uradalmaknál is szabály az, hogy két család jut egybe, csak ha az igen nagy, vagy az uradalom tulajdonosa nagyon emberiesen érző egyén, akkor jut minden családnak külön szoba, konyha és kamara. A családfő és a felnőtt férfitagok élete hajnaltól késő estig, sőt éjjel is le van kötve a gazdaság és állattenyésztés körében végzendő munkák által. A házi teendőket az asszony végzi, a ki az élelem készítésével, a gyermekek ápolásával, a ruházat javításával, pótlásával és tisztántartásával, továbbá a kis illetményföld megművelésével és a tartani netán megengedett állatok gondozásával van elfoglalva. Ezenkívül az asszony a bérlőnek, gazdatisztnak vagy földbirtokosnak hetenként egy napját kénytelen feláldozni, midőn a mosásnál, a lakóház takarításánál, disznóölésnél, vagy más rendkívüli alkalmalmmal segíteni tartozik. Ezt a női munkát sok vidéken urbariumnak hívják.

A rossz lakásviszonyok testi és erkölcsi ragályt fejlesztenek ki. Attól alig képes a gazdasági cseléd magát és családjának tagjait megóvni. Takarékosági hajlam nem fejlődhetik ki benne, csak nagyon jó helyen. Szerencse, ha

baleset felmerültekor humánus uradalomban dolgozott, más helyen elpusztulhat és koldus lehet belőle. Pedig főleg a gépek elterjedése óta van elég baleset a gazdaság körében is. Az útfélen álló és vásárokat látogató koldusok jelentékeny része e körből kerül ki. Ilyen a jövőjük. Jelenüket pedig sokszor tűrhetetlenné teszi az a körülmény, hogy számtalan munkaadó elég lelkiismeretlen bérök természetben járó nagy részét igen rossz minőségben kiszolgáltatni. A szemes élet, melyet a gazdasági cseléd kapni szokott, szemét, vagy rostaalj és a szalonna avas. A teljesítendő munka terhes és csaknem szakadatlan, ezzel szemben a fizetés, a hol nincs lelkiismeret a gazdában, mert a convenczió minősége és a lakás rossz, aránytalanul csekély.

Tekintetbe kell venni, hogy a művelődés haladása a gazdasági cselédséget is érinti, minél fogva igényei fokozódnak. Az általános depressio mellett a gazdálkodás tiszta haszna kisebb, tehát a munkaadók sem hajlandók a béreket emelni. Ebből érthető, hogy a cselédség helyzete talán nem javul. A vele szemben gyakran tanúsított méltánytalanság okozta ellenszerv a munkaadó iránt azután fokozódik és tőle kiárad a mezei munkásokra is, akikkel úgyis nagyon sokszor együtt szokott dolgozni. Az ily elégedetlenség készíti elő és termékenyíti a talajt a szociálista izgatások számára.

A napszámos és zsellér ember élete jobban kivan téve a bizonytalanságnak, de szabadabb, egy kis különálló ott-hont szerezhet magának, vagy legalább megválaszthatja lakótársait. A cseléd számára nincs egy zug, melyet a magáénak mondhatna és ahol biztonságban hajthatná le fejét, hogy naponként egy pár óráig nem fogják nehéz munka után nyugalmát zavarni. A cselédváltozás, ha az év elejére esik, télvíz idején kényszeríti a költözködéssre. Sok hiba van benne is, mert ily viszonyok közt ki ne romlanék el. Mindennek daczára, habár folyton gyérül, de jó cseléd is akad akárhány. Ha azután máshová szegődik el, ott ismét idegenekkel kerül össze s a túlzásúfolt lakások átka a legjobb levegővel bíró tájakon is kíséri mindenfelé. Helyét könnyen változtatja, mert nincs békéje, nincs mara-

dása sehol. Hogy ilyen viszonyok közt a vidék a legegészségesb részein is miért áll rosszul az egészségügy, azt nem kell tovább megokolni. Egy volt kir. egészségügyi felügyelő¹ írja ezen lakásokról, «némely uradalom az újabb időben olyan cselédházakat épített, ahol egy szobában csak egy család lakik, de az ily cselédlakások száma eleynészőleg kevés azokhoz képest, melyekben minden szobában annyi személy van elszállásolva, amennyinek összezsufolását a talaj felülete megengedi». A cseléd-törvénynek azt a rendelkezését sem tartják meg mindenütt, hogy ha a cseléd a saját hibáján kívül betegszik meg, gyógyíttatásáról a gazda egy hónapig tartozik gondoskodni. Hogy az istállók miként felelnek meg az egészségügyi követelményeknek, arról az idézett munka szintén szól és igen sok helyen az állapotokat e részben is tarthatatlanoknak mondja,

Az ily helyzetben levő cseléd jogérzete természetesen nem lehet valami kiváló, ennélfogva az elromlott cselédek haszontalansága miatt a jó és emberséges munkaadónak is sokat kell szenvedni. A helyzet javulása e tekintetben alig remélhető csupán a törvényhozástól. A humánus érzet közreműködése nélkül, mely a szív dolga, nem fognak a viszonyok javulni.

Itt megint nagyon fontos szerepe van a társadalmi tevékenységnek, melyet irányítani és a munkadók közt hatalmas közvéleményt fejleszteni a cselédséggel való bánásmód tekintetében is a gazdaközönség felső és közép rétegeinek nemes hivatása. És öröömre szolgál, hogy az államon kívül, melynek nagy mintagazdaságaiban a cselédséggel való elbánás emberies, számos nagy és középbirtokos példájára hivatkozhatom, mint akik igen sokat tettek arra, hogy állandóan alkalmazott munkásaik emberhez méltó módon legyenek elhelyezve és általában méltányos bánásmódban részesüljenek.

Az állami ménésbirtokokon és a gödöllői korona uradalomban alkalmazott cselédség és mezei munkások baleset ellen biztosítvák oly módon, hogy részleges vagy teljes

¹ Magyarország közegészségi viszonyairól. Írta dr. Oláh Gyula Budapest 1889.

munkaképtelenségük vagy haláluk esetén maguk, illetve örökösök, a megsérült vagy elhalt munkás napikeresetének 600-szorosáig terjedhető kártérítésben részesülnek.

Oly intézmény, mely által az alkalmazottak aggkor vagy rokkantság esetére biztosítva lennének, az említett uradalmakban nem tartatik ugyan fenn, a cselédek vagy a családfő, elhalálása esetén ennek családtagjai azonban, ha hosszabb ideig tartó szolgálattal magukat erre érdemessé tették, rendszerint több-kevesebb terménybeli segélyben részesülnek, az esetre, ha rokkantak, illetve ha aggkor miatt a szolgálatra képtelenné válnak.

Az állandó cselédség természetben nyer lakást, a hosszabb ideig, májustól novemberig megszakítás nélkül, alkalmazott nyári munkások szintén kapnak hajlékot. Amennyiben a cselédek és a nyári munkások arra rászorulnak, 5-10 forintnyi előlegben részesülhetnek.

Az alkalmazottak családtagjainak és hozzátartozóinak neveléséről akként történik gondoskodás, hogy az uradalmakban kiseddévők és iskolák tartatnak fenn, ezek látogatására az iskolaköteles családtagok nemcsak az erre vonatkozó törvények alapján vannak kötelezve, de e tekintetben még az uradalmi tisztviselők részéről is ellenőriztetnek.

Egyes érdemes cselédek időnként segélyezésben is részesülnek; az összes alkalmazottak és ezek családtagjai betegség esetén kivétel nélkül ingyen orvosi kezelésben, esetleg kórházi ápolásban részesülnek, és a szükséghez képest gyógyszerrel is ingyen láttatnak el.

Az újabb időben a magyaróvári főhercegi uradalom fejt ki nagyobb mérvű tevékenységet a jó gazdasági cselédlakások építése körül. Minden családnak külön szobája, konyhája és kamarája van. A szobákban combinait főző és melegítő kályhák állítvák fel, hogy télen két helyen ne kelljen tüzelni, különben gyakran, ha a szobákban csak kemence van, azt nem fűtik, hanem a konyhában tartózkodnak a családtagok. Egy lakásra 4-6 tag és 35-40 m² területet számítanak, ebből 10 esik a konyhára, 6 a kamarára és 22-24 a szobára. A hat nyolcz szobás lakások sokkal olcsóbbak, mint a 2-4 családra számítottak; de a

kaszárnya rendszernek itt is sok hátránya van. A sütő és mosó konyhák külön vannak elhelyezve.

Nem régiben az országos magyar gazdasági egyesület tisztelt elnöksége volt szíves kéresemre adatokat gyűjtetni a gazdasági cselédek helyzetére nézve. Ezenkívül én magam is kaptam e tárgyra vonatkozó felvilágosításokat, melyeket amaz adatokkal együtt jónak látok a lehető tömörséggel itten közölni.

Első sorban kell felemlítenem József főherczeg ő fenségének uradalmait, melyekben eddig valósággal gazdasági patriarchalismus uralkodott; oda bejutni szerencsének tartattott. Újabban annak a szolgálatnak jótéteményeit nem becsülik meg. Gyakran változnak, és állandó cselédség, mint azelőtt, most már ott sincsen. Az bizonyos, hogy elszigetelt jótékonysággal nem lehet sem a munkások, sem a cselédek erkölceit javítani. Azonban a főherczeg alföldi uradalmiban a legnagyobb mozgalmak idején sem volt semmi nyugtalanság. Pedig az egyik birtok, Bánkút, éppen a legvulcanikusabb tájak egyikén Aradvármegyének Békéssel határos szegletében fekszik.

A főherczegi uradalmak cselédsége rendszeren a körülfekvő helységekből származik, s így különféle nemzetiségű. Az ügykezelési nyelv az uradalmakban, valamint a tisztikar is magyar, az állandóbb és felvigyázóul alkalmazott cselédek nagyobbára szintén magyarok; az uradalmak által fenntartott iskolákban vagy azokban, melyek befolyása alatt állanak, a magyar nyelv tanítására különös gond fordítatik. Azon körülmény, hogy a fiú rendszerint örökli atyja szolgálatát, illetve az uradalom kebelében marad meg, és hogy a lányok is nagyobb részt ott mennek férjhez, lehetővé teszi, hogy a legidegenebb ajkúak között is ma már a magyar nyelvvel boldogulni lehet. Az összes uradalmakban alkalmazott cselédlétszám volt: 294 béres. 132 gyalogos, 117 kocsis, 93 csősz és kerülő, 90 juhász, 70 felvigyázó, 36 gulyás, 26 kanász, 24 mindenes, 18 iparos és gépész. - kertész, 13 csikós, 4 vinczellér; összesen 934 egyén. Ezen 934 szegődményessel együtt mint családtag az uradalmi épületekben 3966 személy lakik.

Azon tudatban, hogy érdekeik az uradalmak érdekeivel szoros kapcsolatban vannak, hogy ott becsületes munkájukért méltánylást, betegségben istápolást, elaggott kortum vagy munkaképtelenség esetén kegydíjat nyernek: eoxlig a cselédség meglehetősen állandó volt. Az újabb idők socialis mozgalmaitól idegenkedett józan magatartása. Egyes exponált helyeken a fiatalság azonban, engedve a csábítgatásoknak, úgy szólván apai kenyerét megveti, és másfelé megy szerencsét próbálni, de a családi tűzhelyet alapítani ezek közül is sokan ismét visszatérnek szülőföldjükre, hol gyermekéveik alatt az eke szarvát vezetni megtanulták.

A magas uraság atyai gondoskodása 1893. évi aug. 22-én keletkezett rendeletében az addig csupán jótékony-ságból adott cselédkegydíjakat szabályozta, illetve nyugdíjként rendszeresítette. Ezen rendeletből a következőket emelem ki. Ha valamely cseléd további szolgálatra képtelen, és addigi magaviselete által magát kegydíjra érdemesítette, a neki adandó kegydíj magassága szolgálati éveinek megfelelőleg veendő föl és pedig:

10-20 szolgálati év után a fizetés $\frac{1}{3}$ része 20-30 szolgálati év után a fizetés $\frac{1}{2}$ része, 30-40 szolgálati év után a fizetés $\frac{2}{3}$ része, 40 éven túl az egész fizetés.

A fizetésből csak a készpénz és gabona-deputatum jön számításba. A számításnál kijövő törtek készpénz vagy más gabonanem által compensálandók. Rendkívüli körülmények között ezen összegektől el is lehet térni. Özvegyek rendesen csak akkor kaphatnak kegydíjat: ha férjük *legalább 20 évet szolgált*, ha öt életének utolsó perczeig el nem hagyják, ha férjökkel tényleges szolgálatban legalább 5 évet töltöttek, mint hitvesek. Az első feltételtől való eltérés csak akkor engedhető meg, ha az özvegy nagyon beteges, úgy hogy kenyérkeresetre egészen képtelen, vagy ha számosabb családdal jutott özvegyiségre. Ha a harmadik feltételnek elég tétetett, az özvegy kegydíj fejében felét kapja annak, a mit a férj szolgálati idejének megfelelőleg kapott volna. Ha valamely cseléd felesége számosabb családdal jutna özvegyiségre, akkor az özvegy kegydíja nem emelhető, hanem a gyermekek részére külön

segély adatik, melyet a fiú vagy leánygyermek csak 16 éves korukig kaphatnak.

Ezen szabályzat életbeléptetése folytán a cselédség nagy előnyt nyert, mert míg pl, Alcsuthon 1876-ban a cselédbérnek mintegy 3,95%-a fizettetett ki kegydíjak fejében, addig ezen rendszabályzat huszadik évében 7'80 %-ra rúg az, és teljes érvényesülése után 14-15 %-ra fog emelkedni.

A következő táblázatban röviden bemutatom az alcsuthi uradalomban évenként fizetett cselédbéreket és azokkal összehasonlítom a kegy díj járandóságokat :

Év	Cseléd bér		A kegydíj							
			összege			feloszlik				
	ftt	kr	ftt	kr	%	a régi megszabás díjaira		az újabb rendelkezés szerintiére		
					ftt	kr	ftt	kr	ftt	kr
1877	47811	85	1890	20	3.95	1655	16	435	04	
1886	47856	22	3699	20	7.72	663	34	3035	92	
1895	47539	60	3710	10	7'80	220	45	3489	65	

A cselédek fizetése jobbara a terményjárandóságokra van alapítva, mi az uradalmakban szerzett tapasztalatok szerint a leghelyesebb eljárás.

Habár a főhercegi uradalmak cselédjei a népesség fölvilágosultabb elemeit képezik is, azért a pénz értékét még sem képesek megbecsülni és azzal nem tudnak úgy gazdálkodni, mint a terményjárandóságokkal. Mondhatni, hogy ott, a hol a cselédség a régi bevett szokástól kezd eltérni, azaz a gabonát nem örleti meg, hanem eladja és lisztet vesz. már nem is olyan takarékos, mint azelőtt volt.

A cselédség fizetése az egyes uradalmak munkásviszonyai szerint különbözően szabott meg. E tekintetben egy táblázat áll rendelkezésemre, melyet azért tartok nagyon érdekesnek, mivel az ország négy különböző vidékére terjed ki, a gazdasági munkások bérvizonyai összehasonlítására is alkalmas. Alcsuth és Martonvásár a Dunántúl, Kis-Jenő az alföld déli, Gyapjú pedig annak északi részén fekszenek.

Szegődmény- nyenek az uradalma- ban	Szegődmény- árak	Kész- pénz- díjazás	haza kiszáras	Árpa	Tengeri	Bab	Köso	Szalonna	Egyliter	harszab	Tüziifa	Tengeri föld	Toban őver	Sorok	darab	fa k.	fa k.	szes mérték	
		sz. k.	hektófor	1000	1000	1000	kg.	kg.	db	kübehöfor	hold	hold	kg.	kg.	kg.	kg.	kg.	kg.	
Öreghegyes	Alcsúth	44	5	12:407						7		1	1	2	4	145	104	190	10
	Kisjenő	80		18	5	5				12		3/4		2	4	117	50	197	59
	Gyapjú	80	5	24		60	50	50		szab. fűtés	2 1/2	2 1/2	1	2	4	149	60	229	60
	Martonvásár	25	8:20	11	8:40					szab. fűtés	2 1/4	2 1/4	1	1	2	198	102	21	10
Szekeres- birtos	Alcsúth	30	5	12:407							5	1		1	2	131	100	74	10
	Kisjenő	60		16	4	4				8		3/4		1	2	92	152		
	Gyapjú	50	4	14		60	24	20		szab. fűtés	1 1/4	1 1/4		1	2	90	140		
	Martonvásár	20	4	10	5:30					szab. fűtés	1 1/4	1 1/4	1	1	2	132	154	152	55
Gyulaféves	Alcsúth	36	5	10	7						5	5/4		1	2	115	50	152	50
	Kisjenő	34		16	4	4				8		3/4		1	2	92	146		
	Gyapjú	50	4	14		60	24	20		szab. fűtés	1 1/4	1 1/4		1	2	90	140		
	Martonvásár	20	4	10	5:30					szab. fűtés	1 1/4	1 1/4	1	1	2	112	54	132	55

E kimutatáshoz a következő megjegyzéseket teszem.

Hol a fej élén árak nem tétetnek ki, ott ezek értéke a járandóságok kiszámításánál nem vétetett figyelembe. A felsorolt szegődmények mintegy alaposztályt képviselnek, melyek a többi járandóságok kisebb-nagyobb változatait képezik. Az állattartásnál alkalmazott cselédek az elért eredmény szerint még mellékjuttalomban is részesülnek, melyre szabályzatok állanak fenn. Az erdész-személyzet, a főtiszti kocsisok a felsoroltakon kívül ruhailtményt is kapnak. A gyapjúi uradalmi cselédek. – hogy állandóbbak legyenek – betöltött 3 év után 1,00 hektoliter, betöltött 6 év után 1,50 hl., betöltött 12 év után 2,00 hl. kétszeres-pótlékban részesülnek. Ezenkívül az uradalom fizeti a cselédek adóit, ellátja őket és családjaikat orvosi kezeléssel és gyógytárral, iskolai kellékekkel, kapnak szabad és pedig jó lakást, továbbá kertet, A családfenntartásról tehát eléggé gondoskodva van. A 6 évnél korosabb gyermekek már kaphatnak napszámot, az iskolakötelezettségnek eleget tett fiúk pedig mint ostorosok, később mint havilegények alkalmaztatnak, így a családapám a gyermekek száma nem ró újabb terheket, sőt a fiúk a vagyonosodás előmozdítói.

Jellemző, hogy a cselédek, különösen a kevésbé értelmesebb (román) elem nem bír kellő fogalommal a kegydíjnak imént vázolt előnyeiről. Nem ritkán minden megfogható ok nélkül a tíz, húsz, sőt ennél is több évi szolgálatot már teljesített cseléd helyet cserél, s pár év múlva visszatér, mikor előbbi éveinek érvényesíttetését a kegydíj igény megállapításánál a szabályok szerint már elvesztette.

József főherczeg nemes, fenkölt gondolkozásáról tesznek tanúságot a fennebb közlött adatok, melyeket Libits Adolf kir. tanácsos úrnak, ő fensége központi jószágigazgatójának köszönök, a ki az ezredéves kiállítás céljaira készült és a jelzett uradalmakat ismertető füzetből részemre előre kiiratni és nekem kérésemre felhasználás végett megküldeni szíves volt azokat.

Hivatkozhatom ezenkívül még egy egész sorára az uradalmaknak, melyekben a tulajdonosok, haszonélvezők vagy kormányzók igyekeznek mindent megtenni a munká-

sokkal szemben, a mit a humanismus és magasb rendű okosság csak kívánhat a munkaadóktól.

Mindenek előtt felemlítem a római. katolikus főpapság és káptalanok közül az egeri és kalocsai érsekség, a pécsi, veszprémi, székesfehérvári püspökségek és a jászóvári premontrei kanonok-rend uradalmait mint a melyekben a patriarchális törekvés az alkalmazottakkal szemben a rendelkezésemre álló adatokból kiviláglik.

A lakást tekintve a jászóvári premontrei-rend uradalmának már alig van gazdasága, hol a cselédség minden családjá külön szobát és kamarát nem kapna. A nevezett többi uradalmak is oda törekszenek, de az még nem mind-egyiknél van keresztül vive. A pécsi püspökség a régi lakásokat is így alakíttatja át, az új épületek pedig már e célnak megfelelően terveztetnek. Az egeri érsekség az állattartásra jogosítottak részére megfelelő istállókról is gondoskodik. A veszprémi püspökség jószágigazgatósága a régi nagy szobákat válaszfalak által különítetteti el a gazdasági legnagyobb részében, és a székesfehérvári püspökség egyes uradalmaiban a gazdasági cselédek családjai már külön otthonnal bírnak. A kalocsai érsekség gazdasági cselédi túlnyomólag a közel fekvő városban és pedig saját házaikban laknak.

A világi főurak uradalmaiban szintén meg van a törekvés a külön lakások létesítésére, de az korántsem oly határozott még, mint amott. Sok beruházást igényelne azok általános behozatala, de fokozatosan valószínűleg nem egy helyen már legközelebb keresztül fog vitetni. Ez az igyekezet mutatkozik a gyulavári és marczi, a csákvári., a zombolyai uradalmakban. Határozott haladás mutatkozik e részben a kompolti uradalomban, ahol a kiskorú gróf Károlyi Mihály emberies érzületű gondnoka, gróf Károlyi Tibor, a munkások anyagi gyarapításának és erkölcsi emelésének nemes feladatát öntudatos következetességgel és nemes buzgalommal karolta fel. A cselédség legnagyobb része már külön, száraz és jól szellőztethető szobákban lakik. Többet két családnál nem szabad összetenni, de azok is nemsokára szétválnak, mivel a régi cselédlakok folyto-

nos átalakulás tárgyai és újabban pavillonszerű új lakóépületek emeltetnek, hol minden cseléd a normális légürrel, külön szobával konyhával és kamrával fog bírni és használlatait is megfelelően fogja elhelyezhetni. Az ily törekvésekre rá kell mutatni, hogy más tehetősb főurainknak is követendő például szolgáljon.

Az egyházi vagyont képező uradalmakban a dolog természetete szerint nagy gondot fordítanak a gazdasági cselédek gyermekeinek iskoláztatására és a tanítás kivétel nélkül ingyenes. Azonkívül a népesebb helyeken kápolnák és óvodák is építtetnek. A pécsi püspök egy menhelyet is állított fel, melyben a kinn dolgozó cselédszülők gyermekei felügyelet alatt foglalkoznak és némi kezdetleges oktatásban is részesülnek. A nagyobb uradalmak cselédjei számára a világi tulajdonosok is már nagyon régen sok helyen tartanak fenn iskolákat. Újabban óvodákat szintén építtetnek, így például a csákvári uradalomban.

A gróf Wenckheim Frigyes és Krisztina uradalmaiban, ahol a községi iskola távol van, létezik pusztai iskola és a gyermekeket könyvekkel is ingyen látják el. Gróf Dessewffy Alajos és Béla király telki, gróf Apponyi Albert gerendási birtokán iskolák, gróf Almássy Kálmán gyulavári uradalmában ezenkívül kéz ügyességi oktatás is van. A slöjdot újabban azért karolták fel, amivel a vidéknek faipar számára anyaga van. Ha e kísérlet sikeres lesz, akkor a kéz ügyességi oktatást szélesebb körben is alkalmazni fogják. Az ezen vidéki nagy uradalmak általában tartanak fenn népiskolát a cselédek gyermekei részére. Gróf Csekonics Endre zsombolyai uradalma három ily iskolával bír. Gróf Károlyi Tibor a kompolti uradalom jól dotált tanítói által a slöjdot (kézügyességet) szintén taníttatja. Az uradalom öt tanítója résztvett a slöjd-tanfolyamban Budapesten, amely nagyobbrészt szintén a nemes grófnak köszöni létrejöttét. Ott szerzett ismereteiket most már az uradalmi cselédség gyermekeivel közlik, melyeknek azok az élet nagyon sok körülményei közt igen jó hasznát fogják vehetni.

A papi javak kezelői a cselédséggel másképp is jól bánnak. A jászói uradalomban például nyugdíj ugyan nincs,

de az előregedett és munkaképtelen cseléd vagy ennek özvegye holtáig segélyben részesül. A pécsi püspöki uradalmakban a munkaképtelen cselédek nyugdíjazása már régen szokásos. A cselédség anyagi helyzetének javítására az ötödéves szolgálati pótlék életbeléptetését tervezik, azonkívül télen a már korábban felkarolt kosárfonásért a cselédség némi jutalomban részesül. A kalocsai érsekség főtisztei a kiöregedett cselédeket és az elhaltak özvegyeit kegydíjban részesíti. A takarékosak zsoldföldről hozadékából félre is tehetnek, a cselédek gyermekei pedig a nyári időszak alatt a napszámosok fogadásánál előnyben részesülnek. A veszprémi és fehérvári püspökség uradalmaiban ugyanez eljárást követik és a cselédek fogadásánál különös tekintettel vannak a régi cselédek ivadékaira, akiknél azután az öregek is meghúzzhatják magukat. Az eгри főkáptalan uradalmi tisztsége inkább a jó fizetésre fekteti a súlyt, mely pénzen kívül, bővebb terménybeli járandóságban, veteményföldben és állattartásban áll. A tapasztalat az mutatja, hogy a csak némi előrelátással bíró cselédek megszédhetik magukat, s ha valamijök van, a közeli községekbe mennek lakni, ahol, mint jómódúak, rendesen előjárókká lesznek.

A világi főurak uradalmi közül felemlítem a csákvárit, melynek tulajdonosa gróf Eszterházy Miklós Móricz. összes cselédjeinek nyugdíjat ad. Gróf Wenckheim Frigyes uradalmában az előregedett cselédek évi segélyben részesülnek. A marczali uradalomban is csak kegydíj van. de ez tí szolgálati évek szerint állapítatik meg, s az egész korábbi fizetéssel is felérhet. A csáktornyai uradalomban részint nyűg- részint kegydíjat húznak a cselédek, akik ritkán is változtatják helyüket. A zombolyaiban kegydíjat kapnak, mely özvegyeikre is kiterjesztetik. A kompolti uradalom cselédsége anyagilag igen jól van, úgy hogy némi takarékoság mellett valamit félre is tehet. A mostani nemes érzésű gondnok 1894-től fogva az állami, 1895-től fogva az egyházi adók és párbérek fizetését is az uradalom által teljesíteti a cselédek helyett. Az ügyes, szorgalmas, jóindulatú és nagy családú cselédek rendszerint fizetés-felemlésben és alkalomadtán segélyben részesülnek.

A legtöbb uradalom vagy külön orvost tart vagy gondoskodik arról, hogy a cselédséget betegsége esetén az uradalom által díjazott orvos látogassa meg. Rendszerint a gyógyszereket is ingyen kapják. Néhol ezt megfizetni kénytelenek. Baleset felmerültével is az uradalom gondoskodik róluk. Több uradalom úgy intézkedett, hogy a legközelebbi város kórházában alapítványi ágyakat tart fenn cselédei részére. A pécsi püspöki uradalomban külön járvány-kórház is létezik. A csákvári uradalomnak apácza ápolónókkal bíró kórháza van, melyben nemcsak a cselédek, hanem a vidék szegényei is ingyen ápoltnak és kezeltetnek. A zombolyai gazdaságban létezik kézigyógyszertár és az első segély nyújtásához szükséges szerek készlete. A kompolti uradalom cselédsége számára most készül a külön kórház, főleg a heveny ragályos betegek ápolása végett.

A munkás-osztalék rendszer, az úgynevezett pencen-tuáció, csak kevés helyen van behozva és itt is főleg a gazdatisztek részesülnek benne. E mellett a jászói uradalom némely gazdaságában az a juhászokra is ki van terjesztve. A pécsi püspöki uradalomban már évek óta életbe van lép-tetve; a tiszti osztalék tíz százalékát kapja a cselédség és pedig nemcsak a felvigyázók (gazdák), hanem a hosszabb idő óta szolgálatban levő szorgalmasabb és nagyobb családu cselédek is megfelelő arányban. Erkölcsi és anyagi hatása kitűnő. A cselédség sokkal szorgalmasabb és állandóbb. A kompolti uradalomban a tiszta jövedelem egy kis töredékét kapják a cselédek is oly formán, hogy a tisztek részére megállapított százalék egy tizenhatod része nekik jut. Ebből a hű, szorgalmas és ügyes cselédek megállapított kulcs szerint jutalmat kapnak. Buzdító hatását így is dicsérik. A gyula-vári uradalomban a percentuáció rendszeresen ugyan nincs behozva, de az oly cselédek, akik a reájuk bízott jószág gondozásában kitűnnek, jutalomban részesülnek. Hasonlókép jutalmat kapnak az oly felügyelő cselédek is, akik hű, éber és szorgalmas szolgálatukkal ezt megérdemlik. E jutalmak meghatározott összegben adatnak ki, s a cselédség tudja, hogy kifogástalan szolgálata esetén mily jutalomban része-sülhet.

Ehhez hasonló eljárás alkalmaztatik a zombolyai uradalomban is. Jótékony intézet gazdasági cseléd részére van a kalocsai érseki uradalomban, ahol az u. n. aggházban előregedett cselédek és munkások egészen ingyenes lakásban és ellátásban részesülnek.

Megemlíthető, habár nincs a cselédügygel szoros kapcsolatban, hogy a pécsi püspöki uradalom a saját területének eddig hasznavehetetlen részeit nagy pénzáldozattal és emberi erőt túlhaladni látszó igyekezettel telkesíti, hogy a vidéken megindult kivándorlást lehetőleg megakadályozza és a népet annak megtartsa. Már tizenkét év óta folytatja az uradalom ebbeli működését és eddig mintegy 7000 holdat hódított meg a culturának. Példáját többen követik azon a vidéken.

A csákvári uradalom létesítette és nagyjából a saját költségén tartja fenn az ottani földműves iskolát. Annak 15 növendékét is az uradalom nevelteti, akik e mellett még teljes ellátást és 35 frtnyi évi bért is kapnak. Gróf Wenckheim Frigyes és Krisztina a szegényebb cselédek gyermekeit minden karácsonykor meleg ruhával látják el. A királytelki uradalom csinos templomot emeltetett, ahol ünnep- és vasárnapokon a cselédség részére rendes isteni tisztelet van,

Kiviláglik a felhozottakból, hogy ámbár a mezőgazdasági cselédséggel való bánásmódra nézve általában nagy on sok a kívánni való, amin a mai nyomasztó gazdasági viszonyok miatt fokozottan nehéz lesz segíteni, még is sok oly uradalom, és mondhatom középbirtok is, van hazánkban, ahol a cseléddel minden tekintetben jól bánnak és amelyek fénylő példányképei az emberies érzelmenek és széles körű társadalmi felfogásnak a földműves munkaadók körében.

Hátra van még néhány szóval a házi cselédekről beszélni, amilyen több százezer van az országban. Ezek helyzete általában minden, csak nem sajnálatraméltó. Ellenkezőleg oly változás állott be, hogy sajnálni voltaképp a cselédtartó gazdákat kell. A házicselédek úgylátszik, általában rosszak az egész mívelt világon. Én legalább Európa minden nyugati államaiban csak folytonos panaszkodást hallottam e részben. Szerintem ennek azonban nemcsak a

cs3lédek. hanem talán épp oly mértékben a cseléd tartók, nem mindnyájan, de általában szintén okai. A házi cselédek rendszerint megbízhatlanok, változandók, kapaszkodók, élvágyók, kötelesség-mulasztók, igényteljesek, tudatlanok és hanyagok. Semmi sem köti őket munkaadójukhoz, akinek valóban fizetett ellenségei. Mindig alsóbb és alsóbb rétegeből kerülnek ki a társadalomnak, azért míveletlenek, modortalanok, erkölcsileg sivárok és ha ártatlanok is. semmi ellentállási képességet nem tanúsítanak a csábokkal szemben. De ezen csáboknak a szolgálatadók szívesen ki is teszik őket. A vidéki szemrevaló leányok különösen a fővárosba törekcszenek, amint mondani szokták – szerencsét csinálni. Munkaadójánál is nagyon gyakran láthatnak a cselédek rossz példát. Az felsőbb és középosztályok összes ferdeségeit, tévedéseit, bűnös hajlamait hamar felszívják Wagukba és azoknak ellensúlyát nálók amazok okos önmérséklete és titkolódzó illemérzéke sem képezi. Ez állapotok kezdenek egyszerűen tűrhetetlenek lenni. Mindenki ismeri a helyzetet, azért ecsetelésével nem foglalkozom, de miután feladataink jelzésénél e kérdésre szintén ki akarok térni, megakartam az e téren sajnosán észlelhető bajokat is említeni, melyek gyógyítása szerintem a társadalmi béke kérdésének nem a legkisebb és legkevésbé fontos részleteit képezik, minélfogva a társadalom teendői is igen jelentékenyek ez irányban.

IV. FEJEZET.

Munkásmozgalmak.

Nem lenne teljes a kép, melyet munkásviszonyainkról ez értekezésekben adni kívánok, ha legalább vázlatosan nem szólanék azon mozgalmakról is, melyek a munkás-osztálynál az ország szívében és egyes vidékeken észlelhetők. Ezen mozgalmak tanulságai legalkalmasabbak arra, hogy a socialis kérdés fenyegető alakulásáról hazánkban meggyőzzék még a skeptikusabb egyéneket is. Ennek rövid ismertetésénél, melynek czélja nem a részletek, hanem csak az összbenyomás feltüntetése,, saját tapasztalatimon kívül az

újabb időben illetékes egyének részéről tett összes nyilatkozatokat és legújabb magánérteseléseimet is felhasználom.¹

A munkásmozgalmak nálunk tulajdonképpen 1867-ben kezdődtek, mivel a korábbiak kevésbé bírtak gazdasági, mint politikai háttérrel. Az előfeltételek nem voltak meg, az egyes rajongók azért nem is voltak képesek a munkáosztálynál tartósabb izgalmakat gerjeszteni. De a mint az alkotmány visszaállított: a kereskedelmi és iparvállalatok is mindjobban keletkeztek, külföldi munkások nagyobbszámmal jöttek be, hazajöttek továbbá azon magyar munkások is, a kik a külföldön huzamosabban tartózkodván, az ott magukba szítt socialista nézetekkel tértek vissza, A munkásmozgalmak ilyformán utáinzatai lettek főleg a németországiaknak, a honnan azok előbb Ausztriába csaptak át. s aztán a legtöbb idegen munkással innen vándoroltak be hazánkba,

Már 1867-ben volt a könyvnyomdászoknak Budapesten egy továbbképző egylete, ebben a Schultze-Delitsch és Lassale pártja állottak szemben egymással. A köztük kifejlődött küzdelemben rövid idő alatt az utóbbi lett a győztes, mely már nem akart arról sem tudni semmit, hogy a nyomdászok a munkások színe-java lenne, mert hiszen azok csak egy részét képezik a munkások nagy családjának és az emberi jogok elidegeníthetlenség minden munkásra nézve egyaránt,

A mérsékeltbbek ekkor kiváltak, de külön társulatuk csakhamar feloszlott és megmaradt tagjai beléptek az általános munkás-egyletbe. Ebben aztán a Lassalle-párt eszméi voltak az uralkodók és az ország nagyon sok pontján fióko-

Dr. Final Jenő: Az alföldi munkásmozgalom, Budapest, Athenaeum 1891. *Zlinszky István:* Agrársocialismus Békésvármegyében. Közgazdasági Szemle. 1835. évi márcziusi füzet. *Dékány Mihály:* Mezőgazdasági munkás-kérdés Békés, Csanád és Csongrád vármegyékben. A földművelési miniszter 1894. évi jelentése a törvényhozásnak. *Rubinéi Gyula:* Parasztsocialismus. Budapest, Patria 1895. *Dr. Fabry Sándor:* Az alföldi munkásmozgalom. A III. országos gazdacongresszus Tárgyalásainak V. kötetében a 62-102. lapokon és külön lenyomatban. *Jelentés a fő- és székrárosi m. kir. rendőrség működéséről* az 1894 évben. Kiadja a főkapitányság. Budapest 1895. (a 104 . 144. lapokon).

kat létesített és a már fennállott munkásegyletekkel lépett szövetségbe. Az első népgyűlést az egyesület 1869 március havában Pozsonyban tartotta. Egy pár socialdemokrata Bécsből is ment le oda vendégszerepelni. Elfogadott programjában az általános közvetlen képviselőválasztási jogot, a korlátlan egyesülési, gyülekezési, szólás- és sajtószabadságot, a hírlap-óvadék és bélyeg eltörlését, a teljes vallás-szabadságot, az állandó hadsereg eltörlését és az általános nép-felfegyverzést, az egyház teljes elválasztását az iskolától, kötelező iskolalátogatást és ingyenyoktatást, a parlamenti törvényhozás eltörlését és svájci mintára közvetlen népszavazást, az egyházi rendek eltörlését és javainak iskolai célokra való elkobzását követelte.

A magyarországi munkások törekvéseiben elejétől fogva kettős áramlat volt észlelhető. A kisebb rész, mely a hazához és nemzethez ragaszkodott, sokkal conservatívabbnak mutatkozott folyton, mint a másik, mely a nemzetközi, voltaképp német socialdemokratia szellemének befolyása alatt állott. Az első 1869-ben Táncsics Mihály vezetését fogadta el, a másik azzal egyáltalán nem volt megelégedve. E két árnyalat gyakran bírt külön szervezettel, melyek majd közlekedtek egymáshoz, majd eltávolodtak egymástól. Az ilyen ingás-bingás néha, midőn valamely szószólója, titkára vagy pénztárnoka az egyik vagy másik egyesületnek, a mi gyakran előfordult, megszökött, ideig-óráig egyesülésre is vezetett, de ez rendszerint nem tartott sokáig. Jellemző, hogy ezek a szökések nem igen történtek üres kézzel, bizonyítékául, hogy a tulajdont csak pro foro externo támadták, míg bensejükben éppen a tulajdonjog-ellenes áramlat főképviseelői a megengedettnél is nagyobb súlyt fektettek az egyéni tulajdonra. Már 1869-ben kezdődtek a rendőrséggel való összeütközések, mert egyik bécsi elvtársukat az ottani hatóság megkeresésére itt letartóztatták, az általános munkásegylet tagjai pedig szabadonbocsátatásukat követelték.

Sok baja volt a munkásegyletnek már ekkor lapjaival. A részletek a fővárosi rendőrség 1894. évi jelentésében nagyon részletesen vannak felsorolva, de azok szerintem oly jelentéktelenek, hogy ismétlések csak zavarná a kép áttekinthetőségét,

A párisi commune idejében az arról érkezett hírek a mi munkásainkra is izgatóig hatottak és midőn a rendőrség több iparág munkásainak strike-vezéreit elfogta, kérvényt adtak be a képviselőházhoz, s hogy annak nyomatékot adjanak, ezret meghaladó számban vonultak a képviselőházhoz, elfoglalták annak karzatait, behatoltak a folyosókba, megszállották a kijáratokat és követelték kérvényük gyors elintézését. A fegyvergyári munkások segítségükre indultak, de mielőtt megérkezhetek volna, lovas- és gyalogkatonaság kergette szét a zavargókat, mire a strike-nak is vége lett.

A commune kicsapongásainak hírére Bécsből socialisták agitátorok érkeztek Budapestre, a hol népgyűléseket rendeztek, melyek alatt sok zavargás és elfogatás fordult elő. A száznál több elfogott néhány napi letartóztatás után szabadon bocsáttatott. Egyesek a királyi ügyészségnek, mások az osztrák hatóságoknak adták ki. A vádlottak legnagyobb része szabadon bocsáttatott, egy azonban felségsértés miatt 6 havi börtönre lőn ítélve.

Ekkor újra szervezkedni kezdtek, magyar és német nyelvű lapok alapítottak és 1873. márczius 23-án határozatot hoztak, melyben inkább csak a szervezkedésre vonatkozó megállapodások foglaltatnak.

Három évig semmi lényeges nem történt. Ekkor azonban Frankl Leónak, a párisi commune volt közlekedési miniszterének, megjelenése, a ki a bécsi rendőrség által letartóztatván, magyar illetőségére hivatkozott, s szabadon bocsáttatván, ide jött és a magyar mozgalom vezérei közé állott, sok zavart vont maga után. Nevezett a munkásgyűléseken szerepelni kezdett, átvette a pártlap szerkesztését és a magyar munkásmozgalmat összekötésbe hozván a Marx-féle nemzetközi socialismussal, az 1875. évi góthai socialdemokrata congresszus által elfogadott pártprogram szellemében vezette az agitációt. Ez irányváltoztatás s a többször említett socialista vezér szellemi fölénye sokaknak nem tett szert.¹ Kitért tehát a viszály, mely alatt többen kirekesztettek a pártból és a «Népszava» című lapot alapították.

¹ Sokan ugyan azt állítják, hogy Franki nem volt som tanult, som tehetséges ember.

Franki az 1877. évi genfi socialdemokrata világcongresszuson mint a magyarországi socialdemokrata párt küldötté vett részt; 1878-ban pedig azon fáradozott, hogy a genfi határozatok végrehajtása végett magyar socialdemokrata congresszust hozzon létre. A kormány ezt nem engedte meg. mire dr. Csillag Zsigmond és Kürschner Jakab még egy társukkal, mint a nem-választók országos congresszusát jelentették be a tervezett socialista gyűlést. Ezt csak többek szavazolása mellett engedték megtartatni. Nagy garral az általános szavazati jog behozatalát decretálták és elhatározták e végből a széleskörű agitációt.

Sok vajúdon ment keresztül e párt, míg végre 1880-ban a különböző fractiók megint egyesültek és május 16-án és 17-én országos congresszust tartottak, melyen 110-en vettek részt. E congresszus legfontosabb határozata a pártprogramul volt, mely 1890-ig a mozgalom szabályzatát képezte. Abban a termelési tényezők közül a föld és tőke közös tulajdonná való tétele, az általános választási jog, általános ingyenes oktatás és ezek mindenféle folyományai követelgetnek. Jellemző, hogy a társadalmi munkarendszer mellett az örökösödési adót is felemelik, holott erre akkor semmi szükség sem lenne.

A főkapitány nem engedte meg bizonyos a fennálló alaptörvényekkel ellentétben álló pontok tárgyalását és azt sem, hogy a párt magát socialdemokratának nevezhesse. Ebből megint zavargások, később letartóztatások keletkeztek. 1884-ben megszűnt a munkáspárt összeköttetése a képviselőház szélsőbalon ülő ellenzékével, melynek azelőtt minden politikai tüntetését a munkások támogatták. Franki Leót egy sajtóperben másfélévi állam fogházra ítélték el. Váczon töltötte le büntetését. Ezalatt a pártból a szélső elemek kiváltak, külön pártot alapítottak s a nemzetközi forradalmi párttal solidaritást vállalván, az anarchisták üldözése és kiadatása ellen óvást emeltek. Ezidőtől fogva a socialisták és az anarchisták között folytonos volt a háború, míg végre 1884-ben az utóbbi pártot a rendőrség teljesen megsemmisítette. Ez ugyanis a külföldről Magyarországra költözött anarchistákat nem tűrte meg itt és így a kevés

magyar születésű anarchista csak mint radikálisabb elem szerepelt a socialdemokrata pártban.

A socialdemokrata párt, a büntetésének kitöltése után Parisba visszatért Franki Leóban fejét és legjobb erejét elveszítvén, egyideig nem fejlődött és nem terjedt tovább.¹

Újabb lendület indult meg e mozgalomban az 1889. évi párisi nemzetközi socialista congresszus után, melyen a politikai és gazdasági irányú frakciók közt azonban áthidalhatlan úr támadt. A magyar socialisták képviselője. Ihlringer Antal, a Marx-féle socialista-párthoz csatlakozott, ezáltal elhárult azon ok, mely eddig a magyar és osztrák socialisták között feszültséget okozott. A kibékülés 1889. évi szeptember hó 15-én egy Pozsonyban tartott közös értekezleten meg is történt, és pedig a hűtlen vagyonnevelés miatt mellőzött Ihlringer feláldozásával. Ez a szövetség a párt eddigi laza szervezetén és taktikáján változtatott, a minek hatása 1890-ben úgy a májusi tüntetés, mint a a december havában tartott országos congresszus alkalmával is érezhetővé lön.

A május elsején rendezett tüntetés, melyben 3000 munkásnál több vett részt, a résztvevők fegyelmezettsége által tűnt ki és megmutatta, hogy a vezérek mily mértékben uralkodtak már a tömeg felett és a párt szervezete mily jól működik. A tüntetés sikere folytán a munkások hatalomérzete élénkült és annak folytán számos munkabeszüntetés keletkezett. E strike-ok ugyan kevés közvetlen eredménnyel jártak, de a munkások solidaritását fokozták és megkönnyítették a december 7-én és 8-án tartott országos eongresszus előkészítését. E congresszus fordulópontot képez a magyar munkásmozgalmak történetében, mert a párt «A magyarországi socialdemokrata párt» nevet vette fel és kimondta, hogy a nemzetközi socialdemokrata párthoz tartozik; az osztrákokéhoz hasonló pártszervezetet alkottak és végül ezen congresszus folytán terjesztetett ki az agitatio a földművelő munkásnépre is. A congresszuson elfogadott elvi nyilatkozat így hangzik:

¹ Frankl Leo ez év márczius havában Paris egy kórházában halt el.

A magyarországi socialdemokrata párt arra törekszik, hogy az összes népet nemzetiségi, faji és nemi különbség nélkül a gazdasági függés bilincseiből kiszabadítsa, annak politikai jognélküliségét megszüntesse és a munkásnépet a szellemi satnyulásból kiemelje. Oka a jelen állapotoknak, melyek súlya alatt a munkásosztály csaknem összeroskad, nem keresendő egyes állami intézményekben, hanem az egész társadalmi szervezet lényegében, illetve azon tényben, hogy a munkaeszközök egyes birtokosok kezében vannak összpontosítva. Ezen tény állapítja meg egyrészt a munkásosztályra nézve – a mely csupán munkaereje fölött rendelkezik – a munkaeszközök birtokosaitól való gazdasági függést, másrészt pedig politikai és gazdasági hatalmát a tőkésosztálynak, a mint az a mai államban kifejezést nyer. A munkaeszközökben való magántulajdon elkerülhetlenül maga után vonja a néptömeg nyomorát s mind nagyobb néprétegeknek folyton növekvő elsatnyulását. Ezen okokból a magyarországi socialdemokrata párt a bérrendszerrel kapcsolatos mai termelési módnak, a társas munkával leendő helyettesítésére törekszik, a mely a munkás részére a munka helyes díját biztosítja. A technikai fejlődés, a termelési erők óriási növekedése nemcsak fölöslegessé tesz a tulajdon mai alakját, hanem megteremtik egyúttal a közös tulajdonhoz szükséges szellemi és anyagi előfeltételeket. A munkáspártnak ama törekvése, hogy a munkaeszközöket az öszszesség közös tulajdonába átvezesse, tehát nemcsak egyértelmű a munkásosztály gazdasági felszabadításával, hanem egyszersmind oly fejlődési mozzanat, a mely történelmileg elkerülhetlen szükségén alapszik.

Ezen fejlődés képviselője nem lehet más, mint a munkásosztály, az osztály tudatos és pártként szervezett proletárság. A magyarországi socialdemokrata párt tulajdonképeni programja tehát a proletárságot szervezni, azt helyzetének és feladatának tudatára ébreszteni s szellemileg és testileg harczképesé tenni, hogy világtörténelmi hivatásának teljesen megfelelhessen. Ezen program megvalósítására minden célhoz vezető és a nép természetes jogérzetének megfelelő eszköz felhasználtatik.

Általánosságban a következő alapelvek irányadók: *Magyarországi socialdemokrata munkáspártja nemzetközi párt*, mely nem ismeri el a nemzetek, a születés és birtok előjogait s kinyilatkoztatja, *hogy a kizsákmányolás elleni harcnak nemzetközinek kell lenni*, mint a milyen maga a kizsákmányolás. A socialista eszmék terjesztésére felfogja használni a nyilvánosság minden eszközét, a sajtót, a gyűléseket stb. és a vélemény szabad nyilvánítása elé gördített akadályok, a sajtótörvény, az egyesületi és gyülekezési jogot korlátozó rendeletek megszüntetésére fog törekedni. Követelni fogja az általános közvetlen és titkos választási jogot minden képviseleti testületben, mint az agitáció és szervezkedés egyik legfontosabb eszközét, anélkül azonban, hogy a parlamentarizmus értéke fölött csalódásba ejtené magát. Hogy a mai gazdasági rendszer keretében a munkásosztály életmódjának hanyatlása és annak fokozódó elsatnyulása némileg megakadályozható lehessen, követelünk mélyreható és becsületes munkás-védtörvényhozást (a munkaidő korlátozását, a gyermekmunka megszüntetését stb.); melynek végrehajtását a munkásság is ellenőrizhesse; törekedni fogunk továbbá a szakegyesületek akadálytalan alapítására, azaz a teljes egyesületi szabadságra. A munkásosztály jövője érdekében okvetlenül szükséges a kötelező, díjtalan és vallásfelekezet nélküli oktatás a nép és továbbképező iskolákban, úgymint díjtalan hozzáférhetés minden magasabb tanintézethez. Az állandó hadsereg helyébe, mely folyton emelkedő terhe által a népet kulturális feladataitól elidegeníti, az általános népfelfegyverkezés behozatalára kell törekednünk. A socialdemokrata munkáspárt minden fontosabb kérdéssel szemben állást fog foglalni; a proletárság osztályérdekét mindenkor képviselni és a fennálló osztályellentétek tagadásának vagy azok leplezgetésének, valamint a munkásnak *az uralkodó sovínisztapártok* általi kizsákmányolásának erélyesen fogja útját állani.» Ezen elvi nyilatkozat lényegesen különbözik az 1869. és 1880. évi pártprogrammoktól, s ezek összehasonlítása mutatja a haladást, melyet a magyarországi socialista párt a Marx-féle socialista elvek *felé* tett.

Az 1890. évi congressuson elfogadott elvi nyilatkozat először hangsúlyozza *a párt nemzetközi jellegét*, másodszor nem állít fel konkrét követeléseket, mint az előbbi két pártprogram, hanem *csak irányezsméket és elveket formuláz*, harmadszor kihagyta a két előbbi programban felvett azon nyilatkozatot, hogy *amin den törvényes eszközökkel* fog törekedni céljainak megvalósítására. A congressus arról is bizonyosságot tett, hogy a socialismus a mezei munkások között is terjed. A congressuson t. i. az ilyen munkások képviselőjében Mészáros Péter Dömsödről és Günther Békésmegyéből jelentek meg.

Az 1890. évben történt események közül még felemelendő a magyar nemzeti demokrata munkáspárt alakulása. A munkások között t. i. voltak olyanok, kik a socialdemokrata párt nemzetközi irányzatával megbarátkozni nem tudtak. Az aradi vértanuk emléksobrának leleplezése alkalmával ezen munkások az ünnepélyen részt vettek, de a pártvezetőség kijelentette, hogy e részvétel a nemzetközi socialdemokrata elvekkel ellenkezik, mert a munkásnak sem hazája, sem nemzetisége nincsen. Ezen nyilatkozat által a magyar érzelmű munkások mélyen megsértve, november 23-án gyűlést hívtak egybe, a hol megalakult a magyar nemzeti demokrata munkáspárt, mely kijelentvén, «hogy a magyar munkás mindenek előtt hazafi, ki nemzetét és hazáját soha és semmiféle körülmények között megtagadni nem fogja, hogy a magyar munkás Magyarország alkotmányát és törvényeit tiszteletben tartani és azok keretén belül a magyar munkás helyzetét javítani iparkodik,» az 1889. évben Parisban tartott mindkét munkás-congressus által hozott határozatok közül csak azokat vette fel programjába, melyek a magyar törvények keretén belül megvalósíthatók.

Az 1891-ik évben a magyarországi socialdemokrata párt vezetői a megelőzőt évi congressus határozatainak végrehajtása körül nagy tevékenységet fejtettek ki. Mindezelőtt szakegyleteket igyekeztek alapítani, s ezeket a párt elnökségével szoros kapcsolatba hozott szervezetben egye-síteni. A kormány azonban ennek alapszabályait nem volt

hajlandó jóváhagyni. A május elsejére tervezett nagy tüntetés sem sikerült, mert a felvonulást a fővárosi rendőrség feje nem engedte meg. Tiltakoztak ugyan ez intézkedés miatt, de a tilalom ellen még sem mertek cselekedni.

Sokkal nagyobb sikert voltak képesek felmutatni a mezei munkások közt folytatott agitációval. Ez az agitatio már 1889-ben kezdődött. A párt vezetői látván, hogy az ipar körében foglalkozó munkásosztály oly jelentőségre magában, mint a minőt a nyugaton tényleg elért, nem vergődhetik, azért törekedtek a mezei munkásokat is bevonni a mozgalomba. Különböző helyen és alkalommal észlelték, hogy sok mindenféle ok miatt több vidéken a földművelő napszámosok közt nagy elégedetlenség uralkodik. Ezt a tényezőt felhasználni igyekezvén, tevékenységüket mindenekelőtt Békésvármegyére terjesztették ki.

Már' az 1891-iki congressuson voltak, amint említetem, paraszt bizalmi férfiak is, kik ott a socialdemocratismus ügyének teljesen megnyeretvén, a magyar pártközlöny számtalan példányával és más lázító tartalma röpiratokkal felszerelve, azzal az elhatározással tértek haza, hogy apostolai lesznek a munkásügynek. Segítségükre még a központból vendégszereplő és támogató szájas agitátorok is mentek le. Erre megindult az az izgatás, melynek eredményét az ápril és május havában Orosházán, Békés-Csabán, június 21-én pedig a csanádmegyei Battonyán kitört munkászavargások képezték. Aradon a «Közjólét» című socialista lap szintén közreműködött, hogy e lázangás beálljon.

Külső izgatás képezte e mozgalmak közvetlen indító okát; de számos helyi ok, a munkaalkalom hiánya, hatósági, pénzügyi és magán visszaélések készítették elő a talajt, melyen az ipari munkásosztály socialdemokrata vezetői által elvetett mag azután csakhamar kikelt. E mozgalmak természetéről elmondtam a helyszínén közvetlenül azok felmerülte után tett észleleteim alapján nézeteimet azon felolvasásban, melyet azokról az 1891. év végén a Magyar Tudományos Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságában tartottam és amely az Athenaeum

által még azon évben külön füzetben is kiadatott.¹ Szerintem e mozgalmak sokkal mélyrehatóbbak, mint akkor sokan hitték: valódi okai a változott gazdasági helyzetben és a munkások átalakult felfogásaiban egyaránt keresendők. Az agitáció csak az utolsó ütés volt, mely a különben is feszített hordó ingadozó fenekét beverte. Ez a felfogás akkor nem volt általános. Sok munkaadó eljárásának méltánytalanságát még nem merték oly határozottan hangoztatni, mint a hogy én tettem. Sajnos, az én diagnosisom bizonyult helyesnek, melyet később azután mások is, a kik a helyszínén észlelhették a baj fejlődését, mint Zlinszky Imre úr, a békésmegyei gazdasági egyesület titkára, Dékány Miliary, földművelésügyi miniszteri osztálytanácsos úr, dr. Fabry Sándor úr. Békésvármegye alispánja és Rubinek József úr, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület ügyvezető titkára, beható munkálataikban megerősítettek. A socialdemokratapárt vezetői látván, hogy működésük számára a mezei munkások körében mily nagyon is hálás tér kínálkozik s hogy az osztálygyűlöletet ott mennyire lehet fejleszteni, az első pillanatban saját sikereiktől megijedtek és tevékenységüket egy kissé mérsékeltek, mivel azáltal ügyüket veszélyeztetve látták. Ks csakugyan nem is hiányoztak már ekkor sem hangok, melyek a hatóságokat és a közönséget reájok, a kik leginkább központi munkás betegsegélyző egyesületnél voltak mint tisztviselők alkalmazáson, figyelmessé tették. Ezeknek a párt vezetésétől vissza is kellett lépniök és annak összes teendői Engelsmann Pál kezeibe mentek át. E hangulat kedvező hatása alatt a magyar nemzeti demokrata munkáspárt is végleg megalakult, sőt még külön lapot is alapított.

A következő év alatt a socialdemokrata mozgalom pangott, mivel a pártviszály, mely a vezérek személyeskedéséből keletkezett, oly mérsékbeii dült, hogy nagyobb tevékenységet nem lehetett kifejteni. Az új pártvezér ugyanis nagyon önkényes diktátori eljárásban tetszett magának. Nem is maradhatott sokáig a párt élén, hanem helyét a külföldről bejött Prockl János-nak és Stücklein-nak volt kénytelen

¹ Ekkor a socialdemokrata munkáskönyvtár vállalata ellenein is egy füzetet adott ki e cím alatt «Gaal a socialista írtó.»

az év végén átengedni. Ez időtől fogva a személyes és pártusa szakadatlanra lett a socialdemokraták vezetői körében. Maga ez a tény nagyon fontos, de részletei nem és azok nem is elég érdekesek arra, hogy itt tüzetesen foglalkozzam velők. Mindez igen bőven van megírva az említett fővárosi rendőrségi jelentésben. Még csak néhány megjegyzést teszek a mozgalom történetére vonatkozólag és azután az agitatio mai szervezetét mutatom be, a mi teljes aktualitással bír.

A magyar nemzeti demokrata munkáspárt 1803-ban nyugdíjintézetet is alapított, minek következtében tagjai szaporodtak és azok száma meghaladta a 600-at, de a socialdemokrata párttal szemben oly gyenge volt még mindig, hogy annak propagandáját korlátozni, vagy éppen megakadályozni egyáltalán nem volt képes. Ez utóbbi a kebelében dülő pártvillangások mellett is sokkal nagyobb arányban erősödik, mint a másik. Azóta is folyton terjed és mélyül ez a mozgalom, a vidéken is egyre szervezkedvén. A mezei munkások elégedetlenségének 1894. évi kitörése Hódmezővásárhelyen bizonyos részben e mozgalom befolyásának tulajdonítható. A viszály megszüntetésére ismételve történetek kísérletek és eközben pontozatok fogalmaztattak, melyekből annak szervezete a legjobban ismerhető meg. Ezen pontozatokat az 1894. évi pártgyűlés állapította meg. mely május 13. 14. és 15-én a budapesti régi polgári lövölde helyiségében jött össze. Itt azután a párt a következő elvek és rendelkezések alapján végre szerveztetett.

A párthoz tartozik minden egyén, ki annak alapelveit magáévá teszi és azt tehetsége szerint anyagilag vagy szellemileg támogatja. A ki a párt alapelvei ellen vétkezik, vagy becstelen tettet követ el. továbbá a ki *valamely polgári, politikai párthoz tartozik, vagy ennek érdekében működik, a socialdemokrata párt tagja nem lehet.* Az elvtársak minden városban vagy községben nyilvános gyűléseken vagy értekezleteken a párt érdekeinek fejlesztésére egy vagy több bizalmi férfiút választanak. A bizalmi férfiak választása közvetlenül a pártgyűlés után történik és egy évre érvényes. Ha valamely bizalmi férfi visszalép, az elvtársak kötelessége ezt a pártvezetőség tudomására hozni és újabb választást

eszközölni. A pártvezetőség ügyrendet dolgozott ki, mely a bizalmi férfiak teendőit pontosan körülírja. Rendes pártgyűlés minden második évben tartatik és a pártvezetőség által hívatik egybe. A párt legfelsőbb fórumát a pártgyűlés képezi, melyen mindazon munkások és szervezett munkásszaktmák, melyek a socialdemokrata párt álláspontján vannak, a körülményekhez mérten, egy vagy több küldött által képviseltethetik magukat. Ha a pártviszonyok szükségessé teszik és ha legalább 15 város vagy község elvtársai kívánják, rendkívüli pártgyűlés hívandó egybe. Indítványok legkésőbb 14 nappal a pártgyűlés előtt a pártvezetőséghez nyújtandók be és a pártlapokban közzeendőek. A pártvezetőség tagjai a pártgyűlésen résztvesznek és szavazati joggal bíznak. A pártvezetőség 10 rendes és 5 póttagból áll, kik a pártgyűlés által titkos szavazás útján megválasztatnak.

A pártvezetőség hatáskörébe tartozik: *a)* a pártgyűlés határozatait végrehajtani, *b)* a pártgyűléseket vezetni, a pártlapok elvi álláspontja felett ügyelni, a pártgyűléseket egybehívni és azokon működéséről jelentést tenni; *e)* a szerkesztőket és más szükséges hivatalnokokat alkalmazni és azok fizetését meghatározni. A párt vagyona és a pénzkezelés feletti ellenőrzés a budapesti bizalmi férfiakból választott bizottság által eszközöztetik. A párt hivatalos közlönyei a Budapesten megjelenő «Népszava» és «Arbeiter-*presse*». Az összes párt- és szaklapok, melyek igényt tartanak arra, hogy a párt által elismertessenek, kötelezve vannak a pártvezetőség nyilatkozatait közzé tenni. A párt szervezeti szabályzata csakis a pártgyűlés által változtatható meg.

A párttaktika tekintetében a gyűlés határozata a következő volt:

«Tekintettel arra, hogy Magyarországon a munkásoknak csak kötelezettségei vannak és még a legtermészetesebb emberi jogokat is nélkülözik; tekintettel arra, hogy a gazdasági küzdelemben a munkások csak akkor vívhatnak ki nagyobb előnyöket, ha politikai jogokkal rendelkeznek és ezeket helyzetük javítására okszerűen érvényesítik: kimondja a pártgyűlés, hogy a politikai jogok és első sorban az álta-

lános, titkos választási jog kivívása érdekében a legszélesebb körű és a legerélyesebb agitáció fejtsék ki; mindazonáltal a pártgyűlés szükségesnek látja kijelenteni, hogy a politikai jogokért való küzdelemben mindig szem előtt tartandó *a socialis mozgalom végcélja, a mai társadalomnak teljes gazdasági, politikai és erkölcsi átváltoztatása*; a pártgyűlés a harc sikeres folytatása és a kizsákmányolás ellensúlyozására szükségesnek tartja a szak- és egyéb munkásszervezkedések fejlesztését».

A mezei munkás-kérdés tekintetében a pártgyűlés következőleg határozott: «Tekintettel arra, hogy a mezőgazdaságban épp úgy, mint az ipari termelésben, a tudornál^ segédeszközei mindinkább alkalmaztatnak, a föld okszerű művelése csak a nagyüzem mellett. kellő tőkével lehetséges; tekintettel, hogy a fennebbi okból csak a mezőgazdasági nagyüzem épp úgy, mint a nagyipar uralkodik versenyképességével a világgpiacz felett és határozza meg a termékek árát, ennek természetes következménye pedig a közép és kisebb tulajdon pusztulása, továbbá a parasztosztály feltartóztatatlan elszegényedése; tekintettel továbbá, hogy Magyarországon a parasztosztály proletarizálása óriási mérveket ölt és hogy a mezőgazdasági proletárok ma már Magyarország jelentékeny részét képezik és ezek a kapitalistikus kizsákmányolás ugyanazon törvényének vannak alávetve, mint az ipari munkások: *kijelenti a pártgyűlés, hogy a magyarországi soeialdemokrata párt egyik főlörekvését képezze a mezőgazdasági és ipari munkások testvéries, solidaris összetartását fejleszteni.* A pártgyűlés ama meggyőződését fejezi ki, *hogy a munkáskérdés csakis a magántulajdon, illetőleg a> föld és telek köztulajdonná való átváltozása után oldható meg, de ez csak egyidejűleg az ipar államosításával és demokratikus beosztásával történhetik meg.* A mai társadalomban a mezőgazdaság oly szoros összefüggésben van az iparral, hogy az egyik gazdasági változása a másiké nélkül nem is képzelhető. A pártgyűlés haladásnak ismeri el a nagyüzemet és a föld tudományos kizsákmányolását, de a társadalom és állam kötelessége volna az ebből származó előnyökben a nép összességét részesíteni. A kapitalis-

tikus termelés folytán súlyos helyzetbe jutott kis- és közép-birtokos bajai ellen az állam tartozik czélszerű intézkedéseket tenni. Mindenekelőtt a kistulajdonra kivetett adó leszálítandó, ennek ellenében a nagybirtokra progressiv jövedelmi adó vetendő ki. Az állam tartozik továbbá arról is gondoskodni, hogy a parasztsztyály olcsó hitelhez jusson.

A mezőgazdaságnál alkalmazott összes munkások számára hathatós munkás védtörvények alkotandók; a 14 éven aluli gyermekeknél a munka eltiltandó; nők és 18 éven aluli munkásoknál a munkaidő 8 órára állapítandó meg. Továbbá kellő tanintézetekről kell gondoskodni, melyek a népiskolákkal összekötve vannak. Ily módon lehetséges lesz, hogy a mezei munkások a mezőgazdasági nagyüzemhez szükségeltető tudnivalókat elsajátítsák, hogy esetleg a szövetkezeti termelésre és ennek igazgatására képesek legyenek.

Az állami jószágok ne daraboltassanak fél – mint az mostanáig történt, – hanem a földművelési tudomány és a technikai segédeszközök alkalmazása mellett műveltessenek, *úgy szintén a kötött birtokok és egyházi jószágok az állam tulajdonába menjenek át* és hasonlóan műveltessenek. Az ezeknél a birtokoknál alkalmazott munkások részére a viszonyoknak megfelelő munka idő mellett a kulturális haladás-hoz mért munkabér biztosítandó. A rokkant munkásokról kielégítő módon gondoskodva legyen. A fiatalság nevelése akként eszközendő, hogy később az önigazgatásra és a birtokok kezelésére képes legyen. Az állami birtokok mintagazdászatokká rendezendők be és iskolát képezzenek a jövő mezőgazdaság szervezete számára. A munkás osztály követeli a mai államtól, hogy a földművelő munkások részére hathatós munkás védtörvények alkottassanak, továbbá, hogy az egyesületi és gyülekezési jog teljes kihasználása biztosítassék számukra, hogy szervezkedésükben ne gátoltassanak, *az osztályharczot folytathassák* és · érdeküket a mai kapitalistikus gazdálkodás mellett megvédhessék és a határtalan kizsákmányolásnak véget vethessenek».

Végre a szakegyesületi szervezkedéssel szemben a pártgyűlés elfoglalt álláspontja a következő határozatban nyert kifejezést.

«Tekintettel, hogy a szakegyesületek olyan szervezetteknek tekintendők, melyek legalkalmasabbak arra, hogy az indifferens munkásokban érdekeltséget keltsenek a politikai mozgalom iránt; tekintettel továbbá, hogy a mostani állapotok a jelenlegi gazdasági és politikai helyzet és pártmozgalom állása mellett, a szakegyesületek egy erős és cselekvőképes szervezet alapját képezik: kötelességévé teszi a pártgyűlés minden elvtársnak, hacsak különös kényszerítő okok nem akadályozzák, hogy a szakmájában fennálló szervezetnek tagja legyen: egyszersmind feladatává teszi a pártgyűlés a vezetőségnek, hogy a szakegyesületi mozgalmat tehetsége szerint támogassa és fejlessze és a mennyire a körülmények engedik, azokkal összeköttetésben maradjon; végül felhivatik a pártvezetőség, hogy erkölcsi befolyását érvényesítse a szakegyesületeknél és hasson oda. *Így ezek ellentétállási pénztárakat alakítanak, melyek bár az egyletek keretén kívül állanak, de ezekkel szoros összefüggésben vannak* ».

Ezen fontosabb határozatokon kívül a pártgyűlés fő eredménye az volt, hogy a socialdemokrata állásponton álló két fractió végleg kibékült, mely közeledés az újonnan választott pártvezetőség összeállításában is kifejezésre jutott.

De a kibékülés daczára a két töredék még mindig bizalmatlan volt egymás irányában és ennek folytán a mozgalom nem vett oly lendületet, mint a minőt a kibéküléstől vártak. Megállapodtak tehát abban, hogy a pártlapok élére oly férfiút fognak állítani és annak egyúttal a pártvezetőségben vezérlő állást biztosítanak, a ki az eddigi viszályokban nincsen érdekelve. A választás Silberberg Ignácra esett, ki a pártgyűlésen először mint bécsi vendég, azután pedig mint a bádogos munkások küldötte vett részt, a kibékülés körül érdemeket szerzett magának, s mint magyar honpolgár a hatóság által nem volt kiutasítható az országból. Silberberg ki 30 írt heti fizetést és 500 frnyi adósságának kiegyenlítését követelte, a bécsi pártvezetőség közbenjárása folytán tényleg szerződtetve lön s július 1-én Budapestre költözvén, átvette a pártlapok szerkesztését. *Ezáltal a bécsi pártvezetőség a magyar munkásmozgalomra domináló befolyási*

biztosított magának, a magyar munkásmozgalom élére pedig ismét egy képzetesebb egyén lépett.

Silberberg először a letartóztatott hódmezővásárhelyi párttagok szükségét szenvedő családjainak segélyezésére, azután pedig a választási jog iránt indította meg a mozgalmat. Budapesten és a vidéki városokban számos gyűlést rendeztetett s ezeken a párt által az általános választási és szavazati jog, valamint az egyesülési és gyülekezési szabadság követelésére vonatkozó határozati javaslatok fogadtattak el. A gyűléseken a szónokok élesebb hangon beszéltek, mint az előtt és hevesebben támadták a kormányt, a parlamentet és a birtokos osztályokat. A kerületi szervezetek és a bizalmi férfiak a vidéken utasították, hogy a választási jog kérdésében mindenütt indítsák meg az agitációt és tartanak gyűléseket, melyeken a hányszor csak lehet, a munkásokat a párt követeléseire szüntelenül emlékeztessék.

E célból általános népszavazást is határozott el a pártvezetőség, e mellett a sajtóban, értekezleteken és gyűléseken folyton propagandát csinált és egy millió szavazati lapot adott ki. A szavazás megejtése előtt «A jogtalan néphez» címzett röpirat osztott ki 30,000 példányban. Ezen röpirat izgató tartalma és hangja miatt a sajtóbíróság által lefoglaltatott.

Az alföldön a mozgalom a mezei munkások között időközben mindig tovább terjedt és a pártvezetőség által a halasi, orosházai, csorvási, hódmezővásárhelyi és szegedi kerületi választmányok útján vezetetik és irányítatik.

A pártgyűlésen elfogadott szervezeti szabály, mint a viszonyoknak meg nem felelő, következőleg módosított:

Az egyes kerületekben vagy helységeken létező szakszervezetek a tagok számához képest egy vagy több bizalmi férfit választanak; ugyanaz történik az egyes gyárakban és műhelyekben is.

A kerületekben így választott bizalmi férfiak a kerületi szervezetet képezik, melynek vezetésére körükből választmányt alkotnak. Ez egy elnökből, egy jegyzőből, egy pénztárnokból és két ellenőrből áll. Ezen választmány neve «kerületi választmány». A kerületi illetőségre nem a

lakás, hanem a gyár vagy műhely, a melyben az illető bizalmi férfi dolgozik, a mérvadó. Ha egy gyárból vagy műhelyből egy bizalmi férfi kilép, az ott maradt elvtársak kötelesek rögtön másikat választani és megbízással ellátni. A kerületi választmány a bizalmi férfiak névjegyzékét vezeti, melyben azok lakása is fel van jegyezve.

A kerületi választmánynak feladata: *a)* a kerületi bizalmi férfiak segítségével az agitációt a kerületben fejleszteni, a munkáscsoportokkal összeköttetést keresni és így a tömeget a párttal közelebb érintkezésbe hozni; *b)* a pártvezetőség utasításait és a helyi szervezet határozatait érvényesíteni, azonkívül az utóbbinak minden előforduló fontos eseményről jelentést tenni és esetleg a mozgalom érdekében javaslatot tenni.

Minden kerületi pénztárnok a helyi szervezet pénztárnokának van alávetve és ugyanettől kapja a párt blokkjait is, t. i. azon kis füzeteket, a melyek egypár krajczárra szóló lapjait a pártfelek magukhoz váltják, miáltal a pártköltségnek fedezéséhez hozzájárulnak. Ezekről a pénztárnok legalább is minden hónapban egyszer leszámolni köteles. A kerületi szervezkedések a szükséghez képest népgyűléseket is hívhatnak egybe.

A helyi szervezet következőkép alakul: Az egyes kerületek vagy helységek a maguk köréből választanak két küldöttet, akik együtt a helyi szervezetet képezik. A helyiszervezet választ egy 7 személyből álló választmányt, a ennek feladata az, hogy a helybeli agitációt és propagandát fejleszse, azonkívül a kerületi szervezkedésekkel folytonos érintkezésben álljon, és arról gondoskodik, hogy az agitációra szükséges pénzt előteremtse. A helyi választmány önálló, de köteles nagyobb actióknál a pártvezetőséget tervérről értesíteni. Ez az által érhető el, hogy a párt vezetőségnek meg van engedve úgy a kerületi, mint a helyi szervezetben magát képviseltetni; azonkívül a pártvezetőség a helyi választmánynyal, ha szükségesnek tartja, együttes értekezletet tart, hogy így az agitációt egyöntetűen vezethesse. A pártvezetőségnek mindkét testületben, a mennyiben az egyes pártvezetőségi tagok nem egyszerre mind a

kerületi vagy helyi szervezetek tagjai, csakis tanácskozási joggal bírnak; épp így a szerkesztő is. A helyi szervezet pénztárosa a pártpénztárnoknak van alávetve és köteles legalább minden hónapban egyszer leszámolni. A helyi választmány kebeléből választatik az 5 személyből álló pártellenőrző bizottság.

Az agitátiora szükséges pénz a párt blokkjai és gyűjtések által szereztetik be. A pártpénztárnok a blokkokat kiadja a helyi pénztárnokoknak, a kik ezeket ismét a kerületi pénztárnokoknak adják tovább; a kerületi pénztárnok tovább adja az egyes kerületi bizalmi férfiaknak, kik azokat ismét az egyes gyárakban eladják. A leszámolás legalább minden hónapban egyszer történik.

Az egyes kerületnek kiadásairól a helyi pénztárnoknak nyugtákkal be kell számolni, a ki ismét a párt pénztárnokáival szemben ugyan-e leszámolási módot használja. A megmaradt pénzeszegek a pártpénztárnoknak adandók át.

A szakegyesületi mozgalom is új lendületet nyert. A szakegyesületi tanács, mely a pártviszályok folytán tevékenységet alig Volt képes kifejteni, újra szervezetetett. Új szakegyesületek alakítottak és szakcongressusok tartattak az asztalosok, a cipészek, a szobafestők, mázolóok és aranyozók, a vas- és fémmunkások és a kádárok által.

A nemzeti demokrata munkáspártról azt állítja a fővárosi rendőrség jelentése, hogy az nagyon meggyengült volna, hogy tagjainak száma napról-napra apad, agitációt nem fejt ki s egész működése nemzeti ünnepélyek rendezésére szorítkozott. Pártközlönye «A mi zászlónk» állítólag 800-900 példányban jelenik meg. Egyedül a párt által alapított nyugdíjegylet, melynek majdnem 1000 tagja és 6000 frt vagyona van, virágzik, de ez egylet csak annyiban függ össze a párttal hogy a pártközlöny az egyletnek szintén hivatalos lapja.

Utána jártam a dolognak és arról győződtem meg, hogy ez adatok nem tüntetik fel híven a mai helyzetet. És miután mint az alábbiakból kitűnik, ez utóbbi pártnak fontosságot kell tulajdonítani, a legmegbízhatóbb helyről

arra vonatkozólag a következő felvilágosításokat szereztém be:

A «Nemzeti Demokrata Munkáspárt» 1891. évi június 27-én alakult s lapját ugyanazon év július 4-én indította meg a «Mi Zászlónk» czíme alatt. A la) kezdetben 2500. utóbb 1500 példányban jelent meg.

A párt az alább közlendő programúai alapján indította meg működését és feladatának teljesítésében nemcsak a nemzetközi socialdemokrata-párt részéről talált akadályra, hanem különösen a vidéki hatóságok részéről is, melyek azt hitték, hogy sokkal veszedelmesebb irányzatot szolgál a socialdemokratáknál. mert a törvény keretén belől, tehát törvényes alapon, szervezi a munkásokat a magasabb társadalmi osztályok ellen. A pártnak az 1892-1893. évi vidéki mozgalma e miatt vallott kudarcot. pedig e mozgalom a [járt]nak sok pénzébe került, úgy, hogy pénztárát teljesen kimerítette. A párt 1892. évben alakította meg a magyarországi munkások rokkant- és nyugdíj-egyletét, mely ma közel 2000 taggal bír és 18.000 frt vagyonnal rendelkezik. Ez az egylet nem párt. hanem megalakítása után szabadon működő egyletté lett, s azóta is az.

A fővárosban 1893-ban alakított egy *nemzeti demokrata munkáskör* című egyesületet, melynek célját a munkások hazafias szellemben való nevelése és szórakoztatása képezi. Tagjainak száma kezdetben 120 volt. ma pedig 563. Bevételei fedezik a kiadásokat. Az esetleges maradvány a vidéki élőhelyek költségeire fordítatik.

Az 1893. évi vidéki és fővárosi küzdelmek és harcok a párt vezető férfiai részben' kifárasztották, részben megviselték. Többen közölköz megbetegedtek; azonkívül a párt kasszája kiürült, az támogatásban – a munkásokén kívül - nem részesült, a társadalom magasabb rétegei csupán sajnálkoztak rajta, de nem segítették azt. így a lapot is csak nagy áldozatok árán tarthatták fenn s mindössze 1500 példányban jelent meg. Közel 4 hónapig a párt vezetősége nem fejthetett ki nagyobb akciót, csupán arra szorítkozott, hogy meglevő pozícióját fentartsa. Ez sikerült is, de több nem. Az 1894. év végével újabb élénkség mutatkozott

a pártban. Tagjainak száma szaporodott s a lap 1500 példányszáma 2000-re emelkedett. Az agitáló alapra hetenkint folytak be adományok, de mindig csak munkások részéről. Hetenkint tartottak ismét agitáló gyűléseket a fővárosban tíz helyen, a vidéken is elvéve. Az 1895. év tavaszán a socialdemokratáknak az a terve, hogy a millenniumi ünnepekre általános strike-ot rendeznek, e párt által lepleztetett le. Vezérférfit minden erejét összeszedték, hogy a főváros hazafias munkásait mozgalomba hozzák. Ez sikerült is. Gyűlést gyűlés követett és a párt nem egy helyen győzött. Ez alkalomból több egyesület – számszerint 36 – fejezte ki azt, hogy e párt mozgalmát helyesli. Fiókokat alakítottak Ó-Budán, Diósgyőrött, Miskolczon, N.-Váradon, Kassán, Pozsonyban, Szegeden, Szolnokon, Kolozsváron, Pécsen, Győrött; több helyen azok alakulóban vannak, u. m. Székesfehérvár, Nagy-Kanizsa, Ó-Becse, Szabadka, Eperjes, Ungvár, Losoncz, Brassó, Debreczen, Orosháza, Arad, Makó, Hód-Mező-Vásárhelyen. A párt megerősödött annyira, hogy a jövő küzdelem elé bátran néz és visszaillesztől nem tart.

A párt tagjainak száma hozzávetőleg a fővárosban 2000, a vidéken 30,000. A lap most 3500 példányban jelenik meg, a melyből 800 példány agitationalis czélokra osztatik szét, A párt helyiségeiben (egy nagyterem és 4 szoba) állandó élénkség uralkodik, a vasárnapi estélyeken pedig oly sokan jelennek meg, hogy a helyiség szűknek bizonyult. A fővárosban a 12 tagú központi vezetőségen kívül 60 tagból álló tanács van, ezenkívül 35 gyárban és a nagy műhelyekben közel 150 bizalmi férfi, rajtuk kívül tizenegy fiókban 120-150 tagú vezetőség, 13 helyen pedig megbízottak szervezik a pártot. Vagyona nincs, de kiadásait a bevételekkel fedezni képes.

Hogy e pártot mily szellem hatja át, mutatja programja, melyet közlönyének múlt évi 36-dik és folyó évi 11. számai tartalmaznak. Ezekből kitűnik, hogy e munkáspárt is feladatának tekinti a munkásosztály sorsának javításáért küzdeni, de sem a társadalom létező alapjait felforgatni, sem Magyarország alkotmányos jogait és alaptörvé-

nyeit érvényen kívül helyezni nem akarja, Egy vagy más követelése politikailag talán ma nem célszerű, a mi viszonyaink között talán nem is vihető keresztül, de magukban véve azok sem olyanok, melyek mívelődésünk alapelveivel összeegyeztethetők nem volnának. A nemzeti demokrata munkáspárt hivatalos nyilatkozatának leglényegesebb részei így szólanak:

«E pártnak két fő célja van: a munkások anyagi és szellemi helyzetének javítását fokozatosan kivívni *törvényes módon, hazafias irányban, nemzeti szellemben* és ezt nemcsak hangoztatja, hanem józan gondolkodás, értelmes magatartás és kellő tettek által igyekszik keresztülvinni. Nem követelünk erőszakosan, hanem megfontoljuk kívánságaink életképességét, lehetőségét és – miután politikai jogok után vágyódunk – hazánk politikájának érdekeit nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Önállóságot akarunk tanúsítani minden munkáskérdésben, hogy azon úr, mely a tőke és a munka közt létezik, minél előbb megszűnjék, hogy a munkaadó és a munkás érdekei közt létező ellentétek békés, törvényes úton mielőbb kiegyenlítessenek, hogy a munkáosztály a társadalomnak ne csak legnépesebb, de minden tekintetben leghasznavehetőbb része legyen, hogy tekintélyünkkel együtt hatalmunk a létért való békés küzdelemben növekedjék, hogy szellemi és fizikai erőnk kellőleg becsülve, értékesítve és a népjogi előnyök által jutalmazva legyen. Hogy céljainkat minél előbb elérhessük, minden körülmények között a békés úton fogunk maradni, hogy tisztességes, törvényes, mindenki által becsülendő eljárásunk és működésünk meghozza azon gyümölcsöt, melyet ellenkező magatartás nem teremhet meg soha.»

A nemzeti munkáspárt a folyó évben is megülte márczius 15-dikét, mely alkalommal dr. Bochkor Károly egyetemi tanár hazafias ünnepi szónaklatát nagy lelkesedéssel fogadták és oly jelenségeket mutattak, melyek annak a társadalom békéjét óhajtó, de egyúttal a helyzetet lehetőleg előmozdítani akaró felsőbb osztályok által leendő hathatós támogatását és felkarolását megengedhetőnek, sőt nagyon szükségesnek tüntetik fél. Ez alkalommal a párt

programmját is végleg szabatosították és hogy azzal a közönség jól megismerkedjék, annak szövegét ide iktatom. «A párt. panaszai és kívánságai az alábbi tizenkét pontba foglalvák.

I. A magyar munkás azt kívánja, hogy az ezer éves Magyarország ismerje el őt egyenrangú fiának azokkal szemben, a kiket a sors jobb móddal áldott meg: adja meg neki az állam az ember legszentebb jogát, a választói és választhatói jogosultságot. Adja ezt meg minden magyar munkásnak, a ki 21. életévét betöltötte és a minimumra leszállított adóját megfizette.

II. A magyar munkás azt kívánja, hogy e hazában az írás-olvasás művészetét mindenki, tekintet nélkül anyagi körülményeire, megszerezhesse. Hogy a tandíj-fizetés eltörültessek. Az iskola ajtaja mindenki előtt nyitva álljon, s oda belépti díj fizetése nélkül mehessen mindenki.

III. A magyar munkás azt kívánja, hogy saját osztálya érdekeinek megoltalmazása céljából munkás-kamarák szerveztessenek, hogy emberi méltóságát megőrizhesse a munkás a munkaadója előtt, fogyasztási szövetkezetek, helyeszközlési intézkedések, a munkások anyagi érdekeinek istápolása. képviseltetése által.

IV. A magyar munkás azt kívánja, hogy a törvényhozás minél előbb revízió alá vegye az 1884. évi ipartörvényt; a munkásokra sérelmes pontokat törölje abból, a munkaidőt korlátozza. hogy a munkanélküliek száma kevesedjék.

V. A magyar munkás azt kívánja, hogy a törvényhozás a betegsegélyezésről szóló törvényt szigorítsa, a rokkant munkások gondozásáról törvényt alkosson, a balesetről szóló törvényt javítsa; szóval az egészségügyi követelményeket törvénybe iktassa és azokat megtartsa és másokkal is megtartassa.

VI. A magyar munkás azt kívánja, hogy a vasárnapi törvényes munkaszünet megtartassék, a főnnálló kivételek megszüntetessenek, s hogy e törvényes munkaszüneti nap kiterjesztessék a szeszes iparral foglalkozókra is. úgy mint a korcsmárosokra, kávéházakra, pálinkamérőkre. Mert a

vasárnapi munkaszünetben a magyar munkás a munka ünneplését látja, azonkívül a természet törvényeit tiszteli benne, a mikor hat napi fárasztó munkanap után egy napot pihenni és üdülni kíván.

VII. A magyar munkás azt kívánja, hogy a törvényhozás minél előbb törvényt alkosson a mostani igazságtalan adórendszer eltörlésére, s újat alkosson a progressiv-adó rendszerének alapján. A munkás nép mentessék fel a reáólmórsúlyként nehezedő indirekt adó alul, s ennek mielőbbi keresztül vihetése okából létesítse a kormány a munkáskamarákat, melyek keretén belül a fogyasztási szövetkezetek segítségével a munkásnép az indirekt adó alul föl-szabadítható volna.

VIII. A magyar munkás azt kívánja, hogy a bányászattal foglalkozó munkásokról külön törvényt hozzon a törvényhozás. Vegye a törvény oltalma alá e szerencsétlen embereket, kik életöknek veszélyeztetésével, a napvilágtól elzárva, a soha vissza nem térés szívet megrázó tragédiájának kitéve, ássák ki a föld mélyében elrejtett kincseket az állam javára. Hozzon a törvényhozás törvényt, hogy a munkások özvegyei, árvái gondozásban részesüljenek, nehogy a családfő elvesztése esetén a koldusbot legyen osztályrészök. Tiltsa el a törvény, hogy ez iparágban nők ne foglalkozhassanak, a fiúk pedig 18 éves korukig bányában lent ne alkalmaztassanak.

IX. A magyar munkás azt kívánja, hogy a földmívelő munkások helyzete törvényhozásilag javíttassék. Javíttassék meg úgy, hogy megmenekülhessen az uzsorás körmei közül; betegségük esetére biztosíttassanak; rokkantságuk esetén ne kelljen nélkülözniük s e célból az ipari munkások rokkantságáról hozandó törvény reájuk is kiterjesztésék; az állam által elősegített hitel-intézetek alkottassanak; a földmívelő munkások részére gazdasági egyletek alakíttassanak, a melyekben a gyakorlati modern gazdasági vívmányok, találmányok ismertessenek; érdekeik megoltalmazására és ki nem aknázhatusukra gazdasági szövetkezetek létesíttessenek, melyek a termények eladását és vételét köz-

vetítsék; a napszámból élő földművelő munkások az ipari munkásokról szóló hozandó törvények intézkedéseinek vetessenek alá. A bér-fizetés eddigi módja, a terményekkel és szelvényekkel való fizetés, megszüntessék és e helyett a pénzfizetés hozassék be.

X. A magyar munkás az kívánja, hogy a női munkásokról a törvényhozás törvényt alkosson, a mely meggátolja a teljesen szervezetlen női munkások kizsákmányolását. A munkaidő részükre jelentékenyen alábbszállíttassék, a szüneteket szaporítsák, betegségek, illetőleg lebetegedések esetén hat héten keresztül segélyeztessenek és a munkába menéstől eltiltassanak. Az ipari munkásokról alkotott törvények reájuk is kiterjesztessenek és annak minden áldásában részesüljenek. Ezzel kapcsolatban a lelenz-ügy megoldassék, hogy a gyermekét fölnevelni képtelen nő bűnre ne vetemedjék. A cseléd-törvény módosíttassák és hatósági ellenőrzés alatt álló cseléd-menhely és helyközvetítő intézet létesíttessék.

XI. A magyar munkás azt kívánja, hogy e hazahatárain belül első sorban a magyar munkás érdekei érvényesüljenek. Az állami gyárakban a külföldi munkások he alkalmaztassanak, bevándorlásuk lehetőleg megakadályoztassák; művezetői állásokra magyar munkások képeztesse ki és ha valamely új iparágat kivannak meghonosítani, az idegen művezetők csak addig és csak annyian, a meddig és a mennyire szükség van, alkalmaztassanak. A kormány gondoskodjék alapok teremtéséről, a melyek kamataiból oly iparos munkások segélyeztessenek, kik tanulmányaik fejlesztése céljából külföldre mennek.

XII. A magyar munkás azt kívánja, hogy a munkások vezetésére feltolakodott professzionatus munkásvezérektől minél előbb megszabadulhasson. A magyar munkásosztály tudja és érzi, hogy e dologkerülő, léha, izgató had gördíti fejlődésének útja elé a legnagyobb akadályokat; tudja azt, hogy ezek a munkás-ügyek megoldását soha keresztül nem viszik; tudja azt, hogy ezeknek nem a kérdések megoldása a céljok, hanem azok hátráltatása, mert minél súlyosabb a munkás-osztály helyzete, annál kényelmesebb az ő életük.

Hogy a magyar munkás-osztály ezen. a vért szipolyozó uzsorásokhoz hasonló professzionatus vezérektől megszabadulhasson, szüksége van a törvényhozás, a kormány, a társadalom támogatására és vezetésére. Ezek pedig akkor vezetnek a magyar munkásokat, ha érdekeik iránt érzékkel bírnak és annak megóvására a fenti 12 pontban foglalt kívánalmakat mentől előbb megvalósítják!»

Bővebben foglalkoztam e párt törekvéseivel, mert meggyőződésem szerint, melyet különben széles körökben osztanak, a mindent felforgatni akaró socialdemokrata párt tovább terjedésének megakadályozására nincs más mód. mint a hazafias munkások tömörítése és mozgalmuk észszerű támogatása. A két program összehasonlítása után mindenki láthatja, hogy melyik vezetne a rombolásra és melyik a munkásosztály érdekében, most vagy később, keresztül vihető reformokra. A kettő között, miután a mozgalom hullámai már egyszer megindultak és többé fel nem tarthatók, könnyű a választás, mint amilyen a pusztítás és átalakító építkezés között. Már pedig az e két áramlatküzdelme nagyon egyenlőtlen. A socialdemokraták majdnem mindenütt határozott előnyben vannak. Szervezetek a fővárosban közel 25000, a vidéken mintegy 60000 munkásra terjed ki. Jövedelmök évenként, a munkaszünetelési pénztár dotációján kívül, 30000 írta tehető. A külföld is jelentékeny anyagi támogatásban részesíti őket. Saját tapasztalatomból mondhatom, hogy pénzszerzés dolgában nagyon élelmesek. Néhány évvel ezelőtt, midőn a kereskedelmi minisztériumban működtem, egy kiváló bizalmi, vezető álláson levő gyufagyáros azt kérdezte tőlem, hogy váljon lehet-e neki a socialdemokraták részére oly védjeggyel ellátott gyufát előállítani, melyet azután a munkásoknak mindenfelé ajánlának, mert ha a gyufa drágább is lenne, mint a többi, annak vásárlása által jövedelmet biztosítanak a pártnak. Ebből a gyárosnak jelentékeny nyeresége, a pártnak pedig 20-30,000 forint haszna lenne. Én azt mondtam, hogy állásával ezt nem tartom megegyezhetőnek. Nemsokára értesültem arról, hogy nem az üzletről mondott le, hanem állásáról. – A tért a szakegyletekben legnagyobbbrészt szintén a social-

demokraták foglalták el. – Ügyeiket egy láthatatlan, nyilvánosan nem szereplő, de az aknamunkát annál erélyesebben folytató és intelligens elemekből, orvosokból és ügyvédekből álló érdekcsoport intézi. És csodálatos a magyar nép vak-sága, hogy ezen főleg idegen szellem által vezetett, túlnyomókig idegen elemekből álló, mindent, ami magyar ember előtt kedves és szent lehet, becsmérítő, bensőleg megvető, haza-, nemzet- és társadalomellenes összeesküvők után indul és befolyásuk alatt képes még magyarságát is megtagadni. Csak azon hódmező-vásárhelyi alappal bíró hírre hivatkozom, mely szerint a magyar állam alapításának ezredéves jubileuma alkalmával Pusztaszeren tartandó ünnepélyt az ország egyik legmagyarabb városának néptömege akarja meggyalázni.

A socialdemokrata párt tót, román, szerb és lengyel lapokat terjeszt az ország nemzetiségi vidékein, s azok és kiküldötteinek kétértelmű gyűlöletes beszédei által a tőke és gazdagok, a hatalmasok és magyar urak, az egész magyar értelmiség, a magyar befolyás, szóval az éppen jelenlevő proletár bárgyú magyarok kivételével az egész magyarság ellen izgat és szervezkedik. Megbízható szavú fűltanuktól hallottam, hogy például az aradmegyei Boros-Sebesen oláhuul bujtogatták az ottani munkásokat a gazdagok, az urak, vagyis a hatalmon levő magyar nadrágosok ellen. 8 a békési, csanádi és csongrádi tősgyökeres magyar nép ezeket ismeri el vezéreit!

Mert az iránt ne legyen kétségben senki sem. hogy az alföldön a helyzet minden rendkívüli intézkedések daczára sem javult, s a gyülekezés eltiltása csak azt eredményezte, hogy családi ünnepek, névnapok és hasonlók ürügye alatt a socialisták, a kik most már büszkén nevezik magukat azoknak, titkon, de folytonosan gyűléseznek. Biztos forrásból tudom, hogy például Hódmező-Vásárhelyen csak a múlt karácsonyi ünnepek második napján tizenkilencz ilyen conventiculum tartatott. A hol azonban büntetlenül lehet, ott nyilván is tüntetnek socialistaságukkal. Socialista kereszte-lőket, vigalmakat és temetéseket rendeznek, mely alkalmak-kor a férfiak veres ingben veres pipával, a nők veres szok-nyában veres szalaggal a hajukban jelennek meg, s járják

a commune és a sansculotte-tánczokat s éneklük a mar-seillaiset.

Békés vármegye orosházi járásában, s másutt is aratási és egyéb mezei munkaszerződéseket kötni egyelőre nem hajlandók s titkon azt tervezik, hogy, így a gazdák sarokba szorulván, a feltételeket ők fogják diktálni.

Némi mozgolódás az alföldön mindenütt van. Aradon is gyűléseznek, de most már a városházán kénytelenek összejönni. Lapjuk ott nincs és egészen a budapesti social-demokrata központ uralma alatt állanak. Az aradiak a vidék népével, a mennyire ellenőrizni lehet őket, ez idő szerint nem érintkeznek. A csanádi jó termés tavaly talajukat némileg elrontotta e megyében, de az kétségtelen, hogy a mag annak keleti részében el van hintve. Azonban a napszámok most magasak levén, ok a panaszra nem igen van. Ennek daczára gyűlések tartására minduntalan kérik az engedélyt, de az alispán nem adja meg azt. Az, hogy a mezőhegyesi kincstári nagy ménesbirtokra még mindig hozzák a felvidéki munkásokat, szemet szúr. Idegen munkaerőre, ha a vidéki munkásnép hajthatóbb lenne, nem is volna e vidéken szükség. A helyzet láthatólag nem ad aggodalomra okot, de a baj azért megvan és veszedelmes természetéből, a budapesti központtal való állandó érintkezés folytán, semmit sem veszített.

Békésvármegyében a külszín ugyanezt mutatja, de ott a helyzet rosszabb levén, a dolgok mélyét is vizsgálják. A viszonyokat teljesen jól ismerő férfiak egyező véleménye alapján mondhatom, hogy a socialismus újabban nem terjed, de eddigi terjedelmében egyre erősödik, és tudatossá válik. 1891-ben, midőn az egész socialismus az alföldön tért foglalt, a budapesti izgatók által a nép előtt felvetett új eszme a boldogságot, t. i. a vagyoni függetlenséget nyújtó, mert e két fogalom a nép előtt ugyanaz, és csábító kép gyanánt merült fel a hiszékeny nép lelkében. Mohón kapott a csüggedő, s az anyagi küzdelmeinek sikertelen volta folytán elkeseredett a kedvező változást, jobb jövőt ígérő kép után, az által hívén reményeit megvalósíthatni, mint korábban az antisemitismus és a nazarenusság által. Azonban az izgatás belterjesebb s közvetlenebb hatású is volt mint ezelőtt, mert kizárólag az

anyagiakra vonatkozott, a mi legjobban foglalja el a szegényebb nép egész gondolkodását. Vakon hitte, hogy egy fél világ áll az izgatók háta megett, a zavargásra könnyen hajló nép azért merte a kezdeményezést is megragadni, s kitört, törvénytelenégeket követett el.

Tülkapásainak szomorú következményei azonban óvatosságra intették. De az anyagi jobb jövő iránti reményéről nem bírt lemondani. Ma már óvatos, törvénytelenység elkövetésére – legalább ez idő szerint – nem gondol, de hisz a socialismus egyedüli üdvözítő hatásában, feltétlenül bizik benne és tudatosan híve annak.

Azelőtt ismeretlen gyógyító eszme volt a nép előtt a socialismus, ma ösmeri történetét, szervezetét és követelményeit; a maga viszonyaihoz alkalmazza tanait, azokból egy egészen új, különleges socialismust teremtett, mely egyelőre nem követeli a társas munkát, vagy a 8 órai munkaidőt, de követeli a socialismus elvei szerint az általános szavazatjogot, az önkormányzatnak majdnem korlátlan kiterjesztését, a bér munkának oly javítását, különösen az aratás alkalmával a gabona behordásnak fizetésessé való tétele által stb., melyet a gazda a mai alacsony gabonaárak mellett aligha adhatna meg. A eommunismus felé is hajlik az új socialismus, mert elrejtett végczélzata a jelenlegi rend teljes felforgatása és a gyáon közössé tétele.

Öt évvel ezelőtt mint futó láng az avart, úgy gyújtotta fel az új eszmék tüze a nép lelkét, ma nem oly általános és heves a hatás, de szűkebb körben annak hívei fanaticusabbak, kitartóbbak és okosabbak. Befolyásuk leginkább Orosházára, Sz.-Szt.-Tornyára, Bánfalvára, Szénásra és Pa.-Földvárra terjed ki. Gyúpontja a mozgalomnak, Szabad-Szt.-Tornya. a korán elhunyt Just Zsigmond fészke, hol ő ó-görög színművekkkel vélte a népet az eszményi felfogásra képessé tehetni. Szabad-Szent-Tornyan ma minden ember socialista. Parányi köztársaság e kis falu, a socialdemokrata eszmék köztársasága, Ez talán a legszegényebb község az egész dús alföldön. Csak a jegyző áll gyámoltalanul, tehetetlenül hivatala szirtjére menekülve, egymagában az áradat közepett, de az ártól érintetlenül.

A téli semmittevés idejében e nép Orosházán s a többi községekben is egy-egy jó barát házánál összejön, hol a már kitanultabb előadást vagy felolvasást tart, éltetik a, socialismust, s felkiáltásuk az, hogy: «le a zsarnoksággal!» Ez összejövetelek alig nyomozhatók ki, s csakis utólag jó azokra a különben éber hatóság. A lefolyt télen Bánfalván sikerült egy ily összejövetelt szétrobbantani. Mintegy 30-an voltak jelen, férfiak nőekkel vegyest. A vezérszerepet sz.-szt.-tornyai kiküldöttek játszották, mert az ő hívásukra és tiszteletükre gyűltek ott össze. A lefoglalt könyvek, nyomtatványok a következők voltak: «Levelek Amerikából». «Munkásdalok». «A légy és a pók» s a «Népszavának» egyes válogatott számai, melyeket most boríték alatt a békésebbek címei alatt küldözgetnek, nehogy a hatóság lefoglalja.

Az idei farsang végén nagy bált rendeztek a socialisták Orosházán. Mintegy 1000-lő000-an jöttek itt össze a vidékről, ellepve a nagy «Alföld» nevű szálló összes helyiségeit. Socialista voltuknak nem adtak a bálban, hol a hatóság szeme előtt kellett mulatniok. egyéb kifejezést, minthogy többen közülök veresbe öltöztek.

Állításaik szerint törekvéseiket a fennálló törvények között óhajtják megvalósítani, épp azért az idei téli községi képviselőtestületi választásoknál elkövettek mindent, hogy híveiket bejuttassák a képviselőtestületbe és az elöljáróságba. Ez több helyt sikerült is. Orosházán egy lámpagyújtogató is be lőn választva a képviselőtestületbe. Ez azon a képviselőtestületi gyűlésen, melyen a millennium megünnepléséről volt szó, fel is szólalt, mondván, hogy az lenne az ezredév igazi megünneplése, ha a népnek megadnák az azt megillető jogokat. így azonban ők nem vesznek részt az ország alapításának megülésében.

Hasonló ehhez a helyzet Hódmező-Yásárhelyen. Az 1894. évi zendülők bebörtönzése óta az ottani socialisták is minden tilalom, kémkedés és ellenőrzés daczára, tovább folytatják gyűlésezéseiket. de sokan nem mennek egy helyre. A sociáldemokrata sajtó termékeit buzgón olvassák és magyarázzák az u. u. «tanítók». Tudomásuk van «a kivételes állapotról», mely ki van reájok mondva, de remélik, hogy

majd elmúlik ez is. Időközben pedig terjesztik eszméiket. a hogy csak tudják. Erőszakra ezek sem gondolnak mostanság. Egy «tizenegyes bizottság» intézi ügyeiket. Leginkább-czipészsegédek a vezetők s ezek tartják fenn az összekötetést a budapesti központtal. A legszomorúbb a dologban, hogy a nemzetköziség kiverte belőlük a hazafias érzelmeket- és a testvériség ürügye alatt megtagadják magyarságukat., íme a mi munkás mozgalmaink leverő és elretentő képe, melynek részleteit fáradságot nem kiméivé a lehető legjobb forrásokból igyekeztem összehordani. Mindaz, a mit e fejezetben megírtam, szomorú valóság. Lehet-e ily körülmények közt elfogulatlan ember kétségben az iránt, hogy itt baj van, mely ellen nemcsak az államnak, de a létérdekeiben megtámadott egész magyar társadalomnak is minden célszerű eszközt tervszerűen meg kell ragadni és a socialis kérdés megoldásánál mulhatlanul ki kell vennie a magáét. Szerintem az oroszlánrészt.

V. FEJEZET.

Feladataink.

Midőn ebben a pártviszály, felekezeti torzsalkodás és nemzetiségi dulakodás által összekuszált országban szétteltek s aggódva kértem magamtól hogy mindez egyenetlenség mi jóra vezethet, eszembe jut a haza bölcsének egy nem régiben nyilvánosságra került mondása, mely mindnyájunknak, a kik annak javát nemcsak üres szólammal de ha kell a legnagyobb áldozattal is tetteleg akarjuk, vezérlő tűzoszlopa lehet.

Gróf Apponyi Albert egy közleményében olvastam, hogy miután ő 1873. évi február 8-án a zene- és énekakadémiáról tartott szűzbeszédét elmondotta volna, s abban a kulturális szempont mellett kellőleg hangsúlyozta a nemzetet is, Deák Perencz mellé ült, a mi akkor már magában véve is nagy kitüntetés volt egy fiatal, kezdő politikusra nézve, s megdicsérvén szép szónoki előadását és kiemelvén erőteljes, érczes férfihangjának nagy előnyeit, beszéde ellen

mégis egy lényeges kifogást tett: «Sok jó és nyomatékos érvet hoztál fel – úgymond – a zene művelésének országos felkarolása mellett, azonban a legfontosabbat kifelejtetted, azt tudnillik, hogy ebben az országban, a hol annyi szét-húzó elem van, a tudományra és művészetre már csak azért is nagy súlyt kell fektetni, mivel ezek a heterogén elemeket egymáshoz közelebb hozni alkalmasok.»

A legbölcsebb magyar államférfiúnak és a legönzetenlebb hazafinak, a ki ez országban századok óta élt, idézett mondását szerintem azonban általánosítani kell. Magyarországon mindent meg kell ragadni, a mi az egyetértést előmozdítja és mindent lehetőleg kerülni, a mi visszavonásra és villongásra vezet.

A valódi műveltség általában közelebb hozza az embereket egymáshoz, és képes a legvadabb népeket is megszeliíteni. Marshall már idézett nemzetgazdasági nagy művnek bevezetésében felemlíti, hogy a görög-római kultúra befolyásának a germán népek mily sokáig állottak ellent, s ősi durvaságukkal s bárdolatlan szokásaikkal büszkélkedvén, nem akartak simulni és csinosodni. De a mint a műveltség meghódította őket, nemcsak maguk alakultak át, hanem a kultúra legszívósabb és legbuzgóbb terjesztőivé lőnek. És valóban, ha a kaukázusi faj kultúrája teljesen egységessé fejlődik és lassanként meghódítja az egész földtekét, abban e fajnak, mely a megmaradt latin elemeket is egyedül tette életképesekké, ez elévülhetlen érdemét fogja képezni örökké.

A műveltség ezen kibékítő és áldásos hatását azonban nem csupán a tudás fejlődésének, s az ismeretek tökéletesbülésének, hanem főleg a keresztény szellem teremtő, építő és egyesítő befolyásának kell tulajdonítani. Jól mondja Carlyle, hogy a felebaráti szeretetnek a társadalmi rend alapjául való elfogadásánál magasztosabb és nagyobb gondolata nem volt még az emberiségnek és hogy még koránt sincs minden kiaknázva, a mi kincs e gondolat aranybányájában el van rejtve a jövő nemzedékek üdvére és boldogságára. Összes állambölcseiségünk és egész nemzetgazdasági tudásunk e gondolat követelményeinek alkalmazása

nélkül csütörtököt mond a gyakorlati életben. Nem kell ahhoz hitbuzgó embernek, vagy éppen felekezetiesen gondolkozó vallási rajongónak lenni, csak tudni kell a történet tanulságait levonni, megérteni és megszívelni, hogy a keresztény vallás alapeszméjét az ember összes gyakorlati tudása kezdetének és végének ismertjük el.

Meggyőződésem szerint csak az a társadalom maradhat békében, csak az boldogulhat huzamosan és csak az folytathat valóban emberi életet, melyet a kereszténység-szellem hatott át. Nem következik ebből az, hogy minden jó társadalmi elemnek mindenütt valamely keresztény felekezethez kell okvetlenül tartoznia, de az szerintem kell, hogy úgy gondolkozzék, mint a tiszta keresztény érzületű ember, különben bármily tárházát képviselje is az elméleti és gyakorlati ismeretek és ügyességeknek, tömegekben jelentkezve, végső elemzésben nem javára, hanem ártalmára válik annak a társadalomnak, mezben él. De valamint az így gondolkozó nem keresztény elemek nagy becsnel bírnak a társadalomban, éppen oly károsak azon keresztények is. a kik gondolkozásuk irányánál fogva volta-képen pogányok.

Arról tehát a magyar állam, létének veszélyeztetése nélkül, nem mondhat le semmiféle türelmesség! elv megvalósítása kedvéért, hogy a *fentebbi értelemben* keresztény állani maradjon. Az önzésnek és felebaráti szeretetnek egyensúlyára kell törekedni, a mely igazán keresztényi csak akkor lesz, ha nem csupán a hitsorsosokra. nem csupán a fajrokonokra, de kiterjed mindenkire, a kivel együtt élünk, és valódi csak úgy leszen, ha másokat valóban úgy törek-szünk szeretni, mint önönmagunkat.

Elég bőven kifejtettem már, hogy ez eszmét miért nem lehet teljesen megvalósítani és hogy e részben mily ingadozás megy végbe folyton a közfelfogásban, de a társadalom felbomlasztása nélkül annak vezéreszmeként való alkalmazását mellőzni merőben lehetetlen. Ebben a vezéreszmében benne foglaltatik az a fő szabály is. mely szerint a társas élet minden terén, és így a közgazdaságén is, el kell járnai. Ez adja meg az útmutatást arra. nézve, hogy

a munkásosztályllyal szemben mi teendőink vannak és hogy azok mily szellemben végzendők el.

E részben a magyar társadalomnak, mint a jelen munka egész tartalma bizonyítja, igen sok és igen nagy horderejű feladatai vannak, melyek, miként az abban felhozott számtalan példa mutatja, már gyakorlatilag is tényleg megvalósítható problémák. A társadalmi béke, mint a Nyugat más sokkal haladottabb államaiban, nálunk is veszélyeztetve van. A socialdemokrata szervezet, ha eddig kevesen tudják is, a mint fennebb azt hiszem elég alaposan és meggyőzően előadtam, tényleg nagyon hatékonyan működik és az általa terjesztett áramlatot eddig voltaképp semmi sem gátolja gyors haladásában. Az elégtelenség mesterségesen terjesztetik a társadalom legsalsóbb osztályai körében, s a különben gyenge gyáripari munkásszervezet intézői, mint a brüsszeli socialista congressuson nyíltan be is vallották, a mezei munkások százezreinek felizgatása által kívánják azt erősíteni.

A társadalom felső osztályaira nézve nemcsak magasb erkölcsi kötelesség, hanem – minden túlzás nélkül mondhatni – ma már valóban életkérdés, hogy az alsóbbak szellemi irányával és anyagi jólétével minél élénkebben foglalkozzanak. A társadalomnak a maga egészében is vannak e részben igen nagy horderejű teendői, de a cselekvés első sorban a munkaadókat illeti, a kik annak e hatáskörben mintegy megbízottai és képviselői. A vállalkozás túlnyomókig magánjellegű fog a jövőben is maradni, sőt a mily mértékben az anyagi érdekek ápolásával és az azokra való felügyelettel az állam egyre jobban el lesz foglalva, a magánvállalkozás köre annál inkább bővülni fog. De a magán vállalat tulajdonosai a munkásokkal mindig kevésbé fognak szabadon rendelkezhetni, részint mivel a munkásosztály erejének fejlődő tudatával szervezkedvén, saját érdekeinek hatályos megvédésére folyton képesebb lesz, részint pedig mivel az állam és a társadalom sem engedhetik, hogy egészen tetszésök szerint járjanak el a munkásokkal szemben, a kik emberek levén, azoknak védelmére a termelés közben is igényt tarthatunk.

Valamint az egész társadalomnak saját részei, s a felsőbb osztályoknak az alsóbbakkal szemben oly kötelezettségeik vannak, melyek irányát az ész megszabhatja, de azok mértékét és teljesítések leghelyesebb módját a szív állapítja meg, úgy a társadalom képviselőiben a munkaadóknak is a termelésnél magasb erkölcsi kötelezségeiket csak emberiesen érző lelkiüetök sugalata szerint lehet célszeríien teljesíteni.

Ha csupán a számító ész vezetí a munkások irányában tanúsított jótékonyaságnál a munkaadót, akkor ez a jótétemény elveszí nemesítő, emelő hatását és elveszí varázsát, mely a két fél közötti közeledést lehetővé tenné. A munkás kíerzi, hogy voltaképp egyszeríen le akarják kenyerezni és az adományok ilyformán nagyon gyanúsakká válnak. Ha a munkaadónál nincs humánus érzés, csak számítás, ha szívének nincs része a patriarchalismus által kívánt intézkedésekben, úgy azok céljokat teljesen eltévesztették. Valódi becsét és magasb értéket a munkaadó közeledésének nem az azzal hozott anyagi áldozat, hanem az emberszeretet adja meg. Már pedig a szeretetet sem államnak, sem más hatalomnak rádiktálni senkire sem lehet. Az a lelkiüet spontán nyilatkozata, Azért van oly kimondhatatlan nagy fontossága annak, hogy a társadalmat, s aiyiak képviselőiben a munkaadókat a keresztény vallás alapgondolata, az emberszeretet hasza át A közszellemnek az emberszeretben való megvalósulása annál igazoltabb, mert hiszen annak általában a természetes helyzetűknél fogva gyengébbekkel szemben kell érvényesülnie, a kiknek védelmére kelni természetes nyilvánulása az egészseges emberi érzületnek.

A tőke birtoka uralmi, a munkáé pedig szolgálati viszonyt teremtven, a vállalkozó, a kit a tőke sok tekintetben függetlenít, átlag sokkal előnyösebb helyzetben van a munkásnál, a ki a munkától el nem választható. Ezen előnytelenebb állás hátrányát az erkölcsi kötelezség megnyilatkozásában rejlő előnnyel kell a munkaadónak ellensúlyozni, hogy a termelés harmóníája fentartható legyen. A tisztán önzésre alapított közgazdasági felfogás, melynek

rendszerét méltán nevezi Carlyle Tamás «dismal science»-nek, komor tudománynak, a maga ridegségében alkalmazva ezért vezet oly eredményekre, a melyek a társadalom szétrombolásának veszélyével fenyegetnek, míg ellenben a felebaráti szeretet és általában a közszellem a mivel társadalmat megerősíti és kiterjeszti a földteke végső határáig.

Rendkívüli hordereje van ennél fogva a módnak, a melylyel a munkaadók szerepkörüket betöltik. Azért tartom én szükségesnek, hogy habár e munka egész tartalmából a mi munkaadóink teendői is kellőleg kiderülnek, azok felett a záró fejezetben még egyszer szemlét tartsak. Egyenként szólani fogok tehát azon viselkedésről, melyet a munkaadóknak a gazdasági és házi cselédekkel, továbbá a mezei, kisipari és gyáripari munkásokkal szemben tanúsítani kell.

A gazdasági cselédek jogviszonyai a házi cselédekéivel együtt vannak az 1876. évi XIII. törvényczikkben szabályozva, mind a két kategóriára nézve öt-öt rövid szakaszban foglaltatván a különleges intézkedések. Midőn e törvényt hozták, ez talán helyes eljárás volt, ma azonban annyi mindenféle különmemű szempontot kellene összefoglalni az egységes szabályozásnál, hogy e helyett valóban czélszerűbb két külön törvényt alkotni. A mezőgazdaság körében alkalmazott cselédekre vonatkozólag alkotandó törvényben azok lakásviszonyairól, fizetésüknek, különösen a bérük részét képező termények, s a ruhaneműeknek mily módon és minőségben való kiszolgáltatásáról is rendelkezni kell. E tekintetben a múlt évi gazdasági congressus idevágó határozatát szívesen a magamévá teszem, s elismerem azt is, hogy nem elegendő betegség és baleset felmerültével a gazdát egyszerűen a segélyezésre kötelezni, hanem e részben a biztosítást valamikép szervezni kell.

Sok a panasz a miatt is, hogy egyrészt a munkaadó a legtöbb esetben nem kap elégtételt, főleg mivel a főszolgabírói és kapitányi hivatal oly távol van, hogy a gazdák nem tartják érdemesnek hozzáfordulni, másrészt pedig a cseléd éppen midőn méltatlanság történik vele, nem jut igazaihoz.

Azért a gyors bíraskodásról a munkaadó és cselédjének lakóhelyéhez lehetőleg közel kellene gondoskodni. Az említett congressuson általában igen emberszerető felfogás volt túlsúlyban a munkaadóknál, a kik kivétel nélkül elismerték, hogy nemcsak a humanismus. de a gazdák érdeke is kívánja a gazdasági cseléddel való jó bánásmódot. Elismertetett, hogy mindkét szempontból elítélendő az a kétségtelen tény. hogy sok helyen a fizetés jellegével bíró természetmények igen selejtes minőségben adatnak ki nekik. A túlsúfolt lakások tartása, melyekben a családi élet legintimebb mozzanatait észlelik serdüleletlen gyermekek, és ahol a lakótársak az idegen családbeliek betegségeit és haláltusáját szintén végig szenvedni kénytelenek, a szabályt képezi. A cselédnek betegség és baleset alkalmával való elhagyatása és erkölcsi nevelésének elhanyagolása pedig olytársadalmi bajokat idéz elő, melyek arra nézve, mint az útféli koldusok szaporítása, nem lehetnek közönyösek. Jellemző, hogy a botbüntetés újból való behozatalának egy uradalmi gazdatiszt által történt indítványozását a jelen volt földbirtokosok kivétel nélkül indignációval utasították vissza, de. azt is hangsúlyozták, hogy a mai gazdasági nehéz viszonyok közt nagyon jól meg kell gondolni, hogy a hozandó gazdasági cseléd törvényben minő mértékű tartozások állapíttatnak meg kötelezőleg a munkaadókkal szemben. E tekintetben a társadalmi eszmemozgalom meggyőző erejének fontosságára utaltak.

Szerintem is ez a fődolog, de e részben elsősorban megint a kiváló gazdáknak jut a feladat, hogy a cselédekkel való lehetőleg humánus eljárásra buzdítsák gazdatársaikat, és megbélyegezzék az ellenkező eljárást, mivel, ha ezt mások teszik, annak korántsem lesz nálunk oly kedvező hatása. És e részben nagyon sokat fog a nemrégiben megalakult országos gazdaszövetség, valamint az az érdekképviselő tehetni, mely a szövetségbe lépett gazdasági egyesületek bevonásával és az országos magyar gazdasági egyesület igazgató választmányának végrehajtó-bizottságként való elfogadásával, úgylátszik, már legközelebb létre jövend. Ezeknek kell minden lehető megtenni, hogy a társadalmi szellem

a gazda és gazdasági cseléd közötti viszonyt is mennél jobban áthassa, hogy követelményei minél határozottabb alapot öltsenek és hogy azoknak önként minél több gazda tegyen eleget, Különösen a közép- és kisgazdaságokban szükséges e szellemet terjeszteni, mert ott a mostani felfogások mellett nehezebb is a cseléd jólétét emelni, pedig éppen ezekben bírván a munka valamennyi termelési tényező közt a legnagyobb fontossággal, voltaképp a munkás igyekezetének, megbízhatóságának és derekasságának ott van aránylag a legnagyobb becsé. A valóban patriarchális viszonyokat ott volna szükséges leginkább ápolni, hanem ehhez a munkaadónak nagymérvű közreműködése szükséges. A felvilágosult művelt magyar gazdaközönségnek első feladata tehát oly szervezetet létesíteni, mely lehetővé teszi, hogy az ő befolyása lehasson a parasztgazdák rétegéig, mert a mezei munkások és cselédek elégedetlenségének melegágya ott és az erélyesen üzérkedő bérlők gazdaságaiban található fel. Sokat tehetnének e részben a községenként szervezendő gazdakörök, ha a nemesb gondolkozású gazdák általuk a kisbirtokosokkal állandóan érintkeznének.

A gazdasági egyletekben túlnyomó a humánus felfogás. Ezt mutatja az az írásbeli enquete is, melyet a cseléd és munkáskérdésre vonatkozólag az országos magyar gazdasági egyesület 1894-ben tartott. A beérkezett nyilatkozatokat igen kevés kivétellel e részben nem lehet kifogásolni: Kiválik ezek közt a békésmegyei gazdasági egyleté, mely a katonasághoz behívott cseléd bérének tovább-fizetését bizonyos határok között kötelezőnek kívánta kimondatni. Ily szellem mellett csupán helyes szervezkedés és kitartó munkálkodás szükséges ahhoz, hogy a parasztgazdák körében még igen nagy mértékben található gögös és embertelen felfogásnak a sikerre való kilátással hadat lehessen üzenni.

A gazdasági cselédek oly jelentékeny és becses elemét képezik a mezei munkásoknak, hogy azok gondozását nagy horderejű társadalmi feladatnak kell elismerni, a melynek czélszerű megoldása nem kismértékben előmozdíthatja

a mezei munkáskérdés javulását is. Mint ennek, a cseléd-kérdésnek is. két oldala van: az alkalmazottak jólétét ápolni és nagy mértékben fejlődő önértéküknek erkölcsi nevelés által megfelelő tartalmat kell adni. A gazdák, ha utána látnak a dolognak, s a concret viszonyok közt alkalmazható eszközök és módok felett komolyan gondolkoznak, akár külön, akár társulva, oly intézményeket fognak létesíthetni, melyek a gazdasági cselédügy ma lehetetlennek tartott fordulatát idéznék elő. A gazda foglalkozék cselédjével, igyekezzék azt kiismerni, bajain, ha nagyobb áldozat nélkül teheti, annak kérelme nélkül is segíteni, s kötelességei teljesítésére ne csak rideg parancscsal és szidalommal, hanem teendői megmagyarázásával és erkölcsi jobb tulajdonainak felköltésével szorítsa őt. A czélszerűen. maga heljén és idején igazságosan alkalmazott jutalom hatékony segéd-eszköznek fog e tekintetben bizonyulni. Ez eljárást azonban általánossá kell tenni és a cselédekkel való bánásmód tekintetében állandó jó szokások behozatala volna kívánatos. A gazdasági egyletekben az eszmecseréknek ez a törekvés épp oly hasznos, mint érdekes tárgyát képezhetné. Mennyit lehetne a helyzeten ily szellem mellett javítani és mennyi haszontalan, sőt ártalmas szórakozásra fordított időt lehetne így értékesíteni. Számptalan költséges, izgató és a vidék értelmiségének gyűlölködő ziláltságával végződő úgynevezett közszereplésnél több hasznot hajtana az ilyen irányú munkálkodás. Ha a gazdák a cselédekkel való foglalkozás közben szerzett lélektani tapasztalataikat feljegyeznék és társaikkal közölnék, a reájok nézve igen becses gyakorlati ismeretek oly tárházát gyűjthetnék össze, melyben értekezleteik alkalmával a cselédtartás technikájának czélszerű megállapításához megbecsülhetlen támpontokat bírnának.

Ugyanez áil a házi cselédekkel való bánásmódra nézve is. Itt ugyanazt kellene a nőknek tenni. Ma-holnap a háztartás vitele túrhetlenül kellemetlen feladat lesz, ha a munkaadók nem látnak mielőbb a dologhoz. A sok tudatlan cselédet képezni, tanítani kell. Ez azonban ma a lehető legkezdetlegesb módon történik minden egyes háztartás kárára, veszélyére és állandó bosszúságára. Csak nagyon elvétve gon-

dolnak arra, hogy egyleti úton az árva, talált vagy általában a szegény gyermekeket cselédeknek képezzék ki. Háztartási tanfolyam csak néhány van, pedig minden városban többnek is kellene lenni. A cselédszerzésnek szövetkezeti úton való eszközzése szintén nagyon előnyös lenne és valószínűleg olcsóbbá tenné azt, mint a milyen ma, midőn a cselédszerző intézetek gyakran maguk csábítják el a helybeállottakat, hogy az újabb közvetítésért ismét díjat kaphassanak. A cselédtartásnál szerzett tapasztalatokat egyleti úton kellene értékesíteni. A cselédbizonyítványok kérdése csak így oldható meg, mert hiába rendeli el a törvény vagy szabályrendelet, hogy abba a valóságot kell beírni; erre senki sem hajlandó, mivel a cseléd jövőjét nem akarják egyszerűen tönkre és magukat sem akarják azok bosszújának kitenni, vagy idejüket állításaik hatóság előtti bizonyítgatásával eltölteni. Ellenben a szövetkezeti cselédszerzésnél a jó cselédek szolgálatban tartása, a rosszaknak pedig onnan való kiküszöbölése közös érdek lévén, a valóságnak lehetőleg megfelelő információk nyújtását is czélszerűen lehetne szabályozni. Az ily szabályozással bíró szövetkezet, melybe a belépés természetesen a tagnak csak a választmány általi elfogadása mellett történhetnék, sok tisztességes családot bírna az ahhoz való társulásra, A helyesen szervezett számos ily szövetkezet a házi cselédügy jellegét képes volna nem nagy idő alatt lényegesen megjavítani. A cselédek tanítása, háztartási tanfolyamok rendezése, a betegsegélyezés, a jutalmazás rendszerének kifejlesztése és általános alkalmazása ily társulás mellett lehetővé válnék. A társadalom legalsóbb osztályai-ból kikerülő cselédanyag is egészen átalakulna, a mi azon osztályok értelmi és erkölcsi emelését is előmozdítaná. De visszahatna ez eljárás a cselédtartó gazdákra is, a kik okosabban, jobban és tapintatosabban bánnának cselédeikkel, ha ez uralkodó szokás lenne és ha az így keletkező társadalmi szabály elleni kihágásaik általán elítéltetnének.

E törekvések már magukban is nemesítőleg hatván a társadalom egy igen jelentékeny részére, nemcsak jó cseléd-törvényt és szabályzatot lehetne alkotni, hanem, a mi

fődolog, az végrehajtható is lenne. Ma ellenben mi értelme van annak, ha a mi cseléd törvényünk kimondja, hogy a cseléd az őt felfogadó háznépének tagjává lesz, aki iránt az anyagiakon túlterjedő kötelességei vannak, és hogy viszont a cselédnek is igyekezni kell odaadó szolgálatot teljesíteni. Az étkezés elegendő és jó minőségű legyen. A gazda ügyeljen arra, hogy a cseléd, mint háznépének tagja, józan, takarékos és erkölcsös életet folytasson. Ma mindez ellenőrizhetetlen és így a törvény rendelkezéseinek végrehajtása lehetetlen dolog. Nem tartom e feladatot könnyűnek és kellemesnek, de az bizonyos, hogy mai háztartási bajaink leküzdése annál sokkal több nehézséggel és kellemetlenséggel jár, s még arra sincs, mint a másik rendszernél határozottan lenne, remény, hogy a helyzet előbb-utóbb javulni fog, sőt ellenkezőleg, ma-holnap az élet örömeit megőlni, de legalább is megkészeríteni alkamas-állapotok fognak bekövetkezni, ha javításához az érdekeltek mielőbb hozzá nem látnak.

Még nagyobb és fontosabb feladatai vannak a társadalomnak a szorosabb értelemben vett mezőgazdasági munkásokkal szemben. Itt is legsajátabb érdekeit szolgálja az, ha velők és valódi jólétekkel okosan törődik. Az emberiség nagyon megfogja könnyíteni eljárását e részben, s a főtársadalmi feladat bonyolult útvesztőjében kalauzul szolgáló finom tapintatot fog annak kölcsönözni. És e tapintatra annál nagyobb szükség van, mivel a széleskörű feladat megoldásához minél előbb egész erővel hozzá kell látni. A nyers termelés versenye oly erős és versenytársainknál a legfőbb termelési tényezők oly előnyösen alakulnak, hogy a mi helyzetünk kedvezőtlen volta teljessé lenne, ha még munkaerőnk is egészen megbízhatatlanná válnék. Eddig főleg az aránylag olcsó munkaerő tette lehetővé nálunk a már nem nagyon nyereséges, de még mindig sikeres gabonatermelést, mert hiszen olcsó tőkével és kimeríthetlen természeti adományokkal, de drága s azért lehetőleg gépekkel pótolta munkásokkal bíró országok versenyeznek velünk. Mi lesz mezőgazdaságunkból, ha már nem egészen érintetlen talajunk, viszonylag drága tőkénk mellett

még munkásaink is folyton háborogni fognak? Ezek szerint én nem ismerek ma akutabb és veszélyesebb közgazdasági kérdést, mint a mi – paraszt socialismusnak elnevezett – munkásmozgalmunkat.

Hogy vele szemben egyes tényezőkkel, például csak az államhatalommal, vagy csak a munkaadók erélyesebb fellépésével, nem boldogulunk, azzal én már régen tisztában vagyok. Minden hivatott tényezőnek szükséges e baj enyhítésére közreműködni. Feladatomban most azonban főleg a munkaadók és a társadalom e részben előtérbe nyomuló kötelességeinek kifejtése képezi.

A társadalomnak három irányban vannak teendői a munkásosztállyal szemben: kötelessége azok anyagi megélhetését könnyíteni, szellemi és erkölcsi színvonalukat emelni és végre érdekeiket velők és az állammal megértetni. A társadalmat e részben is leginkább a munkaadók vannak hivatva képviselni, mint a kik a helyzetet a dolog természete szerint a legjobban ismerhetik és mindhárom irányban közvetlenül legtöbbet tehetnek. A szegény munkások megélhetésének lehető előmozdítása érdekében az ország majd minden fővidékén más és más a közvetlen feladat. Itt nekem nem is lehet az összes teendőt részletesen előadni, csak azok irányát jelezni. Különben az ma már nem is szükséges, hiszen az általam idézett idevágó munkákban, és a harmadik országos gazdacongressus irataiban és a tárgyalásairól felvett mukálatban azok eléggé részletezve és megvitatták már.

Általán a munkások jólétének előmozdítására fog szolgálni, ha a munkások részére a kellő munkaalkalom megszerzésével az értelmiség törődik. A gazdálkodás belterjessé tétele a számítás dolga mindenütt, de mondhatni, hogy az ma már sok helyen kifizetné magát, a hol még mindig külterjesen gazdálkodnak. Az arad-csanádi öntöző csatorna, ha tényleg kiépülne, éppen úgy megmutatná, hogy a mesterséges öntözés ideje Magvaroszágon már elérkezett, mint a hogy az előbb arad-körösvölgyi, később arad-csanádi egyesült vasutak megmutatták, hogy a helyi érdekű vaspályák építése, ha az észszerűen történik, mily haszon-

nal járhat. Ha a gazdák és egyesületeik a belterjesség ' megvalósítása szempontjából alaposan vizsgálják viszonyaikat és tényleg törik a fejüket rajta-, hogy a szükségeseknek mutakozó hatályosabb termelési tényezők mily úton-módon és mily feltételek mellett volnának megszerezhetők, akkor reájönnének. hogy sok tért elhanyagoltak, mely hálás és sok eszközt mellőztek, mely előnnyel felhasználható lett volna, A mint valamely kívánalomnak illyformán concrete istudatára jutottak, azt szabatosítani. megokolni és vagy társulás útján, vagy az állam közreműködésével megszerezni ma sokkal kevésbé lenne nehéz, mint volt bármikor ezelőtt.

Ezen magasb rendű s a hódítás és felfedezés jellegével bíró gyakorlati számító gondolkodás nagy eredményekkel kecsegtetne ott, a hol az eddig aránytalanul kevésbé volt alkalmazva, mert hiszen a gazdasági haladást az egész művelt világon leginkább annak köszönhetni. Ha azután a belterjesebb gazdálkodás jobban felkaroltatik, akkor a munkások keresetére több lesz az alkalom már a mezőgazdaság körében is. Ennek világlatban tartása azonban szintén kívánatos és míg valaha a munkásosztály az angol trades uniónak példájára nálunk is képes lesz saját érdekeit e részben maga megóvni, a társadalom és annak támogatása mellett az állam lesz kénytelen a felállítandó munkás statisztikai hivatal felhasználásával azt magára vállalni. A rendkívüli munkák helyes kiosztása a munkanélküliek és a munkaalkalmak világlatban tartását tételezi fel. Ilyen rendkívüli munkaalkalom ebben a busás beruházások által fejlődő országban van elég, s azok kellő kihasználása sok panasznak okát szüntetné meg.

A vízszabályozások, talajjavítások, út- és vasútépítések igen sok embernek adnak keresetet. Gyakran munkáshiányról panaszkodnak egyes helyeken, míg más vidéken a kereset nélküli munkások megtorlódása okoz bajt. Nem is kell insér ges munkálatokat elrendelni, szükségétpótló is elég jelentkezik. De a munkaalkalmak éviden cziában tartása szer vezet i en s ebből igen sok positiv kár keletkezik, és nagyon sok másként biztosítható haszon marad el.

Igen bőven ki van fejtve az idevágó irodalomban az, hogy a tengeri földek feles vagy harmados művelésénél alkalmazott úgynevezett robot és uzsora mennyire elkedvetleníti az alföldi munkásokat. Ki van mutatva, hogy az aratási időnek a cséplőgépek alkalmazása folytán történt megrövidülése, a korábban oly hosszú és jövedelmes nyári munkaalkalmakat mennyire megcsónkította és ott is. a hol nyáron egy bizonyos rövid ideig sok munkás kell, csakhamar csökken azok kereslete, később pedig az egészen megszűnik, úgy, hogy az év jelentékeny részében az ország igen sok vidékén nem tud a lakosság mit csinálni. A lehető legnagyobb pazarlás ez, mert minden ország legbecesebb kincse, a munkaerő, melylyel annyi értéket lehetne előállítani, fecséreltetik így el. Meg is jelöltetett ennek a természetes orvosszere: szaporítani kell a mellékfoglalkozásokat, ott pedig, a hol ez sem elegendő, ipart kell teremteni.

A felvidék és Erdély, itt pedig különösen a székelyföld, s az alföldnek egyes részei valóban epedve szomjúhozzák az ipar fejlesztéséi. Ennek az egész szükségnek azonban nem tehetünk eleget, ha csak itt-ott ötletszerűen egy-egy háziipari telepet, vagy egy-egy gyári vállalatot létesítünk, hanem annak csupán a minden ízében és minden következményeivel együtt kellőleg átgondolt széles látkörű és messze előre tekintő célzatú iparpolitikával felelhetünk meg.

E helyen azonban bővebb kifejtése nem lehetséges. Csaknem egy negyed százados gyakorlati tevékenységem tapasztalatai alapján megtettem azt egy másik munkálatban, mely a Magyar Közgazdasági Társulat által az ezredéves ünnepség alkalmából kiadandó emlékkönyvben fog megjelenni. Itt csak röviden jelzem annak eszmemenetét. Szerintem ekö teendők az iparpolitika terén általan elterjesztendő élénk iparos szellem teremtése által a lendületesebb ipari haladás alapjait lerakni és megszilárdítani. A közügyességnek, mely a tettekben nyilvánít) akaraterőt fejleszt, minél általános!) tanítása, a háziipari tevékenység minél szélesb körű és kellőleg szervezett felkarolása által az ipar iránt rokonszenvet s érzéket, hajlandóságot és tiszteletet kell ország-szerte ébreszteni. Nem minden meghonosítandó házi iparág

fog később is mint ilyen megmaradni, de legrosszabb esetben képezni fogja a gyáripár számára a munkásokat. Egyes helyeken mint kereseti házi ipar, másutt, mint a földművelés mellék-foglalkozása tartja majd fenn magát, míg másutt gyáriparrá fog átalakulni. Az így előkészített talajon a kereskedelmi minisztérium helyesebb munka beosztása s a kereskedelmi és iparkamarák célszerű reformja által létesítendő erőteljes és hatékony szervezet. mely a külföld felesleges szakértelmét, vállalkozási szellemét és tőkéjét, mintegy ipari maghíntésül, átédesgeti hozzánk, itt pedig az összes iparágak fejlődésének útját, soha sem szünetelve, minden irányban egyengeti, és működésében, a folytonosságot soha meg nem szakítva, minden vidéken a neki való iparágakat honosítja meg s város és vidék között a népesség mozgalmát célszerűen szabályozni igyekszik. Ezen tevékenységnek állandóan folytatva lesz rendeltetése a mezőgazdasági munkások ipari mellék-foglalkozásáról, s arról is gondoskodni, hogy azok egy része végleg átvonassék az ipari vállalatok körébe.

Nagy és főleg szerves bajokon csak nagy szabású és lehetőleg organicus intézkedések által kell segíteni, mert a kis eszközök kapkodva való alkalmazása idő- és erőpazarlásnál egyébre nem vezet. A társadalomnak e szervezet működését tettel és tanácsosai hathatósan és odaadással kellend támogatnia,

Meggyőződéseim szerint a telepítést sem lehet a társadalom erőteljes közreműködése nélkül a mezei munkások munka-alkalmának célirányos elosztására és azok ama természetes törekvésének kielégítésére, hogy valamivel ők is bírjanak e hazában, helyesen felhasználni. Már 1891-ben, mindjárt az alföldi munkásmozgalmak első kitérése alkalmával, jeleztem, hogy a telepítésnek e részben is mily fontosságot tulajdonítok.

Nem oszthatom ugyanis azok felfogását, a kik azt mondják, hogy a telepítés és az agrár munkásmozgalom nincs semmi összefüggésben egymással, mert hiszen bebizonyított kétségtelen tény, hogy sok helyen a földműves népesség terjeszkedésének lehetetlen volta idézte azt elő. A ki a legelfogulatlanabb és az illető vidékek viszonyait már

életkörülményeiknél fogva is a legjobban ismerő férfiak e részben tett egybehangzó nyilatkozatait ismeri, az ezt nem tagadhatja, Telepíteni különben is kellene, a mezei munkások mai helyzete azonban egy okkal több hogy a telepítés ügyét kellőleg felkaroljuk ismét, Szerintem azonban az állam ma már nem alkalmas a telepítésre. Irányában oly igényekkel lépnek fel minden tekintetben, közegei oly gyakran változnak, hogy állandó telepítési gyakorlatot e részben nem lehet kifejleszteni.

Habár a telepítésre a törvényhozás már jelentékeny összeget szavazott meg, s birtokainak egy részét is átengedte e célra, az eredmény aránylag eddig vajmi kevés. Sokkal többre lehetne menni, ha egy járadékbank kellőleg dotáltatnék, vagy a magyar agrár- és járadékbank a járadék kibocsátás alapján az állam megfelelő támogatásával hozzálátna a nagyobb birtokok vásárlásához és lehető tapintattal és kíméletes bánásmód mellett a telepítést kezébe venné.

Felemlítendőnek tartok itt még egy eszmét, mely fel fogásom szerint a telepítvények meggyökereztetésére nagy hatással bírhatna, A telepeseket ugyanis az életbiztosítás által lehetne ahhoz segíteni, hogy terheiket már az első nemzedék alatt legnagyobbbrészt letörleszszék. Minden telepesnek életét jelzőlogilag bekebelezett tartozása erejéig ugyanis biztosítani kellene, s halálával birtoka tehermentesen maradna, mert a biztosított összeg a teher törlesztésére fordíthatnék. Hogy pedig az évi biztosítási díjat a telepes fizetni képes legyen, abban őt valamely hasznothajtó mellékfoglalkozás szerzése és köztartozásainak könnyítése által kellene támogatni.

A telepítésért érdemes ennek az országnak még mindig áldozatot hozni. Népeességét vegyíteni és arányosan elhelyezni szükséges. Nagy jelentősége és haszna lenne a nagyszabású telepítési politikának közgazdasági, társadalmi és politikai szempontból egyaránt. Az apróbb házi orvosszerekkel a telepítés nagy céljait nem lehet elérni.

És az általam most szóba hozott módozat nem is kerülne sokba az államnak, az csak a hivatott tényezők tapintatát és odaadó közreműködését tételezi fel.

A mezei munkások jólétének előmozdításához nagyon sokkal járulna az, ha a munkaadók az alternatív fizetési módozattal megkötött aratási szerződéseket lelkiismeretesen megtartanák, ha a tengeri földek mellékszolgáltatmányait mérsékelnék, s a természetények minimális súlya és elfogadandó' minősége megállapíttatnék, ha az időleges vállalatoknál a munkások készpénzben fizettetnének, ha a békéltetésről súrlódások esetén a munka helyéhez lehetőleg közel gondoskodnának. Figyelmet érdemel e részben is a békésmegyei gazdasági egylet szabályzata, mely a szolgabírák mellé gazdasági szakértők adását kívánja, a kik gazdasági egyleti tagok lennének. Követeli továbbá a munkások részére díjlevél kiadását, melybe a munkaszerződés feltételei volnának beirandók, továbbá a munkás-igazolványt, mely nélkül büntetés terhe alatt más helyre nem szegődhetnének el. A dohánykertészek cselédi viszonyban állóknak tekintendők. Gondoskodni kellene a vasárnapi munkaszünetről s az éves és hónapos cselédek is csak akkor tartoznának vasárnap dolgozni, ha nagy gazdasági csapást hárítanának el munkájukkal, de ez esetben részökre külön napszám lenne felszámítandó. E szabályzat az első nyilatkozat a gazdaközönség köréből, mely a rokkant és tisztességes munkában kiöregedett mezei munkások és gazdasági cselédek segélyalapjainak megyeszerzte póttadó útján leendő gyűjtését szükségesnek jelenti ki.

Igen tanulságos jelenség, mely szerint a mezei munkások munkaadói a legvulcanikusabb területen arra a meggyőződésre jutottak, hogy nem erőszakkal, hanem első sorban azok jólétének előmozdításával és biztosításával lehet a munkásmozgalmakat megszüntetni. Ebben minden Békésvármegyéből származó illetékes nyilatkozat megegyezik. A békésmegyei gazdasági egylet titkára, Zlinszky István, idézett értekezésében azt mondja, hogy az agrár socialismust nemzetközi adományok, valamint a budapesti munkások betegsegélyző egylete támogatják. Azonnal ki lehetne az odavaló munkásokat e körök befolyása alól ragadni, ha önszegély és községi támogatás mellett megyeszerzte, és pedig községenként, munkás betegsegélyző és nyugdíj-egyletek állíttatnának fel. Ha a

kormány a munkásegyletek alakítását megengedné, úgy, hogy azok a munkaadók áldozatkészségével nyugdíj- és segélypénztárt szervezhetnének, a fővárosi izgatás azonnal megszűnne s a munkások jólélekkel igyekeznének sorsukat biztosítani. Békésvármegye alispánja, dr. Fábry Sándor, pedig a harmadik országos gazdacongressuson e tekintetben így nyilatkozott: «Törvényhozásilag kimondandó volna, hogy mindazon munkás, a ki veszélylyel járó munkánál alkalmaztatik s kit e munkánál ér a baleset, baleset ellen szövetkezeti úton biztosíttassék; a betegsegélyzés hasonlóan az 1891. évi XIV. t.-cz. intézkedéseihöz, a mezei munkásokra is kiterjesztendő, s megteendők fokozatosan a törvényhozási intézkedések a munkások rokkantsága és aggkor esetére való biztosítására is». Azelőtt a földesúr tartozott gondoskodni a jobbágyokról, ma a felebaráti szeretet kegyelmének és a gyenge hatósági szegényellátás bizonytalanságának van a mezei munkás nyomora esetén kiszolgáltatva. Ez pedig nagyon könnyen beáll, a mi aggasztja a munkást s a socialistikus eszmék a nyomorral együtt terjednek. – Hát ennél határozottabban nem lehet a társadalom közbelépésére irányuló követelést formulálni. A kérdés csak az, hogy keresztül vihető-e a segélyezés ily módja már jelenleg mezei munkásainkkal? Én azt hiszem, hogy habár a követelés magában véve egészen méltányos, még sokban kell a munkáskérdésre vonatkozó közfelfogásnak változni, hogy az általán elfogadhatónak tűnjék fel. A kérdést azonban mindenesetre alapos számítások alapján tanulmányoztatni kellene és ki kell mutatni azt, hogy annak a munkaadókra és államra háruló terhei nem lennének elviselhetlenek, mert ez a kérdés nálunk még nincs alaposan megvitatva. A harmadik országos gazdacongressus az e részben ott tartott felolvasás szövegét eleinte nem is akarta a tanácskozásokat feltüntető nyomtatványok közé felvenni, s csak azzal az indokolással adott a különben nagy érdekléssel hallgatott és köszönettel fogadott értekezésnek helyet, hogy hiszen az ott tényleg megtartott. Én, mint említtem, elvben nem utasítom vissza a mezei munkások betegség, baleset és aggkor vagy munkaképtelenség esetére szóló biztosítását, de azt még kellőleg előkészítettnek

nem látom. E tekintetben is sürgős a munkás statisztika mielőbb leendő felkarolása, mert megbízható adatok nélkül alig lehet gyakorlatilag e kérdéshez hozzászólni. De a tanulmányozáshoz és a kérdés tisztázásához azután csakugyan hozzá látni igen sürgős feladat, mert az kétségtelen, hogy egy vagy más alakban a mezei munkások betegségy - zését, s jövőjének lehető biztosítását eszközölni kell. és az a benyomásom van. hogy minden bajaink daczára az nem lehetetlen, de az idegen példák idézése magában nem bír elég meggyőző erővel közönségünkre, hanem azt a concret viszonyok feltüntetésével és alapos számításokkal kell a másutt e részben alkalmazott eljárásnak megfelelő módosítás mellett leendő kivihetőségéről meggyőzni.

Tehát ezt, és nem mindjárt a végleges intézkedést kell sürgetni, mert különben humánus érzelmű gazdaközönségünk zömét a munkásvédelemtől inkább elfogjuk idegeníteni, mint annak teljesen megyneni.

Általában az egész társadalmi kérdés békés megoldása azok részéről is, a kik annak elsőrangú fontosságot tulajdonítanak és másokat is meg akarnak erről győzni, bizonyos önmérsékletet kíván. Úgy a kritikában, valamint a javaslatok tételében és ezek indokolásában a túlzásoktól tartózkodjunk és az elvi szempontok kellő kiemelése mellett a teendő lépések ajánlatával a lehetőség határain belül maradjunk. Feltűnőbb, csattanósabb, szebb és hatásosabb lehet a tényleges viszonyokkal nem számoló radicalismus. de bizonyára nem hasznosabb, mint az a törekvés, mely nem az ugrálást, hanem a lépcsőről-lépésre való, de folytonos és következetes haladást óhajtja. En az utóbbi eljárást tartom egyedül célravezetőnek és azért sem az államtól, sem a közönségtől nem kívánok mást, mint a minek szükséges és kivihető voltáról teljesen meggyőzhetni vélem.

Ez okból az értelmesebb gazdaktól sem követelem, hogy a mezei munkásokkal foglalkozva, egyedül nekik éljenek, csak azt hangoztatom, hogy e részben határozottan többet tehetnének, mint a mennyit valóban tesznek. A felvidék birtokos osztálya, míg anyagilag az újabb időben nem gyengült meg, sokkal jobban teljesítette erkölcsi kötelességét

mint az alföldi. Igaz, hogy a munkásmozgalmak által meglátogatott vidékek középbirtokossága a paraszt gazdákhöz és a mezei munkások tömegéhez képest aránylag kis számú is. Ha ezen kis számú földbirtokosok akarnának is, akkor sem lennének képesek, a munkásnéppel eg3'enként kellőleg érintkezni. Itt tehát a helyes szervezkedés által kell a hiányon segíteni és a birtokos osztály mellett ebben a feladatban az özszes értelmiségnek részt kell venni. Így azután lehetővé válik nagyban is. a mi a felvidéken a legtöbb helyen sokáig dívott, hogy tudniillik az értelmiség volt vezetője a lakosság zömének. Erről tüzetesen alább szólván, itt csak azt említem meg. hogy a munkaadónak azonban még az alföldön is igen sok alkalmá van. midőn a mezei munkásokkal érintkezésbe jön, bánásmódja, magaviselete, emberszeretete és igazi jóakaratá által azok tiszteletét, bizalmát és szeretetét kivívni magának. Semmi sem árt e részben annyira, mint a durva, gőgös és kíméletlen fellépés. Ha ezt hatósági személyek engedik meg maguknak, akkor meg éppen előidézik az alsó osztálybeliek idegenkedését, később pedig, különösen az izgatás hozzájárulása mellett, azok benső gyűlöletét a mai államszervezet és társadalmi rend ellen. Hogy az mennyire fokozott mértékben jelentkezik, ha a közigazgatási közegek igazságtalanul járnak el, vagy éppen, a mi pedig fájdalom nem ritka eset, visszaéléseket követnek el, azt mindenki megerősítheti, a ki az alföldi viszonyokat ismeri. A jóakarátú értelmiségnek a hatósági személyek durva, goromba viselkedésével és helytelen eljárásával szemben kötelessége az alsóbb osztályúakat védelmébe venni. Csak ezáltal lehet annak káros hatását ellensúlyozni s a kíméletet nem érdemlő hatósági személyt elszigetelve, a voltaképp őt illető ellenséges hangulattól mentesíteni magát a társadalmat. Ha így fogná fel hivatását a középosztály mindenütt, még a hol gyengébb is, sokat tehetne a társadalmi béke helyreállítása és fentartása érdekében. Az ily szellemtől áthatott és önmagában meg nem hasonlott értelmiség rendkívül sokat tehetne a kevésbé nemesen gondolkozó munkaadók viselkedésének megváltoztatására is és megtalálná a módját annak, hogy idővel a munkások sem

adnának annyi alkalmat a kifogásra. Alapjában véve a lakosság zöme még csak évtizedekkel is ezelőtt nem volt romlott. Hogy ma már nem kis részben az, főleg az értelmiség helytelen viselkedésének köszönhetjük. Összes alkotmányos küzdelmeink, közigazgatási rendszerünk elfajulása, társadalmi fonák felfogásaink, biztos jövedelmünkhöz képest túlzottan fényűző életmódunk és annak természetes következményei: ezek mind-mind hozzájárultak ahhoz, hogy a felső osztályok elvesztették az alsók bizalmát és tiszteletét. E bajon nem lehet másképp segíteni, minthogy lehetőleg a felsoroltak ellenkezőjére törekedjünk. A javulásnak első feltéte az önismeret terjedése és az őszinte önvallomás. Valljuk be, hogy a mai helyzetért többé-kevésbé mindnyájan felelősek vagyunk, mert rossz után haladtunk, melyről mielőbb vissza kell fordulnunk. Egész kötetet lehetne a részletezéssel megtöltenem, de azt hiszem, annak a ki meg akar érteni, a mit mondtam, az is elég, a ki pedig mindig magán kívül keresi a bajok okát, annak lelkére beszélni egy egész könyvtárral sem lennék képes.

A munkások szervezetlen állapota sokkal kedvezőtlenebb hatású levén annál, melyet egyesületi tevékenység útján el lehet érni, a munkások szervezkedését nem kell akadályozni, de azok egyesületei két irányban ellenőrizet alatt tartandók. A hatóságok ügyeljenek arra, hogy ez egyesületek működésükkel alapszabályaik keretén belül maradjanak, az értelmiség pedig igyekezzék azokra erkölcsi befolyást gyakorolni. Az érintkezés alkalmait az ily egyesületekkel keresni s kell, s azok közreműködése felhasználandó, ha a munkásosztályt közösen érdeklő ügyekben azt támogatni kívánják. Annak bizalmát az olyan értelmiség, melyet valóban utógondolat nélküli emberszeretet vezet, mely a munkásban is tiszteli az emberi méltóságot, mely csak magasb erkölcsi kötelességet vél teljesíteni, ha a munkásosztály erkölcsi és anyagi jólétét előmozdítani igyekszik, előbb-utóbb bizonyosan meg fogja nyerni. És ha ezt eléri, a munkásokért is hasonlíthatatlanul többet tehet. Azok abbéli óhajának teljesülését, hogy valamit, egy kis lakóházat kertetel vagy egy darabka földet, a magukénak mondhassanak, job-

ban mozdíthatja elő, ezáltal pedig a legbiztosabban segíthet kiragadni azt az egyéni tulajdonjogot megtámadó szocialdemokracia karmai közül, és így a társadalmi béke ügyét sokkal hathatósabban szolgálhatja, mintha a szétszórt és elzúllott egyes munkások alaktalan tömegével áll szemben. Az ily egyletek által lehet a munkásoknak mellékfoglalkozást, háziipari, selyemtenyészési és más munkaalkalmat juttatni, tanácsosai gyámolítani és a szövetkezeteknek megnyerni őt. A gazdasági egyesületek és gazdakörök azok által értesülhetnek a munkások panaszairól a hatóságok ellen vagy adózási sérelmeik miatt, s ez irányú érdekeik megóvása által nagy szolgálatot tehetnek így nekik. A munkásegyletekkel érintkezhetnének a felállítandó munkáshivatalból részint adatgyűjtés, részint a panaszok fölvétele végett kinnjáró munkásfelügyelők is. akik egyúttal a gazdasági egyleteket értesíthetnék az általuk tapasztaltakról, ezeknek így alkalmat adván a közbelépésre. A gazdasági egyletek azután a szövetkezetek alakításánál kellő tekintettel lehetnének a munkásokra, a kiknek egy jó része az ország legtöbb vidékén már ma is bír valamivel.

A fogyasztási és hitelszövetkezetek rendkívüli jótéteményt képeznének a népesség ezen rétege számára. A szövetkezeteknek nevelő hatása köztudomású dolog. Jól mondja a «hazai hitelszövetkezetek» központja által kiadott utasítás, hogy a szövetkezet elöljáróit vezesse a keresztényi szeretet, de e mellett legyenek pontosak, rendesek, részre nem hajlók és semmi módon ne kockáztassák a szövetkezet érdekeit. Ez után lassankint tért nyernek a faluban, egyesíteni fogják a jobbakat, segítik azokat, akik erre méltók. Az, aki a szövetkezetbe lép, belépett a legjobb társaságba, melyet a faluban találhat; az, akit oda föl nem vesznek vagy pedig kizárnak, meg lesz bélyegezve örökre».

Gróf Károlyi Sándort illeti az érdem, hogy a kisemberek hitelszövetkezetét oly szívósan propagálta és olyan sikereket mutat fel azokkal, melyek a szövetkezeti eszmének jelentőségét előbb utóbb nálunk is általában elismertté fogják tenni. Az első tíz szövetkezetet Pestmegyében 1887-ben alakították ő és munkatársai, akik egy évvel előbb egy

megyei központot létesítettek itt, mely 189-i-ben alakult át, az Első Hazai Takarékpénztárral összekötötetésbe lépve, országos központtá. Későbbi adatokat nem kaphatván, felemlítem, hogy ugyanazon év végén 149 hitelszövetkezet állott a központtal kapcsolatban, melyeknek 31,724 tagjok, 1,8 millió forint értékű üzletrészeik voltak s kinn levő váltó és kötvénybeli követeléseik 4,3 milliónál többet tettek. Mennyi uzsorának vágta ez intézmény már eddig is útját és hány kis embert mentett meg az elpusztulástól. Ha az ilyen jótéteményben az arra való munkások folyton nagy számmal részesülnének, a socialis agitáció talaja egyre jobban megszőkülne. Pedig csak tapintat és kitartás kell, hogy ez lehetővé váljék.

A mezei munkásokra vonatkozó társadalmi feladattal egyelőre végezvén, mivel arról a munkásmozgalmakkal kapcsolatban röviden még egyszer meg fogok emlékezni, áttérek most az ipari munkásokkal szemben végzendő társadalmi teendőkre. És itt mindenek felett hangsúlyoznom kell, hogy a tanonczügyet kell első sorban a társadalomnak magáévá tenni. Az 1881. évi XVII. törvényczikkben foglalt ipartörvénynek a tanonczokra vonatkozó rendelkezései általában helyesek, csak sajnós, hogy azok igen nagy része nincsen végrehajtva.

Az iparhatósági megbízottak eljárását ezentúl egészen komolyan kell venni, az ipartörvénynek 63-65. szakaszai pedig szigorúan végrehajtandók lesznek. Az iparfelügyeletet tényleg ki kell terjeszteni a műhelyekre is, s itt-ott, meglepetésszerűen, meg ftell vizsgálatni azokat és a mulasztókat vagy a visszaélőket szigorúan megbüntetni. A tanonczok oktatására több időt kell szakítani nappal, mert az esti oktatásnak kevés haszna mutatkozik. Szaporítani kell atanoncz menedékhelyet is, a milyen tudtommal csak kettő létezik ez országban, egy Budán az új körúton, melyet Pallavicini Ede örgrófné alapított, a másik pedig a főváros pesti oldalán, ezt zsidók alapították. Ha az iparosoktatással a mostani ipartörvény keretében nem lehetne boldogulni, akkor be kellene hozni az u. n. félidő rendszert (halftime system). E szerint a tanonczok csak a nap felét töltének a műhelyben

vagy gyárban, a másik felét pedig az iskolában. Angliában, ahol e rendszer alkalmazásban van, az eredménnyel nagyon meg vannak elégedve. A fiatal munkások testileg jobban fejlődnek, értelmileg gyarapodnak s a féldió alatt végzett munka is többet ér, mintha egész napon át sokszor nem szakbavágó munkával kínlódnak és este vagy estefelé kimerülve, elcsigázva, úgyszólván aludni mennek az iskolába. És a tanoncok képzésére nemcsak a kézműipar lehető fentartása, hanem a társadalmi béke érdekében is nagy súlyt kell fektetni. Dr. Horváth János, az «Iparügyek» szerkesztője, lapjának múlt évi május elsején megjelent számában ugyanis kimutatja, hogy Magyarországon voltaképp nem gyári munkások, hanem elzüllött kisiparosok képezték a socialists párt magvát s a vidéken ma is ezek a fő agitátorok.. A tanműhelyi rendszeres és jutalomban részesítendő oktatás felkarolásával is sokat tehetni e részben, a gyárakban pedig a Garbe-féle rendszer alkalmazását kellene az illetékes közegeknek propagálni.

Az iparos segéd-egyesületek alakulására és vezetésére is befolyást kellene gyakorolni. Amit a katolikus papság tesz a kath. legényegyletek útján, azt a többi felekezetek lelkeszeinek kezdeményére megtehetné az egész társadalom, Angliában is sok munkásintézményt a papok létesítettek és azt az értelmiség igen jelentékeny része pártolja, ami azért is ajánlandó, nehogy egyoldalú felekezeti propaganda eszközeivé váljanak, miáltal ez országban vonzerejüket teljesen elvesztenék.

Az ipari és gyári munkások érdekében tehető emberbaráti intézkedéseknek rendszerét bőven kifejtettem e munka második részének első fejezetében. Később adatokra hivatkozva mutattam ki, hogy azok igen jelentékeny része az egyes vállalatok nagyságához és természetéhez képest kisebb nagyobb mértékben nálunk is megvalósítható. Elég legyen itt most arra a tizenkét szakaszra utalnom, melyekben indokoltam, hogy mi miért szükséges, s hogy a munkaadók külön-külön vagy társulva hogyan nevelhetik munkásaikat a bölcsőtől kezdve a meglett korig. A mi gyenge, fejletlen iparunk az ilyen nevelés terheit általában nem könnyen

viseli, de mint a példák mutatják, egyesek ezt az áldozatot most szívesen hozzák meg, mert érdekükben állónak tartják. Sőt adataim gyűjtése közben talákoztam egy oly vidéki nagyobb gépgyárossal is, aki a vállalatánál alkalmazott munkások részére létesített elismerésre méltó emberbaráti intézmények leírása után arra kért, hogy nevét hallgassam el, mivel jó cselekedeteit nem kívánja nyilvánosságra hozni s velem az arra vonatkozó adatokat csak saját tájékoztatóm végett közölte. Pedig valóban mindent megtett, ami egy közép nagyságú vállalatnál a mi körülményeink közt kívánható és azok hatásával a munkásokra is teljesen megvan elégedve, mivel közte és alkalmazottai közt oly szívélyes, patriarchális viszony áll lenni, hogy a bécsi és budapesti socialdemokraták nem képesek azokat elégedetlenné tenni.

Azt hiszem, hogy ha a közvélemény az ily törekvéseket elismerőleg veszi tudomásul, ez magában is sok jó érzésű vállalkozót fog az ez irányban való haladásra buzdítani. De vannak olyanok is, akik a jelzett intézkedések megtételére elég erősek volnának, hanem vagy gondatlanságból vagy rossz számításon alapuló piszkos fukarságból azokat mellőzik. Az ilyeneknél az elismerés helyett a közhangulat rosszslása vagy az attól való félelem lesz hatályos indítók a cselekvésre. A közhangulat nyilvánítására kedvező alkalom lenne a koronként ismétlődő magán vagy hivatalos enquêtek tartása, melyek a munkásviszonyok megállapításával és azok javításának módjaival foglalkoznának. Egyes emberbaráti intézkedések követendő irányára nézve különben az összes érdekelteket még tájékoztatni is kellene. Ilyen például a munkáslakások kérdése, mely nálunk valamennyi gyári munkásokra vonatkozó emberbaráti probléma között a legactualisabb.

Amint láttuk, foglalkoznak azzal a kormány, a fő- és székváros törvényhatósága, az egyes gyárosok, az irodalom és a közvélemény is. Némelyek az államtól, mások, mint a magyar közgazdasági társulat sociológiai szakosztályában ez év április havának 9-én tartott felolvasásában dr. Farkas Jenő kir. közegészségügyi felügyelő, a törvény-

hatóságokról várják a jó munkáslakások építését, mert azoknak méltán úgy egészségügyi, mint socialpolitikai szempontból igen nagy fontosságot tulajdonítanak. E feladatot mindenki másra igyekszik áthárítani, pedig egyes szakértők véleménye szerint a munkáslakokba fektetett tőke egészen jól kamatoznék a nagyobb városokban. Ennek bizonyítékát Schulpe Emil pozsonyi tőkés szolgáltatja, a ki, habár minden munkásnak külön szobát, konyhát, kamarát, 100 négy-szög öles kertet, és közös mosókonyhát évi 70 frt lakbérért enged át kifogástalan minőségben, számadását a munkáslakok építésénél megtalálja, Valamit kell e részben mindenütt, az egész országban, de különösen a fővárosban tenni, ahol azonban az eszményt képező családi házakat alig lehet oly áron előállítani, hogy azok munkások által is megszerezhetők volnának, mivel a fővárosi szabályok mellett itt olcsón egyáltalán nem építhetni. A munkás kaszárnyák csak átmenő, ideiglenes jellegű munkásoknak valók; azokkal a socialis helyzeten nem igen fognak javíthatni. Addig is tehát, míg a magántőke a munkáslakások építésének kedvezmények nyújtása által megnyerhető lenne, a törvényhatóságok építsenek munkáslakásokat. De ott, a hol a munkások viszonyai a saját házak megszerzését lehetővé teszik, szövetkezeti úton kellene a tőkének őket azok birtokába segíteni. Erre azonban más közhangulat szükséges, mint a mai, és szerintem azért valamint az egész társadalmi kérdésnek, úgy különösen a munkáslakók kérdésének is helyes megoldhatása végett annak átalakítására kell a fősúlyt fektetni.

Erre a célra szolgálhat az is, ha az állam nemcsak szóval buzdítja a munkaadókat a munkások érdekében mindannak megtételére, a mi csak hatalmunkban áll, hanem e végből reájuk minden alkalom adtán némi nyomást is gyakorol. Az iparvállalatok létesítésénél lehetőleg oda kell a kormánynak törekednie, hogy azok ne a főváros területén, hanem az ipar után esengő felvidéken és Erdélyben, egyes erre alkalmas telepek pedig az alföld népesebb vidékein, jöjjenek létre. Itt a munkás olcsóbban fog élni és lakás-

viszonyai is kielégítőbbek lehetnek. Az állami kedvezmények megadásánál mellékesen bizonyos emberbaráti intézkedések megtételét kikötheti a kormány, sőt azok pótlását még a régi gyáraknál is keresztülviheti sok helyen, ha az állami szükségletek szállítását e téttel mellett engedi át. A vasúti szállítási kedvezmények segélyével is rendkívül sokat lehetne e részben már csak szóbeli buzdítás által is tenni.

Ehhez járulhatna az, hogy az emberbaráti intézkedések által kitűnő vállalkozóknak ezt magasb elismerésre méltatott érdemül lehetne betudni, mert az csakugyan érdem, ha a vállalkozók a maguké mellett a társadalmi béke érdekében is hoznak jelentékeny áldozatot.

Így lehet az érdekelt munkaadók körében is uralkodóvá tenni, vagy legalább hatalmasan fejleszteni azt a felfogást, hogy nekik e részben okvetlenül a legtöbbet kell tenni. Ha azután a vállalkozók többsége elfogad és czélszerűnek tart valamely intézkedést, a csökönös kisebbségre, az illető kérdésnek mintegy megérése után, sokkal könnyebb lesz törvény által annak megtételét rá parancsolni.

Már megérettnek kell jelenleg is tekinteni a baleset elleni kötelező biztosítás behozatalát. Itt csak a módozatok megvitatásáról lehet még szó. Ez oly hátraléka törvényhozásunknak, melynek mielőbbi lerovását a humanizmus szelleme sürgetően követeli tőle. A balesetek biztosítására vonatkozólag általam fennebb közölt adatok mellett mindenki, ha nem ismeri a viszonyokat, csodálkozhatik azon, hogy míg ennél sokkal merészebb törvény-alkotások keresztül mentek a törvényhozáson, az ezt szabályozni hivatott javaslat, habár annak idején elkészült, az érdekeltellenzése folytán, melyet főleg a budapesti kamarában fejeztek ki, nem is terjesztetett a képviselőház elé. Annak idején a legelső és legjobb forrásból, a boldogult Baross Gábortól értesültem e dologról, melyet most csak azért említek fel, hogy indokoljam, miért tartom én annyira szükségesnek a kereskedelmi és ipar törvényes képviselőtének, a kamaráknak, reformja alkalmával a társadalom kevésbé egyoldalú és szélesb látkörű elemeinek bevonását és azok által a társadalmi közszellemnek erősítését azon

testületekben.¹ A kereskedelmi és iparkamarák felfogásom szerint a mi ipari és forgalmi viszonyaink között nemcsak arra való, hogy az érdekelt körök felfogásának kifejezést adjanak, azok különös érdekeit védjék és megvalósulásukat előmozdítsák, hanem arra is, hogy az államhatalomnak az iparfejlesztésnél hathatós segédeszközeiként működjenek. A kamarákban uralkodó elemek azonban gyakran nincsenek hivatásuk magaslatán. Sokszor a kamara zavarban van az iránt, hogy kit válaszszon elnökének, oly szegén}" az arra való elemekben.

Én a kamarai intézménnyel rokonszenvezek, de annak hiányait is nag3-on jól ismerem. Ez okból azt óhajtanám, hogy azok értelmi színvonala emeltessék, s látköre lehetőleg táguljon, e mellett pedig az egyoldalúságból és sokszor önző elfogultságból lényegesen veszítsenek. Ezt el lehetne érni akkor, ha a kamarai tagok adó kategóriák szerint választatnának és az így megválasztottak bizonyos tekintélyes számú, velők minden tekintetlen egyenjogú, tagot cooptálnának. Az összes rendes tagok választanák az elnökséget, esetleg a cooptáltak közül is. a kik nem kereskedők vagy iparosok, hanem kereskedelemmel, vagy iparral elméletileg és irodalmilag foglalkozó magasb műveltségű egyének lennének. Az ilyen kamarától sok közgazdasági kérdésben bizonyára más véleményeket kapna a kormány, mint manapság, midőn az azok által beszolgáltatott anyag csak kis részben használható. Az így reformált kamarák irodái is úgy lennének szervezendők. hogy működésükkel mintegy kiegészítenék a kereskedelmi minisztérium tevékenységét, a mennyiben a helyszínén az ipar fejlesztési akcióban támogató szervei lennének, s annak az ápolásánál, mely szakavatottság. s hely- és személyismeretet kivan, a mi-

¹ Az iparosokról és az üzletemberekről általában már Smith Ádám ezeket írta: As during their whole lives they are engaged in plans and projects, they have frequently more acuteness of understanding, than the greater part of country gentlemen. Put their superiority over the country gentleman is not so much in their knowledge of the public interest, as in their having better knowledge of their own interest, than he has of his. (Wealth of Nations. 1. Book. XI. Chapter-Conclusion of the Chapter. Mac Culloch-féle kiadás IKS. lap).

niszterium intenciói szerint járnának el. Ez teljesen összeegyeztethető a kamara autonómiájával, melyet én is lehetőleg megtartani akarnék, de bizonyos irányban és teendőkre nézve a kamarai iroda, melynek fentartásához valamivel az államnak is hozzá kellene járulni, a kereskedelmi minisztérium rendelkezésére állana, Ezzel a kamara, semmit sem veszítene, sőt miután szakavatott hivatalnokainak jobb fizetést adhatna, az is, valamint a tisztviselők is csak nyernének. Ezek és a kereskedelmi minisztérium hivatalnokai kara ugyanis annyiban közelebb viszonyba lennének egymással hozandók, a mennyiben a minisztériumban töltött szolgálati idő a kamarai szolgálatba, az itt töltött évek pedig a minisztériumhoz való esetleges kinevezések után ott számíttatnának be. Ez által el lehetne érni azt, hogy a kereskedelmi minisztérium fiatalabb törekvő erői a külső közgazdasági szolgálatban gyakorlatot, a kiváló kamarai titkárok pedig a ministeriumban nagyobb hatáskört és magasabb életpályát nyerhetnének.

Ebből előnye volna mindenkinek, főképp pedig a közgazdasági érdekek ápolásának és helyes intézésének, a mely rendkívüli horderejű feladatok számára az erők folyton képződnének és a gyakorlati közgazdák egész gárdája állana a kormány és a társadalom rendelkezésére. Ha azután a kamarák kapcsolatba hozatnának a vidékkel azáltal, hogy minden vidéki törvényhatóságban annak az ottani tagokból s ipar és kereskedelmi testületi elnökökből álló fiók-képvisellete lenne, nemcsak a székhely, hanem a kerület érdekei is kellő gondozásban volnának részesíthetők. A megyei fiókoknak minden negyedévben hivatalból gyűlést kellene tartani, s a felmerült panaszokat és kívánságokat a kamara tudomására hozni, mely azokat szabályszerűen tárgyalni tartoznék. A kamara az iparhatósági teendők és különösen az ipartörvény végrehajtásának ellenőrzése végett a közgazgatási bizottságba egy tagot küldhetné, a ki ott az elkövetett mulasztásokat mindig szóba hozhatná. E részben, mint már említettem, nagyon sok a pótlandó. A kamarák az ipartestületek működésének ellenőrzésével is megbízhatók lennének.

Egy ily szervezettel és a fejlesztendő iparfelügyelői intézménnyel a kereskedelmi minisztérium, ha ez is folyton hivatásának magaslatán állana, mindenesetre oly tevékenységet fejthetne ki, melynek kedvező hatása az ipar haladásánál és a társadalmi béke előnyös alakulásánál is érezhető lenne.

Ezek után elérkeztem annak a sarkalatos kérdésnek fejtegetéséhez, hogy miként kell nálunk az egész társadalomnak viselni magát a munkásokkal s azok mozgalmával szemben, mit kell továbbá azon általam már ismételve hangsúlyozott és igen fontosnak jelzett közvélemény megteremtésére tenni, mely mintegy a társadalom élő és alkalomadtán élénken nyilvánuló lelkiismeretét képezné, hogy a munkaadókat az emberies eljárásra buzdítsa, őket ebben támogassa, esetleg nyomást gyakoroljon rájuk, s azokat, a kik nem járnak az általa helyeselt irányban, érzékenyen meg is büntesse. Mert meggyőződésem szerint a mi társadalmunk sem nézheti a munkáskérdés elfajulását összetett kezekkel, hanem az ő közbelépésének is eljött már az ideje.

Híven azon nézetemhez, mely szerint a concret viszonyokat soha sem szabad a gyakorlati életben szem elől veszíteni, s helyes tanácsot is csak azok ismerete és figyelembe vétele mellett adhatni, a létező tényezőket és azok erejét most sem kívánom számításon kívül hagyni. Három üy tényezőtől függ a közvélemény alkotása és fentartása: a tudománytól, az irodalom- és főleg a sajtótól, végre a társadalmi érintkezéstől.

Nálunk a tudománynak sokkal kevesebb hatása van az életre, mint lenni kellene, sőt – ha egészen őszinte akarok lenni, ki kell mondanom – mint tényleg lehetne is. A kutatás, különösen a morális tudományok terén nem hálás foglalkozás az egyénre, de roppant horderővel bír a társadalomra, nézve. Kevés mélyen gondolkozónak van megadva az, hogy gondolatait átlátszó tisztasággal és vonzó, megnyerő alakban tudja előadni. A mit ő felfedez, mert lia valaki valóban mélyen tud gondolkozni, egy és más újat mégis megragad a gondolat változatokban mérhetlen gazdag világából, azt tetszetős alakban mások hozzák

forgalomba. De ez végre is a közérdekre nézve mindegy, a törekvésekre nézve azonban nem,- mivel hálátlan munkára az emberek, ha csak valamely hajlam ellenállhatlan erejű uralma alatt nincsenek, nem vállalkoznak szívesen. Az általában is hálátlan kutatások még inkább azok nálunk, a hol a belföldi termék iránt általában előítélettel, sőt gyanakvó idegenkedéssel viseltetnek az emberek. Ez azonban ne tartson senkit vissza attól, a ki nem elismerésért, nem csupán jutalomért dolgozik, hogy, ha képes reá, a tudomány fényével világítsa meg a társadalmat mozgató igazságokat. A sok elszórt magból a legterméketlenebb sziklatalajon is megfogamzik egy-kettő s ha a mag kikél és megszorodik, mégis becses termés lesz belőle, mely nélkül a szegény vidék lakosságának éhen kellene elpusztulnia. A társadalmi tudományok magyar művelői ne csüggedjenek, hanem legjobb erejük felhasználásával igyekezzenek félvilágosítani a nemzetet arról, hogy a társadalmi élet háborgó óceánján melyik a vész és viharból kivezető biztos irány. E nehéz, hálátlan és gyakran félreismert munkáért meg lesz jutalmok, mert öntudatuk nekik nyújtja a dicsőség pálmáját, mert a legbecsesebb dolgot a pályabérre való kilátás és számítás nélkül végezték.

A társadalmi tudományok művelőinek magasb erkölcsi kötelessége a közkézen forgó irodalmi termékek íróit félvilágosítani arról, hogy milyen szellemben keltsenek hangulatot. A sajtót mintegy informálni az ő feladatuk. És szolgáljon elégtételül nekik, hogy midőn az szövétneket gyűjt, mely a közönség számára megmutatja az utat, akkor tulajdonképpen az ő fénysugaraikból csinál világot. De nem volnának méltók a tudomány művelésének magasztos hivatására, ha e tudatban megnyugodva névtelenül nem tudnának a háttérben maradni, mint a csaták dicskoszoruzta intézői.

A mit a tudomány megállapít, a sajtó magáévá tesz, az következetes felkarolás mellett csakhamar az értelmiség közkincsévé leszen. Ha átmegy a köztudatba, hogy az önzés túlzása társadalombontó elem, míg a közszellem, az emberbaráti szeretet, az altruismus terjesztése, a teljesen

soha ki nem küszöbölhető önérdék ellensúlyozása végett életkérdés reánk nézve, és a közfelfogás a műveltek között itt is az lesz. hogy a ki kapzsisága vagy renyhesége, gondatlan és kegyetlen eljárása által az alsóbb osztályoknál visszatetszést idéz elő. az bünt követ el annak békéje ellen, mely mindnyájunk legbecsesebb kincse, ellenben érdemet szerez magának az, a ki kisebb vagy nagyobb körben e béke visszaállítása vagy megszilárdítása érdekében gondolkozik, küzd. áldoz és fárad, akkor az emberileg lehetséges társadalmi béke kérdése félig már nálunk is meg leend oldva.

Nem könnyű lesz ezen félsiker biztosítása sem. mert hiszen az ellentétes meggyőződés a túlnyomó nagy többségnél még oly határozott, s annál a jelzett vélekedés anynyira képzelgés vagy legalább is elméleti rajongás számba megy. hogy a tudomány férfainak, a kik még maguk közt sem értenek egyet a tárgyalás alatt levő kérdésre nézve, igen kemény munkát kellend végezniük, míg a társadalmi béke feltételeire vonatkozó tanaik igazságos és czélszerű voltát szélesebb körök nemcsak elvontan elismerni, hanem abból a következtetést levonva, érte áldozni is hajlandók lesznek. Sok függ e részben a buzgalomtól, a rábeszélés lehetőségétől, a tapint attól és az igaz tudástól azoknál, a kik az oly nagy szükségét kielégíteni rendelt altruisticus eszméket propagálni hivatvák.

Talán maga az irodalmi tevékenység erre nálunk sem lesz elegendő. A tudomány férfainak itt is, mint Angliában, a legnagyobb áldozatra, szabad idejüknek feláldozása mellett a közönséggel való gyakori személyes érintkezésre kellend elhatározni magukat. Valószínű, hogy nálunk, a hol tudományos munkákat még kevésbé szeretnek olvasni, mint másutt, a hirdetett eszmék gyógyító erejében és hódító hatalmában nem fognak hinni, míg annak valamelyes kézzel fogható eredményét nem látják. Talán magának a napi sajtónak megnyerése is szükségessé teendi, hogy a társadalmi tudományokat művelő és maguknak e részben már erős meggyőződést szerzett férfiak oda lépjenek a munkások elé s megmutassák azt, hogy emberszerető lelkületök kifolyása a tan, melyet hirdetnek, és hogy az emberi természetünk valódi

követelménye, mert azt megérti s annak meghódol mindenki, ha úgy adatik elő, hogy az igazságnak megfelel és az átlagos józan emberi ész által is felfogható.

E tekintetben általában meggyőződésem, hogy a magyar tudományos férfiak, s különösen a főiskolák tanárai úgy a tudomány, valamint a saját állásuk és egyéniségek iránti tiszteletet és rokonszenvet nagyban fokozták, ha azzal a legbecsesebb nemzeti értékkel, melynek hivatott őrei, a magas műveltséggel úgy élnének, hogy az a lehető széles körben világosítsa.

Toynbee annak jogosultságát csak az általa szerzendő közhaszonnal tudja igazolni. A főiskolák tanári karának gemféle rangra és semmiféle mellékes közszerepre nem lenne szüksége, ha természetes jogaiba lépve, a nemzetnek szellemi vezérkedését magához tudná ragadni. Mert az eszme-mozgalmak vezetése jog. igazság és a nemzet legszentebb érdekeinek követelményei szerint mást nem illethet meg. A politikust egy zajos, ellenséges áramlatok által feldúlt életem át megrontja a politika; az államférfiak pedig a napi teendők halmazába belefúlva, koruk megett messze elmaradnak. Az érdekek piszkos, heves, testet-lelket s erkölcsöt öltö harczában színvakságot kapnak és elvesztik a méretek iránti érzéket. Gyakran elsőrendű nagy dolognak tartják, a mi semmiség és semmibe sem veszik a nemzet létérdekeit. Aki közöttük másként gondolkozik és cselekszik, azt a pártok taktikája összemorzsolja, s ha elbukni vagy a nevetségig elgyengülni nem akar, kénytelen eljárásán az is változtatni. Ellenben a tudomány férfi a távol a tomboló küzdelem zajától és fojtó légkörétől, főleg ha a tudományt gyakorlati vonatkozásaiban is művelik, mindazon tulajdonságokat kifejthetik magukban, melyek az igazság felismerésére képesítenek. Megőrizhetik lelkületek egyensúlyát és kedélyök épségét. Előadásuk a mindennapi gyakorlat által tökélyesbül, kénytelenek haladni a korrall és az annak eszmevilágában történeteket figyelemmel kíséreni. Az angol tudomány szolgálatában állott férfiak hány üdvös forradalom számára szolgáltaták az eszméket, s hány nagy szellemi ütközetet nyertek meg az ő gondolataikkal.

Csak komolyan akarni kell. a vezérszerep az eszmék mozgalmában nálunk is a tudomány képviselőivé lehet. És különösen most, midőn más tereken oly aggasztó hanyatlás és romlás mutatkozik, szerintem kötelességök is e feladatot nem hanyagolni el. Már csak a munkáskérdés is, mely a maga egész nagyságában fel van vetve, oly tért nyit társadalmi munkásságuknak, melyen a legnagyobb buzgalom mellett sem lesznek sokan és teendője mindenkinek akad elég.

Nem formulázok semmiféle javaslatot e részben. Van a magyar tudomány művelőiben elég képesség arra, hogy eljárásuk legalkalmasabb módozatát megállapíthassák, ha magát az eszmét helyeslik és magukévá teszik. Történhetik fellépésük az angol egyetemi tanárok példája szerint, történhetik másként, ha az czélszerűbb. Én csak rá akartam mutatni, hogy minő alkalmuk nyílik a nemzetnek, a tudománynak és saját állásuknak: eléggé soha meg nem becsülhető szolgálatokat tenni. Ok is képezhetnének az ifjú nemzedékből számos egyént arra, hogy egyfelől az egyetemi oktatást széles körökben kiterjesszék, másfelől pedig az alsó osztályokkal való foglalkozásban útmutatói legyenek a magyar értelmiségnek országszerte, mert hiszen a socialismus áramlata annak nagy részét már úgy is elborította.

Az értelmiségnek a munkásokkal mindenütt lehetőleg érintkezni kell. Az érintkezés helyes módja más a városokban és más a vidéken. Mindenütt az alsó osztályok felfogási képességéhez és viszonyaihoz kell alkalmazkodni. De a felső osztályok a népesség széles rétegeivel való tüzetes foglalkozást jövőnknek csak rendkívüli veszélyeztetésével háríthatják el maguktól. A nemzetiségi izgatás mellett most már a socialistikus izgatás is foly az ország nem magyar ajkú lakosai közt, sőt, mint kimutattam, maga a magyar nép is meg van örült nemzetközi maszlaggal mételyezve. A proletár testvériség nevében megtagadja hazáját, hatalmon levő vérrokonait és magyarságát. Körülöttünk csakis ellenséges áramlatok vannak, melyek közt ez ország valószínűleg hullámtól vert sziget. Benn dül a pártviszály és fele-

kezeti tusa. A pártszenvedély nem kímél semmit az aljas mellé rántja le a magasztost, s az erkölcsi rothadás oly képét tünteti fel a világ előtt, a mely még rosszabb a valóságnál. A magyar társadalom még sem olyan romlott, mint politikai életünk feltünteti, és kétségbe kellene esni, ha annak megújulásában és kiforrásában nem bízhatnánk.

Erre rendkívül jó segédeszköz lesz. ha az alsóbb osztályok iránti erkölcsi kötelességteljesítés révén a politikaival ellentétben, mely a nép rossz szenvedélyeire appellál, a társadalom tömörülendő összes jobb és nemcsak szóval hazafias elemei, a jót, nemest, szépet, fenköltet és nagyot igyekezzenek a nép tömegében terjeszteni. Ahhoz, hogy a közügyekre hatást gyakoroljunk, ma már nem kell különös alakszerű megbízatás, elég az ismeret, az arravalóság és az ihlet. A társadalomban ma azok a legfontosb feladatok, melyeket nem is lehet más mandátummal, mint melyet az ész, szív és lelkület állítanak ki az embernek, megoldani. A hatás, melyet annak alapján gyakorolhatni, üdvös és emelő. Azzal és nem politikai hatalommal emelték tényleg kiváló férfiak eddig is az emberi cultural Böven és szépen fejt ki ezt egyik művében Carlyle.¹ Ralph Waldo Emerson amerikai író pedig az «emberiség kép viselői» című munkájában találóan jegyzi meg, hogy a nagy férfiak varázshatalommal bírnak a sokaság felett. Nemcsak míg élnek, de életrajzaikkal is befolyást gyakorolnak arra. Ha jók, bátrak, önfeláldozók. s erényeiket az utókor előtt életiróik dicsőítik, száz és száz fiatal lélek buzdul fel a gondolatnál, hogy hátha ő is olyan lehetne.

De a halottaknál még jobban képesek hatni az élők, ha nem is oly nagyok, mint amazok voltak. Különösen a szeretet és vonzódás felköltése mellett arra, a kitől ezt kinyerni szerencsések voltunk, javítókig, emelőleg tudunk hatni és a magas czélok felé kellő elhatározás mellett odaadással követett vezéreivé lehetünk.

¹ Th. Carlyle. On heroes, hero Avorthip and the herois in history. 1840.

Erre a mi társadalmunkban jelenleg igen nagy szükség van, de úgyszólván készen is reá az alkalom. A magyar munkásosztály egy része vissza borzad a gondolatától is, hogy állítólagos osztályérdekeinek megvédése kedvéért hazáját és nemzetét meg kelljen tagadnia. Abban bízunk, hogy a munkások sorsa a magyar állam alaptörvényeinek keretén belül is javulhat. Kívánságai nincsenek ellentétben a mai társadalmi rend alapjaival s szívesen veszi, sőt várva-várja a társadalom felsőbb osztályainak közeledését. Követeléseik nem mindenben teljesíthetők, legalább mostanság. De van mód erről a nemzeti szellemű munkáspártot meggyőzni, viszont van mód meggyőződni arról, hogy melyik kívánsága teljesíthető és mozdítható elő nagyobb nemzeti érdekek sérelme nélkül, a melyeket meg kellend vele értetni. A nemzeti demokrata munkáspárt kész szervezettel bír, melyet fel lehet használni országszerte arra, hogy a munkásokkal az értelmiség mindenütt érintkezhessek. Szép számmal vannak máifiókjai a vidéken és azokat folyton szervezi. É párt megérdemli, hogy a magyar értelmiség felkarolja, a, mi korántsem jelentené programjának bírálat nélküli elfogadását. A kölcsönösség, mely az ily érintkezés nyomán a felsőbb és alsóbb osztályok között kifejlődnék, a felfogásban való közeledést is maga után vonná. Lehet, hogy a munkások követeléseinek egy része: az egyesülési, gyülekezési jogszabályozása, a munkaközvetítés, békebírászkodás és érdekképviselő szervezése, már a közel jövőben keresztülvihető volna, a mi az egész munkásosztályra okvetlenül mély benyomást tenne. Ezenkívül e párt minden lelkes és hű tagjában szövetségest szerezne az értelmiség a nemzetközi felfogató tanokat hirdető socialdemokratia ellen s rövid időn egész falanxát lehetne a hazafias és harczerakész munkásoknak amazok ádáizgatóival szembe állítani. Minden pillanatnyi mulasztásért kár, mert mindegyik térvesztést jelent a hazafias érzület talajából. Ebből pedig sajnos ebben az országban úgy sincs nagy felesleg.

A munkás mozgalom most már kezd a nem magyar ajkú munkásokra is kiterjedni, melyet azután a más természetű izgatás is élénkít a minek veszélyes voltát nem

akarom fejtegetni, csak utalok rá. Ez ellen is fel kell venni a küzdelmet. A nemzetiségi munkás izgatásra a nemzeti-ségi munkásokkal való s a magyarérezelmű munkások által támogatott foglalkozással kell felelni. Szerintem különben is a nemzetiségi kérdés megoldásának fő eszközei nem csupán a lelketlen agitátorok bebörtönzése és a sajtó megrend-szabályozása. hanem a népnek anyagi támogatása, a vele való jó bánás és, a mi úgy is nemsokára minden nemzeti-ségnél a döntő mozzanat lesz. megélhetésének lehető bizto-sítása, Reám a nemzetiségi gyűlölködés az egyik, valamint a másik részről mindig kedvezőtlen hatást tett. mert hiszen ez ország lakosainak most már ezeréves közös múltja mellett itt annyi fajvegyülés ment végbe, hogy sokszor más nyelven beszélő nemzetiségi izgatók szidják a magyarságot, mely-ből voltaképp származnak, és utálkoznak magyarok oly nem-zetiséggel szemben, melyhez őseik talán még nem is oly régen tartoztak. A testvérháborúnak jelenségei mutatkoznak ott, a hol a vérrokonság és közös életérdek voltaképp a váll-vetett együttműködésre és kölcsönös előzékenységre utalna minden fajt.

A nem magyar ajkú munkások gondozása által von-hatjuk el a nemzetiségi izgatás táplálékát leginkább és ez után értethetjük meg a nemzetiségekkel, hogy a magyar állam és társadalom által nyújtott előnyök mellett a ma-gyarság tulajdonképp nem kötelesség, hanem jog,

Ily törekvések a társadalom jobb elemeit erkölcsileg csak erősíthetik és annak regenerációja lépésről-lépésre halad-hat előre, míglen az oly mértékben bekövetkezik majd, hogy a politikai életre is regeneráló befolyást gyakorolhat. És ez a folyamat csak hagyományainknak felelne meg, mert hiszen minden kritikus pillanatban a magyar társadalom volt az. mely a megújulás processusát megindította. Annak köszön-hetjük nyelvünk megmentését és kimívelését, a negyvenes évek alatt az teremtette meg az újabb időben először a ma-gyar államot, és az vívta ki újból a hatvanas évek alatt.

Bármerre tekintsek is, én a javulásnak más tényezőjét ma sem látom, mint a magyar társadalom regeneratív átala-kulását, mely a magyar politikai élet javulását is maga után

vonandja. Itt van szükség ma a legnagyobb erő kifejtésére, annak tevékenységi terein kívánatos a nagy, de főleg önfeláldozó tehetségek buzgó működése, hogy lelket öntsenek az elszórtan nem kis számmal létező jobb érzésű és felfogású értelmes hazafiakba, és őket tömörítsék.

Az ily törekvések fogják megteremteni azt a felvilágosult, a dolgok valódi természetét megértő és hatalmas közvéleményt is, melynek léte szerintem főfeltétele annak, hogy helyreálljon és megszilárduljon e hazában is társadalmi békénk a közgazdasági patriarcalismus alapján.